

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Івано-Франківська обласна рада
Івано-Франківська обласна державна адміністрація
Управління зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Івано-Франківської ОДА
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Київський національний торговельно-економічний університет
Державна вища професійна школа (Гожув Великопольський)
Інститут туризму
Науково-дослідний центр туристично-краєзнавчих досліджень
імені Миколи Шкрібляка

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ПРИКАРПАТТЯ

історія, сучасний стан, перспективи

Випуск 4

Івано-Франківськ, 2013

УДК 379.85 (477)
ББК 65.49 (4 Укр)
Р–36

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи. – Вип. 4 : Збірник статей : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону», присвяченої 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19–20 вересня 2013 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії – проф. Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. – 316 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Редакційна колегія:

Володимир КЛАПЧУК, д.і.н., проф. (голова редколегії);
Володимир ВЕЛИКОЧИЙ, д.і.н., проф.;
Василь ШИКЕРИНЕЦЬ, к.н. з держ. упр., доцент (відп. секретар)

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Іван КАЛУЦЬКИЙ – доктор сільськогосподарських наук, професор,
завідувач кафедри туризму і рекреації,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
Тетяна ТКАЧЕНКО – доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу,
Київський національний торговельно-економічний університет

ISBN

© ПНУ імені Василя Стефаника, 2013
© КНТЕУ, 2013
© Державна вища професійна школа (Гожув Великопольський), 2013
© Інститут туризму, 2013
© Науково-дослідний центр туристично-краєзнавчих досліджень
імені Миколи Шкрібляка, 2013
© «Фоліант», 2013

ВСТУПНЕ СЛОВО

Шановні учасники конференції !

Цьогоріч Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника вчетверте проводить Міжнародну наукову конференцію «Туризм і розвиток регіону». Попередні наукові заходи розпочиналися з проведення круглих столів, невеликих наукових дискусій щодо місця і ролі туризму в розвитку регіону. Сьогодні ж учасниками нашого заходу є понад сто представників вищих навчальних закладів України, де ведеться підготовка фахівців високої кваліфікації у галузі туризму, готельно-ресторанної, курортної справи, менеджменту туризму. Співорганізаторами нашої конференції є Київський національний торгово-економічний університет (ректор – проф. Анатолій Мазаракі), Державна вища професійна школа (Гожув Великопольський), Республіка Польща (ректор – проф. Ельжбета Скорупська-Рачинська), Івано-Франківська обласна державна адміністрація (голова – Михайло Вишиванюк) та Івано-Франківська обласна рада (голова – Василь Скрипничук).

Івано-Франківщина ще з 1997 року задекларувала і наполегливо втілює в життя розвиток туризму як основної галузі господарювання. Підтвердженням цьому є не лише програми і стратегії, прийняті органами влади й місцевого самоврядування, а й реальні кроки з розвитку туристичної інфраструктури. Територія Яремчанської міської ради є на сьогодні одним з прикладів у всеукраїнському масштабі з акцентованого розвитку сільського і зеленого туризму за ініціативи місцевих громад і підтримки влади. А функціонування курорту «Буковель», одного з кращих у Центрально-Східній Європі, є яскравим і переконливим доказом того, що туризм в регіоні може мати не лише спеціалізовано-зональний, а й індустріальний характер.

Наукова спільнота краю, передовсім професорсько-викладацький склад Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника не стоїть осторонь цих процесів. Ми беремо активну участь у прогнозуванні, програмуванні, маркетингу і моніторингу розвитку туризму на Івано-Франківщині і не тільки. В авангарді цих заходів – викладачі й студенти Інституту туризму – одного з провідних навчальних закладів такого типу в Західній Україні. Поряд з підготовкою кадрів високої кваліфікації Інститут забезпечує здійснення ряду проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури гостинності, сфери обслуговування загалом, науковий супровід процесів розвитку галузі туризму в краї.

Сьогодні, в рік десятиліття створення Інституту туризму, ми з гордістю відзначаємо той факт, що четверта Міжнародна наукова конференція насправді стає найкращим заходом з відзначення цієї непересічної не тільки для Івано-Франківщини, а й Прикарпаття загалом, події.

Висловлюємо не лише сподівання, а й глибоке переконання, що співпраця наукової громадськості Івано-Франківської області, України, Польщі з органами влади й місцевого самоврядування краю є запорукою подальшого розвою туризму як галузі господарювання, дозволить створити нові робочі місця, сприятиме покращенню соціально-економічного становища мешканців Прикарпаття. Спільними зусиллями, переконаний, ми зможемо досягти того результату, коли наш край стане справжньою Меккою для туристів. І вони любитимуть його так, як любимо ми!

*Ректор Прикарпатського
національного університету
імені Василя Стефаника,
доктор політичних наук,
професор Ігор Цепенда*

ТУРИСТИЧНА ПРИВАБЛИВІСТЬ КРАЇНИ: ПРІОРИТЕТИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЗРОСТАННЯ

А.А. Мазаракі, М.Г. Бойко

Київський національний торговельно-економічний університет, м. Київ

Обґрунтовано позицію, що розвиток туризму залежить від конфігурації економічних, соціальних, ресурсних, інфраструктурних, географічних та культурно-історичних показників туристичної привабливості. За результатами аналітичної оцінки динаміки індексу туристичної привабливості країн визначено основні стимулюючі та дестимулюючі чинники, які впливають на рейтингові позиції туристичної привабливості України. Наведено базові засади зростання рейтингових показників туристичної привабливості.

Proved position that tourism development depend of the configuration of economic, social, infrastructure, geographical, cultural and historical performance of a tourist attraction. According to the results of analytical evaluation index identifies the main incentives and disincentives that affect the ranking of tourist attractiveness of Ukraine. The basic directions for growth ranking tourist attraction.

В умовах сучасності сфера туризму стала досить важливим соціально-економічним явищем глобального значення, одним із провідних напрямів соціально-економічного, культурного і політичного розвитку більшості держав та невід'ємним елементом споживчої моделі поведінки значної частини населення світу.

За статистичними звітами Всесвітньої туристичної організації (ВТО), темпи зростання обсягів світових туристичних потоків, починаючи з 1950-х рр., щорічно становили 6 %, валютні надходження від туристичної діяльності – 14 %, що вище ніж середньорічні темпи зростання світової економіки. Експерти ВТО прогнозують щорічний приріст сукупних туристичних потоків на рівні 4–5 %, збільшення доходів від міжнародних туристичних поїздок – 5–7 % (рис. 1) [1].

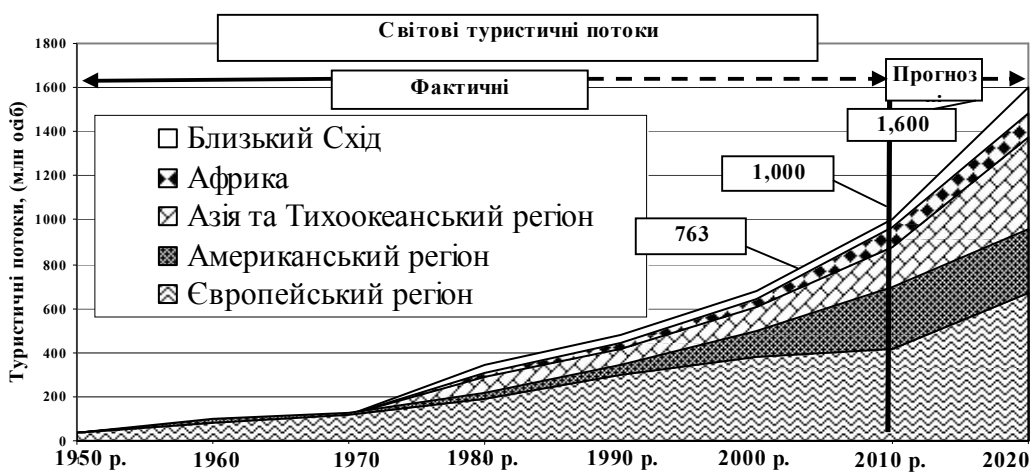

Рис. 1. Тенденції та прогнозні показники розвитку світових туристичних потоків за 1950–2020 рр.

У країнах, що мають привабливі природно-кліматичні умови, туризм із суміжними галузями забезпечує до 90 % національного доходу. У цій сфері задіяно майже 7–8 % світових інвестицій. При цьому, згідно з прогнозами, до 2018–2020 рр. ця сфера економічної діяльності буде динамічно розвиватися і далі, забезпечуючи внесок у щорічне зростання світового ВВП не менше 3–4 % [2].

Модернізація української економіки також передбачає підвищення соціально-економічної ролі сфери туризму. Як наслідок, відбувається комплексоутворення специфічної структури економіки на основі системоутворюючої ролі туризму. У цих умовах підвищення рейтингових позицій туристичної привабливості країни є одним з важливих соціально-економічних завдань розвитку, необхідною умовою забезпечення розвитку туризму та успішної інтеграції у світовий туристичний ринок.

У цьому аспекті актуальним є дослідження туристичної привабливості як мультипоказника, в якому акумульовано сукупність показників туристичного потенціалу, що створює основу для його ефективного використання та обумовлює формування попиту на національні туристичні продукти.

На наш погляд, необхідним є також звернення до проблеми оцінки глобалізації туристичного ринку для визначення стимулюючих та дестимулюючих показників розвитку туризму, зважаючи на те, що у нинішніх умовах основною тенденцією системних трансформацій соціально-економічного розвитку, епохальною інновацією ХХІ ст. визнано глобалізацію – процес інтеграції держав у систему фінансово-економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків. Це явище стосується майже усіх сфер суспільного розвитку: економіки, політики, соціальної сфери, освіти, науки, культури та туризму, який займає суттєву частку ($\approx 28,85\%$) у системі світової торгівлі послугами (рис. 2).

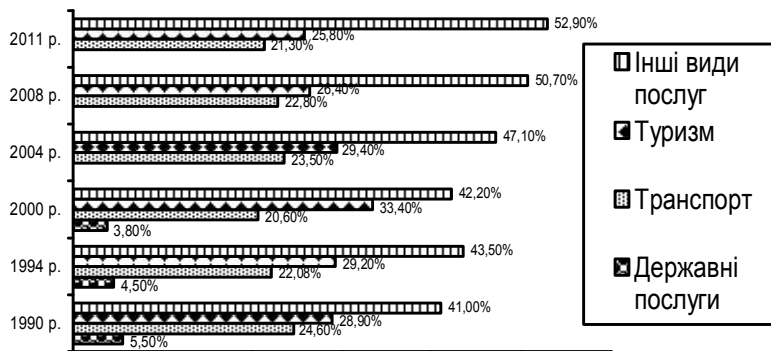

Рис. 2. Динаміка структури світового експорту послуг [3]

Показово, що у наукових дослідженнях також достатньо поширені теоретичні висновки, що зважаючи на значення туризму як індикатора відносин між державами, стабілізатора партнерських відносин на міжнародній політичній арені, його розвиток більшою мірою пояснюється саме світовими господарськими процесами і відносинами, ніж іманентними (внутрішніми) причинами. Зокрема науковці виділяють такі ознаки глобалізації туристичного бізнесу:

- ✓ поглиблення міжнародного поділу праці завдяки інтенсифікації економічного співробітництва;
- ✓ загострення міжнародної конкуренції на туристичному ринку;
- ✓ лібералізація національних туристичних ринків;
- ✓ ліквідація бар'єрів на шляху руху товарів, послуг, капіталу, знань;
- ✓ інтеграція локальних туристичних ринків у глобальні завдяки можливостям, які обумовлено інформаційно-комунікативними технологіями;

- ✓ створення нових організаційних форм надання туристичних послуг у форматі транснаціональних корпорацій (ТНК) і міжнародних франчайзингових мереж;
- ✓ більш стабільна туристична діяльність порівняно з іншими видами економічної діяльності в умовах несприятливої економічної та фінансової ситуації на світових ринках;
- ✓ збільшення міжнародних туристичних потоків, капіталу, інформації, технологій тощо.

Можемо констатувати, що глобалізація туристичного ринку *стимулює розвиток сфери стійкого міжнародного обміну туристичних продуктів, у межах якого на основі кон'юнктурних коливань формуються глобальні попит і пропозиція*. У зв'язку з цим туризм повинен враховувати еталонну траєкторію світового розвитку, сприймаючи її як передумову виживання в умовах глобалізації. У цьому сенсі результати теоретичних та методологічних досліджень у туризмі повинні бути адаптовані до реалій, які обумовлено глобалізаційними процесами суспільного розвитку. Зазначимо, що глобалізація не нівелює, а примножує суттєві відмінності у рівнях соціально-економічного і політичного розвитку, які каталізують процес загострення суперечностей у способі життя, ставленні до основних проблем буття, системі життєвих цінностей.

Загалом у гео економічному контексті первинним для розвитку туристичної діяльності є *об'єкт туристичного інтересу*. Таким об'єктом у загальному розумінні є деякий територіально закріплений комплекс відмітних властивостей, які обумовили у туристів, інтерес (мотив), який спонукав їх здійснити туристичну подорож. Під це визначення підпадають найрізноманітніші об'єкти туристичного інтересу: зарубіжні країни, вітчизняні культурно-історичні пам'ятки, природно-ландшафтні комплекси; території, що характеризуються певними природно-кліматичними умовами тощо. Зважаючи на це, туристичний інтерес може стати відправною точкою у розвитку суб'єктів туристичної сфери. Його врахування дозволить обґрунтувати вірогідний попит на туристичні продукти і визначити його оптимальну видову структуру. Території зі значною кількістю об'єктів туристичного інтересу або туристичних ресурсів, високим потенціалом розвитку туризму мають можливість привернути увагу туристів. У контексті перспектив розвитку туризму Україна є однією з найбільших держав Європи, має вигідне геополітичне положення, туристично привабливі природні та антропогенні ресурси.

Важливість наведених вище аспектів актуалізує наукове завдання *розроблення методичних і практичних рекомендацій обґрунтування орієнтирів розвитку туризму з позиції оцінки детермінант його якісного оновлення та здатності туристичних підприємств задовольняти потреби туристів різних сегментів туристичного ринку на основі відмітних переваг національних туристичних продуктів*. При цьому є можливість констатувати, що джерелом розвитку туризму є весь комплекс матеріальних, інформаційних, організаційних та інших передумов, що забезпечують туристські умови, які дозволяють задовольнити туристичний інтерес і сформувані цілі, які спонукали його до певного виду подорожі.

Досвід дослідження подібних явищ свідчить, що вирішення завдання обґрунтування орієнтирів розвитку туризму потребує якнайповнішого врахування усього комплексу впливів на формування *туристичної привабливості, яка як інтегральна характеристика детермінується сукупністю факторів*:

- *об'єктивних* статичних (географічні, природно-кліматичні, культурно-історичні) та динамічних умов соціально-економічного розвитку;

- *суб'єктивних* (сукупність уявлень про розвиток туризму в країні, які формуються під впливом внутрішніх факторів).

Дослідження туристичної привабливості робить можливою побудову моделі розвитку туризму із урахуванням найбільш важливих елементів:

- туристичні ресурси;
- туристична індустрія;
- турист;
- туристичний продукт;
- туроператорська та турагентська діяльність;
- просування туристичного продукту.

Отже, туристична привабливість, як вагома компонента розвитку туризму залежить від туристичного потенціалу територій, спроможності туристичних підприємств, споживчих переваг туристів, продуцентів туристичних послуг та ін. учасників економічних взаємовідносин на туристичному ринку впливати на задоволення споживчих очікувань потенційних туристів та на їх сприйняття отриманих туристичних продуктів.

Йдеться насамперед про те, що туристична привабливість країни:

- *по-перше*, розкриває функціональну роль туризму у національній економіці;
- *по-друге*, впливає на розвиток експортно орієнтованої моделі туризму;
- *по-третє*, є основою посилення конкурентних позицій туристичних підприємств та продуцентів туристичних послуг на різних сегментах туристичного ринку, співвідносячи їх функціонування з можливостями забезпечення конкурентних переваг для досягнення масштабного або сфокусованого лідерства через диференціацію туристичної пропозиції;
- *по-четверте*, здатна забезпечити зв'язок між попитом і пропозицією території (як товару), збалансувати потреби споживачів (попит) з можливостями території (пропозиція), що обумовлює її залежність від відповідності очікувань і інтересів, які пред'являють туристичні потоки;
- *по-п'яте*, відображає транспортну доступність, безпеку перебування, унікальність національного туристичного потенціалу;
- *по-шосте*, надає підстави розглядати складові туристичного потенціалу як капітал, що обумовлює компенсаторні зрушення у розвитку туризму (рис. 3).

Опрацьовуючи емпіричну базу щодо дослідження туристичної привабливості, констатуємо, що найбільш повну сукупність показників, які відображають процес формування туристичної привабливості країни та методику її оцінки з агрегацією в узагальнюючий *індекс туристичної привабливості* країн, розроблено експертами Всесвітнього економічного форуму спільно з міжнародною асоціацією повітряного транспорту (IATA), UNWTO і WTTC [5; 6]. У дослідницькому циклі аналізу показників, які формують туристичну привабливість країни, експерти застосовують кількісні («*Hard data criteria*», дані *досліджень статичної звітності*) та якісні («*Executive Opinion Survey*», *результати опитування провідних експертів туристичного бізнесу*).

Рис. 3. Вплив туристичної привабливості на розвиток туризму

Застосування зрозумілої методики розрахунку індексу туристичної привабливості дозволяє зазначити, що визначення рейтингу – це не шкалування за рівнем прибутковості туризму, оскільки кожна з досліджуваних країн світу має набір унікальних чинників, культурно-історичних пам'яток і природних явищ, які складно об'єктивно оцінити. Країни-лідери рейтингу туристичної привабливості демонструють важливість нормативно-правового середовища у сукупності з туристичною інфраструктурою світового рівня; дбайливе ставлення до розвитку людських і природних ресурсів, які впливають на стан та орієнтири розвитку національного туристичного бізнесу.

З метою визначення *пріоритетів та перспектив зростання туристичної привабливості України* розглянуто та аналітично опрацьовано динаміку мікроіндексів цього показника (рис. 4).

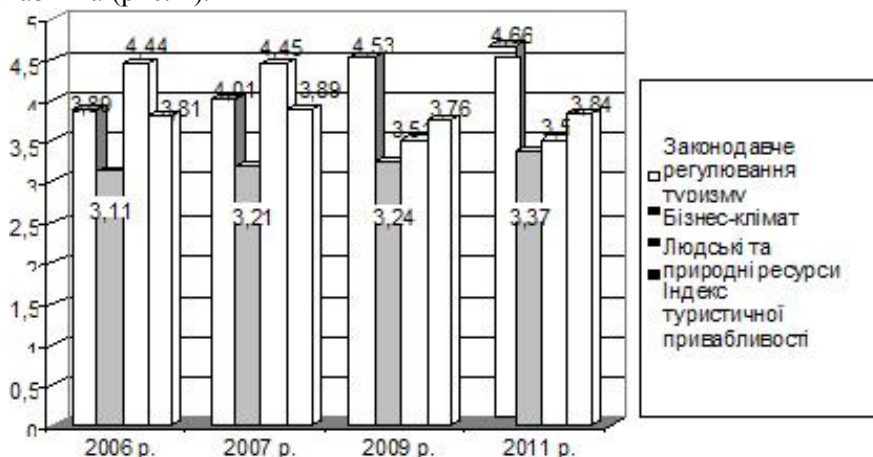

Рис. 4. Динаміка субіндексів та індексу туристичної привабливості України [4]

Отримана аналітична інформація є джерелом визначення основних стимулюючих та дестимулюючих показників, які впливають на рейтингові позиції туристичної привабливості України (табл. 1). Зважаючи на масштабність результатів дослідження та різну конфігурацію 79-ти показників туристичної привабливості країни, вважаємо за доцільне чітко виділити ті з них, які впливають на *структурну* асиметричність індексу туристичної привабливості, що виявляється у відсутності рівноваги між ендегенними та екзогенними мікроіндексами туристичної привабливості.

Таблиця 1

Основні стимулюючі та дестимулюючі показники туристичної привабливості

Основні стимулюючі показники			Основні дестимулюючі показники		
Позиція	Показник	Рейтинг	Позиція	Показник	Рейтинг
1.08	Початкова сума грошових коштів для здійснення підприємницької діяльності в туризмі	44	1.01	Поширеність іноземної власності	122
2.05	Концентрація твердих часток у повітрі	33	1.02	Дотримання прав власності	123
4.04	Кількість лікарняних ліжок	3	1.03	Вплив бізнесу на правове поле	120
5.02	Державні витрати на підтримку розвитку туризму	36	2.01	Закони, що регулюють охорону навколишнього середовища, наявність екологічних нормативів	124
5.04	Активність участі держави у міжнародних туристичних виставках і ярмарках	41	2.02	Здійснення екологічного регулювання	119
6.02	Доступність внутрішніх авіаліній	42	2.03	Прозорість і стабільність правової бази щодо регуляції використання природних ресурсів дестинацій	115
6.06	Кількість внутрішніх авіаліній	31	5.01	Державні пріоритети щодо розвитку туризму	125
7.02	Якість залізничної та дорожньої інфраструктури	30	5.03	Ефективність державної маркетингової політики і брендингу у сфері туризму	113
7.02	Транспортна мережа	42	6.01	Якість і розвиненість інфраструктури повітряного транспорту	105
8.03	Використання електронних карток «Visa cards»	33	7.01	Якість автодоріг	120
9.01	Використання Інтернет-ресурсів у бізнесі	44	10.03	Ефективність системи оподаткування	126
10.02	Паритет купівельної спроможності	23	10.05	Цінова політика у готельному господарстві	114
11.02	Ліцензована професійна освіта	50	11.07	Можливість найму іноземних працівників	106
11.03	Якість освітньої системи	40	11.08	Поширеність захворювання на СНІД і чисельність ВІЧ-інфікованих	110
11.06	Практика найму та звільнень	11	12.02	Ставлення населення до туристів	119
13.01	Кількість світових культурних визначних пам'яток	40	13.02	Захищеність територій	103
			13.04	Якість природного середовища	123

При цьому вважаємо, що глобальні асиметрії у розвитку національного туризму слід розглядати у контексті асиметрій економічних, технологічних, інформаційних, соціальних та культурних, що у неоднорідному макросередовищі, становлять загрозу цілісності системи «туризм». Цей висновок базується на *теорії інформаційної асиметрії*, феномен якої та її наслідки для ринкової економіки достатньо детально розглянуто у неінституціональній теорії контрактів. Теорія інформаційної асиметрії має високу евристичність стосовно туристичного ринку і дає можливість досліджувати

напрями підвищення туристичної привабливості, оскільки *усунення асиметрії її показників* пов'язано зі [7–9]:

✓ створенням стійких інституційних та інфраструктурних основ стимулювання розвитку туризму;

✓ активізацією туристичного потенціалу територій, що дозволить більш активно включитися у суспільно-економічні процеси, інтегруватися до європейського та світового ринку туристичних послуг;

✓ формуванням умов для динамічного, збалансованого розвитку територій завдяки усуненню диспропорцій у функціонуванні національного туристичного бізнесу.

Визначаючи пріоритети та перспективи зростання туристичної привабливості країни констатуємо:

– у нинішніх умовах перенасичення туристичного ринку високий рейтинг туристичної привабливості є умовою успішного розвитку всіх видів туризму, оскільки відображає мультикорисність країни як туристичної дестинації. Водночас зазначимо, що вплив показників туристичної привабливості на стабільність функціонування туристичних підприємств не носить абсолютного характеру, що пов'язано із структурною асиметричністю рейтингу туристичної привабливості;

– показники туристичної привабливості доцільно розглядати як чинники, що справляють стимулюючий чи дестимулюючий вплив на розвиток туризму;

– *інтегрований індекс туристичної привабливості країн* відображає два аспекти: *об'єктивний* – здатність національних туристичних підприємств виконати узяті на себе конкретні зобов'язання перед споживачами туристичних продуктів; *суб'єктивний* – уміння впевнювати у виконанні цих зобов'язань;

– інформаційна відкритість рейтингів туристичної привабливості дозволяє подолати асиметричність та асинхронність доступу до інформації і слугуватиме основою для осмислення нової якості управління туризмом за результатами використання передового досвіду країн-лідерів в управлінні туристичним бізнесом;

– моніторинг субіндексів туристичної привабливості обумовлюється використанням важливих для розвитку туризму показників, які забезпечують збалансований підхід до прогнозування, планування, організації, регулювання і контролю в управлінні суб'єктами туристичної діяльності. Це важливо для зростання загального рейтингу туристичної привабливості країни, оскільки регіони України мають неоднорідний туристичний потенціал, тому повинні орієнтуватися на різні туристичні сегменти, мати різне ринкове позиціонування та обирати відповідні для розвитку види туризму;

– туристичні ресурси є основою туристичної привабливості, що дозволяє ідентифікувати їх як символічний капітал територій, для якого застосовуваними є дефініції соціально-економічна цінність;

– методика дослідження туристичної привабливості засновано на позиціонуванні, що дозволяє превентивно визначати системоутворюючі фактори розвитку туризму з урахуванням світових тенденцій та своєчасно розробляти упереджувальні коригуючі заходи для підтримки рейтингу туристичної привабливості країни, оскільки субіндекси «Законодавче регулювання у туризмі», «Бізнес-клімат і інфраструктура», «Людські, культурні та природні ресурси» є атрибутивними ознаками розвитку туризму через призму його глобальної сутності.

Отже, визначення пріоритетів та перспектив зростання туристичної привабливості країни є впорядкованим процесом дослідження когнітивного, раціонального та емоційного сприйняття туристичного потенціалу. У сучасних економічних умовах дуже важливим є позиціонування України як перспективної європейської туристської

дестинації з унікальними природними ресурсами. Поступове підвищення рейтингу туристичної привабливості дозволить не тільки створити позитивне сприйняття туристичного потенціалу регіонів України, але і стати важливим інструментом захисту економічних національних інтересів, забезпечення конкурентоспроможності національних туристичних продуктів за різними видами туризму та знаходитися у руслі світових економічних процесів на глобальному туристичному ринку.

Література

1. WTO: developing, transition economies cushion trade slowdown. World Trade Developments.– prospects for 2009, 2010, 2011 / [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wto.org/english/news_e/pres09_e/pr520_e.htm
2. World Tourism Organization (WTO). Tourism Highlights 2011 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.mastercard.com/us/company/en/insights/studies/2011/emi/index.html>
3. Eurostat / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.eurostat.com
4. <http://www.wttc.org>
5. http://www.wttc.org/eng/Tourism_Research/Tourism_Policy_Research/
http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/ukraine.pdf
6. Модельный закон о туристской деятельности / Информ. бюл. Межпарламент. Ассамблеи государств-участников СНГ. – 2007. – № 39. – Ч. 2. – 430 с.
7. Crouch G. Destination competitiveness: Insights into attribute importance / G. Crouch // International conference of trends, impacts and policies of tourism development. Crete, 15–18 June 2006 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tourism-conference.eap.gr/pdf%20files/Crouch,%20G.pdf>
8. Methodology for producing the 2008 WTTC/OE Travel & Tourism Simulated Satellite Accounts.– March 2008. / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.wttc.org/bin/pdf/original_pdf_file/2008_methodology.pdf

САКРАЛЬНІ ПАМ'ЯТКИ БОЙКІВЩИНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ
В ТУРИСТИЧНІЙ ГАЛУЗІ ПРИКАРПАТТЯ

В.С. Великочий

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті робиться спроба оцінки наявної сакральної спадщини частини бойківського регіону, який знаходиться в межах сучасної Івано-Франківської області України. Аналізуються масштаби наявного культурно-історичного спадку, а також ефективність його використання для розвитку туристичної галузі краю.

In the article is given an attempt to estimate the present sacred heritage which is located in the part of Boykivskyj region, that situates in the area of nowadays Ivano-Frankivsk region, Ukraine. The scales of extant cultural and historical legacy and the efficiency of its use for development the tourist sphere are analyzed.

Назва Бойківщина походить від населення області – бойків – однієї з етнографічних груп українського етносу. Вона зафіксована у джерелах XVII–XVIII ст. Походження назви бойки до цього часу залишається загадкою, хоча існує чимало гіпотез. Серед них – від польського слова «бояк» — «віл», аналогічно від румунського слова «боу» – теж «віл». Дослідники також виводили цю назву від племен кельтського походження бойїв, від частого вживання місцевим населенням слова «бой», від антропоніма «Бойко», утвореного від праслов'янської форми імені «Бой» та ін. Бойківський говір входить до карпатських діалектів південно-західної групи українських діалектів. У ньому ще збереглося багато слів, властивих лише цьому регіонові, зокрема глибокі архаїзми. За антропологічною характеристикою бойки близькі до українців Верхнього Подністрів'я, Наддніпрянщини (зокрема Лівобережжя й особливо полтавчан Диканського району), Полісся, Волині, Посяння, а також до частини словаків, хорватів і північних сербів. Основне заняття бойків – землеробство і тваринництво. Допоміжні – городництво та садівництво, менше збиральництво, бджільництво, мисливство та рибальство.

Одяг населення бойківського краю має свою локальну специфіку. Основним матеріалом його було домоткане полотно з коноплі і льону, а також сукно і шкіра. Характерна ознака одягу – білі домоткані сорочки, спідниці, чоловічі штани, які прикрашали вишивкою або вибійкою, сірі або брунатні безрукавки, оздоблені шнуровими петлями, темно-коричневі сіряки чи пишно оздоблені прямоспинні кожухи.

Територія Бойківщини займає частину українських Прикарпаття і Закарпаття, а якщо говорити в контексті адміністративно-територіального поділу – Івано-Франківської, Львівської та Закарпатської областей. В даній статті ми зосередили свою увагу головно на так званій «івано-франківській» Бойківщині, яка включає в себе територію Долинського, Рожнятівського, частково Богородчанського і Калуського районів, а також Болехівської міської ради.

На відносно невеликій території, яку заселяють бойки, збереглися чудові пам'ятки монументального народного будівництва. Значний науковий інтерес становить, зокрема традиційне храмове будівництво, в якому, на нашу думку, сконцентровані кращі надбання багатомістової культури бойків.

Бойківське церковне будівництво здавна цікавило дослідників народної архітектури, етнографів, зокрема І. Вагилевича [1], І. Франка [15], О. Кольберга [6], І. Грабаря [3], Г.

Лукомського [10], О. Лушпинського [8], В. Січинського [2], В. Щербаківського [16], М. Драгана [4], П. Жолтовського [5], Г. Логвина [7], І. Могитича [9–10].

Сьогодні Бойківщину вважають своєрідним заповідником найцікавіших зразків народної церковної архітектури, на нашу думку, єдиним в Україні. Це підтверджується не тільки великою кількістю однотипних збережених храмів, а й історичними джерелами.

Гірський ландшафт Бойківщини значною мірою визнав життєдіяльність населення. Переважна частина території краю вкрита лісами. Проте, незважаючи на гористий рельєф, бойки з давніх-давен займалися землеробством, що вплинуло на їх культуру, ліричний склад характеру. Наявність лісових ресурсів і відповідно, якісної деревини, спонукало накопиченню будівельного досвіду, освоєнню теслярської майстерності й розвитку будівельного ремесла. Розосередження сіл, бідність селян не сприяли будівництву великих сакральних споруд, тому бойківська церква невелика. Звідси особлива увага до композиційних засобів і архітектурно-художнього завершення. Утаємниченість і монументальність – основні якості бойківських церков, їх своєрідні риси.

Місцева школа дерев'яного будівництва була тією внутрішньою силою, яка мала тисячолітню історію і вступила у протиборство з вольовими актами церкви, яка вимагала будувати храми за зразками сакрального будівництва Сходу чи Заходу. У цьому протиборстві наше сакральне будівництво було у кращому становищі ніж західнослов'янське. Приймавши за основу візантійську архітектуру, воно мало з нею однакові підходи щодо організації сакрального простору на основі квадратних планових структур, перекритих верхами (куполами). Ця особливість не обумовила нищення тисячолітньої будівельної традиції слов'ян щодо спорудження просторів на основі квадратної кліти, перекритої зубним верхом та заміни на прямокутник, перекритий склепінням та дахом, сприяла пошуку відповідних рішень в дереві.

Бойківські дерев'яні храми вражають мальовничістю форм, гармонією з природним середовищем, вишуканими пропорціями та будівничою майстерністю. Найпоширенішим тут є тридільний триверхий храм з багатоступінчастими завершеннями кожного зрубу окремо. Важливого значення надавали бойки вибору місця для спорудження церкви. Храми зводили тут на високих пагорбах, щоб забезпечити їх оптимальну оглядовість. Будівництво церкви доручалося лише досвідченим майстрам. Безумовно, важлива роль у визначенні архітектури храму належала й громаді, бо громада орієнтувала майстрів щодо зразка, місця та параметрів споруди.

Отже храм тризрубний: бабинець, нава та вівтар у плані наближені до квадратів. Центральний зруб виділяється за параметрами і завершується восьмигранним наметовим покриттям на восьмирику. Бабинець і вівтар вінчають чотиригранні з одним заломом наметові покриття. Близько розміщені завершення бабинця, нави та вівтаря і мало виявлені западини між ними створюють враження загальної цілісності форми, її монолітності, підкресленої широким піддашшям, підтримуваним випусками вінців зрубу. Ця особливість певною мірою споріднює храм з галицькою школою. Однак пропорційний устрій форми храму, наявність заломів у наметових покриттях бабинця та вівтаря, відповідно виявлених горизонтальними членуваннями, а також композиційна рівновага мас споруди дають підстави віднести храм до бойківської школи традиційного будівництва [11].

У деяких церквах над основними чотирикутними зрубами є восьмикутні покриття – це результат впливу бароко. Восьмикутник сприяв створенню гри світлотіней, контрастному співвідношенню форм, закладених в архітектурі кам'яного бароко. Але творчий інстинкт майстрів, стійкість народних традицій дали можливість не копіювати

такий чи інший засоби стилю, а виявити різноманіття традиційної зрубно́ї техніки. Восьмикутник був відомий віддавна, тому хоч і був він у даному випадку перенесений з круглих форм кам'яного бароко на дерево, став органічним і в зрубному будівництві. Барокові риси лише пом'якшили, зробили більш обтічними форми перекриттів. Незважаючи на невеликі розміри, дрібну фактуру гонту, яким обшивали верхи, церкви виглядають монументально. Ця монументальність не є випадковою, оскільки певна система пропорцій в сакральних будівлях доведена до максимальної точності.

Як вже було зазначено, бойківські храми тридільні. Цей тип храму ніде в Європі і в світовій архітектурі не має таких оригінальних форм, як в Україні, зокрема на Бойківщині. Походження цих об'ємнопросторових форм бойківських церков дослідники пояснюють різними джерелами: кам'яними роменськими храмами, вірмено-кавказькими хрестоподібними в плані спорудами, візантійським типом церков. Водночас вони стверджують, що триверхі церкви можна побачити на мініатюрах «Ізборника Святослава» 1072 року і Київської «Псалтирі» XI ст. У давніх українських колядках також співається про «церкви з трьома верхами». Тридільність властива також для пам'яток українського мурованого будівництва XIII, XIV, XV ст. Та все ж, насмілимося стверджувати, що бойківський будівничий створив свої традиційні форми трикамерної церкви. Цей поділ на три приміщення підтверджується вимогами Літургії: в західній частині церкви, так званому бабинці, стояли жінки і просто заходжі, в наві відбувалося богослужіння, вітвар, як і в інших церквах, був відгороджений царськими і дияконськими вратами і мав спеціальне приміщення.

Таким чином було взято за основу тридільний безстовпний храм, в якому було досягнуто композиційних відповідностей структурних складових плану. Він лягає в основу подальшого сакрального будівництва України. Внутрішні сили, які належать до стабілізуючих факторів, «перетравили», «переробили» все те, що до нас надходило із Сходу і Заходу, і за вимогами місцевої будівельної школи створили власні типи сакральних споруд.

Поряд із церквою розміщується квадратна в плані двоярусна з наметовим дахом дзвіниця. Нижній ярус зрубно́ї конструкції, верхній – каркасний. Лаконічні форми та широке піддашся споріднюють її з архітектурою храму. Слід зазначити, що церква органічно пов'язана з навколишнім природним оточенням.

Інтер'єр бойківських церков відкривається для відвідувача, ніби театральна сцена: через фігурне прорізаний прохід з бабинця до нави видно різьблені решітки іконостасу, а далі через царські врата потрапляємо до престолу з кивотом (місце, де знаходиться чаша з «Божими Дарами» для причащення віруючих). Іконостас повторює форму підкупольного простору нави. Внутрішнє просторове багатство підкреслюється грою світлотіней, зумовленою розташуванням джерел світла. Маленькі віконця освітлюють тільки наву, створюючи контраст із затемненим бабинцем. Над навою - хори, продовження яких із-зовні набирає форми галерейки. На ній виступали церковні співаки. Взагалі, збільшення площі церкви за рахунок другого поверху – просторих хорів – дуже древній прийом, започаткований ще в період Київської Русі.

Українське сакральне будівництво, основною складовою якого є власна природа походження, виробило свої погляди, смаки та норми будівництва. Воно має певну область стабільності, змінюється під різними впливами лише в деталях, не змінюючи власні форми і власну концепцію їх планувально-композиційного вирішення. «Область стабільності» нашого сакрального будівництва була настільки сильна, що образ української церкви стає символом нації, «порогом», за який будівничі намагаються не виходити під приводом того, що зміна концепції планувально-композиційного рішення є зрадою своєї віри, народу. Цей чинник досить сильний. Історичні стилі, які приходили в

Україну, підпорядковувались цій концепції, тому українську церкву не складно одразу відізнати від іншої.

Сьогодні на Бойківщині налічується понад 250 дерев'яних храмів. Серед них найбільше збудованих в другій половині XIX ст. – на початку XX ст. і тільки зрідка трапляються церковні споруди XVII–XVIII ст. Для всіх них, як вже зазначалося вище, властиві одні і ті ж творчі підходи, художньо-архітектурні вирішення, тому в загальних рисах вони подібні. На багатьох пам'ятках збереглися імена будівничих: Василь Суран, Андрій, Лука Снігур, Стефан Косилович, Степан Паньків, Семен Коваль, Ілля Пантелимон, Костянтин Риштей та ін.

Основним досягненням бойківської школи традиційного храмобудування стала розробка конструкції завершень зрубу на основі так званих заломів і, відповідно, розбудова висотної композиції храмових споруд. Саме завдяки освоєнню цих архітектурно-конструктивних прийомів народні будівничі Бойківщини створили низку визначних творінь храмової архітектури, які увійшли в скарбницю національних надбань українського народу.

Храми Бойківщини на сьогодні лише стають об'єктами спеціальних наукових досліджень [14]. Сакральний спадок краю лише в часи незалежної України стає об'єктом все ґрунтовнішої зацікавленості краєзнавців, істориків, етнографів. Для туристичної галузі Прикарпаття залучення об'єктів такого типу до практичного використання є доволі новим і ще не до кінця методологічно опрацьованим елементом. Лише минулого, 2012 р., групою прикарпатських вчених було зібрано цікавий та пізнавальний матеріал про храми Бойківщини і опубліковано його у формі довідника-путівника [15]. Подальша робота в цьому плані продовжується. Подальше вивчення, опис, уможливлення безперешкодного доступу до храмів, як об'єктів сакрального спадку івано-франківської Бойківщини мало б, на нашу думку, сприяти глибшому введенню їх у сферу зацікавленості тих, хто цікавиться культурним туризмом, збагатить туристичний потенціал регіону, безумовно сприятиме збільшенню атрактивних можливостей територій, розвитку туризму загалом, як і збереженню пам'яток сакрального мистецтва зокрема.

Література

1. Бойківщина Сакральна. Історико-культурна спадщина : Частина 1 : Туристичний путівник / [За ред. проф. В.Великочого]. – Київ-Івано-Франківськ : Бланк-Прес, 2012. – 302 с.
2. Вагилевич І. Бойки, русько-слов'янський люд у Галичині / І. Вагилевич // Жовтень. – 1978. – № 12. – С. 117–130.
3. Грабарь И.Э. Моя жизнь. Автобиография. Этюды о художниках / И.Э. Грабарь / [Сост., вступит.ст. и комментарий В. М. Володарского]. – М. : Республика, 2001. – 495 с.
4. Драган М. Українські дерев'яні церкви : Генеза і розвій форм / М. Драган // Збірки Національного музею у Львові. – Львів, 1937. – Ч.1. – XVI + 160 с.; Ч.2. – XVI + 136 с.
5. Жолтовський Павло Миколайович / Мистецтво України: Біографічний довідник / [Упорядники: А.В. Кудрицький, М.Г. Лабінський] / [За ред. А.В. Кудрицького]. – К. : «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1997. – 700 с.
6. Kolberg O. Pokucie:
Cz. 1 : Dzieła wszystkie. – Т. 29. – Wrocław; Poznań : PTL, 1962. – 360 р.;
Cz. 2 : Dzieła wszystkie. – Т. 30. – Wrocław; Poznań : PTL, 1963. – 300 р.;
Cz. 3 : Dzieła wszystkie. – Т. 31. – Wrocław; Poznań : PTL, 1963. – 334 р.;
Cz. 4 : Dzieła wszystkie. – Т. 32. – Wrocław; Poznań : PTL, 1962. – 328 р.
7. Логвин Г. Украинское искусство. Серия : Очерки истории и теории изобразительных искусств / Г. Логвин. – М. : Искусство, 1963. – 291 с.

8. Лушпинський Олександр / Митці України : Енциклопедичний довідник / [Упорядники: М.Г. Лабінський, В.С. Мурза] / [За ред. А.В. Кудрицького]. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1992. – 848 с.
9. Могитич І. Архітектура дерев'яних храмів / І. Могитич // ВІУ. – Ч. 12. –С. 8–29.
10. Могитич І. Народна дерев'яна архітектура / І. Могитич / Історія української архітектури. – К. : Техніка. – С. 372–399.
11. Прикарпаття : спадщина віків / [Гол. ред. М. Кугутяк]. – Львів : Манускрипт-Львів, 2006. – 568 с.
12. Січинський Володимир / [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://litopys.org.ua/cultur/cult34.htm>.
13. Славина Т.А. Исследователи русского зодчества. Русская историко-архитектурная наука XVIII – нач. XX в. / Т.А. Славина. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1983. – 192 с.
14. Тарас Я. Українська сакральна дерев'яна архітектура : словник-довідник. – Львів : ІН НАНУ, 2006. – С. 59–62.
15. Франко І. Етнографічна експедиція на Бойківщину / І. Франко // Зібрання творів у 50-ти томах. – Т. 36. – К., 1982. – С. 68–99.
16. Щербаківський В. / Малий словник історії України / [Відп. ред. Валерій Смолій]. – К. : Либідь, 1997. – 600 с.

**ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТУРКІВЩИНИ: СУЧАСНИЙ СТАН
ТА ПЕРСПЕКТИВИ ТУРИСТИЧНОГО ВИКОРИСТАННЯ***Л.С. Безручко*

Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів

Досліджено історико-культурний потенціал Турківського району Львівської області. Визначено перспективи розвитку етнічного та релігійного туризму в районі.

The historical-cultural potential of the Turkivskogo district of the Lvov region are explored. Certain the prospects of development of etnoturizm and religious tourism in a district.

Постановка проблеми. Територія Карпатського регіону, окрім різноманіття природних ресурсів, відмічається значним скупченням історико-культурних ресурсів, що пов'язано із історичними подіями, які тут відбувались, а також із доброю збереженістю етносів, які проживають у цих краях. Відмітимо, що одним із найбільш колоритних етносів регіону є бойківський, серцем якого вважається Турківський район Львівської області. Та попри різнобарвність цього району сьогодні існує потреба у пошуку джерел для його фінансування, адже його економічний стан перебуває у занепаді. Вважаємо, що виходом із цієї ситуації може стати розвиток туризму, для якого у районі є усі передумови, це, перш за все, багаті природні ресурси, вигідне прикордонне місце розташування та багата історико-культурна спадщина. Проте, якщо природні ресурси району сьогодні використовуються для туризму, то туристична цінність історико-культурних ресурсів практично не вивчена та потребує ґрунтовного аналізу. Тому вважаємо за доцільне проаналізувати історико-культурний потенціал району з точки зору можливості його використання у туризмі.

Останні дослідження і публікації. Дослідженнями історико-культурних ресурсів Турківщини займався ряд науковців, серед них слід відмітити праці: Гайди Ю., Юсиповича І., Тирик Я., Слободян В., та інших [5; 10–12]. У їх працях проводився аналіз існуючих історико-культурних ресурсів району проте мало уваги приділено можливості туристичного використання цього ресурсного потенціалу.

Основний матеріал дослідження. Турківський район розташований на типовій гірській території з абсолютними висотами від 500 до 1400 м. Його поверхню становлять гірські хребти низькогірних Верхньодністровських і середньогірних Сколівських Бескидів, низькогірної Турківської Верховини та середньогірного Верховинського вододільного хребта, де розташована найвища вершина Львівщини – г. Пікуй (1408 м) [9, с. 27–40]. Географічною особливістю є те, що через район проходять Головний Європейський вододіл та Верховинський вододільний хребет, що сприяє привабливості ландшафтів цієї території для туристичного освоєння.

До складу району входять м. Турка, смт. Бориня та 65 сіл, які підпорядковуються 1 міській, 1 селищній та 31 сільським радам [8].

Щодо туристичних об'єктів, то в межах району зареєстровано 29 агроосель та 17 туристичних баз, 11 з яких у Розлучі, це пов'язане із розташуванням тут гірськолижної бази. Через територію району проходять десять туристичних маршрутів, з яких п'ять використовуються для культурно-пізнавального туризму. А також, сьогодні у с. Верхнє відкрився «Західний реабілітаційний спортивний центр Національного комітету інвалідів України», що сприятиме підвищенню інтенсивності туристичного освоєння району [8]. Тому відмітимо, що природні та соціально-економічні умови дозволяють інтенсивно використовувати Турківщину для розвитку туризму. Проте сьогодні у

туризмі спостерігається висока зацікавленість туристів до пізнання культурного надбання різних територій, тому важливою передумовою для ефективного туристичного освоєння району є обґрунтоване використання історико-культурного потенціалу. Відмітимо, що дослідження історико-культурних ресурсів для туризму потребує чітко визначити які види туризму використовують цей вид ресурсів. Загалом є декілька видів туризму, які пов'язані з історико-культурними ресурсами: етнічний, релігійний, ностальгійний та історико-культурний загально ознайомчий. Зрозуміло, що ці види можуть розподілятися на різноманітні більш спеціалізовані підвиди, але в нашому дослідженні ми виходимо із даного поділу. Загалом усі ці види об'єднуються у культурно-пізнавальний туризм. Отже проаналізуємо історико-культурний потенціал Турківщини з точки зору цих підвидів. Для загально ознайомчого туризму будуть мати цінність практично всі наявні в районі ресурси, та найбільший потенціал відмічається у найбільш цінних пам'ятках. Зокрема серед таких слід відмітити 24 архітектурні пам'ятки, включені у Державний реєстр культурного надбання та 13 пам'яток місцевого значення [8]. В основному це дерев'яні церкви та дзвіниці XVI–XIX ст., які знаходяться в селах: Нижнє Висоцьке, Либохора, Верхня Яблулька, Комарники, Мохнате, Матків, Ісаї, Багнувате, Розлуч, м. Турка та інших.

Серед археологічних об'єктів слід вказати на: поселення XIV–XVII ст. (с. Завадівка); поселення періоду XII–XIII століть і пізнього середньовіччя (с. Лосинець); поганські поховання (с. Ясіночки та Мельниче); стародавні кладовища на Риківських Гробащах, а на Ватащині – могила варварського ватажка Атілли; городище періоду Галицько-Волинського князівства та чернечий скит (с. Матків) та інші. Багата територія району і бісоціальними ресурсами (пов'язаних з перебуванням відомих особистостей), зокрема, тут любила відпочивати королева Бона, проходив походами через «Руську путь» король Данило Галицький та його син Лев, відвідував Турківщину і І. Франко, вихідцями з цих країв були М. Кузан, С. Попель, Саламон Щасний, О. Бачинський та ін.

Дослідження території місцевих рад на атрактивність історико-культурних ресурсів згідно методики Кузика С.П. [7], вказує на відсутність високоатрактивних та унікальних територій. У той же час, тільки дві сільські ради оцінено нами як середньоатрактивні, що становить 6,1 % від всієї площі району. Слід відмітити і те, що 24 ради оцінено як малоатрактивні, що складає 72,7 % від території району. Негативним є те, що 7 сільських рад (21,2 %) є неатрактивними за оцінкою історико-культурних ресурсів [1, с. 96]. Такі результати вказують на невисокий потенціал ресурсів району для організації загально ознайомчих екскурсій. Зокрема, найбільш цікавими є об'єкти розташовані в м. Турка, с. Комарники, с. Вовче та ін. Тому, на нашу думку, перспективою для досліджуваного району є організація конкретних видів туризму.

Високого розвитку у районі може набути ностальгійний туризм, адже територія району протягом своєї історії була добре обжита єврейською та німецькою общиною.

Єврейська община почала заселення Турківщини з 1730 року, перші поселення євреїв відмічались у м. Турці та згодом єврейські родини мешкали практично у кожному населеному пункті. В середині XVIII століття в Турці проживало 25 єврейських родин, а вже на початку XX ст. тут проживало більше 6 тис. євреїв. Після другої світової війни єврейська община у районі суттєво зменшилась, але попри це залишилось ряд об'єктів, які стали місцями ностальгійного туризму для представників єврейського етносу. Серед таких об'єктів варто відмітити: Синагогу у м. Турка (XIX ст.), старовинний єврейський цвинтар «Окописько» в м. Турка (XIX ст.), єврейський цвинтар «Жидівське поле» (с. Либохора), а також місця, де під час війни було розстріляно євреїв (ліс Будапешт та поле Завій Великий с. Лімна) [6, с. 65]. Попри це вказані об'єкти перебувають у занепаді і тому потребують суттєвої реставрації. При їх належному догляді та популяризації

серед єврейської общини вони можуть стати одним із найбільш популярних об'єктів для ностальгічного туризму.

Сліди свого перебування залишили і німецькі колоністи, про це вказують навіть збережені топоніми. Зокрема, у смт. Бориня є частина села, яка називається «Колонія» і названа в честь поселення німецьких колоністів 1780 р., така ж частина с. Вовче носить назву «Шваби», невелика колонія була і у с. Нижня Яблунька [6]. Окрім топонімів, від перебування колоністів у районі залишились і матеріальні цінності, зокрема, колоністами у районі було зведено три дерев'яні неоготичні каплиці, з яких дві збережено і сьогодні. Одна у с. Вовче (1900 р.), а друга у с. Розлуч (1901–1902 рр.), третя у с. Сянки була розібрана у 1946 р. На жаль, відмітимо, що використання для туризму існуючих кірх суттєво ускладнюється тим, що кірха в с. Вовче перебудована в церкву і тому втратила свій первісний вигляд, а Розлучський костел перебуває у стані практично повного руйнування. Тому сьогодні ці споруди мало відвідуються туристами, хоч і представляють неабиякий інтерес з точки зору ностальгічного туризму.

Ще одним напрямком ностальгічного туризму в районі може бути відвідування прикордонної території, з якої у 40-х рр. минулого століття було виселено вісім сіл, відповідно жителі цих населених пунктів роз'їхались по всьому світу і сьогодні можуть виявляти інтерес до відвідування своєї Батьківщини. Підтвердженням цього може бути той факт, що під час святкування «Бойківських фестон» проводиться з'їзд різних родів, які походять з цих країв.

Окрім цих об'єктів на території району знаходиться велика кількість військових поховань Першої та Другої світових воєн, серед них слід вказати: ур. «Горбище» (с. Бітля), «Цвинтарище» (с. Красне), «Нафтарка у Зворі» (м. Турка), 2 військові цвинтарі (австрійський і мадярський) (с. Комарники) та ін. [6, с. 9]. Відзначимо, що перелічені об'єкти не повністю відображають весь потенціал для ностальгічного туризму у межах Турківщини, але можуть стати основою для туристичного використання території.

Враховуючи, що територію Турківщини називають серцем Бойківщини відмітимо значний потенціал цієї території для організації етнотуризму. Зокрема, етнотуризм на цій території може розвиватись за декількома напрямками, що пов'язане із значним скупченням ресурсів.

Найбільший потенціал території відмічається для проведення різноманітних етнокультурних турів, що пов'язане із добрим збереженням традиційних промислів. Зокрема, у районі збережено традиції плетіння з лози та соломи (Боберка, Ластівка та Риків), традиційне вівчарство (Либохора, Матків, Мохнате, Комарники), різьба по дереву (Лімна, Бітля), ткацтво (Івашківці, Біньова). Окрім вказаних традиційних промислів, слід відмітити і добру збереженість інших культурних особливостей в районі. Зокрема, у с. Бітля діє унікальний народний ансамбль дрімба рів, а також старожил цього села виконує танець на бочці, що може стати атракцією для відвідувачів району. Відомі фольклорні колективи діють також в селах Жукотин і Риків.

Ще одним важливим ресурсом для етнотуризму є наявна мережа місцевих краєзнавчо-етнографічних музеїв. Найбільш відомий музей району – це Народний музей «Бойківщина», який діє при Центральній районній бібліотеці в будівлі міської ратуші м. Турка. Експозицію музею становлять 1600 експонатів, серед яких 1350 – особливо цінних [8]. Ще одним цікавим музеєм є «Музей бойківської книги», де зібрано літературні твори, рецензії, відеокасети та інші публікації, пов'язані із етносом.

Окрім цих музеїв варто вказати, що практично в кожному селі є музейна експозиція (при школах, будинках культури та приватні колекції), яка розкриває культурно-побутові особливості Бойківщини. Серед таких музеїв слід відмітити:

- музей побуту села Карпатське, експозиція якого налічує понад 200 експонатів та роботи народних майстрів (вироби з дерева, вишивки);
- музей побуту села Комарники при будинку культури, експозиція якого налічує близько 150 екземплярів та виставка віршів поетеси Стефи Комарницької, яка проживала тут в часи Другої світової війни;
- музей побуту «Риків, Багнувата, Міжгір'я» при Риківській школі, який налічує понад 150 експонатів, серед яких історичні фотографії та роботи народних умільців: вишивані вироби, вироби з дерева, мініатюрні бойківські хати, покриті соломною;
- краєзнавчий музей с. Ільник при місцевій школі експозиція якого представляє речі побуту, знаряддя праці, стелажі з альбомами та папками, в яких зібрано матеріали місцевих пісень різних жанрів, опис національних місцевих страв, гербарій рослинного світу, а також папки з інформацією про визначних людей-вихідців села; загиблих у роки другої Світової війни; загиблих членів ОУН-УПА та ін.;
- музей побуту с. Лімна, розміщений у будинку культури, експозиція музею розкриває матеріальну культуру Бойківщини та представлена понад 100 експонатами.

Проте сьогодні про ці музеї відомо незначному колу людей, тому існує потреба у популяризації цих об'єктів. А також, відмітимо, що в основному вони функціонують завдяки старанням місцевих краєзнавців і не мають жодної підтримки з боку влади.

Найбільшою окрасою бойківського етносу є його традиції забудови, які до сьогодні дійшли переважно в церковному зодчестві. В основному це деревинні церкви та дзвіниці XVI–XIX ст., збудовані у традиційному бойківському та неоукраїнському стилях. Окрім церков, збережено і будівлі в традиційному стилі в с. Боберка, Кривка, Шандровець, тощо. На цінність таких забудов вказує і той факт, що будинок та церкву звідси було перевезено у «Шевченківський гай» у Львові. А також дві старих церкви бойківського типу з с. Сянки (1645 та 1703 рр.) було продано у с. Костринор та с. Сіль Закарпатської області [3, с. 74].

Залишились у селах і традиції, які дійшли до нас з часів язичництва, зокрема зберігся звичай палити «собані» (великі вогнища). Проте, на нашу думку, ця традиція має не стільки релігійне походження, скільки військово-побутове. Адже територією району проходив давній шлях «Руський путь», і тому на вершинах палили вогнища, які служили візуальним сигналом для мандрівників, а також були елементом попереджувальної системи при нападах.

Ще одним напрямком етнотуризму на території Турківщини є організація етнофестивальних подій. Найбільшою етнофестивальною подією району є організація кожні п'ять років «Всесвітніх бойківських фестин», які мають на меті популяризувати бойківський етнос та дозволяють зібрати його представників з усього світу. Вважаємо, що сьогодні назріла потреба у проведенні частіше цього фестивалю, що дозволить популяризувати цей край, а також відмітимо можливість організації різноманітних тематичних фестивалів, які б розкривали особливості цього етносу (гастрономічні, народних ремесел, тощо).

Ще одним перспективним для території Турківського району видом туризму є релігійний туризм. Зокрема, згідно наших досліджень, у межах району розташовано 87 церкви різних конфесій, по одному діючому монастирі та скиті, 5 костелів (кирх) та одна синагога, саме ці об'єкти можуть стати основою для організації релігійного

туризму. Серед додаткових об'єктів відзначимо 4 місця розташування монастирів, 9 каплиць та 11 старих кладовищ.

Зокрема проведена оцінка придатності сакральних ресурсів району для релігійного туризму, проведена за методикою Божук Т.І. [4], дозволяє виділити наступні групи придатності населених пунктів Турківщини для релігійного туризму: непридатні (0–49 балів), серед них Біньова, Бітля, Багнувате, Сигловате, Ропавське, Коротище, Штуківець та ін. (13 сіл); малоприсадибні (50–99 балів) – Верхнє, Жукотин, Н. Висоцьке, Розлуч, Яблунів та ін. (38 сіл); умовноприсадибні (100–149 балів) – Боберка, Бориня, В. Висоцьке, Ісаї, Комарники, Явора (6 населених пунктів); присадибні (150–199 балів) – Вовче, Ластівка, Либохора, Матків (4 села); найбільш присадибні (більше 200 балів) – Турка. Відмітимо, що з 67 досліджених населених пунктів тільки 11 відзначаються високою присадибністю для релігійного туризму, в той же час інші населені пункти отримали низьку оцінку. Проте сакральні споруди, розташовані у них, у випадку прокладання через ці пункти туристичних маршрутів, можуть доповнювати перелік туристичних об'єктів, які відзначаються високою присадибністю для релігійного туризму [2].

Серед найбільш перспективних об'єктів для організації релігійного туризму відмітимо церкви Успення Пресвятої Богородиці (1750 р., м. Турка), Святого Миколи (1739 р., м. Турка), Перенесення мощів святого Миколи (1776 р., м. Турка), Різдва Пресвятої Богородиці (1890 р., с. Вовче), Введення Пресвятої Богородиці в храм (1639–1680 рр., с. Вовче), Собору Пресвятої Богородиці (1798 р., с. Либохора), Різдва Пресвятої Богородиці (XVIII ст., с. В. Висоцьке) та інші. Згідно наших спостережень найбільш присадибними для туризму є дерев'яні церкви, побудовані у традиційному бойківському стилі, що надає їм суттєвої відмінності серед інших храмів, а, враховуючи те, що переважна більшість церков району є дерев'яними, перспективи їх туристичного освоєння суттєво зростають.

Висока оцінка присвоєна і костелу Успення Пресвятої Діви Марії (1796 р. м. Турка), сьогодні цей костел є основою римо-католицької конфесії району. Єдиною твердиною іудаїзму є синагога у м. Турка (1730 р.), на жаль, сьогодні вона використовується як пилорама.

Серед сучасних християнських сакральних споруд слід відмітити і недавно збудований Свято-Онуфріївський чоловічий монастир в селі Межигір'я та чернечий скит поблизу села Матків, де з тридцятих років ХХ ст. жив монах. Ці об'єкти вже сьогодні стали місцями паломництва місцевих жителів.

Отже, серед передумов для використання історико-культурного потенціалу в туризмі слід виокремити:

- Наявність значної кількості історико-культурних пам'яток, які представляють різні епохи та етноси;
- Відносна віддаленість району сприяла добрій збереженості бойківських традицій та промислів;
- Використання історико-культурного потенціалу може суттєво підвищити туристичну привабливість району;
- Відмітимо високу зацікавленість вихідців району до ностальгічних турів;
- У межах району функціонує мережа туристичних маршрутів, які частково репрезентують місцеві історико-культурні пам'ятки;
- У районі зареєстровано 29 агроосель, які можуть стати засобами розміщення для туристів;
- Окрім історико-культурного потенціалу відмічається значний природний потенціал (14 природно-заповідних об'єкти, гірськолижні спуски, джерела

мінеральних вод, мальовничі ландшафти), які може взаємодоповнюватись для організації турів;

- Зацікавленість місцевих жителів та влади до організації туризму в районі, тощо.

Окрім передумов для організації культурно-пізнавального туризму відмітимо і ряд перешкод:

- Поступове зникнення народних традицій та промислів під тиском технологічних новинок;
- Низька популяризація історико-культурного потенціалу району;
- Віддаленість району від великих міст, які можуть бути місцями зосередження потенційних туристів;
- Переобладнання давніх храмів. Задля збереження дерев'яних храмів, їх часто оббивають пластиковою вагонкою або бляхою, що суттєво знижує атрактивність;
- Зanedбаний стан пам'яток, збудованих іншими національностями. Представлені у районі святині інших національностей перебувають у занепадомому стані. Зокрема, костел у с. Розлуч практично повністю прогнив і потребує капітального ремонту, часто костели району перебудовують на церкви, яскравим прикладом є церква Миколи Чарнецького у с. Вовче, майже знищене єврейське кладовище «Окописько» у м. Турка та австрійське кладовище у с. Комарники, тощо;
- Відсутність у районі релігійно-туристичного центру. Ізольованість території не сприяла розбудові древніх монастирів, які сьогодні могли б відігравати роль центру паломництва (як наприклад Лаврівський монастир), а від монастирів, які існували тут колись, практично нічого не залишилось;
- Відсутність та застарілість дорожньо-транспортної інфраструктури. У зв'язку із віддаленням та складними природними умовами досліджуваного району, дорожня мережа перебуває у занебаному стані, а транспортні послуги надаються неналежним чином. Зокрема, у зимовий період значна частина маршрутних автобусів не курсує, а у багатьох віддалених селах єдиним транспортом є гужовий;
- Низький рівень туристичної інфраструктури. Сьогодні у районі є незначна кількість засобів розміщення, основна їх кількість знаходиться у с. Розлуч, яке є основним туристичним центром району. В той же час у районному центрі (м. Турка) немає жодного готелю чи закладу розміщення. Єдиними засобами розміщення, які сьогодні можуть приймати туристів у різних населених пунктах району є агрооселі, яких за даними районного відділу культури і туризму є 28;
- Мала кількість різноманітних фестивалів, які б популяризували місцеві звичаї та традиції, тощо.

Висновок. На території Турківського району відмічається значний історико-культурний потенціал, який в основному, представлений дерев'яними церквами, залишками єврейської та німецької общини, а також добре збереженими етнічними особливостями. Відмітимо, що сьогодні район має всі передумови для організації релігійного, ностальгійного та етнічного, а також загально ознайомчого історико-культурного туризму. Попри це існує ряд перепон для використання цього потенціалу, що пов'язане як із збереженням цих пам'яток, так і соціально-економічними передумовами. Вважаємо, що надалі існує потреба у популяризації представленого потенціалу, що може дати поштовх для його туристичного освоєння.

Література

1. Безручко Л.С. Оцінка історико-культурних ресурсів Турківського району Львівської області для потреб туризму / Л.С. Безручко, Г.Я. Козак / Географія та туризм : Наук. Зб. – К. : Альтерпрес, 2012. – Вип.19. – С. 94–100.
2. Безручко Л.С. Оцінка історико-культурного потенціалу Турківського району для потреб релігійного туризму / Л.С. Безручко / «Туристичними шляхами Прикарпаття» : Збірник наукових праць. – Львів : ЛІЕТ, 2012. – С. 67–74.
3. Безручко Л.С. Етнотуристичний потенціал Турківщини: сучасний стан та перспективи його використання / Л.С. Безручко, В.В. Димочкіна / «Розвиток українського етнотуризму: сучасний стан та перспективи» : Зб. матер. II Всеукр. н.-п. конф. мол. вчених. – Львів : ЛІЕТ, 2012 – С. 70–77.
4. Божук Т.І. Методичні аспекти визначення оцінки сакральних об'єктів для потреб туризму / Т.І. Божук // Вісник Львівського державного інституту новітніх технологій та управління імені В'ячеслава Чорновола. Серія «Економічні науки». – 2008. – Вип. 3. – С. 260–272.
5. Гайда Ю.І. Турківщина : природа і люди : монограф. опис / Ю.І. Гайда. – Ужгород : Патент, 1998. – 391 с.
6. Зборовський П. Топоніміка Турківщини / П. Зборовський. – Львів : Камула – 2004. – С. 36–37.
7. Кузик С.П. Теоретичні проблеми туризму: суспільно-географічний підхід : монографія / С.П. Кузик. – Львів : Вид. центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2010. – 254 с.
8. Офіційний сайт Турківської районної державної адміністрації : [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [www/URL: http://turka-rda.gov.ua/](http://www.turka-rda.gov.ua/)
9. Природа Львівської області / [За ред. К.І. Геренчука]. – Львів: Вища школа : Вид-во при Львів. ун-ті, 1972. – 151 с.
10. Слободян В. Церкви України. Перемиська єпархія / В. Слободян. – Львів : «Місіонер», 1998. – 864 с.
11. Тирик Я. Турківщина: туристично-краєзнавчий путівник / Я. Тирик. – Львів : ВНТЛ, 2000. –128 с.
12. Юсипович І. Турківщина : за завісою століть / І. Юсипович. – Львів : Край, 1993. – 112 с.

**ЗБАРАЗЬКИЙ ЗАМОК ЯК ОБ'ЄКТ КУЛЬТУРНО-ПІЗНАВАЛЬНОГО
ТА ПАТРІОТИЧНОГО ТУРИЗМУ РЕГІОНУ****М.О. Вельгій**

Національний заповідник «Замки Тернопілля», м. Збараж

У статті йдеться про Збаразький замок як перспективний об'єкт розвитку туризму на Тернопільщині. Описується створення, заснування, діяльність Національного заповідника «Замки Тернопілля».

The article deals with Zbarazkiy castle as a promising object of tourism in Ternopil. Describes the creation, establishment, activities of the National Reservation «Zamky Ternopilia».

Актуальність теми. Замковий туризм на початку ХХІ ст. продемонстрував значне зростання потоків. Збаразький замок є провідним туристичним об'єктом не тільки міста Збаража, а й всієї області, тому його детальне вивчення як історико-культурного та туристичного об'єкту регіону є особливо актуальним. Замок у Збаражі є перлиною вітчизняного замкового туризму, військового та патріотичного туризму близького зарубіжжя (Республіка Польща).

Мета написання роботи. Як і кожен туристичний об'єкт регіону Збаразький замок має свої позитивні особливості та різноманітні проблеми у сфері туристичної діяльності. Виявлення, дослідження та популяризація таких особливостей, вирішення основних проблем, що стоять перед цим історичним об'єктом і поставлено за мету написання.

Огляд літератури. Дослідженням Збаразького замку в період кінця ХІХ–ХХ ст. було присвячено багато різноманітних, але розрізнених публікацій. Питанням архітектури, будівельним особливостям та спорудження замку була приділена увага у роботах М. Ковальчука, О. Чоловського, А. Мілобезького, Ю. Нельговського, З. Лагуша, Р. Могитича, І. Оконченка та Ю. Вербовецького. Археологічні дослідження Збаразького замку висвітлювалися у публікаціях М. Філіпчука, Н. Білас, М. Ягодинської та ін. Історичними особливостями замку займалися Л. Кубаля, Л. Фрась (Фронць), Ю. Мицик, В. Чайка, Р. Підставка.

Проголошення незалежності України дало якісно новий поштовх пам'ятко охоронній роботі на Тернопільщині. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 08 лютого 1994 року № 78, враховуючи історичну, архітектурну і художню цінність пам'яток історії та культури замкового ансамблю м. Збаража Тернопільської області, з метою збереження пам'ятних місць, пов'язаних з Національно-визвольною війною українського народу 1648–1654 років, та у зв'язку з 400-річчям від дня народження Богдана Хмельницького Кабінет Міністрів України постановив: прийняти пропозицію Тернопільської обласної ради про оголошення пам'яток містобудування й архітектури м. Збаража – замкового ансамблю в межах фортифікаційних споруд Державним історико-архітектурним заповідником.

На баланс заповідника також були передані й інші пам'ятки історії та архітектури, що мають велику культурну цінність – костел Св. Антонія і ансамбль споруд монастиря отців Бернардинів ХVІІ ст., церква Преображення Господнього 1600 р., ансамбль споруд монастиря сестер Феліціанок ХVІІ ст., руїни Старозбаразької фортеці ХІІІ–ХVІ ст., а також цілий ряд пам'яток більш пізнішого часу [5, с. 56].

Базою новоствореного Державного історико-архітектурного заповідника став середньовічний замок князів Збаразьких, який споруджено (як прийнято вважати) у

1620–1631 рр. братами Христофором та Юрієм Збараськими. Проект був замовлений у видатного теоретика і практика італійської архітектури того часу Вінченцо Скамоцці [6, с. 282–283].

Проте, замок не будувався виключно за кресленнями архітектора з Венеції. До будівництва замку, за останніми дослідженнями залучались також архітектори італійці Маттео Кастелло і Андреа Дель Аква [1, с. 46–56]. Замок відображав найновіші на той час досягнення фортифікаційного мистецтва. Він складався з казематних валів, чотирьох бастионів та рову, імовірно, із заводненим кюветом (внутрішньофосовим ровом).

В загальному, як пише Чоловський, Збараський замковий палац знаходився в значно кращому стані, ніж більшість замків Західної України. Він також відзначає, що в'їздова брама не відповідає загальному вигляду пам'ятки, тому очевидно, що вона була побудована пізніше, на місці старої, у XVII століття, на що вказує її барокова архітектура і тесане каміння, орнаментоване в цоколі.

Зв'язок замку та міста здійснювався через браму, розміщену у двоповерховій вежі, до якої провадив звідний міст. Двоповерховий палац побудований у стилі пізнього ренесансу, фасади казематів також витримані у ренесансних формах.

На підвір'ї замку є криниця глибиною 70 метрів, до якої з підземелля вів хід.

Указом Президента України Л. Кучми від 15 січня 2005 р. № 35/2005 заповіднику, до якого входив Збараський замок, надано статус національного закладу і перейменовано в Національний заповідник «Замки Тернопілля».

Впродовж багатьох років функціонування заповідника, його дирекція організовує охорону, реставрацію та використання пам'яток архітектури й розв'язує питання регенерації.

На сьогоднішній день до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля» входить 11 об'єктів – пам'яток оборонної архітектури Тернопільщини: Збараський замок XVII ст., Вишнівецький палацово-парковий комплекс XIV–XVIII ст., Скалатський замок XI–XVII ст., Микулинецький замок XVII ст., Підзамоцький замок XVIII ст., Золотопотоцький замок XVII ст., Язловецький замок XIV–XVIII ст., Скала-Подільський замок XIV–XVII ст., Кривченський замок XVII ст., Чортківський замок XVII ст.

Включення вищезгаданих пам'яток, які мають виняткову історичну та архітектурну цінність, дозволить покращити їхнє збереження, здійснити адаптацію цих пам'яток до сучасних вимог, дасть можливість розвивати туристичну та культурно-просвітницьку діяльність з метою популяризації культурної спадщини нашої держави.

З 1965 р. проводились відновлювальні роботи будівлі замку та в'їзної брами за проектом київського архітектора Маріоніли Говденко з подальшим пристосуванням приміщень під палац піонерів. У процесі робіт у приміщеннях втрачені первісні склепінчасті перекриття. Їх було замінено на сучасні залізобетонні, в центральній та правих залах встановлено залізобетонні колони, східні клітки влаштовано із залізобетонних конструкцій. Змінено первісні конструкції даху.

У 1966 р. почалися реставраційні роботи, які проводяться по сьогоднішній день. За цей час піднято з руїн палац, відтворено каземати, в'їздову вежу, сходи, зелену та жовту вітальню, частково кармазинову їдальню та аркове склепіння [3, с. 2].

Реставраційні роботи з пристосуванням під музейно-туристичний комплекс Львівського інституту «Укрзахідпроектреставрація» проводились у 1996–1997 роки.

У 2011 р., з нагоди святкування 800-річчя міста Збаража, були відкриті відновлені зали Замкового палацу. Згідно проектів, розроблених архітектором Юрієм Вербоверхим на першому поверсі палацу були відреставровані інтер'єри Великої зеленою та Малої жовтої віталень.

Один з найбільш відомих туристичних об'єктів західної України – замок XVII ст. в м. Збаражі Тернопільської області.

На сьогодні Збараський замок – не лише відреставрована пам'ятка культурної спадщини. Це ще й центр інфраструктурне місто, який вже впродовж кількох років заробляє значну частину грошей на своє утримання і знаний туристичний об'єкт не лише Тернопільщини, а й України.

Для обслуговування туристів з України та гостей з-за кордону на базі Національного заповідника «Замки Тернопілля» налагоджена належна інфраструктура. До послуг відвідувачів бар-ресторан «Легенда», готель «Гетьман», стоянка для автотранспорту, квазівники та дорожні знаки.

Щорічно проводиться відкриття туристичного сезону.

Вперше у Збараському замку започатковано рок-фестиваль «Збараська «DRIVE»-Облога 2010». Ця імпреза започаткувала цикл заходів, присвячених 800-річчю древнього міста Збаража. У програмі свята – штурм Збараського замку у виконанні Тернопільського клубу історичних реконструкцій «ГРИФОН», а також БАЙК-ШОУ.

Заходи по патріотичному вихованню молоді:

- Виховно-розважальна гра «Ніч вогнів» членів Національної Скаутської організації України референтури пластового табору «Середземські вогні»;

- Тематичний урок, присвячений святкуванню 21-річчю Незалежності України на тему: «Відзначення Дня Державного прапора України» для дітей відпочинково-оздоровчого табору «Сокіл» урочища Чорний Ліс;

- Інформаційний день заповідника «Іван Франко і Збаражчина» присвячений 20-річчю відкриття пам'ятника письменнику у м. Збаражі для студентської молоді СПТУ-25 м. Збаража;

- Інтегрований урок по історії на тему: «Голодомор 1932-1933 років» згідно Програми «Музей – школі» для дітей Збараської школи-інтернату із затухаючими формами туберкульозу;

- Інтерактивний урок «Археологія краю» згідно Програми «Музей – школі» для учнів 5-х класів ЗОШ I-III ст. № 2 ім. Івана Франка;

- Тематичний урок «Облога Збаража 1649 року» згідно Програми «Музей – школі» для учнів 7-х класів Шилівської ЗОШ I-III ст.;

- Передноворічні костюмовані бали в стилі епохи XVIII ст. у Збараському замку за участі «РОТАР і клуб» та туристичної фірми «Орнамент України» (Київ).

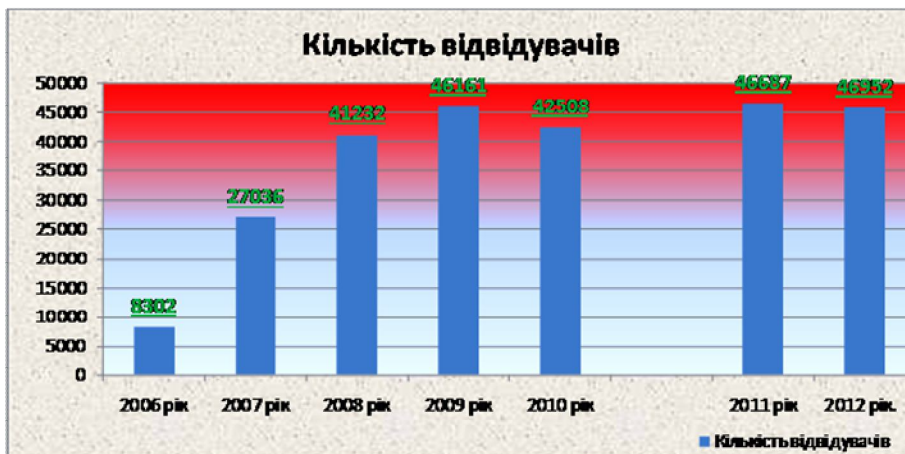

Рис. 1. Кількість відвідувачів

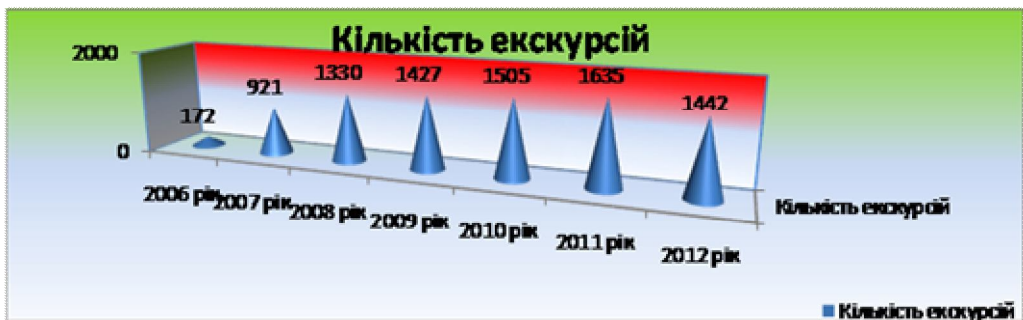

Рис. 2. Кількість екскурсій

Протягом 2012 р. об'єкти заповідника відвідали 46952 вітчизняних та закордонних туристи (рис. 1), із них 19812 екскурсійно (в т. ч. для учнів та студентів – 16369, за угодами – 1625). Кількість екскурсій – 1442 (рис. 2).

Література

1. Підставка Р. Авторство та реконструкція замків Збаража / Р. Підставка. – Тернопіль : Астон, 2012. – 80 с.
2. Чайка В. Збараський замок: науково-популярне видання / В. Чайка. – Тернопіль : Астон, 2011. – 120 с.
3. Майстерчук Т. Збереження об'єктів культурної спадщини на прикладі Національного заповідника «Замки Тернопілля» / Т. Майстерчук, Т. Грабар // Галицька брама. Замки Тернопілля. – 2007. – № 5–6. – С. 2–4.
4. Маціпура А. Десять років Державному історико-архітектурному заповіднику у Збаражі / А. Маціпура // Галицька брама. Збараж. – 2004. – № 1–3. – С. 2–3.
5. Чайка В. Замки Тернопілля / В. Чайка // Архітектура, будівництво, інтер'єр, мистецтво. – 2009. – № 2. – С. 2–7.
6. Scamozzi V. Idea della Architettura Universale / V. Scamozzi. – Venezia, 1714. – I. Libero III. – S. VIII.

ТУРИЗМ – ЧИННИК, ЩО СПРИЯЄ РОЗВИТКУ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

3. Верра

Політехнічний університет, м. Кошалін

У статті доведено, що туризм примножує знання про країни, регіони чи людські спільноти. Тому полегшує глобальний погляд на реальність, її зв'язок з історією, сьогоденням і майбутнім. Актуалізовано, що зіткнення та зрозуміння проблем інших спільнот дозволяють краще та глибше розуміти ситуацію у своїй країні, активніше на неї реагувати та прагнути до вдосконалення передусім свого життя.

In the article it is proved that tourism increases knowledge about countries, regions or human community. Therefore facilitates global view of reality, its connection with the history, present and future. Last update that bumps and understanding of the problems of other communities to better and deeper understanding of the situation in his country, actively react to it and strive for perfection above all his life.

Туризм – це поняття багатозначне та неоднозначне, тлумачити його можна дуже широко, і нам видається, це правильний підхід до з'ясування даного питання. Ми можемо говорити принаймні про два виміри туризму. Перший - внутрішній. У цьому вимірі, туризм розглядаємо певним рухом, направленим до консолідації суб'єктів, що беруть участь у певній конкретній події, яка є спільною подією для групи людей.

Можна зауважити, що у такому контексті об'єднуючими чинниками виступають: естетика, емоції, почуття, раціональність. Це, безсумнівно, найбільш істотні фактори консолідації, вважаються значним емпіричним потенціалом, який характеризується потужною – позитивною – інтенсивністю, при чому також може раптово перетворитися на негативний досвід.

Другий вимір, відповідно – зовнішній. Він опирається на значну естетичну інтенсивність і є, насамперед, фактором т.зв. дії. Зовнішній вимір туризму відповідає за весь процес підготовки, отримання досвіду – емпіричного і практичного – підсумку. Тому процес дії, це – прийняття рішень і відповідальність за їх виконання.

1. Розуміння громадянського суспільства

Громадянське суспільство сьогодні часто трактується як сфера добровільних суспільних об'єднань, організацій, рухів, проєктів, які створюють зв'язки довіри і солідарності для реалізації різноманітних спільних цілей. Це громадянський простір, що виступає певним місцем взаємодії: із сферою людських відносин, яка, на основі спільних цінностей та поглядів спонукає до діяльності, пов'язаної із прийняттям відповідальності за спільну справу.

Термін «суспільство» означає організацію певної кількості людей та їх діяльності - часто подане визначення доповнюється різними додатковими ознаками. Іноді вони нейтральні, однак переважно часто містять оціночний характер. Термін «громадянське суспільство» одночасно наділений і ціннісно нейтральним значенням і оціночним. Те, що розуміється під назвою «громадянське суспільство», іноді також називають «цивільним суспільством». Деякі автори ототожнюють значення цих двох термінів, натомість інші пропонують до розгляду деякі відмінності [1].

Оскільки категорія «громадянськості» видається нам центральною для цього поняття, його джерел варто шукати вже у політичній філософії Арістотеля, який у «Політиці» одним з перших сформулював визначення громадянина як когось, хто керує і ким керує

певна спільнота, і хто у своїй праці і рішеннях дотримується пріоритету спільного добра над власним [2].

Поняття громадянського суспільства є категорією багатозначною і багаторівневою. Виокремлюємо багато моделей громадянського суспільства, зокрема: «класична» модель – головна риса якої - відсутність відмінностей між громадянським суспільством, політичним і державою; «ліберальна» модель, коли громадянське суспільство є формою ринкової спільноти; «гегелівська» модель – яка розділяє громадянське суспільство і державу; «соціологічна» модель, що розрізняє громадянське суспільство і політичне суспільство.

Гене́за цього поняття (не виключаючи Арістотеля) сягає XVII і XVIII ст. Серед дослідників, які вивчали у своїх працях аналізовані поняття можемо виокремити: Дж. Локка, Д. Хьюма, Гегеля, Поппера, Дейрендорфа.

Джон Локк розглядає громадянське суспільство як протиположність до натурального чи природного суспільства. Політичне суспільство, на його думку, народжується завдяки угоді. «Єдиним способом, завдяки якому можна віддати свою природну свободу і одягнути кайдани громадянського суспільства, це угода з іншими» Вона має на меті переконаність у «вигоді, безпеці та спокійного співіснування». (...) Людина за Локом може існувати поза державою, адже від самого початку є істотою повністю організованою, і такою, що до кінця зберігає незалежність.

Для Гегеля громадянське суспільство було аспектом сучасної держави. Воно з'явилося в Західній Європі у вісімнадцятому столітті. Це була спеціалізована і дуже складна система норм, інституцій, груп, практики і відносин, розроблених у правових і політичних основах нації – держави з метою задоволення індивідуальних потреб і захисту прав особистості. Це було пов'язано з поняттям абстрактної, атомістичної особи, прагнучи задовольнити свої егоїстичні інтереси. Першочерговою частиною раціональної системи прав, діючої в цивільному суспільстві, вважалось право купівлі та накопичення власності [3]. Для Гегеля громадянське суспільство було сіткою залежностей, пов'язаних з ринком [4].

А. Грамші, у свою чергу, підкреслював [5], що в сучасних розвинених країнах Заходу, громадянське суспільство було значущим не лише виключно для економічної сфери чи просто доповненням держави. Це була сфера різних автономних організацій та форм діяльності, яка жодним чином не була єдиним способом фіксації класових інтересів буржуазії.

Громадянське суспільство служило іншим групам та класам, передусім робітникам промисловості як «базовому класу», підриваючи позиції буржуазії в сфері ідей, цінностей, культури, науки та спонтанних організацій. Відбувалась підготовка до поступової, довгострокової революційної політичної боротьби проти капіталістичної держави і відносин власності.

Питання про громадянське суспільство протягом століть розглядалось та аналізувалось з різною інтенсивністю. Роздуми над сенсом і змістом громадянського суспільства в умовах кризи державного добробуту; питання, пов'язані з моральним і правовим обґрунтуванням громадянської непокорності; поняття і принципи справедливості; [6] взаємини між громадянським суспільством і державою; нормативні та інституційні основи демократичної системи; використання концепції громадянського суспільства в умовах політичних змін країн Центральної та Східної Європи ініційованої в другій половині 70-х і 80-х років [7].

Громадянське суспільство часто розуміємо, як зазначалося вище, в якості окремої сфери соціальної взаємодії між економікою і державою, характеризується наявністю громадських об'єднань, незалежних засобів зв'язку і зібрання прав громадян [8]. З тих

пір вказаний термін був включений до словника різних ідеологічних понять, що значною мірою ускладнює обговорення та порозуміння. В результаті, ми маємо справу з двома різними моделями, які співіснують та по-різному характеризують громадянське суспільство. Європейські ліві бачать модель в першу чергу як протиотруту владі корпорацій, які загрожують силі держави, американські консерватори говорять про громадянське суспільство в контексті приватизації державних функцій, щоб стимулювати і займатися бізнесом, у той час як ліберали підкреслюють важливу роль держави в стимулюванні, підтримці і забезпеченні адекватного фінансування для приватних ініціатив.

Версія громадянського суспільства, яка до 1989 р. у Східній Європі отримала найбільшу популярність, характеризується надзвичайно сильною перевагою спільних цінностей, які визнають члени суспільства, в опозиції до цінності, які намагається нав'язати держава [9]. Її поява (цінності), безперечно, пов'язана з кризою комунізму в Центральній і Східній Європі. Роздуми про громадянське суспільство в значній мірі культивуються людьми з цього регіону, часто цей термін з'являвся в аналізах соціальної ситуації в такому просторі [10].

Серед багатьох вимірів на перший план виходить моральний аспект (етичний) громадянського суспільства. Концепція лежить в основі форми, яка характеризується не тільки ввічливістю і добротою по відношенню до інших, а й щедрістю та солідарністю. Це показує, з одного боку, те, що ми маємо справу з етичним визнанням, а з іншого боку, легко помітити, що першочерговою є людська індивідуальність, а не колектив: моральність і симпатія це аксіоми, що виступають в моральній філософії шотландських мислителів. (...) Моральні почуття не розглядаються функцією суспільної моралі (як у грецькому полісі і римській республіці), але це індивідуальний атрибут (...). У Польщі, де основною точкою відліку була нація, нав'язувались спільні цінності та патріотизм [11].

Маріуш Квятковський у своїй статті посилається на дослідження, проведені К. Селлавою-Колбовською, яка особливу увагу приділяє тому фактові, що члени навіть самих свідомо і проблемно-орієнтованих груп самопомогти підкреслювали важливість взаємного визнання між членами групи солідарності та задоволення з буття разом: «Бути разом», «бути для інших», «потрібно говорити правду голосно» це наміри членів численних і різноманітних груп вісімдесятих років у Польщі [12]. Етичний вимір громадянського суспільства в цей час був очевидним не лише в мотивації учасників етнічних груп і атмосфері відносин, він був також одним з важливих аспектів демократичної опозиції. Це було пов'язано з самою ідеєю створення громадянського суспільства [13].

Прикладом такого підходу виступає сприяння ненасильства – ненасильницької боротьби. Активіст демократичної опозиції наступним чином визначив цю ідею: Одним з найважливіших моментів у відмові від насильства є воля, щоб свідчити правду, всю правду. Системне лицемірство (...) є одним з найбільш важливих елементів зла, з яким ми маємо справу. Опозиція такому лицемірству – це наш самий елементарний обов'язок [14].

2. Виховне значення туризму в розвитку громадянського суспільства

Організований туризм виконує роль всестороннього розвитку як молоді, так і старшого покоління. Завдяки медицині, активно брати участь у туристичній діяльності може більша кількість людей багатовікової аудиторії. Завдяки розвитку економіки і технічному поступу збільшується вільний час. Про такі тенденції свідчить ринок праці.

Це явище, у свою чергу, закликає представників наукових кіл звернути увагу на гуманізацію людського життя. Основним фактором, що впливає на якість життя є

використання вільного часу. Це можна побачити в нашій країні після введення п'ятиденного робочого тижня.

Цією проблемою повинна зайнятись школа, місія якої полягає у підготовці випускників до життя, до професії, а також до вмілого проведення дозвілля. У випадку дорослих, питанням організації вільного часу перманентно повинна займатись освіта, за допомогою посилення розуміння і сильної мотивації постійно підвищувати свою кваліфікацію. Краєзнавство та туризм включають філософські аспекти [15].

Обидва ці виміри спрямовані на реалізацію цінностей. Найбільш важливою є трансцендентна тріада: правда, добра і краса. Кожна з перелічених ціннісних складових людської особистості покращує і удосконалює її. Правда вдосконалює і формує розум, добро – волю і почуття, краса - робить людину більш чутливою. На додаток до вищезгаданої тріади загальнолюдських цінностей ще включаємо: гуманізм, здоров'я, любов, солідарність, гідність, справедливість, права людини, в ім'я загального блага, роботу, честь, свободу, патріотизм, свободу віросповідання, хоробрість, ощадливість, порядок, справедливість, працьовитість, цілісність, світ, милосердя, відповідальність, відкритість до інших.

Важливим компонентом людської особистості є відносини. Вони, у свою чергу відносяться до цінностей, які людина вибирає в результаті співіснування зі світом ідей, людей і людських творінь. Відносини є результатом ставлень до:

а) основних гуманістичних ідей (уявлення про життя, мир, любов, істина, справедливість, рівність, свобода);

б) себе: скромність, об'єктивність, почуття власної гідності, стриманість, поміркованість в судженнях, мужність, хоробрість, чесність, життєрадісність, оптимізм;

в) інших осіб (любов, прихильність, доброта, доброзичливість, терпимість, гідність, допомога, коли це необхідно, щоб запобігти лиху, страждання, співчуття, турбота про хворих, інвалідів, неповнолітніх, захист жертв, відповідальність за утриманців, виконання зобов'язань, вірність);

г) свій народ, державу, країну (люблять культуру свого народу, його історію, мову, гордість за приналежність до національної спільноти, любов до красивих рідних пейзажів, польської землі, готовність до просування загального блага, захист та зміцнення суверенітету та єдності народу щодо його буття, розвиток і незалежність, культ символів національних, державних, національних пам'яток, різних форм патріотизму та лояльності до держави);

д) світу живої природи (примноження її краси, її роль у житті людини, турбота про її захист, догляд, розвиток);

е) світу використаних речей (знання про природу утилізованих відходів, раціонального і продуктивного використання, запобігання відходів, поваги до національної власності);

г) праці (любов до неї, професіоналізм, чесність, висока якість, діяльність та відповідальність співробітників).

Звичайно, перелічені потреби формуються в ознаках, які активно розвиваються в краєзнавстві та туризмі.

3. Туризм, потреби людини і суспільне життя

Краєзнавство і туризм є невід'ємною частиною сучасної освіти. Їх роль - задоволення різних потреб. Психологія визначає потреби, як стан нестачі чогось, що є необхідне для підтримки життя людини, забезпечення належних умов для розвитку та підтримки певної життєвої позиції у групі ровесників. Людина відчуває потребу в чомусь, прагнучи знайти те, чого не має. Таке прагнення стає мотивом її дій. Потреби стають більш динамічними і активізують до діяльності.

Серед різних і відомих категорій потреб перерахуємо наступні: біологічні, психологічні та культурні. Краєзнавчо-туристичним шляхом людина може задовольнити потреби: регенерацію сил у відповідних кліматичних умовах, використання сонячної енергії, фізичного відпочинку, контакту з зеленню, зміни навколишнього середовища. Також шляхом туризму створюються умови для задоволення потреб в галузі психічного здоров'я: відпочинок у тиші, соціальні контакти, зміна навколишнього середовища, психічна релаксація, контакт з природою.

Туризм пропонує молодій людині багато можливостей для задоволення культурних потреб, розвиток почуття краси, знання, пригоди, чуттєвих вражень, імітація, розваги, відвідування місць, відомих з літератури, фільмів і розповідей, можливості познайомитися з новими людьми і їх проблемами і переживаннями, новими соціальними системами і стилями життя суспільства. Ситуації такого типу будять враження, породжують естетичні і емоційні переживання, водночас поглиблюють інтелектуальні здібності та розвивають уміння поглинати нову інформацію і її обробку.

Задовольняючи потреби, молода людина, в той же час отримує знання про конкретні речі, явища, події. У зв'язку з цими подіями людина, відчуває їх, може оцінити і прийняти певні реляції щодо себе. Отримані знання та оцінки, у свою чергу, впливають на її поведінку.

Туризм пропонує прекрасну можливість соціалізації людини, готує її до активної участі у житті суспільства, розвиває внутрішню потребу брати участь у колективному житті на рівні місцевих громад, національних, а іноді й міжнародних.

Шляхом туризму полегшується знайомство з різними соціальними системами, режимами, урядами та громадянами різних країн. Це дозволяє порівнювати і відкривати для себе цінності, які властиві певній спільноті. Поїздка в країни з тоталітарним режимом чи демократичною системою це цінний досвід. З одного боку слід зазначити шкідливість першого і вседозволеність іншого. Досвід такого роду поглиблює у туриста суспільну свідомість та його відношення до всього суспільства.

Відвідування іншої країни, це знайомство з її історією, мистецтвом, архітектурою, символами, визначними місцями-символами боротьби за незалежність. Все це призводить до переконання, що свобода і незалежність є вищими цінностями, заради яких багато громадян цієї країни віддали життя.

Соціалізація туриста відбувається скажімо у ситуації, коли він має можливість спостерігати за певним соціальним явищем, наприклад, поширене сьогодні – безробіття. Така ситуація може спонукати до роздумів над його причинами, наслідками та розмірами. Після повернення додому, турист може захотіти певним чином виправити подібну ситуацію у своїй країні. Туризм забезпечує сприйняття різних ситуацій, фактів і соціальних явищ, таких як вандалізм. Зіткнення з цією проблемою викликає реакцію громадськості, яка була б в змозі принаймні, значно зменшити вандалізм, хуліганство та злочинність.

Процес соціалізації відбувається на багатьох рівнях і аспектах. Він охоплює досвід людини, її переживання і відносини в майбутньому. Якщо людина, перебуваючи в іншій країні, відчуває повагу, поцінування і позитивне ставлення до польського народу і до нашої культури, подібне ставлення формуватиметься у неї, відносно таких людей і країни у якій вони проживають. Це створює можливості для подолання стереотипів, які часто працюють на рівні відносин між двома країнами.

Відвідування певної країни допомагає зрозуміти її та її громадян. Зіткнення з порядком, чистотою, управлінням, ощадливістю, а від людей, з теплотою, добротою, допомогою, взірцями високої культури спонукає молоду людину поважати таку країну і її громадян. Повернувшись додому, подібні стандарти життя ми хочемо започаткувати у

себе вдома. Приклади країн, де ведуться війни дають можливість краще зрозуміти і пошанувати мир та спокій. Туризм примножує знання про країни, регіони чи людські спільноти. Тому полегшує глобальний погляд на реальність, її зв'язок з історією, сьогоденням і майбутнім. Зіткнення та розуміння проблем інших спільнот дозволяють краще та глибше розуміти ситуацію у своїй країні, активніше на неї реагувати та прагнути до вдосконалення передусім свого життя.

Література (в авторській редакції)

1. S. Filipowicz, *Historia myśli polityczno-prawnej*, Gdańsk 2002, s. 219-220.
2. Z. A. Pełczyński, *Wolność, państwo, społeczeństwo. Hegel a problemy współczesnej filozofii politycznej*, Wrocław 1998, s. 185.
3. S. W. Nowicki, *Hegłowska koncepcja społeczeństwa obywatelskiego*, „Studia Filozoficzne» nr 9/1987, s. 51-79.
4. Zob. A. Gramsci, *Zeszyty więzienne*, Warszawa 1991; A. Gramsci, *Pismawybrane*, T. 1, T. 2, Warszawa 1961; A. Gramsci, *Zeszyty filozoficzne*, Warszawa 1977; N. Bobio, *Gramsci and the concept of civil Society*, w: *Civil Society and the State*, London 1988.
5. J. Rawls, *Teoria sprawiedliwości*, Warszawa 1994; J. Rawls, *Liberalizm polityczny*, Warszawa 1998; R. Nozick, *Anarchia, państwo, utopia*, Warszawa 1999; A. Arato, *Civil society against the state: Poland 1980-1981*, „Telos», nr 47/1981; *Empire versus civil society: Poland 1981-82*, „Telos», nr 50/1982.
6. S. Mrozowska, *Spoleczeństwo obywatelskie-państwo. Aktualność dychotomiw: Odmianny myślenia o społeczeństwie obywatelskim*, red. L. Kacprzak, D. Mierzejewski, Piła 2007, s. 56; K. Dziubka, *Spoleczeństwo obywatelskie: wybrane aspekty ewolucji pojęcia*, red. A. W. Jabłoński, L. Sobkowiak, „Studia z Teorii Polityki», t. II, Wrocław 1998, s. 31-52.
7. M. Kwiatkowski, *Etyczne społeczeństwo obywatelskie w III RP*, „Rocznik Lubelski» Lublin 2003, t. XXIX, cz.1, s. 60-62.
8. J. Szacki, *Powrót idei społeczeństwa obywatelskiego*, w: *Ani książę, ani kupiec: obywatel*, red. J. Szacki, Kraków-Warszawa, 1997, s.27.
9. P. Ogrodziński, *Pięć tekstów o społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 1991, s.67; H. Ciążela, *Obecny renesans idei społeczeństwa obywatelskiego a autonomiczność jednostki*, w: *Różne oblicza podmiotowości we współczesnej Polsce: analiza wybranych problemów w aspekcie pedagogicznym, socjologicznym i aksjologicznym*, red. M. Orłowska, M. Jaworowska, H. Ciążela, Warszawa 2001, s.149; M. Magoska, *Obywatel w procesie zmian*, Krakow2001, s. 81.
10. Ibidem, s. 79,103.
11. K. E. Siellawa-Kolbowska, *Niezależne inicjatywy społeczne w Polsce końca lat osiemdziesiątych*, w: *Samoorganizacja społeczeństwa polskiego: trzeci sektor*, red. P. Gliński, B. Lewenstein, A. Siciński, Warszawa 2002, s. 89,90.
12. P. Ogrodziński, *Pięć tekstów o społeczeństwie obywatelskim*, Warszawa 1991, s. 54.
13. A. Stanowski A. (1986), *Czym jest non-violence?*, „Spotkania», Warszawa 1986, nr 31, s. 170-171.
14. J. Niewęglowski, *Elementy edukacyjne turystyki*, „Seminare», Warszawa 2007, nr 24, s. 467; zob. J. Kosiewicz, *Przyroda i turystyka w perspektywie filozofii*, w: *Spoleczny wymiar sportu*, red. Z. Dziubiński, Warszawa 2003, s. 69.
15. Za: J. Niewęglowski, *Elementy edukacyjne turystyki...*, op. cit., s. 466-468; Z. Krawczyk, mówiąc o aksjologicznych uwarunkowaniach turystyki, do wyżej wymienionych wartości dodaje: świętość i witalność. Por. Z. Krawczyk, *Aksjologiczne uwarunkowania turystyki*, w: *Aksjologia sportu*, red. Z. Dziubiński, , Warszawa 2002, s. 155.

**КОМПЛЕКСНИЙ ПІДХІД ДО ПІДГОТОВКИ МЕНЕДЖЕРІВ
ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗИ**

Я.В. Вовчок

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті звернуто увагу на актуальні проблеми національної туристичної освіти, проаналізовано погляди учених на сучасний стан підготовки менеджерів туристичної індустрії та акцентовано увагу на вироблення комплексного підходу до туристичної освіти менеджерів, запропоновано цикли навчальних дисциплін для здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста і магістра.

The article focuses on the main problems in national tourism education, analysis different views of scientists on the modern state of tourism industry manager's training program and offers the development of complex approach towards the manager's training and a block of subjects for Bachelor's, Specialist's and Master's degrees.

Як один із новітніх напрямків державної освітньої політики туристична освіта розвивається в стрімкому темпі національних і світових глобалізаційних процесів, тому характеризується багатьма специфічними для даного часу ознаками (систематизованістю, цілеспрямованістю, безперервністю, прогресивністю, неперервністю та іншими). До таких важливих рис належить і комплексність, або комплексний характер сучасної туристичної освіти.

У сучасному процесі модернізації вищої освіти в Україні, що відбувається в напрямі демократизації, гуманізації, реалізації положень Болонського процесу [Бернської декларації (2005 р.)], орієнтації на перспективні моделі підготовки управлінців відповідно до європейських стандартів прогресивного розвитку набуває і туристична освіта. Однак для створення міцної вітчизняної системи туристичної освіти необхідне «обґрунтування наукових засад підготовки фахівців для сфери туризму відповідно до сучасних світових освітніх тенденцій і національних інтересів, а також розвитку й структуризації мережі навчальних закладів, що здійснюють підготовку фахівців для сфери туризму за повним переліком спеціальностей» [15, с. 13]. А однієї із пріоритетних наукових засад має стати використання комплексного підходу в підготовці менеджерів туризму.

Про комплексний підхід до професійної туристичної освіти сьогодні мало відомостей, оскільки питання вітчизняної професійної освіти менеджерів туризму перебуває в стані активного опрацювання. І хоч для створення принципових засад вітчизняної туристичної освіти є на сьогодні вже потужна наукова база – праці вітчизняних і зарубіжних учених В. Федорченка, Н. Фоменко, Н. Ничкало, В. Квартальнова, І. Зоріна та інших, – все ж у сучасних наукових дослідженнях ще досить мало уваги вділено комплексному підходу до здійснення професійної туристичної підготовки фахівців.

Цінним внеском у розв'язання проблеми вітчизняної професійної освіти менеджерів-туристів стали праці професора В. Федорченка. Учений охарактеризував туристичну освіту як соціально-педагогічну систему, сформував концепції неперервної туристичної освіти, створив моделі фахівця туризму, неперервної туристичної освіти, ступеневої підготовки фахівців туристичної діяльності [15, с. 26, 152, 290–291]. Він виділив усі складові концепції неперервної туристичної освіти (нормативно-правове, організаційне,

наукове, кадрове, методичне, інформаційне, матеріально-технологічне, фінансове забезпечення) [див. 15, с. 170–172], схематизував модель підготовки фахівця туризму (організація туристської діяльності, організація готельних і ресторанных послуг, організація туристсько-екскурсійно-музейних послуг, організація транспортних послуг, організація рекреаційних та анімаційних послуг, організаційно-практична діяльність) [див. 15, с. 158–159], створив і блок професійної підготовки спеціалістів (науково-практична діяльність, стратегічна діяльність, екологічна діяльність, організація транспортних подорожей, туристично-екскурсійне обслуговування, надання готельних послуг, функціонування туристичного підприємства, організація спеціального відпочинку) [див. 15, с. 187], але спеціально не розкрив питання комплексної підготовки фахівців туризму і сукупності нормативних, фундаментальних, спеціальних дисциплін як систему професійної туристичної освіти.

Разом з тим, В. Федорченко визначив характер науково-навчального процесу підготовки менеджерів туризму та здібності і якості, якими мають оволодіти майбутні туризмознавці, що дає можливість передбачити й спрогнозувати майбутню комплексну програму підготовки фахівців туризму. Так, дослідник вважає, що модель науково-навчального забезпечення підготовки фахівців туризму має включати такі складові частини: світогляд (соціально-етичний, історико-культурологічний, соціально-філософський), економічне мислення (підприємництво, фінанси, ринок, облік, аналіз, маркетинг), комунікативність, логіко-інформаційне мислення (інформатика, статистика, комп'ютерна техніка, математика, логістика), професійне мислення (рекреація, технологія, організація, управління, екологія) [див. 15, с. 168]. А здібності й професійні якості фахівців туризму мають охоплювати такі складові компоненти, як: комунікативність, сучасний гуманістично-науковий світогляд, професіоналізм, економічна культура, інноваційне мислення, екологічна культура [див. 15, с. 204]. Дослідник запропонував і розробку окремих спеціалізацій за освітніми напрямками «Туризм», «Готельне господарство», «Організація обслуговування в готельних і туристичних комплексах» [див. 15, с. 227–228].

Грунтовними в розбудові сучасної професійної освіти туристів стали й праці професора Н. Фоменко, яка здійснила спробу розв'язати проблему стандартизації вищої освіти на теоретико-методичному рівні, показати її в історичному плані і в сучасному становищі, у взаємодії і взаємозумовленості з іншими суспільними системами, охарактеризувати світовий досвід стандартизації галузевої освіти, визначити концептуальні засади розроблення стандартів освіти за різними освітньо-кваліфікаційними рівнями підготовки фахівців з туризму та інше [див. 18]. Однак учена не акцентує увагу на комплексному підході до вироблення стандартів туристичної освіти і на комплексній підготовці управлінців туризму, але серед основоположних принципів побудови системи туристичної освіти виділяє комплексне ефективне використання науково-педагогічного, навчально-методичного та матеріально-технічного потенціалу системи туристичної освіти [див. 18, с. 17–18].

Професор А. Конох порушив питання теоретичних засад професійної освіти лише фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму, показав розвиток вітчизняного туризму в ретроспективному плані, розробив модель професійної підготовки майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму, розкрив стан фахової освіти менеджерів туризму за рубежом та інше [див. 7]. Для професійної підготовки бакалаврів фізичного виховання дослідник передбачив дисципліни «Рекреаційна географія», «Вступ до туризму», «Рекреологія», «Організація спортивно-масової та туристичної роботи», «Основи спортивного туризму» та інші, для спеціалістів – дисципліни «Охорона праці в галузі», «Цивільна оборона», «Методика викладання спортивно-оздоровчого туризму»,

«Менеджмент та маркетинг в туризмі», практично-польову практику та інше, а для магістрів – дисципліни «Основи лекторської майстерності», «Фізичне виховання та туристична робота у вищих навчальних закладах», «Методи наукових досліджень». Однак учений спеціально не акцентував увагу на комплексній підготовці фахівців спортивного туризму і не брав до уваги регіональну зумовленість такого процесу, спрямування його в русло специфічних видів оздоровлення на певній території [див. 7, с. 24–25].

Дослідниця Н. Сударева звертає увагу на формування фахової компетентності менеджерів туризму, характеризує процес формування професійної компетентності управлінців зі спортивно-оздоровчого туризму як психолого-педагогічну проблему, визначає зміст, форми й методи формування професійної компетентності менеджерів спортивно-оздоровчого туризму [див. 12]. Модель формування професійної компетентності фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму, на її думку, являє собою систему взаємопов'язаних елементів, де мета та завдання визначають зміст навчальних дисциплін, що виконують освітню, виховну, мотиваційну, розвиваючу, пізнавальну функції і визначають структурні компоненти професійної компетентності майбутніх фахівців зі спортивно-оздоровчого туризму, а в результаті – сформованість професійної компетентності туристів. Модель формування професійної компетентності фахівців туризму охоплює ще критерії та показники, рівні підготовки, підходи й принципи навчання, етапи підготовки (діагностичний, аналітично-коригувальний, підсумковий), форми, методи й засоби навчання та організаційно-педагогічні умови [див. 12, с. 10–11]. Однак про комплексну підготовку фахівців туризму і про регіональний аспект вказаної проблеми у дисертації мова не йде [див. 12].

Професор Г. Сорокіна спрямовує увагу на формування готовності фахівців туризму до екологічного виховання молоді й піднімає питання методологічних аспектів дослідження проблеми підготовки менеджерів-туристів до екологічного виховання учнів, теоретичних основ формування професійної готовності студентів до вказаної діяльності і вважає, що зміст екологічної освіти студентів мають розкривати дисципліни «Основи екології», «Організація екскурсійних послуг», «Екологічний туризм», «Дитячий туризм», «Спортивний туризм», «Безпека в туризмі» та інші, а професійну готовність майбутніх фахівців із туризму мають забезпечувати дисципліни «Туристичні ресурси України», «Туристичне краєзнавство», «Рекреаційна географія», «Основи менеджменту», «Рекреологія» та інші [див. 11, с. 17]. Однак, визначаючи екологічне виховання молоді як психолого-педагогічну проблему і розв'язуючи ряд важливих завдань, вона не спрямовує увагу на комплексну підготовку фахівців туризму до екологічного виховання і на регіональну політику формування екологічної компетентності менеджерів туризму [див. 11].

Дослідниця С. Кобзова порушила питання цілеспрямованої підготовки фахівців туризму, здатних на високому професійному рівні здійснювати проектування регіональних маршрутів, розглянула теоретико-методологічні аспекти професійної освіти туристів-проектувальників та інше. Вона пропонує модель підготовки майбутніх фахівців туризму до проектування регіональних маршрутів як цілісність взаємопов'язаних структурних складників, спрямованих на формування готовності студентів до проектування регіональних маршрутів (цільового, мотиваційного, теоретичної підготовки, практичної підготовки, результативного показника), але не розглядає її комплексну підготовку фахівців туризму, з урахуванням фундаментальних, спеціальних та інших дисциплін [див. 6, с. 9]. Разом з тим, робота акцентує увагу на регіональних особливостях туристичної індустрії, необхідності компетентно розробляти

і втілювати туристичні маршрути, дає можливість майбутнім фахівцям проводити і впроваджувати експериментальні дослідження [див. 6].

Про комплексний підхід до здійснення туристичної підготовки фахівців мало відомо і з навчально-методичної літератури. Так, у посібнику Н. Фоменко розкрито особливості сучасного реформування вітчизняної вищої освіти, визначено етапи реформування, виділено сучасні освітні тенденції та інше [див. 17]. Але в ньому не відображено комплексного підходу до підготовки саме фахівців туристичної галузі, не виділено обов'язковий комплекс дисциплін, що мають забезпечити підготовку бакалаврів, спеціалістів, магістрів із туризму. Хоч зазначено, що загальний навчальний час підготовки бакалавра охоплює гуманітарну та соціально-економічну підготовку, природничо-наукову підготовку, професійну та практичну підготовку, рекомендовано навіть перелік навчальних дисциплін і практик до циклу природничо-наукової та загальноекономічної підготовки (вища математика, статистика, інформатика й комп'ютерна техніка, географія світового господарства), виділено дисципліни в циклі професійної підготовки бакалавра («Вступ до спеціальності», «Історія розвитку туризму», «Географія туризму», «Туристичні ресурси України», «Технологія обслуговування в туризмі» та ін.) [див. 17, с. 62–63].

У підручнику В. Кіптенка «Менеджмент туризму» (2010 р.) підкреслено пріоритетність людського фактора в туристичній галузі, від якого залежить якість туристичної діяльності і який має включати професійні й особистісні якості. До професіональних якостей віднесено знання спеціальної нормативно-правової бази, світової й вітчизняної географії, діловодства, іноземних мов, готельно-ресторанної справи, економіки, права, комп'ютерного забезпечення та іншими показниками. А до особистісних якостей – ентузіазм, впевненість, стійкість, щирість, порядність, доброзичливість, ініціатива, оптимізм та ін. Людський фактор вважається провідним у забезпеченні високої якості туристичних послуг, а далі – й прибутковості туристичної організації. Однак у підручнику не знаходить розкриття проблема комплексного формування фахівця з урахуванням професійних та особистісних якостей [див. 5, с. 4–5].

У посібнику І. Школи мова йде про те, що в туристичній галузі приділяється особливе значення людському фактору, бо взаємовідносини між працівником і клієнтом під час обслуговування є визначальними, зростання цін за останні десять років прямо чи побічно пов'язані зі зростанням заробітної плати працівників цієї галузі, управління трудовими ресурсами стає об'єктом все більш інтенсивного державного регулювання. Тому в туристичній індустрії основна увага приділяється процесу відбору, професійної орієнтації, підвищенню кваліфікації й іншим подібним складовим кадрового менеджменту. Але про механізм та процес забезпечення туристичної індустрії високопрофесійними людськими ресурсами, про комплексну підготовку кадрового потенціалу туристичної галузі не йде мова в посібнику [див. 21].

У посібнику Л. Лук'янової запропоновано модель підготовки спеціалістів туристичної галузі, що складається з кількох блоків (функціонування туристичного підприємства, надання готельних послуг, туристично-екскурсійне обслуговування, організація транспортних подорожей, організація спеціалізованого відпочинку і розваг, екологічна діяльність, стратегічна діяльність, науково-практична діяльність), подано навчально-методичні програми до деяких дисциплін («Рекреаційні комплекси», «Система технологій», «Технологія туристичної діяльності», «Технологія готельної справи», «Організація сфери туристських послуг», «Рекреологія» та ін.), однак конкретного питання про комплексне спрямування професійної туристичної освіти не порушено в посібнику [див. 8, с. 4-5; 11–17].

Отож лише комплексний підхід до здійснення професійної туристичної освіти може забезпечити високу підготовку професійних туристичних кадрів. Комплексна програма підготовки майбутніх спеціалістів із туризму має передувати моделюванню професійної підготовки фахівців туризму, визначенню якостей і здібностей, необхідних для майбутньої туристичної діяльності, створенню педагогічних умов для здійснення професійної туристичної підготовки. На нашу думку, така комплексна програма має включати сукупність дисциплін, що здатні забезпечити підготовку високопрофесійного людського капіталу для туризму. Усі дисципліни мають бути згруповані за такими циклами:

1. Гуманітарна й соціально-економічна підготовка (Національна мова професійного спілкування. Іноземна мова професійного спілкування. Основи економічних теорій і знань. Мікроекономіка. Макроекономіка).
2. Фундаментальна й природничо-наукова підготовка (Світовий туризм. Вітчизняний туризм. Регіональний туризм. Інформаційні й комп'ютерні технології. Охорона праці в туризмі. Цивільний захист у туризмі).
3. Професійна та практична підготовка (Вступ до спеціальності. Організація туристичної діяльності. Управління підприємством. Управління персоналом. Ринок туристичних послуг. Стандартизація, сертифікація, ліцензування в туризмі. Проектування й будівництво в туризмі. Бізнес-планування в туристичній діяльності. Виробнича практика. Курсова робота).
4. Самостійна підготовка студентів (Світова мова в туризмі. Країнознавство. Підприємництво).
5. Індивідуальна підготовка студентів (Спеціалізації. Спецкурси).

Така комплексна навчальна програма може забезпечити високопрофесійну підготовку фахівців за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавра на всіх туристичних спеціальностях. У системі вищої професійної туристичної освіти вона б мала набути загальнообов'язкового, унормованого і відпрацьованого характеру, оскільки, не вказуючи на якусь окрему туристичну спеціальність, відповідає усім напрямкам і кваліфікаціям.

Дисципліни вказаних циклів мають вивчатися на всіх спеціальностях у загальнонавчальному й загальнообов'язковому порядку в усіх вищих навчальних закладах, бо вони створюють підґрунтя для високопрофесійної підготовки майбутніх спеціалістів. З урахуванням туристичних спеціальностей має коригуватися тільки професійна й практична, самостійна й індивідуальна підготовка (добавлятися специфічними дисциплінами).

Для підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями спеціаліста та магістра так само має бути розроблена єдина комплексна програма, яка має включати загальнообов'язкові дисципліни, незалежно від спеціалізації студентів, і характерні для кожної туристичної спеціальності зокрема. Комплексна програма підготовки спеціалістів туристичної індустрії мала б включати такі обов'язкові дисципліни: 1. Основи наукових досліджень. 2. Інтелектуальна власність. 3. Конкуренція в туризмі. 4. Інноваційні технології в туризмі. 5. Нормативно-правове забезпечення туризму. А комплексна програма підготовки магістрів туристичної індустрії мала би охоплювати такі обов'язкові дисципліни: 1. Методика й організація наукових досліджень. 2. Педагогіка вищої школи. 3. Управління проектами в туризмі. 4. Управління якістю туристичних послуг. 5. Вища школа і Болонський процес. Цикл самостійної та індивідуальної підготовки спеціалістів та магістрів мають становити необхідні спеціалізації і спецкурси відповідно до специфіки вищого навчального закладу,

туристичних спеціальностей, які вивчаються в ньому, та регіональних особливостей підготовки туристичних кадрів.

В умовах неперервної ступеневої освіти вказані навчальні дисципліни студенти освоюють після здобуття освітньо-кваліфікаційної рівня бакалавра. Вони можуть входити до загального навчального плану підготовки спеціалістів чи магістрів у вищому навчальному закладі або окремо виділятися для здобуття рівня спеціаліста та магістра на п'ятому році навчання. До того ж, вузи можуть планувати відповідно до спеціальності, регіональної політики вивчення зазначених дисциплін (вводити їх до професійної підготовки бакалаврів, до самостійної чи індивідуальної підготовки спеціалістів або магістрів).

Якщо ж студенти здобувають освітньо-кваліфікаційний рівень спеціаліста чи магістра з туризму без освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавра з туризму, то до комплексної програми підготовки спеціаліста чи магістра повинні увійти всі дисципліни, які необхідні для отримання відповідного кваліфікаційного рівня (дисципліни професійної та практичної підготовки бакалавра, спеціаліста й магістра). Тому навчальна програма підготовки спеціалістів та магістрів вузів містить, як правило, сукупність усіх дисциплін, що передбачають комплексну підготовку фахівця з туризму.

Запровадження комплексного підходу до професійної туристичної підготовки фахівців, розроблення відповідної навчальної програми з охопленням обов'язкових базових та професійних дисциплін для всіх туристичних спеціальностей за рівнями бакалавра, спеціаліста й магістра, встановлення єдиних педагогічних вимог до професійної туристичної підготовки дасть можливість піднести вітчизняну туристичну освіту до високого навчального, організаційного й наукового рівнів і готувати високопрофесійний кадровий потенціал для туристичної індустрії.

Таким чином, у сучасній національній туристичній освіті одним із пріоритетних є питання комплексної підготовки фахівців туризму з урахуванням та визначенням усієї сукупності дисциплін, необхідних для здобуття освітньо-кваліфікаційних рівнів бакалавра, спеціаліста і магістра. До комплексної навчальної програми мають входити цикли гуманітарних і соціально-економічних, фундаментальних і природничо-наукових, професійних і практичних, самостійних та індивідуальних дисциплін. Запропонований обсяг дисциплін кожного циклу має обов'язковий і нормативний характер, повинен вивчатися на всіх туристичних спеціальностях вищих навчальних закладів, оскільки програма підготовки бакалавра мусить набути єдиного загальнодержавного характеру. У межах цієї програми можуть коригуватися дисципліни професійної і практичної, самостійної та індивідуальної підготовки з урахуванням туристичних спеціальностей. Специфічними ознаками відзначаються і програми професійної підготовки спеціаліста та магістра з туризму, відповідно до кожної окремої туристичної спеціальності.

Література

1. Кіптенко В.К. Менеджмент туризму: Посібник / В.К. Кіптенко. – К.: Знання, 2010. – 502 с.
2. Кобзова С.М. Професійна підготовка фахівців сфери туризму до проектування регіональних маршрутів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Кобзова Світлана Миколаївна; Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка. – Луганськ, 2012. – 20 с.
3. Конох А.П. Теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Конох Анатолій Петрович; Академія педагогічних наук України; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих. – К., 2007. – 42 с.

4. Лук'янова Л.Г. Освіта в туризмі : Навч.-метод. посіб. / Л.Г. Лук'янова. – К. : Вища школа, 2008. – 719 с.
5. Сорокіна Г.О. Теорія і практика формування професійної готовності майбутніх фахівців у галузі туризму до екологічного виховання учнів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Сорокіна Галина Олександрівна ; Луганський національний університет імені Тараса Шевченка. – Луганськ, 2011. – 44 с.
6. Сударева Н.С. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців із спортивно-оздоровчого туризму у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Сударева Наталія Сергіївна ; Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова. – К., 2011. – 22 с.
7. Федорченко В.К. Теоретичні і методологічні засади підготовки фахівців для сфери туризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Федорченко Володимир Кирилович ; Інститут педагогіки і психології професійної освіти Академії педагогічних наук України. – К., 2005. – 40 с.
8. Федорченко В.К. Теоретичні і методологічні засади підготовки фахівців для сфери туризму : Монографія / В.К. Федорченко / [за ред. Н. Г. Ничоло]. – К. : Слово, 2004. – 472 с.
9. Фоменко Н.А. Педагогіка вищої школи : методологія, стандартизація туристської освіти : Навч. посіб. / Н.А. Фоменко. – К. : Слово, 2005. – 216 с.
10. Фоменко Н.А. Теоретико-методичні засади формування стандартів освіти у сфері туризму : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Фоменко Надія Андріївна; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2012. – 40 с.
11. Школа І.М. Менеджмент туризму / І.М. Школа, О.П. Корольчук. – Чернівці : Книги ХХІ ст., 2011. – 464 с.

ТЕРИТОРІАЛЬНІ АСПЕКТИ ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРЕДСТАВЛЕНІ НА ПРИКЛАДІ РОЗВИТКУ ВІТРИЛЬНОГО СПОРТУ

А. Волошин¹, Й. Курянська-Волошин²

¹Державна вища професійна школа, м. Гожув Великопольський

²Академія фізичної культури імені Є. П'ясецького, м. Познань

Метою роботи є спроба відповісти на питання: що таке потенційний вплив сучасного парусного спорту на навколишнє середовище, в якому він реалізується? Передбачається, що інформація буде корисна для обговорення питання про створення нових планів раціонального природокористування для цілей туризму, включаючи вітрильний спорт. На основі зібраних знань можна сформулювати наступний висновок: практика і розвиток вітрильного спорту не залишається байдужими до довкілля, в якому вона здійснюється і, таким чином, слід відстежувати і ці форми її культивування, які послаблюють або зводять нанівець негативні наслідки для навколишнього середовища, спрямовані на її подальший розвиток.

The aim is to attempt to answer the question: what is the potential impact of modern sailing on the environment in which it is implemented? It is assumed that information will be useful to discuss the creation of environmental management plans for tourism, including sailing. Based on the collected knowledge can formulate the following conclusion: the practice and development of sailing does not remain indifferent to the environment in which it is made and, thus, should monitor and these forms of cultivation that weaken or nullify the negative consequences for the environment, aimed at its further development.

Вступ

Найбільшим сучасним парадоксом, пов'язаним з розвитком рекреацій і туризму є необхідність примирення суперечливих інтересів осіб (що займаються рекреацією або туризмом); вони хочуть перебувати в найменш деградованому довкіллі, водночас часто знищуючи навколишнє середовище своєю безпосередньою діяльністю. (Zaręba, 2006). Якщо вітрильний спорт розглядати в якості «виду людської активності, пов'язаної зі спортом, туризмом і рекреацією, головним чином, застосовуючи інвентар з вітрильним приводом» (Енциклопедія парусного спорту, 1996, с. 479), то вписується він у цей конфлікт тому, що його основні засади реалізовані в географічному і природному середовищах, які часто трансформовані для цілей такої діяльності (Dąbrowski, 2008; Kowalczyk, Derek, 2010).

Вплив парусного спорту на навколишнє середовище у вигляді активного відпочинку на дозвіллі має суперечливий характер. Достатньо перелічити невідповідність площини акваторію та постійно зростаючої кількості суден (парусних човнів і моторних човнів), будівництва і використання берегової бази, яка часто територіально є просто недостатньою (Skłodowski 2009).

Метою статті є, таким чином, спроба відповісти на питання: що таке потенційний вплив сучасного парусного спорту на навколишнє середовище, у якому він безпосередньо реалізується? Сьогодні парусний спорт займає домінуючі позиції, тому питання економічної та інфраструктурної вигоди надзвичайно актуальні. Його розвиток в умовах збільшення шкідливого впливу на навколишнє середовище та питання фінансових витрат також дуже важливе. Вважаємо, що зібраний нами матеріал частково дасть відповіді на ці запитання та буде цікавим в контексті обговорення питання про створення нових умов експлуатації навколишнього середовища для цілей туризму, у тому числі парусного спорту.

Методи роботи

З метою реалізації обраної теми і всебічного розуміння проблематики необхідним був аналіз літератури з багатьох областей науки і, звичайно, самого парусного спорту. Зібрану літературу для аналізу можна класифікувати:

- 1) за принципами формування соціального попиту на природно-географічне середовище, в тому числі туристичні функції навколишнього середовища;
- 2) використання умов географічного середовища для потреб парусного спорту, вплив на навколишнє середовище;
- 3) для формального регулювання туристичного парусного спорту в континентальному середовищі.

Вплив парусного спорту на навколишнє середовище

Вітрильний спорт, як вид спорту на дозвіллі, є частиною туристичного та рекреаційного руху, які активізувалися в останні роки і все частіше поширюються у найбільш цінних культурних, пейзажних та природних районах.

Найбільш поширеними причинами руйнування туристичних та рекреаційних територій, знищення деяких видів рослин і тварин є (Pułka-Gutowska, 1997, с. 229):

- Просторові туристично-рекреаційні облаштування певного району і розвиток туристичної інфраструктури, наслідком яких виступає підвищення стандарту послуг, обслуговуючих пристроїв, доріг тощо;
- розвиток синантропної рослинності, пов'язаної із забрудненнями, забудовою та водостоками, а також надмірним, безконтрольним використанням цінних природних територій (перебої екосистемної рівноваги), внаслідок активізації туристичного руху;
- Масовий, часто нерегульований туризм, розбудова інфраструктури без урахування реальної натуральної місткості території;
- Недостатній (низький) рівень екологічної свідомості суспільства для захисту природи і законів функціонування екосистем.

Заремба (2006, с. 17) уточнила характер збитків, нанесених безпосередньо туризмом, враховуючи найважливіші фактори: захоплення землі та води, збіднення ландшафту, забруднення повітря, забруднення поверхневих вод берегів водоєм, деградація ґрунтів, знищення рослинного і тваринного світу. Водночас автор зазначає, що участь туристичного господарства в деградації навколишнього середовища займає тільки 5–7 %, тоді як інші сфери виносять набагато більше (промисловість – 40 %, будівництво – 20 %, комунікація, як сільське господарство – 15 %).

Дослідник зазначає, що вплив туристичного руху особливо відчутний у (сприйнятливих) регіонах, з природною красою і, відповідно, такі зони найбільше реагують на наслідки туристичного проникнення.

Європейський Союз наводить приклади таких регіонів: високогірні території, приморські райони, антарктичні і арктичні прибережні райони і прісноводні екосистеми (Tourism and Environment ... 1997).

Складовський (2009) здійснивши певні дослідження, охарактеризував чинники і вплив водного туризму на лісові та озерні екосистеми, виокремивши фізичний, хімічний та біологічний вплив на них.

Фізичний вплив характеризується головним чином певними хвилюваннями, що еродують береги, вимивають ґрунт, каламутять воду і призводять до евтрофікації, руйнують плаваючі макрофіти, забирають донні опади і т.д. У цьому ж контексті автор виділяє відлякування тварин, знищення рослинного світу викликані корпусом плаваючого засобу, веслом, кермом, болтом мотору, шумом, ворожим (крикливим)

зображенням, навіть нівелювальними діями, гідрологічними, інженерними, вирубуванням лісосмуг і т.д.

До хімічного впливу дослідник відносить нафтопровідні і санітарні забруднення, пов'язані з використанням двигунів, механічних пристроїв, а також консервуючі, очищувальні засоби, також засоби для миття і засмаги на сонці і т.д. Такі забруднення є причиною проникнення токсичних продуктів в організм риб, інших хребетних і водних безхребетних, також осади сполук вуглецю, азоту, сірки, сполук свинцю, поліциклічних ароматичних вуглеводів (ПАВ) та інших постійно мінливих екосистем.

Біологічний вплив, згідно Складовського (2009), пов'язаний з накопиченням фізичних і хімічних ефектів (туристично-рекреаційна водна діяльність) і є свого роду ефектом, або точніше, наступним етапом деградації навколишнього середовища. Прискорена евтрофікація озера, наприклад, сприяє розвитку планктонних водоростей, які послаблюють проникнення світла до глибин води і, таким чином, водні макрофіти обмежені у фотосинтезі, що в свою чергу викликає зменшення вмісту кисню у воді, і, як наслідок, відмирання існуючої біологічної рівноваги через накопичення вірусів і бактерій, зростання небажаних видів рослин і тварин. Зміна існуючої рівноваги викликає одночасно зміну рекреаційної цінності території.

Автор зауважує (за Стжижевським, 2009), що водний туризм, незважаючи на сприйняття його як стресового чинника для лісово-озерних екосистем, викликає непомірні погіршення у статусі цього простору в Польщі, головним чином, в районі Великих Мазурських озер, де надлишковий туристичний рух вже перевищив ємність екосистем.

Вплив парусного спорту на навколишнє середовище пов'язаний з переміщенням на поверхні акваторію плаваючих одиниць (парусних човнів і моторних човнів), а також і з будівництвом специфічної берегової бази. Берегова база – це комплекси готельних, складських, семінар-практикумів, санітарних приміщень. Будівництво берегової бази пов'язується з необхідністю використання території (поміст, будівлі, паркінг-місця, і т.д.), необхідністю проведення води, електрики, скидання водотоків, облаштування відходів (Hoffman, 2008; Kowalczyk, Derek, 2010). Величина акваторію часто лімітує величину (чисельність) берегової бази, яка в свою чергу визначає потребу в території, часто невідповідної до натурального середовища.

За необхідності бази воду можна брати з власного глибинного колодезя, акваторію або водопровідної мережі. До речі, зауважимо, що найменший вплив на навколишнє середовище відбувається тоді, коли воду будемо брати з існуючої поблизу водопровідної мережі. В інших випадках, як відомо, існують середовищні обмеження (Staniewska-Zątek, 2007).

Електрику слід проводити з електромережі або від власних агрегатів. У іншому випадку агрегат повинен відповідати вимогам, встановленим законоположеннями у сфері допустимого шуму, що регулюють постановою Міністерства Екології від 14 червня 2007 року з питань допустимого рівня шуму / Dz.U. № 120, пункт 826 із внесеними змінами) та емісії у повітря викидів, що регулюється постановою від 26 січня 2010 р. з питань викидів деяких речовин у повітря / Dz.U. № 16, пункт 87 /.

Вимоги навколишнього середовища змушують діяти згідно з існуючими законоположеннями облаштування стічних вод, що випливають із закону від 18 липня 2001-Закон про воду (зведений текст: Dz.U. z 09.02.2012 r. Poz. 145) та відходів за законом від 14 грудня 2012 р. про відходи (Dz.U. z 8.01.2013 r. poz. 21). На території берегової бази існують стічні води, як правило, комунального типу. Ці стічні води можуть бути зібрані в безстічні водойми, з яких повинні вивозитись до найближчої

очисної станції. Можна очистити стічні води у своїй очисній станції і вже чистими випускати у навколишнє середовище.

Відходи на території бази – це відходи комунального типу. Комунальні відходи треба збирати у спеціалізовані контейнери, за які відповідають фірми, що спеціалізуються з облаштування стічних вод на даній території. Відпрацьовані масла та інші відходи (наприклад лампи, акумулятори і т.д.) треба збирати вибірково і надавати спеціалізованим фірмам для утилізації. Моторні човни, як відомо, є джерелом шуму. Рівень повітряного шуму, емітованого в навколишнє середовище обмежують вимоги, викладені в загальних законоположеннях (згаданих вище), а також у місцевих законах (наприклад рішення про створення районів замовного ландшафту, плани захисту областей Natura / Натура / 2000 і т.д.).

Резюме

Запропоноване дослідження показує обсяг потенційної небезпеки, пов'язаної з розвитком туристичного вітрильного спорту. Негативна дія, таким чином, може наноситись у багатьох сферах, руйнувати існуючий баланс у природному і географічному просторах. Аналіз документації впливу на навколишнє середовище демонструє, що кожен окремих об'єкт парусного спорту функціонує, викликаючи наднормативну деградацію навколишнього середовища (Hoffman 2009, Zaręba 2006 та інші).

Здається, що проблемою вже є надмірне розширення і локальне накопичення охарактеризованого типу об'єктів на берегах озер. Наприклад: підводка до наднормативної кількості людей, відпочиваючих на Озері Липі (Pojezierze Dobiegniewskie / Добегневській озерний край) в липні 2009 року, стало причиною появи у воді бактерій синьо-зелених водоростей та введення тимчасової заборони купання (gazetalubuska.pl). Більш тривожну інформацію щодо перетину допустимої кількості пасажирів на озерах отримуємо з території Великих Мазурських озер, де сигналізують про активізацію процесу деградації або навіть наближення екологічного лиха (Strzyżewski, 2009). Серед дослідників з проблем розвитку туризму переважає переконання, що для добра навколишнього середовища треба популяризувати види і форми відпочинку менш деструктивні, популяризувати місця менш відомі, але більш облаштовані, також надавати освіту з охорони довкілля (Kurek та ін, 20071; Staniewska-Zątek, 2007; Zaręba 2006; Kowalczyk та інші, 2010; Pyłka-Gutowska 1997; Krzymowska-Kostrowicka 1997 та інші).

На основі зібраних матеріалів можна сформулювати наступний висновок: практика і розвиток вітрильного спорту не залишилися байдужими до навколишнього середовища, в якому він здійснюється. Важливо для нас відстежувати та популяризувати заходи, з допомогою яких можливо послаблювати чи навіть уникати негативних наслідків для навколишнього середовища, водночас спрямовувати комплекс дій щодо подальшого розвитку довкілля.

Література (в авторській редакції)

1. Dąbrowski W. 2008. Rekreacyjne żeglowanie po wodach śródlądowych. Wydawnictwo Arkadiusz Wingert, Kraków.
2. Encyklopedia żeglarstwa. 1996. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
3. Hoffman J. 2008. Raport oddziaływania na środowisko dla planowanego przedsięwzięcia polegającego na budowie ośrodka żeglarskiego «Szołand» we Władysławowie nad Zatoką Pucką. Ekoprzestrzeń, Gdańsk.
4. Kowalczyk A., Derek M. 2010. Zagospodarowanie turystyczne. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

5. Krzymowska-Kostrowicka A. 1997. Geoekologia turystyki i wypoczynku. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
6. Kurek W. (Red.) 2008. Turystyka. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
7. Pyłka-Gutowska E. 1997. Ekologia z ochroną środowiska. Wydawnictwo Oświata, Warszawa.
8. Skłodowski J. 2009. Oddziaływanie turystyki wodnej na ekosystemy leśno-jeziorne. Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej. Rogów 11. Zeszyt 4 (23) / 2009, s.267-273
9. Staniewska-Zątek W. 2007. Turystyka, a przyroda i jej ochrona. Bogucki Wydawnictwo Naukowe, Poznań
10. Strzyżewski T. 2009. Rola edukacji ekologicznej w ograniczaniu negatywnych presji turystyki żeglarskiej na środowisko przyrodnicze Krainy Wielkich Jezior Mazurskich. Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Warszawa.
11. Tourism and Environment. Questions and Answers, No3. 1997. Council of Europe, Strasburg
12. Zareba

Одеська національна морська академія, м. Одеса

У статті розглянуто особливості ціноутворення в галузі туризму, фактори, які впливають на рівень цін та складові ціни. А також проаналізовано критерії, від яких залежить вартість круїзу.

The article describes the features of pricing in the tourism industry, the factors that influence to the level of prices and components of price. Also the criteria, from which cost of cruise depend, are analyzed.

Постановка проблеми. Сучасна економічна теорія розглядає ціну як результат функціональної взаємодії комплексу ціноутворюючих чинників.

Для виробників туристичного продукту ціна більшою мірою, ніж інші чинники виробництва, визначає рентабельність фірми, її життєздатність і фінансову стабільність. Це пов'язано з тим, що ціна є тією гранню зіткнення із споживачем, від оперативного і кваліфікованого управління якої залежить загальний успіх. Аналізуючи попит на туристський продукт, фірма може негайно відреагувати на його еластичність шляхом лавірування ціною. Ціна є дієвим важелем, що дозволяє забезпечити в туристській фірмі конкурентоспроможність. Помилка в ціновій політиці може призвести до невдачі усього бізнесу, навіть якщо усі інші його елементи функціонують нормально.

Стратегія ціноутворення в туристській фірмі залежить передусім від особливостей ринку, на якому вона функціонує [1].

У кінці ХХ ст. круїзна індустрія стала сектором індустрії туристської. Сам круїзний туризм відноситься до спеціальних видів туризму. Він є досить трудомістким, капіталомістким, поєднує в собі декілька видів туризму: рекреаційний, спортивний, лікувально-оздоровчий, пізнавальний. Круїзний туризм зазнав цілий ряд істотних змін, вони торкнулися ціноутворення, напрямів, типу відпочивальників і загального іміджу цього виду відпочинку [2].

Аналіз досліджень і публікацій. Аналізу ціноутворення в туризмі присвячені роботи таких авторів, як З. Горбильова, А. Здоровий, Т. Фролова, Ф. Котлер і ін.

В основному аналізом проблем круїзної галузі, в тому числі і як виду туризму, займаються такі зарубіжні автори як Дж. Холловей, Michael Vogel, Artur Asa Berger і ін., що пояснюється концентрацією потенціалу круїзного судноплавства в індустріальних країнах.

Постановка завдання. У статті ставимо завдання здійснити аналіз і дослідити особливості ціноутворення в туризмі, головно тих, що впливають на ціну в круїзній галузі.

Основний матеріал. Ціноутворення у сфері послуг і в туризмі зокрема має цілий ряд особливостей :

1. Послуги туризму є кінцевим продуктом, призначеним безпосередньо для споживання, тому ціни на послуги - це роздрібні ціни.

2. Стійкість попиту на туристські послуги залежить від індивідуальних особливостей людини, тому при встановленні цін на них слід враховувати наступний психологічний момент: ціна не повинна викликати негативних емоцій у потенційних покупців.

3. Процеси виробництва, реалізації і споживання послуг співпадають в часі, тому у сфері послуг застосовується сезонна диференціація цін і тарифів; попит на послуги туризму має яскраво виражений сезонний характер.

4. Турпродукт у більшості випадків є пакетом послуг, розрахованим на групу людей. У неї входять як туристи, так і особи, супроводжуючі групу на конкретному маршруті. Чим більше чисельності групи, тим нижче вартість туру з розрахунку на одну особу.

5. Туристські послуги реалізуються як на внутрішньому, так і на світовому ринках, тому при оцінці якості і стандартизації беруться до уваги міжнародні вимоги, ціни встановлюються у вільно конвертованій валюті.

6. Ціни на туристські послуги повинні включати споживчі вартості, які не набувають безпосередньо товарної форми (наприклад, національні парки, історичні пам'ятники) або не є продуктами праці, а створені природою (гори, водоспади).

7. Ціни на певні види послуг можуть не входити у вартість турпакета. Вони оплачуються кожним туристом окремо.

8. Ціна туру на одну особу залежить від кількості тuro-днів. Чим триваліше тур, тим за інших рівних умов він дорожче коштуватиме.

9. Ціна туру залежить від його виду. Ціна індивідуального туру вища, ніж групового [3; 4].

Чинники, що впливають на рівень цін в туризмі :

- зовнішні: стан економіки; державне регулювання цін; тип ринку; міжнародне оточення; політична ситуація; споживачі, їх платоспроможність; конкуренти; учасники каналів руху товару від виробника до реалізації туристського продукту;
- внутрішні: цілі туристського підприємства; імідж; менеджмент; витрати; фінансово-економічний стан та ін. [1].

Ціна на послуги туризму включає наступні елементи:

1) вартість сировини і матеріалів (продукти для приготування їжі, постільне приладдя);

2) поточні витрати на виробництво, реалізацію і організацію споживання послуг;

3) витрати на оплату праці;

4) амортизаційні відрахування;

5) непрямі податки за видами послуг (ПДВ, митні збори);

6) інші витрати, у тому числі оренда офісу, адміністративно-управлінські витрати;

7) прибуток туроператора;

8) знижки для окремих груп туристів;

9) надбавки або знижки (комісійна винагорода) в користь турагента [4; 5].

Статті витрат, включаючи елементи 1–5, складають собівартість туристського продукту.

При розробці цін враховуються різні комісійні винагороди посередникам (комісія для туроператорів, турагентів і інших організацій).

Ціноутворення в індустрії туризму – це комплексна одиниця, обумовлена різноманітністю продукту, високим рівнем конкуренції в індустрії і складністю точної оцінки майбутнього попиту.

Політика ціноутворення в індустрії туризму визначається різними чинниками, тому діапазон вибору вживаних методів широкий [6].

Останнім часом морські круїзи стають усе більш популярними і, що важливо, доступнішим варіантом туристичних поїздок. Круїз – це подорож по воді, що передбачає заходи в порти різних країн (чи однієї країни) з організацією в них екскурсій. Основною рисою, що відрізняє круїз від інших турів, є єдність місця

пересування, проживання, харчування і дозвілля – круїзне судно. Тому сучасний круїзний лайнер повинен мати інфраструктуру, необхідну для ефективного надання цих послуг.

Характерними рисами, що вигідно відрізняють круїз від інших турів, є:

- найбільш високий рівень комфорту і сервісу;
- можливість реалізації різних цілей турів (відпочинок, відпочинок+спорт, пізнавальні цілі під час екскурсій в портах стоянок, ділові цілі при проведенні під час круїзів семінарів або майстер-класів);
- повний комплекс життєзабезпечення (проживання, харчування, дозвілля) на борту лайнера, який включений у вартість круїзу [7].

Ціноутворення круїзних турів набагато складніше за аналогічну процедуру у відношенні авіа- або автобусних турів, що вимагає від туроператора не лише глибоких економічних, але і маркетингових, психологічних, соціальних знань, досвіду роботи з круїзами.

Вартість круїзу залежить від наступних критеріїв:

- тривалість плавання;
- сезону подорожі;
- класу корабля;
- категорії каюти.

У вартість круїзу включено: розміщення на кораблі в каюті вибраної категорії, усе харчування на борту (не лише основна їжа, але і закуски в проміжках між ними), усі розважальні програми на борту, користування палубним інвентарем і спортивним устаткуванням, у тому числі басейнами.

У вартість, як правило, не входять портові збори, спиртні напої (але іноді їх включають у вартість), послуги індивідуального характеру (масаж, прання і прасування одягу, процедури в спа-центрах, покупки на борту і тому подібне), берегові екскурсії.

При оформленні туру особливу увагу треба приділяти додатковим послугам, що найчастіше не входять у вартість круїзної програми : авіаквиткам, медичній страховці на увесь термін поїздки, додатковому проживанню в готелях, трансферам і візам.

При визначенні якості сезону для круїзів у світовій практиці прийнято використовувати три рівні: високий; середній і низький. Тривалість круїзного сезону, пора року, яка вважається піковою, – у кожного регіону є свої певні переваги. Східне узбережжя США і Нова Англія – круїзи особливо затребувані восени. Круїзи в Карибському басейні мають відразу декілька високих сезонів – літнього, новорічного і період з лютого по квітень.

Важливою особливістю є те, що майже усі круїзи необхідно бронювати заздалегідь. Найактивніше продажі йдуть, як правило, за 3–6 місяців до початку самих турів. В першу чергу зазвичай продаються найдорожчі і найдешевші каюти, «середні» за ціною варіанти дещо менш затребувані. Також слід зазначити, що у міру наближення дати відплиття вартість путівок тільки збільшується.

Залежно від пори року лідерами продажів стають різні регіони. Круїзи по Середземному морю активно продаються з лютого по квітень, тоді як навігація в цьому регіоні розпочинається з травня і триває усе літо. Вже з квітня відбувається орієнтацій на купівлю круїзів по Південно-Східній Азії, Південній Америці, Австралії і Новій Зеландії — ці маршрути популярні з початку жовтня і аж до березня наступного року.

Що стосується світового тренду, то сьогодні, коли круїзи стали масовим туристичним продуктом, для них став діяти і класичний закон високого сезону, загальний для світової індустрії відпочинку. Найвищі ціни на круїзи - влітку. Причому

для портів Європи, США і низки країн Азії літній сезон – це період з березня по серпень, а для таких напрямів як Аргентина, Австралія і Нова Зеландія – з листопада по березень.

Все більше напрямів і портів відкривають круглорічний круїзний сезон. Наприклад, Канарські острови, Панамський канал [8;9].

Ціни на круїзну подорож на лайнерах встановлюються так, щоб привабити туристів з різним рівнем доходу. Так само як і наземні курорти, серед них є як круїзні лайнери, подорож на яких коштуватиме порівняно недорого, так і ті, що пропонують фешенебельний і ексклюзивний відпочинок, ціна на який буде значно вища.

З метою уніфікації організаційної діяльності CLIA класифікує морські маршрути в залежності від вартості утримання пасажирів в розрахунку на пасажиро-місце-добу на 4 категорії:

- економічні (\$ 75–150 на добу, судна компаній Festival, TUI Thomson);
- класичні (\$ 100–200 на добу, компанії Carnival, Norwegian, Costa Cruises). Ця категорія переважає на міжнародному рівні. По дизайну, комфорту та сервісу в повній мірі відповідає сучасним вимогам масових пасажирських перевезень;
- преміум – круїзи (\$ 150–400 в день, компанії Princess, Royal Caribbean, Holland America). Це сегмент, орієнтований на задоволення потреб вимогливих клієнтів, що пред'являють підвищені вимоги до сервісу і комфорту. Туристи мають право вибрати систему персонального обслуговування;
- круїзи класу «люкс» (до \$ 1000 в день, компанії Cunard, Silversea Cruises, Radisson Seven Sea, Crystal), призначені для пасажирів не обмежених у часі і коштах. Серед них виділяються відпочиваючі, що займають високе становище в суспільстві. Це своєрідні закриті клуби.

Круїзні корпорації є власниками дочірніх круїзних ліній, які представляють різні цінові категорії. Наприклад, Carnival Corporation володіє компаніями преміум-класу Princess і Holland America, а Costa Crociere – представник класичних турів [10].

Складність ціноутворення турів пояснюється, передусім, наявністю на борту зафрахтованого водного судна великої кількості різних категорій кают. Каюти відрізняються один від одного як рівнем комфорту, так і своїм розташуванням. Ціна залежить не лише від класу корабля і розміру каюти, але і від наявності в ній вікна або балкона, і зазвичай чим вище палуба, тим дорожчою є ціна. Тому операторові необхідно об'єктивно визначити цінність проживання в каюті тієї або іншої категорії для клієнта і встановити ті, що відповідають цій оцінці вартості різних категорій кают.

Найбільш загальна класифікація кают :

- економічні (внутрішні каюти);
- стандартні (зовнішні каюти з вікнами);
- преміум (зовнішні каюти з балконами);
- люкс (сьют).

Деякі круїзні компанії мають свою власну класифікацію.

Одночасно з визначенням цінності проживання в каютах різних категорій необхідно реально оцінювати ринкові можливості туристичного оператора і встановлювати ціни на круїз, виходячи з планованого мінімального завантаження, яке може забезпечити його агентська мережа. Мінімально допустиме завантаження судна визначається на основі аналізу досвіду минулих років, пропозицій і досвіду конкурентів, популярності пропонованого маршруту і т.і.

Нарешті, при ціноутворенні мають бути враховані і пропозиції конкурентів, оскільки існування на ринку нижчих цін на ідентичний пропонованому круїз істотно підірве конкурентні переваги планованого круїзу, що може привести або до скорочення

завантаження судна, або до зриву круїзної програми унаслідок недосягнення порогу нульової рентабельності [2; 7].

Висновки. Ціноутворення — складний процес, що вимагає системного підходу до розгляду цілого ряду чинників, який включає :

- клас обслуговування (міра комфортності);
- вид подорожі;
- форми обслуговування (груповий, індивідуальний тур);
- кон'юнктура ринку на послуги туризму;
- сезонний характер надання послуг;
- географія розміщення турфірм та ін.

Особливість ціноутворення в круїзах полягає в тому, що у вартість подорожі включено практично все – проживання, харчування all inclusive, розваги на борту і додаткові послуги. При цьому, щодня круїзний турист відвідує новий порт. Будь-який круїзний лайнер пропонує декілька варіантів розміщення : від економічних кают до апартаментів класу люкс. Ціна залежить не лише від класу корабля і розміру каюти, але і від наявності в ній вікна або балкона, а також розміщення палуби.

Література

1. Горбылева З.М. Экономика туризма : Уч.-практ. пособие / З.М. Горбылева. – Минск : БГЭУ, 2007. – 167 с.
2. Бабкин А.В. Специальные виды туризма / А.В. Бабкин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2008. – 252 с.
3. Квартальнов В.А. Стратегический менеджмент в туризме : современный опыт управления / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 1999. – 496 с.
4. Фролова Т.А. Экономика и управление в сфере социально-культурного сервиса и туризма / Т.А. Фролова. – Таганрог : ТТИ ЮФУ, 2010. – 346 с.
5. Александрова А.Ю. Международный туризм : Учебник / А.Ю. Александрова. – М. : Аспект Пресс, 2002. – 470 с.
6. Папирян Г.А. Международные экономические отношения. Экономика туризма / Г.А. Папирян. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 208 с.
7. [Електронний ресурс] / Режим доступу:<http://tourism-marketing.ru/>.
8. Christine B.N. Chin. Cruising in the Global Economy : Profits, Pleasure and Work at Sea. – Ashgate, 2008. – 198 p.
9. Vogel M. The Business and Management of Ocean Cruises / Michael Vogel, Alexis Parathanassis, Ben Wolber. –CABI, 2011. – 224 p.
10. Everything Family Guide to Cruise Vacations : A Complete Guide to the Best Cruise Lines, Destinations, And Excursions by Kim Kavin. – Adams Media Corporation, 2005. – 432 p.

**МІСЦЕ КУРОРТНОЇ СПРАВИ У ЄВРОПЕЙСЬКИХ
МОДЕЛЯХ ФІНАСУВАННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я****В.В. Гуменюк**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті висвітлюються актуальні проблеми фінансування санаторно-курортного лікування та оздоровлення, що негативно відображаються на відтворенні соціального капіталу в Україні. Розглянуто сучасну практику фінансування соціальних гарантій, що обмежується видачею на пільгових умовах санаторно-курортних путівок, компенсацією їх вартості. Обґрунтовано важливість удосконалення фінансово-господарської діяльності санаторно-курортних закладів, виведення їх на якісно новий рівень соціальної та економічної ефективності функціонування.

The article deals with the actual problems of financial support of sanatorium-and-spa treatment and health improvement which are reflected negatively on the reproduction of social capital in Ukraine. The modern practice of financing of social guarantees which is limited by issue of sanatorium-and-spa treatment vacation packages on preferential terms and compensation of their cost is represented. The importance of improvement of financial and economic activity of sanatorium-and-spa treatment establishments, their advance on a quality new level of social and economic effectiveness of functioning are interpreted.

Постановка проблеми. Функціонування національної курортної справи у фінансових умовах сучасності не можна визнати ефективним за соціально-економічним змістом. Недофінансування соціальних гарантій, неефективне використання фінансових ресурсів стає поширеним явищем у сфері охорони здоров'я, санаторно-курортного лікування, реабілітації громадян. Разом з цим, активізуються процеси комерціалізації соціальних об'єктів курортної справи, зміни їх призначення, перепрофілювання. Окреслені тенденції зумовлюють актуальність дослідження проблем фінансування курортної справи в світових моделях фінансування охорони здоров'я та вимагають пошуку нових підходів до її розв'язання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний внесок в розробку фінансового механізму соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, пріоритетних галузей національної економіки, соціально-значущих сфер суспільного виробництва, суб'єктів господарювання зробили такі науковці, як: В.Л. Андрущенко, О.Д. Василик, І.В. Зятковський, М.І. Крупка, О.П. Кириленко, В.Д. Лагутін, І.О. Лютий, С.І. Юрій. Проблеми фінансового забезпечення функціонування та розвитку санаторно-курортних закладів є актуальними для Ю.М. Воробйова [1], Т.І. Ткаченко [2], С.Ю. Цьохли [3]. Проте, незважаючи на їх значний науковий доробок у цьому напрямі, ряд важливих проблем фінансового забезпечення курортної справи вимагають глибшого дослідження.

Постановка завдання. Метою статті є комплексна оцінка сучасних тенденцій у фінансуванні санаторно-курортного лікування та оздоровлення населення й обґрунтування необхідності фінансового забезпечення соціалізації курортної справи в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. У країнах членах Європейського союзу на даний час функціонують чотири моделі соціального захисту: континентальна (модель Отто фон Бісмарка), англосаксонська (модель лорда Вільяма Беверіджа), скандинавська і південно-європейська. Наведена типологія прийнята Європейською комісією. Хоча

жодна із зазначених моделей соціального захисту не зустрічається в чистому вигляді, соціальне страхування має місце у всіх зазначених моделях. «Розглянувши ці моделі, можна дійти висновку, що система соціального захисту населення в Україні найбільшою мірою відповідає німецькій моделі» [4, с. 14].

Континентальна модель встановлює жорсткий зв'язок між рівнем соціального захисту та тривалістю професійної діяльності. В основі цієї моделі лежить механізм соціального страхування, отже соціальні видатки фінансуються, переважно, за рахунок страхових внесків роботодавців і застрахованих працівників. Таким чином, ця модель передбачає реалізацію правила еквівалентності, коли величина страхових виплат визначається насамперед величиною страхових внесків. Система фінансування охорони здоров'я на засадах соціального страхування, відповідно до моделі Бісмарка, передбачає формування страхових фондів перманентно з внесків застрахованих осіб та відрахувань роботодавців і лише частково державних дотацій. Державне медичне страхування (*gesetzliche Krankenversicherung*) є основним механізмом фінансування охорони здоров'я в Німеччині. У контексті соціального страхування населення фінансування санаторно-курортного лікування знаходить відображення переважно у складі видатків державного медичного страхування [5, с.10].

Держава, по суті, не бере на себе зобов'язання забезпечити фінансування послуг охорони здоров'я, а лише створює необхідні умови для того, щоб необхідні фонди фінансових ресурсів були створені працівниками та працедавцями, та здійснює нагляд за функціонуванням усієї системи медичного страхування. При державному медичному страхуванні застрахована особа може самостійно обирати необхідні види медичних послуг: амбулаторна, стаціонарна і стоматологічна допомога, страхування на випадок хвороби з виплатою щоденної грошової компенсації, витрати на санаторно-курортне лікування, медичне страхування за кордоном та інші види [6, с. 33–37].

Англосаксонська модель (відома як модель Вільяма Беверіджа) застосовується Великою Британією та Ірландією. Принципові засади даної моделі базуються на універсальності системи соціального захисту, що забезпечує загальне покриття всіх громадян, які потребують соціальної допомоги та уніфікації соціальних послуг і виплат, що виражається в стандартизованості способів розрахунку розміру та умов фінансової підтримки населення, отримання гарантованих послуг охорони здоров'я. Основними джерелами фінансування є страхові внески та бюджетні кошти. На відміну від континентальної, ця модель передбачає досить низькі соціальні виплати з соціального страхування, при домінуючій ролі соціальної допомоги в системі соціального захисту.

Скандинавська модель соціального захисту населення характерна для Данії, Швеції та Фінляндії. Соціальний захист у ній розуміється як законне право громадянина. Відмінною рисою скандинавської моделі є широке охоплення різних соціальних ризиків і життєвих ситуацій, які вимагають підтримки суспільства. Надання соціальних послуг і здійснення виплат не обумовлюється зайнятістю та сплатою страхових внесків. Високий рівень соціального захисту за даною моделлю, досягається за рахунок фіскальної політики, спрямованої на вирівнювання доходів та прибутків. Необхідною попередньою умовою функціонування даної моделі є високо організоване суспільство, побудоване на основі відданості принципам інституційного суспільства добробуту. Фінансування систем соціального захисту в цій моделі здійснюється, переважно, за рахунок оподаткування, хоча певну роль відіграють страхові внески суб'єктів господарювання і найманих робітників. На даний час посилюється тенденція залучення фінансових ресурсів суб'єктів господарювання, внесків найманих працівників у фінансуванні страхових програм на фоні скорочення соціальних видатків держави.

Південно-європейська модель представлена в Італії, Іспанії, Греції, Португалії. В цих країнах системи соціального захисту були створені або вдосконалені протягом останніх десятиліть. Як правило, рівень соціальної захищеності в цій моделі відносно низький, а завдання соціального захисту часто розглядається як справа родичів і сім'ї. Тому сім'я й інші інститути громадянського суспільства відіграють не останню роль, а соціальна політика носить переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію втрат фінансового добробуту окремих категорій громадян. Дану модель можна інтерпретувати як таку, що розвивається, перехідну.

Зазначимо, що у всесвітній історії охорони здоров'я вивчають ще й модель радянського партійного діяча, наркома охорони здоров'я Миколи Семашко. Сформульована ним концепція охорони здоров'я, передбачає, що держава бере на себе відповідальність за охорону здоров'я громадян, забезпечує загальний доступ населення до безкоштовного медичного обслуговування, надання висококваліфікованої медичної допомоги з метою збереження здоров'я, лікування й реабілітації громадян. За цією моделлю формування і використання фінансових ресурсів в системі охорони здоров'я контролюється державою через систему директивного управління [7, с. 20].

Жодна модель системи охорони здоров'я, що діє у світовому фінансовому просторі, в ідеальному варіанті за сучасних умов не може бути прийнятною для фінансового забезпечення курортної справи та соціальних гарантій, однак вивчення функціональних елементів, окреслених моделями дозволяє сформувати адаптивну систему фінансування.

Всесвітня організація охорони здоров'я акцентує увагу на тому, що при побудові системи фінансування потрібно виходити із людського фактора, оскільки: з однієї сторони, громадяни надають кошти, необхідні для оплати послуг, з іншої – єдиною причиною залучення цих коштів є покращення здоров'я і добробуту населення. Функціонування системи фінансування охорони здоров'я проходить за наступним алгоритмом:

1) інституціоналізація джерел фінансування: частина доходів домогосподарств, підприємств, організацій, загальне оподаткування (бюджет), спеціальне оподаткування (внески обов'язкового або добровільного медичного страхування; прямі платежі з особистих коштів громадян (плата за надані послуги, пожертви);

2) створення страхового пулу, акумулювання та управління фінансовими ресурсами для забезпечення гарантії розподілу фінансових ризиків, зумовлених різною вартістю послуг та платоспроможністю споживачів;

3) проведення закупівель послуг з можливістю комбінувати різні механізми закупівель: а) держава здійснює бюджетні асигнування через розпорядників бюджетних коштів власним постачальникам послуг (інтеграція закупівель та забезпечення послугами); б) інституційно відокремлене агентство із закупівель (фонд медичного страхування, урядова інституція) проводить придбання послуг, виражаючи суспільні інтереси; в) люди самі платять безпосередньо постачальнику за надані послуги [8, с. 4].

Потреба фінансування охорони здоров'я з джерел публічних фондів практично необмежена, тому й передбачається першочергове фінансування гарантованого мінімуму послуг системи охорони здоров'я, а реабілітація при цьому відкидається на другорядний план. Чим більше грошей вкладається в медичну допомогу, тим більше стає хворих і збільшується фінансове навантаження на державу [9, с. 94].

Основою фінансового забезпечення соціалізації курортної справи становить публічне фінансування; певною мірою його доповнюють кошти профспілкових організацій, громадських організацій та фондів, компенсаційні виплати в порядку страхування, приватні пожертви, оплата окремих послуг населенням за зниженими тарифами та на комерційних засадах за повну вартість. Співвідношення різних типів фінансування

визначається системою цінностей, які склалися в суспільстві. Соціальне конструювання вартості курортного обслуговування базується на критеріях доступності, якості, ефективності для людини та її здоров'я.

Ще в 1990 р. Міністерство охорони здоров'я розробило концепцію охорони здоров'я на засадах бюджетно-соціально-страхової медицини, відповідно до якої вирішувалися такі завдання: зростання зацікавленості суб'єктів господарювання і громадян в проведенні оздоровчих і профілактичних заходів; забезпечення надійних і ритмічних надходжень коштів для функціонування системи охорони здоров'я за рахунок децентралізованих джерел фінансових ресурсів.

Збільшення асигнувань передбачалось провести наступним чином: непрацююча частина населення отримувала медичну допомогу за рахунок бюджетних асигнувань, працююча – за рахунок оплати внесків на обов'язкове та добровільне медичне страхування працюючих. Однак проблеми належного функціонування системи охорони здоров'я не знайшли вирішення у фінансовому просторі.

Оскільки страхові механізми фінансування відновлення здоров'я населення в Україні не набули поширення, на фоні зростаючих потреб в санаторно-курортному лікуванні та оздоровленні населення, головними детермінантами грошових потоків курортної справи залишаються: спроможність населення самофінансувати придбання курортних послуг та спроможність публічного сектору генерувати грошові потоки для проведення закупівель.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у фінансовому механізмі охорони здоров'я складною з точки зору організації та управління є проблема фінансового забезпечення соціалізації курортної справи. Це зумовлено складністю залучення додаткових фінансових ресурсів з допомогою нових джерел фінансування та водночас проблематичністю раціонального використання залучених фінансових ресурсів. Фінансове забезпечення соціалізації курортної справи не повинно обмежуватися технічними процедурами закупівлі послуг, необхідне цільове фінансування інвестиційних проектів соціалізації курортної справи.

До перспективних напрямів подальших досліджень слід віднести вивчення теорії та практики програмно-цільового управління фінансовими потоками курортної справи.

Література

1. Воробйов Ю.М. Фінансове забезпечення розвитку санаторно-курортних закладів / Ю.М. Воробйов // Науковий вісник: Фінанси, банки, інвестиції. – 2012. – № 3. – С. 46–49.
2. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму : теорія, методологія, реалії бізнесу : [монографія] / Т.І. Ткаченко – К. : КНТЕУ, 2006. – 537 с.
3. Цьохла С.Ю. Активізація та розвиток інвестиційної діяльності в сфері курортно-рекреаційного господарства / С.Ю. Цьохла // Інвестиції : практика та досвід. – 2008. – № 22. – С. 6–10.
4. Юрій С.І. Соціальне страхування / С.І. Юрій, М.П. Шаварина, Н.В. Шаманська. – К. : Кондор, 2009. – 464 с.
5. Thurow C. Von Bismarck bis heute : Zur Geschichte der Sozialversicherung in Deutschland / C. Thurow. – München : GRIN Verlag GmbH, 2006. – 15 s.
6. The world health report: health system financing : the path to universal coverage / World Health Organisation. – Geneva, 2010. – 106 p.
7. Системи соціального страхування зарубіжних країн / [Г.В. Григораш, Т.Ф. Григораш, В.Я. Олійник, І.Т. Субачов]. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 144 с.
8. Ukraine : Health system review / Health System in Transition / [V. Lekhan, V. Rudiy, E. Ricardson]. – 2010. – № 12 (8). – 226 p.

9. Горбенко П.П. Качество жизни и здоровье / П.П. Горбенко // Здоровье – основа человеческого потенциала / Проблемы и пути их решения : Труды 3-й всерос. н.-п. конф. с междунар. участием. – СПб. : Изд-во политехн. ун-та, 2008. – С. 92–97.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

На основі аналізу наукової літератури досліджено функції музеїв Прикарпаття II половини XX – початку XXI століть. Визначено наукову, просвітницьку, історичну, педагогічну, соціальну і економічну функції. Узагальнено існуючий досвід з метою подальшого наукового розгляду музеїв Прикарпаття II половини XX – початку XXI століть.

The article is about the functions of museums the Pre-Carpathian region. Through the analysis of the scientific literature, the main functions of Ukrainian museums are determined, such as scientific, historical, pedagogical, and even economical. There is an accent on the importance of museums in the Pre-Carpathian region. The scientific experience is generalized for the further researches of museums in the second part of the XX-th and the beginning of the XXI centuries.

Постановка проблеми. В сучасних умовах розвитку нашої держави процес культурного відродження завдячує насамперед існуванню музейних установ. Це зумовлено тим, що музеї України, в тому числі і музеї Прикарпаття, являють собою ту величезну історико-культурну цінність, яка покликана ознайомлювати своїх відвідувачів з історичним минулим країни, з культурними надбаннями та мистецькими шедеврами. Отже, тема даної статті є *актуальною*, тому що музеї Прикарпаття є важливими історико-культурними об'єктами нашої держави та відіграють вагомий роль в культурному, науковому, економічному та соціальному процесах розвитку України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Роль тих значущих функцій, які виконують музеї досліджувало чимало науковців. Цікавими є роботи Т. Белофастової [1], Л. Діденко [2], [3], Л. Іващук [5], Р. Маньковської [13; 14], Г. Скрипник [18].

Розвиток музейництва на Прикарпатті розглядали у своїх публікаціях В. Мороз [11], М. Колімбровський [9], Я. Клюба [8], М. Тимчук [21] та інші автори. Вони описують формування музейної мережі на Прикарпатті, наголошують на цінності музеїв, вказують на їх вагомий роль в ознайомленні своїх відвідувачів з історією та культурою нашої держави. Аналізуючи наукову літературу, публікації, можна зазначити, що тема даної статті досліджувалась частково, тому є ще не достатньо висвітленою.

Мета статті – розглянути основні функції музеїв Прикарпаття II пол. XX – поч. XXI століть на основі аналізу сучасної літератури.

Виклад основного тексту статті. Як і зазначалось вище – Прикарпаття являє собою ту важливу історико-культурну цінність, де головна роль відводиться музеям. Тому постає необхідність висвітлення основних функцій музеїв Прикарпаття II пол. XX – поч. XXI століть.

Інформаційно-бібліографічну діяльність бібліотек літературно-меморіальних музеїв України (80– 90-ті роки XX ст.) досліджувала українська вчена О. Кашук [6]. Досить цікавою щодо освітньої функції музейництва є дисертаційна робота Д. Кепіна «Музеєзнавчі концепції створення експозицій з історії первісного суспільства» [7].

Доктор філософських наук В. Шевченко і кандидат філософських наук І. Ломачинська відмітили, що «теоретичне розроблення проблеми соціальних функцій

музею стало можливим лише на певному етапі розвитку музеєзнавства. На теренах колишнього Радянського Союзу цю проблему вперше порушив у низці своїх праць наприкінці 60-х та на початку 70-х рр. ХХ ст. А. Разгон, а в подальші десятиліття вона стала предметом дослідження Д. Равікович, Ю. Піщуліна, А. Закс, Г. Мезенцевої» [23, с. 151].

«У вітчизняному та зарубіжному музеєзнавстві основоположними функціями музеїв традиційно вважаються функція документування і функція освіти та виховання. Сутність першої з них полягає в тому, що музей виявляє і відбирає об'єкти природи та створені людиною предмети, які можуть виступати справжніми (автентичними) свідцтвами об'єктивної реальності. Після включення їх до музейного зібрання вони стають знаком і символом конкретної події чи явища. Ця притаманна музейному предмету властивість відображати дійсність ще повніше розкривається в процесі вивчення та наукового опису предмета. Тим часом як функція освіти й виховання ґрунтується на інформативних та експресивних властивостях музейного предмета, тобто вона зумовлена пізнавальними та культурними запитами суспільства і здійснюється в різних формах експозиційної та культурно-освітньої роботи музеїв»[23, с. 151].

Деякі дослідники вирізняють також як самостійні: науково-дослідну, охоронну (А. Разгон, А. Фролов) та комунікативну (І. Іксанова) функції музеїв [23, с. 151].

Для розгляду функцій музеїв II половини ХХ століття є вагомим дисертація О. Крука «Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950-х – 1980-ті рр.)» [10]. Це важливе наукове дослідження музейництва на основі сучасних методологічних підходів, вивчення архівних матеріалів, частину яких вперше було введено у науковий обіг. Вчений дослідив найважливіші тенденції в розвитку музейної справи України кінця 1950-х – 1980-х рр., проаналізував місце і роль музеїв у суспільно-політичному, науковому та культурному житті України зазначеного періоду.

Він розкрив шляхи формування мережі державних музеїв, основні напрямки їх роботи, роль творчих спілок, громадськості в розвитку музейної справи. Велику увагу приділив створенню історико-культурних заповідників, етнографічних комплексів, становленню і розвитку громадського музейного руху [10]. В результаті проведеного дослідження було отримано висновки, що «за період кінця 50–80-х рр. в Україні сформувалася широка мережа музейних закладів, яка охопила всі без винятку регіони України. Причому процес організації і відкриття нових музейних закладів не втрачав своєї динаміки. У порівнянні з кінцем 60-х рр. в кінці 80-х рр. кількість державних історичних, краєзнавчих, художніх, літературно-меморіальних, літературних, меморіальних музеїв зростає майже в два з половиною рази» [10, с. 17].

Відомо, що значну науково-дослідну роботу здійснюють краєзнавчі музеї, таким чином здійснюючи функції документування і освіти. Наприклад, Івано-Франківський обласний краєзнавчий музей. «Утворений у 1940 р. на базі давніх Покутського і Жаб'ївського краєзнавчих музеїв та приватних колекцій. З 1950 р. музей знаходиться в історичній будівлі міської ратуші. Експозиція музею тематично розподілена відділи: природи, історії, народного мистецтва, археології. Відділ природи знайомить з біотичним різноманіттям Українських Карпат. Окрасою відділу історії є колекція археологічних пам'яток доби Київської Русі й Галицько-Волинської держави. Унікальними є знахідки з розкопок княжого стольного граду Галича (нині села Крилос) – одного з найбагатших міст Європи в XI–XIII ст. У відділі народного мистецтва експонуються речі народного побуту, народний одяг, витвори декоративно-прикладного мистецтва (художньої обробки дерева, шкіри, металу, ткацтва, кераміка, вишивка тощо), зібрані з Галицького Подністров'я, Покуття і Гуцульщини. Загальнонаціональну

цінність мають ікони та ювелірні вироби XII–XIII ст., ікони XVI–XIX ст., церковна скульптура, стародруки, колекції зброї та нумізматики [16, с. 511].

Етнографічні музеї – це поширений в Україні вид музеїв, які виконують освітні функції: знайомлять сучасників з побутом і культурою того, або іншого регіону нашої держави. Прикладом такого музею вважаємо музей Олекси Довбуша в с. Космачі. «Власником музею є місцевий селянин-гуцул Михайло Дідишин. Багато років він невтомно досліджував джерела і народні перекази про походи опришків. До того ж він упевнений, що віднайшов саме ту хату, з якої в 1742 р. Степан Дзвінчук застрелив легендарного опришка Олексу Довбуша. Цю хату М. Дідишин викупив, перевіз до себе на подвір'я і перетворив її на музей опришківства й гуцульського антикваріату. Зрештою, і сам власник музею становить для туристів не менший інтерес, ніж його музей. Колоритна гуцульська зовнішність й говірка, підкреслені традиційним убранням карпатських горян, слугують елементами незабутнього анімаційного ефекту після відвідування цього музею «живої етнографії» [17, с.45]. Вважаємо, що даному музею належить комунікативна функція.

Функції документування, освіти та виховання виконують такі музеї Прикарпаття: Історико-архітектурний музей «Манявський Скит» (с. Манява, Богородчанського району), Національний історико-просвітницький музей УПА «Чорний ліс» (с. Грабівка, Калуського район), Літературно- меморіальний музей Івана Франка, Музей-садиба Михайла Грушевського, Хата Гражда (с. Криворівня Верховинського району), Літературний музей Прикарпаття в Івано-Франківську, Літературно-меморіальний музей Леся Мартовича (с. Торговиця, Городенківського району), Солотвинський історико-краєзнавчий музей (Богородчанський район), Музей оселя в Калуші, Історико-краєзнавчий музей Калушини, Музей ім. Степана Бандери (с. Старий Угринів Калуського району), Музей історії міста Коломиї, Коломийський музей народного мистецтва Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського, Музей народного мистецтва та побуту Гуцульщини, Художньо-етнографічний музей Михайла Струтинського, Музей визвольних змагань Карпатського краю, Кутський краєзнавчий музей, Музей історії Надвірнянщини [4, с. 129].

Серед «малих» краєзнавчих музеїв Івано-Франківщини М. Рутинський, О. Стецюк називають музеї «Бойківщина» і «Берегиня».

«Краєзнавчий музей «Бойківщина» Тетяни та Омеляна Антоновичів – один із наймолодших у Карпатському регіоні, його засновано 1998 р. Тут створено відділи природи, історії, етнографи та сакрального мистецтва Бойківщини. Урочисте відкриття новозбудованого приміщення музею «Бойківщина» відбулося 5 вересня 2003 р. (завдяки фінансовій допомозі благодійної Фундації Тетяни та Омеляна Антоновичів (США)) і було приурочене першому Всесвітньому бойківському фестивалю на Прикарпатті [16, с. 257].

Експозиція музею «Бойківщина» знайомить з природою, історією, етнографією і культурою Бойківщини – однієї з найсамобутніших етнографічних земель України. В експозиції представлені археологічні знахідки, знаряддя праці та побуту минулих часів, велика колекція бойківського одягу і вишивки, документи, що висвітлюють різні події з історії краю, стародруки, видані в Україні, твори образотворчого українського і народного мистецтва, а також твори сакрального мистецтва [16, с. 257].

Музей веде жваву екскурсійну діяльність. Серед пропонованих тем екскурсій по музею такі: «Оглядова», «Природні ресурси Прикарпаття», «Флора і фауна Карпат», «Кам'яне диво Бойківщини», «Видатні люди Бойківщини», «Митці Долинщини», «З історії «Просвіти» Долинщини», «Історія міста Долини», «Сім'я Антоновичів» та ін.

Працівники музею, крім тематичних програм, пропонують відвідувачам екскурсійні маршрути до легендарних Гошівського монастиря та Скель Довбуша» [16, с. 257].

Доцільно буде привести документ, який був представлений 18 березня 2011 року в м. Києві на колегії Міністерства культури України. В межах даного заходу було обговорено стан музейництва на Прикарпатті. Начальник управління культури облдержадміністрації Володимир Федорак виступив з докладом «Музеї та охорона культурної спадщини Прикарпаття: стан справ та перспективи» [15]. У 2008 р. в області функціонувало 16 музеїв, у 2009 р. – 17 музеїв, що фінансувалися з обласного, районних, міських та селищних бюджетів. В статусі громадських – 100 музеїв у 2008 р., 125 – у 2009 році. Станом на 01.01.2011 р. в області функціонує 20 музеїв. В статусі громадських працює – 171 музей [15]. На рахунку здобутків наукових співробітників музеїв області – проведення Міжнародних та Всеукраїнських наукових конференцій, відкриття нових експозицій, дослідження нових тем, організація науково-пошукових експозицій, влаштування виставок, велика кількість проведених науково-просвітницьких заходів (біля 300) та поповнення фондowego матеріалу 3300 предметами» [15]. Таким чином, можна зробити висновок про здійснення музеями Прикарпаття на початку XXI століття вагомий просвітницької, наукової та педагогічної роботи, яка являє собою функції освіти й виховання. З розвитком туризму збільшуватиметься кількість відвідувачів як з України, так і з різних куточків світу, тому можна вважати, що музеї Прикарпаття здійснюють функцію міжнародного культурного обміну.

«Цікавими є дослідження Печеніжинської археологічної експедиції, що дають можливість дізнатися багато нового про культурний шар городища XVII століття на території Коломийського району. Важливою подією у культурно-мистецькому житті краю стало продовження роботи над благодійним проектом «Врятуймо скарби разом!». Завдяки цьому проекту з 2006 по 2011 рік відреставровані 30 ікон XVII–XIX ст. Упродовж 2010 року проводилася робота з питань підготовки спільної транскордонної номінації «Дерев'яні церкви українських і польських Карпат» до внесення в Список світової культурної спадщини ЮНЕСКО. До переліку номінантів включено церкву Різдва Пресвятої Богородиці в с. Нижній Вербіж пам'ятник архітектури початку XIX ст. Коломийського району та церкву Святого Духа в м. Рогатині пам'ятник архітектури початку XVII ст.» [15]. На погляд автора статті, треба зупинитись на особливостях музею в м. Рогатині. «Музей – пам'ятка дерев'яної архітектури і живопису XVI–XIX ст. – церква Святого Духа (філіал Івано-Франківського обласного художнього музею) – розміщена церква в західній частині міста, на колишньому ремісничому передмісті Нове Місто, на насипному пагорбі над берегом ріки Гнила Липа. У записках центрального Державного історичного архіву України у Львові, Рогатинська Святодухівська церква згадується в XII ст., а також в 1481, 1562 та 1567 рр. Але львівський дослідник Володимир Вуйцик до наукового обігу ввів 1598 рік, як рік створення цієї церкви за написом, який міститься в інтер'єрі церкви на північній стіні нави [12]. Побудована вона без цвяхів, при потребі використовувались дерев'яні кілки. Довжина споруди становить 22 м, ширина – 7 м., нава має висоту 22 метри. Вівтар від нави відділений прекрасним п'ятиярусним іконостасом, що є одним із найбільших шедеврів львівської малярської школи епохи пізнього ренесансу. Пишні різьблені орнаменти посилені срібленням та позолотою, збагачені поліхромією. Іконостас був створений у 1650 р. заходами і коштами рогатинських братств. Складається іконостас з п'яти горизонтальних ярусів: предели, навісного, святкового, апостольського та пророчого. Крім іконостасу, в експозиції церкви представлений ще ряд інших ікон. Найдавнішою, за часом виконання творів живопису, збережених у Святодухівській церкві, є ікона XVI ст. «Іоанн

Хреститель з житієм» (1520 р.). До наших днів дійшли ікони первісного іконостасу, створені на зламі XVI–XVII ст.: «Зішестя Святого Духа на апостолів», «Іоанн Богослов та воїн Лонгин» і «Богоматір та Марія Магдалина». Декоративна різьба по дереву і скульптура становлять одну з найяскравіших сторінок давнього мистецтва Прикарпаття. В експозиції знаходяться царські ворота, колонки, свічники, зроблені із дерева. У 1983 р. церква Святого Духа стала музеєм – філіалом Івано-Франківського обласного художнього музею» [12]. Зрозумілою стає також величезна соціально-реабілітаційна функція цього музею, оскільки «даний музей брав участь у проекті «Відкритий туризм: доступність відпочинку на Івано-Франківщині для осіб з особливими потребами». Робочою групою було проаналізовано рівень доступності музею для маломобільних груп туристів» [12].

Той факт, що наукові співробітники оприлюднили 194 публікації доводить здійснення дослідницької та культурно-освітньої функцій музеїв Прикарпаття. «У музеях області та поза ними влаштовано біля 400 виставок, проведено для відвідувачів більше 12 тисяч екскурсій, а кількість відвідувачів за 2010 рік складає 568 тисяч. Динаміка кількості відвідувачів музеїв області з 2001 по 2011 роки показує стабільне зростання – з 300 тис. до 600 тис. чоловік» [15]. Отже, спостерігаємо також економічну функцію яку виконують музеї Прикарпаття.

Виховним функціям музеїв багато уваги приділяли українські вчені. Так, проблему професійної підготовки майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки розглянула українська вчена В. Снагощенко [19]. Методиці використання краєзнавчих матеріалів Прикарпатського регіону в оновленні змісту шкільної історичної освіти присвятив своє дисертаційне дослідження Я. Треф'як [22].

Отже, в результаті дослідження можна зробити *висновки*, що музеї Прикарпаття виконують не тільки функції зберігання цінних історичних і наукових раритетів, але роблять колекції надбанням сучасного суспільства, розраховані на комплексне виховання, емоційний вплив на молодь. Вони виконують просвітницькі, науково-дослідні, педагогічні, естетичні, соціально-реабілітаційні, навіть поліпшують економічні функції сучасного суспільного життя. У ракурсі нового осмислення історичного шляху нашої держави виникає потреба детально вивчати й описувати музеї Прикарпаття II половини XX – початку XXI століть.

Література

1. Белофастова Т. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру : автореф. дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.06 «Теорія та методика управління освітою» / Т. Белофастова. – К., 2003. – 20 с.
2. Діденко Л. Документальні фонди музеїв Київщини: історія формування, склад, організація, використання: автореф. дис... канд. іст. наук: спец. 07.00.10 / Л. Діденко. – К., 2005. – 20 с.
3. Діденко Л. М. Документальні фонди музеїв Київщини: історія формування, склад, організація, використання: дис... канд. іст. наук: 07.00.10 / Л. Діденко. – К., 2005. – 233 с.
4. Енциклопедія сучасної України. – К., 2011. – Т. 11. – 712 с.
5. Івашук Л. Архівні фонди музейних установ гуманітарного циклу Всеукраїнської академії наук в 1920 - 1930-х роках XX ст. : формування, склад і зміст документів: автореф. дис. ... канд. іст. наук : спец. 27.00.02 «Документознавство, архівознавство» / Л. Івашук. – К., 2010. – 19 с.
6. Кашук О. Інформаційно-бібліографічна діяльність бібліотек літературно-меморіальних музеїв України (80–90-і роки XX ст.): автореф. дис...канд. пед. наук: спец. 05.25.03 / О. Кашук. – К., 1995. – 27 с.
7. Кепін Д. Музеєзнавчі концепції створення експозицій з історії первісного суспільства: дис. ... канд. іст. наук : 26.00.05 «Музеєзнавство» / Д. Кепін. – К., 2008. – 249 с.

8. Клюба Я. Скарбниця історичної пам'яті / Я. Клюба // Дністровська хвиля. – 2000. – 19 травня.
9. Колімбровський М. Вагомий внесок / М. Колімбровський // Прикарпатська правда. - 2006. – 18 травня.
10. Крук О. Розвиток музейної справи в Україні (кінець 1950-х – 1980-ті рр.) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд.істор. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Крук. - Харків, 2000. – 22 с.
11. Мороз В. Потенціал музеїв / В. Мороз // Галичина. – 2005. – 17 травня.
12. Музейне коло Прикарпаття / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.if.ua/>
13. Маньковська Р. Музейництво в Україні: питання теорії і практики (1917 - червень 1941 рр.) : автореф. дис... канд. іст. наук : спец. «Історія України» 07.00.01 / Р. Маньковська.– К., 1997. – 21 с.
14. Маньковська Р. Музейництво в Україні : питання теорії і практики (1917 – червень 1941 рр.): дис... канд. іст. наук : 07.00.01 «Історія України» / Р. Маньковська. – К., 1997. – 185 с.
15. На колегії Міністерства культури України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ifoonsku.ucoz.ua/news/na_kolegiji_ministerstva_kulturi_ukrajini_obgovoreno_stan_muz_ejnistva_na_prikarpatti/2011-03-22-127
16. Петранівський В. Туристичне краєзнавство / В. Петранівський, М. Рутинський. – К. : Знання, 2008. – 575 с.
17. Рутинський М. Музеєзнавство / М. Рутинський, О.Стецюк. – К. : Знання, 2008. – 428 с.
18. Скрипник Г.Українське етнографічне музейництво : становлення та розвиток: автореф. дис... д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 «Історичні науки» / Г. Скрипник. – К., 1998. – 40 с.
19. Снагощенко В. Професійна підготовка майбутнього вчителя історії засобами музейної педагогіки: автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. Снагощенко. – К., 2010. – 20 с.
20. Смирнов В. Литературный музей Прикарпатья : Путеводитель / В. Смирнов. – Ивано-Франковск: Облполиграфиздат, 1989. – 19 с.
21. Тимчук М. Івано-Франківський обласний художній музей: розташований в найдавнішій археологічній пам'ятці міста Станіславська колегіата / М. Тимчук // Краєзнавець Прикарпаття. – 2010. – № 15. – С. 49–53.
22. Треф'як Я.Методика використання краєзнавчих матеріалів Прикарпатського регіону в оновленні змісту шкільної історичної освіти : дис. .. канд. пед. наук: спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання» / Я. Треф'як. – К., 1997. – 176 с.
23. Шевченко В. Музеєзнавство / В. Шевченко, І. Ломачинська. – К. : Університет «Україна», 2007. – 288 с.

ЧУДОТВОРНІ ІКОНИ ЗАХІДНОЇ УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ВІДРОДЖЕННЯ ПАЛОМНИЦЬКОЇ КУЛЬТУРИ СУЧАСНОСТІ

I.M. Дундяк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Сучасний стан духовної культури України вимагає всебічного аналізу будь-яких її проявів, особливо такого популярного на сьогодні як паломництво та релігійний туризм. Тому головну увагу у розвідці звернено на сучасний стан паломницької культури, а саме: зміни в релігійній мотивації сучасного прочанства, взаємозалежності розвитку паломницьких центрів у регіонах та конфесійної приналежності прочан. Визначено основні проблеми розвитку прочанства до чудотворних ікон у вітчизняній релігійній культурі сьогодення.

Condition of modern religious culture in Ukraine requires a comprehensive analysis, especially – one of its most important and popular aspects – pilgrimage and religious tourism. That's why main attention in research is paid to condition of modern pilgrimage culture, namely: changes in religious motivation, interrelations in development of regional pilgrim centers and confessional aspects of pilgrims. Main problems of miraculous icon-pilgrimage development in national religious culture of our days are stated.

Актуальність проблеми. Важливим аспектом сьогодення у цьому процесі є релігійний туризм, який є частиною як туристичного бізнесу, так і релігійної культури. Традиційно релігійні пам'ятки донедавна використовувались лише як екскурсійні об'єкти. Зараз відвідування культових споруд усе більше набуває рис паломництва. При цьому, значно розширюється коло об'єктів релігійного паломництва. Традиційно в релігійному туризмі до матеріальних ресурсів відносять не лише культові споруди та чудотворні ікони, але й святі джерела, дерева, скелі, тобто об'єкти природничого походження. Паломництво в Україні є одним із явищ релігійної культури, яке найбільш активно розвивається і найчастіше прив'язується до сакральних пам'яток, чільне місце серед яких займають чудотворні ікони. Однак різні аспекти сучасного паломництва Західної України до чудотворних ікон є мало досліджені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Означена вище тема розвідки вимагає залучення до дослідницького поля різновекторних джерел. Одну групу будуть становити релігієзнавчі матеріали з досліджень сучасного стану прочанства, другу групу будуть складати праці істориків та мистецтвознавців які стосуються чудотворних ікон Західної України тощо, а також деякі аналітичні розвідки фахівців в галузі туризму.

Насамперед слід зауважити, що загалом у наукових дослідженнях і публікаціях прочанство як частина релігійної культури та важливий аспект сучасної індустрії туризму стає предметом розгляду у другій половині ХХ ст. Слід зауважити, що у радянській Україні такі вагомні складові традиційної культури як релігійна культура загалом, так і прочанство зокрема — не були об'єктом ґрунтового наукового дослідження. На сьогодні ця ситуація дещо змінилась на краще. Зокрема, П. Яроцький досліджує філософський аспект паломницького туризму [12], в певних виданнях роблять спробу означити релігійний туризм і паломництво в контексті філософії туризму [8]. Дотичними до теми є статті А. Коваль [6], О. Шуба [9] та ін. Цікавий погляд на тему мотивації сучасного паломництва подає російський церковний діяч Єпископ Єгор'євський Марк [4]. Однак і сьогодні не достатньо, на наш погляд, приділено уваги

проблемі співвідношення прочанства і туризму, аналізу перспективи розвитку паломницьких центрів України та наголошеного, а також, змінам в релігійній свідомості та мотивації сучасного прочанства.

Вітчизняних ґрунтовних досліджень чудотворних ікон та святих місць пов'язаних з ними є, на жаль, не так багато. Серед видань які висвітлюють історію, мистецькі особливості західноукраїнських чудотворних ікон варто відзначити монографію О. Чуйка [11] та І. Драбчука [2]. Однак попри те наголосимо, що ця тематика в українських дисертаційних дослідженнях, на відміну від наших сусідів, все ж малодосліджена. Зокрема серед російських джерел про чудотворні ікони варто відзначити роботи І. Злотнікової [3], П. Чістякова [10] тощо.

Хоча інтернет-сторінки різних релігійних громад, туристичних фірм, паломницьких центрів рясніють невеликими повідомленнями про велику кількість чудотворних ікон, а серед них достатньо велика частка є й західноукраїнських, однак ця інформація є часто хибною, без посилань на наукові, або, бодай, науково-популярні джерела тощо.

Формулювання цілей статті. Мета даної статті – з'ясувати сутність сучасного прочанства до чудотворних ікон у Західній Україні. Виявити його структурні ознаки, проаналізувати сучасний стан, перспективи і проблеми розвитку паломництва до чудотворних ікон як складової релігійної культури та туристичної галузі.

Результати дослідження. Серед основних способів збереження будь-якої релігійної культури є збереження базових духовних пріоритетів. Християнська культура України впродовж ХХ ст. мала багато складаних сторінок, отож об'єктивна оцінка сучасного стану релігійної культури України вимагає всебічного аналізу різних факторів впливу на неї. Релігія виступає елементом громадської системи і у багатьох випадках одним з найважливіших. У той же час гуманістична роль, культурологічна, інформативна та виховна функція екскурсійної діяльності, пов'язаної з особливостями релігійного життя та прочанства, набуває в наш час суттєвого значення. Організація релігійних туристичних маршрутів окремих регіонів України повинна ґрунтуватися на дослідженнях сучасного релігієзнавства, географії релігій та сакральної географії, етнографії та етногеографії, ретроспективній методології, використовуючи надбання історії України та культури рідного краю, філософії, психології, соціології, що враховують і пояснюють конкретно-історичні, соціальні, етнічні та культурні явища [7].

Релігійний туризм, зважаючи на обставини сьогодення, ділитися на різновиди: пізнавальні тури релігійної спрямованості і паломництво. Необхідно відзначити що, релігійний туризм грає велику роль в системі міжнародного і внутрішнього туризму [12]. Релігійні потреби та вподобання населення Західної України досить широкі, а тому сакральний туризм регіону включає такі головні напрямки: міжнародний туризм, міжобласний, місцевий. Окремо слід розглядати прочанські тури.

Пунктами міжнародного паломництва можуть і повинні стати майже всі регіони Західної України, пов'язані з культурою православ'я та пам'ятними місцями народів, споріднених з католицизмом, іудаїзмом, вірменською церквою. Слід зазначити, що західноукраїнський регіон має сприятливі суспільно-географічні умови, потужний історико-культурний потенціал для розвитку сакрального туризму, однією з форм якого є організація туристсько-екскурсійної діяльності даного спрямування, котру необхідно адаптувати до духовного змісту суспільного життя.

Аналіз паломницького потенціалу України з точки зору наявності і особливостей центрів релігійної культури є доволі складним завданням, адже різні регіони нашої держави мають дуже нерівномірне співвідношення як кількості самих релігійних центрів, так і кількості віруючих за конфесійною приналежністю. Тому передовсім слід зауважити, що найчисельнішою серед православних церков в Україні є Українська

православна церква (УПЦ МП), мережа якої становить 67,5 % православних громад країни. Українська православна церква – Київського патріархату (УПЦ КП) за кількістю релігійних громад, що складають її мережу посідає друге місце в країні після УПЦ. Громади Української греко-католицької церкви (УГКЦ) діють в усіх регіонах держави і вона є третьою за кількістю релігійних громад. Кількість громад Української автокефальної православної церкви (УАПЦ) в останні роки зросла і вона посідає четверте місце [5]. Однак, у Західній Україні позиції першості стосовно чисельності релігійних громад, в силу історичних особливостей, міняються. Загалом у Західному регіоні фактично створена інституційна мережа конфесійно-церковних організацій достатня для задоволення релігійних потреб віруючих [5].

Не ставлячи за мету розглянути у цій статті всіх позитивних і негативних сторін впливу релігії на життя суспільства, відзначимо, що в сучасний кризовий, перехідний період розвитку українського суспільства, коли зруйнована соціалістична система цінностей, розхитані основи пануючого раніше матеріалістичного світогляду й утворився культурно-світоглядний вакуум, вплив релігії, особливо православ'я, на духовне життя в Україні досить значний [6]. Зауважимо, що багатотисячолетня традиція наших предків відвідувати святі місця була на довгі десятиліття практично перервана, тому багато хто нині має про неї нечітке уявлення. виправити цю ситуацію можливо шляхом різностороннього висвітлення питання, при цьому найдоступнішими джерелами інформації є телебачення, Інтернет, радіо, газети, конференції тощо. Серед головних стримуючих факторів розвитку паломницьких рухів варто виділити низьку поінформованість населення, низький інтерес у суспільстві до відвідання культових об'єктів [7].

Однак, передусім, потрібно з'ясувати яким є сучасне українське прочанство сьогодні? Відомо, що в Україні здавна приймали прочан в її святих місцях. І українські паломники відвідували святі місця в далеких від неї землях. Після зняття обмежень на релігійне життя, більш-менш реального забезпечення свободи совісті, повернення релігійності в нашу країну відбувалося вибухоподібним способом. Напевно, кожна людина повинна сама визначати, чи вона просто подорожує святих місцях або відвідує їх через інші, обставини, що склалися. Можливо, що сама потреба прочанства у сучасному світі пов'язана із силою нашої віри. Зрештою, хочеться сказати, що сучасне паломництво змінилося так само сильно, як змінився і світ навколо нас. Складно було б категорично вимагати від людей здійснювати паломництво по Святій Землі і Єрусалиму пішки, відмовлятися від засобів зв'язку і т.п.

Серед сучасних паломників багато є і таких людей, що з особливим пієтетом ставляться до відвідування окремих храмів і монастирів в глибинці саме через те, що там є священнослужителі, наділені особливими духовними дарами. Такі люди шукають зримого, гарантованого дива, в цьому бачать сенс паломництва [4]. Іншим наслідком суто нецерковного підходу до паломництва, який багато в чому провокується неграмотною рекламою, є сприйняття паломництва як лікувальної процедури. Акцент на відвідування «святих цілющих джерел» призводить до того, що до оцінки ефективності паломництва підходять з кількісно-прагматичною міркою: поїздка вважається успішною, якщо вдалося прикласти до усіх святинь, викупатися в усіх джерелах, тобто виконати певний ритуал. На жаль, такий прагматизм нашого часу проектується і на духовне життя. Люди більш охоче їдуть в паломництво, якщо чекають, що ця поїздка принесе їм зовні помітні зміни на краще: дозволить влаштувати особисте життя, знайти роботу, досягти матеріального благополуччя [4].

Нерідко до паломництва підходять з естетичних позицій, прагнучи побувати там, де красиво, де можна бачити давню храмову архітектуру, насолодитися церковними

співами у виконанні чернечих хорів. Значення візуальних вражень, зрозуміло, не можна заперечувати, але прикро, якщо тільки це залишається в пам'яті від відвідування святого місця. Однак відродно, що більшість наших співвітчизників (за відгуками на сайтах) вважають, що паломництво є формою зіткнення з іншою духовною реальністю, важливішою, ніж навколишнє повсякденне життя. Зауважимо, що назріла необхідність включити вивчення теми паломництва в програму духовних шкіл, можливо, у вигляді окремого курсу по православному краєзнавству.

Насамперед потрібно сказати декілька слів про те, які об'єкти є традиційними місцями паломництва на території України. Це, звичайно, культові споруди (монастирі, святини, храми, храмові комплекси, каплиці і т. д.); природні об'єкти культу (святі джерела, гаї, річки, озера, ставки і т. д.); об'єкти культу малих форм (придорожні хрести, вівтарі, каплиці і т. д.). Слід при цьому зауважити, що більшість великих культових споруд мають особливі реліквії для поклоніння. Здавна найбільш шанованими були чудотворні ікони та моці святих. Об'єктами залучення релігійних туристів та прочан є святі місця і центри релігій. Поїздки туди можуть бути обумовлені культовими актами, святами, фестивалями тощо.

В паломницькі практики на сьогодні виділяють культові центри і релігійні центри. Культовий центр – це місце, що має велике значення для представників певної конфесії, в якому проводяться культові і інші заходи, що збирають велике число паломників. У таких місцях зазвичай є храм з чудотворною іконою, або раніше жив відомий святий, духовний учитель, аскет, або мали місце історичні релігійні події. Релігійний центр – ширше поняття, ніж культовий центр. Релігійний центр, окрім об'єкту культу, включає освітні установи і адміністративні органи релігійних організацій. Однак ми розуміємо, ці визначення культового центру і релігійного центру важливі тільки для узагальненого розуміння питань релігійного життя. Зважаючи на вищесказане, мусимо звернути увагу на деякі пов'язані з сучасним сприйняттям чудотворних ікон. Так сучасне «позитивне» відношення частини духовенства і мирян до нових за походженням походженню чудотворних ікон, пов'язано з трансформацією релігійного життя, що сталося в радянський період. Окрім того, в сучасній православній традиції істотно трансформувалося уявлення про «чудо», пов'язане з іконою і звернене до людини у XIX – початку XX ст. розумілося виключно зцілення людини, в наші дні - будь-яка допомога і підтримка в складних життєвих ситуаціях [10].

Локальний культ чудотворної ікони в українському православ'ї – явище, яке, при усій його різноманітності, цілком може бути описане єдиною схемою. Місцевий культ – це шанування деякої святині, локалізований в певному регіоні. Ця святиня важлива для релігійної свідомості тих, що приходять до неї вірян як своя, близька конкретній людині, а також як захисник і рятівник в кризовій ситуації, помічник і покровитель тих, що приходять до неї і живуть в регіоні її шанування [10]. Форми культу місцевої святині досить типові: це залучення до неї і отримання від неї благодать, що виражається в цілуванні ікони або мощів, додатку до них тих або інших предметів, які вимагається освятити, окропленні освяченою водою, а також шанобливому відношенні до самої ікони, що виражається в здійсненні перед нею молебнів, принесенні пожертвувань і її прикрасі (риза і кіот для ікони, раки для мощів, лампади і тому подібне) і здійснення обрядів тощо.

Існує на сьогодні багато культових центрів Західної України з чудотворними іконами, відомими дивовижними історіями, які супроводжують впродовж століть їхнє перебування серед людей: численні чудеса зцілень, навернень до Бога. Ці образи такі несхожі між собою, але однаково прекрасні, тому просто нагадаємо найвідоміші західноукраїнські святині. Серед чудотворних ікон Львівщини до яких неодноразово

відбуваються прощі міжнародного та всеукраїнського масштабу варто виділити Унівську, Крехівську, Теребовлянську, Жидачівську, до чудотворних ікон, паломництва до яких мають більш локальний характер, можна зарахувати Грушівську, Довголуцьку, Деревлянську, Ліську, Самбірську. Лідерами Тернопільщини за кількістю паломників є наступні ікони: Почаївська, Зарваницька, Тернопільська, а менш знаними є Язлівецька, Буцнівська, Бережанська, Городоцька, Шумська та інші. Івано-Франківщина має серед давніх шанованих святинь Гошівську та Галицьку, Манявську чудотворні ікони та достатньо великий список ікон локального значення (Маріямпільська, Поганська та інші). На Закарпатті давно відомі Боронявська та Мукачівська чудотворні ікони, Волинь пишається Хомською святиною.

Наявність вищенаведених культових центрів прочанства Західної України, де є шановані чудотворні ікони, свідчить про наявний великий потенціал. Якщо ж говорити про інформаційні інтенет-ресурси присвячені чудотворним іконам Західної України (як найдоступніший варіант сучасного інформаційного джерела), то можна відзначити наступні тенденції: найкраще, найповніше, на багатьох сайтах висвітлені чудотворні ікони Тернопільщини; достатньо добре подана інформація і про ікони Львівщини та Івано-Франківщини; однак Волинські, Закарпатські, Буковинські чудотворні ікони представлені посередньо. Зауважимо, що вичерпна інформація про пам'ятки Тернопільщини, які можуть зацікавити прочан та організаторів релігійного туризму, є у великій кількості і на офіційних сайтах держадміністрацій.

Туристичні фірми, які займаються організацією екскурсійних програм до святинь з відомими чудотворними іконами достатньо широко представлені у всіх регіонах Західної України, хоча варто позитивно відзначити Львівщину, Тернопільщину, Івано-Франківщину. Більшість з фірм подають розлогу інформацію про мету і програму туру, а також мають паралельно інформацію про відповідний культовий центр та чудотворні ікони. Існують також різноманітні паломницькі центри, які створені при релігійних громадах, що організовують різноманітні паломництва. Особливо слід відзначити в контексті організацій паломництв до чудотворних ікон Західної України Патріарший паломницький центр УГКЦ. Його програма прощ продумана, різноманітна, змістовна і включає переважно давно шановані чудотворні ікони (Гошівську, Почаївську, Зарваницьку, Теребовлянську, Галицьку).

Однак організація прочанського туризму в Україні загалом та на її західних територіях зокрема, істотно гальмується наявністю численних проблем. Серед них зазначимо насамперед наступні невідкладні завдання: інвентаризація і реставрація пам'яток, які приваблюватимуть прочан та туристів. Прискорення роботи над створенням загальноукраїнського реєстру туристичних ресурсів, до якого увійдуть всі історичні, культурні, пам'ятки сакрального туризму - все що зможе зацікавити туристів, що суттєво допоможе у формуванні туристично-тематичних програм, маршрутів, як і створення сучасної інфраструктуру міжнародного паломницького туризму при культових центрах Західної України (шляхи сполучення, зв'язок, місця відпочинку). При цьому до завдань держави слід віднести забезпечення інфраструктурою місць паломництва (збільшити кількість зупинок для туристичних автобусів, побудувати готелі) та прийняття відповідного законодавства, яке б не обкладало податками паломницький туризм. Як уже ми зауважували, серед усіх релігійних громад України переважає УПЦ МП, того більшість прочан і «споживачів» сакрального туризму від цієї конфесії. Західна Україна тому є фактично майже поза зацікавленням цих осіб в силу різних обставин (окрім Почаївського культового центру). Тому мало перспективно пропагувати цій категорії віруючих маршрути і культові центри Західної України. Увагу

потрібно приділити католицьким вірянам і громадам УПЦ-КП та УАПЦ, адже з ними у греко-католиків є більш толерантні стосунки.

Висновок. Сьогодні відбувається відродження релігії та релігійної культури, зокрема прочанства, однак відношення до паломництва наших сучасників знаходиться в прямій залежності від рівня їх духовної освіти. Спотворене сприйняття православного паломництва, що зустрічається, є, на наш погляд, рецидивом неофітства. Західна Україна має унікальні передумови щодо розвитку релігійного туризму як екскурсійного, так і паломницького напрямів, це зумовлено багатою історією розвитку християнства на її території й наявністю великої кількості святинь, серед яких є багато шанованих чудотворних ікон (Гошівська, Почаївська, Зарваницька, Теребовлянська, Крилоська). З'явилося достатньо організацій, які здійснюють такого роду діяльність, однак слід зазначити, що майже відсутнє методичне та інфраструктурне забезпечення для організації релігійних туристичних маршрутів. Варто було б поглибити співпрацю професійних туристичних організацій та релігійних громад, об'єднать професійних богословів, що забезпечило б ефективне використання туристичної інфраструктури Західної України й поліпшило б якість прочанства та сприяло б відродженню релігійної культури.

Список використаних джерел

9. Довідка про релігійну ситуацію / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.if.gov.ua/modules.php?name=Content&pa=showpage&pid=148>
10. Драбчук І. Чудотворні ікони Прикарпаття: Історичні образки / І. Драбчук. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2003. – 47 с.
11. Злотникова И. В Чудотворные иконы Брянского края и их списки. Проблемы бытования и иконографии: автореф. дис. канд. искусствоведения: специализация 17.00.04 «изобразительное искусство». / И.В. Злотникова. – Москва, 2011 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dissers.info/dissertatsiya/chudotvornye-ikony-bryanskogo-kрая-i-ih-spiski-problemy-bytovaniya-i-ikonografii.html>
12. Епископ Егорьевский Марк. Православное паломничество в XXI веке глазами современников./ Марк Епископ Егорьевский / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.religare.ru/2_54841.html
13. Інформаційний звіт Міністерства культури України про стан і тенденції розвитку релігійної ситуації та державно-конфесійних відносин в Україні (за 2011 рік) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://risu.org.ua/ua/index/resources/goverments_doc/relig_freedom/47742/
14. Коваль А.Д. Участь релігійних організацій в розвитку культури незалежної України / А.Д. Коваль / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ntsa-iffon-npu.at.ua/blog/uchast_religijnikh_organizacij_v_rozvitku_kulturi_nezalezhnoji_ukrajini/2010-11-15-178
15. Немець Л.М. Суспільно-географічні особливості розвитку сакрального туризму в Харківському регіоні. / Л.М. Немець, Ю.Ю. Заволока, Л.В. Ключко / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/knp/176/knp176_148-151.pdf
16. Філософські нариси туризму: Науково-навчальне видання / [За ред. докт. філос. наук, проф., чл.-кор. НАН України В.С. Пазенка]. – К. : Український Центр Духовної культури, 2005. – 328 с.
17. Шуба О.В. Церковне пам'яткознавство у національно-культурному відродженні України / О.В. Шуба / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Sci/Archeology/Archeometry/Heritage/ChurchHeritage.html>
18. Чистяков П. С. Почитание местных святынь в российской православии XIX-XXI вв. На примере почитания чудотворных икон в Московской Епархии: автореф. дис. канд.

- исторических наук: специализация 24.00.01 «икультурология»/ П.С. Чистяков. — Москва, 2005. [Электронный ресурс]. - Режим доступа: http://krotov.info/history/18/2/chistyakov_04.htm
19. Чуйко О. Культура монастирів XVI–XIX століть / О. Чуйко. – Івано-Франківськ : Вид. «Віктор Дяків», 2012. – 163 с.
  20. Яроцький П. Л. Філософський аспект паломницького (релігійного) туризму в Україні / П.Л. Яроцький // Наукові записки Київського університету туризму, економіки і прав / Щорічник випуск 5. – К. : КУТЕП, 2008. – С. 123–134.

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ЕТНОТУРИЗМУ:
СПРОБА ІСТОРІОГРАФІЧНОГО АНАЛІЗУ****О.І. Дутчак**Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Виокремлено та проаналізовано основні підходи сучасних українських та зарубіжних вчених до визначення поняття «етнотуризм», «етнічна культура», окреслено етнічні туристичні ресурси.

The main approaches of contemporary Ukrainian and foreign scientists to the definition of «etnotourism» is outlined and analyzed, ethnic tourist resources is outlined.

Постановка проблеми та актуальність дослідження. Кожен соціокультурний феномен проходить традиційні стадії свого розвитку: зародження, розвиток, стало існування та занепад. На сучасному етапі розвитку суспільства, інформаційного за своєю суттю, науковий простір динамічно «всмоктує» та інтерпретує явища реальної дійсності. Характерною та закономірною рисою сучасної науки виступає звернення до вивчення суспільних явищ, зародження яких в українських реаліях відбулося не так давно. Однією із таких проблем виступає наукове дослідження українського етнотуризму. Надзвичайно важливим постає завдання вивчення термінологічних проблем етнотуризму – окреслення його сутнісних характеристик та вироблення максимально адекватної їм дефініції.

Ця проблема знайшла своє відображення на сторінках наукових праць низки зарубіжних та українських вчених. Однак не існує єдиного підходу до визначення поняття «етнічний туризм».

Як слушно зауважує львівська дослідниця С. Муравська, передусім варто звернутися до напрацювань європейської та американської науки, де в середині 1970-х рр. піднімалися питання про необхідність дослідження такого нового явища в розвитку туризму, як етнічний туризм. Розвиток етнотуризму був спричинений особливостями розвитку суспільства, урбаністичними процесами, з їх позитивними та негативними наслідками і бажанням окремих представників цивілізації повернутися прийомні на короткий час у середовище тих громад, діяльність яких ще не була спотворена мінусами життя в мегаполісах [7, с. 70].

Результати дослідження. Одним із перших визначень цього поняття запропонував американський дослідник В. Сміт у 1977 р., який окреслив етнічний туризм, як туризм, основною метою якого є пізнання глибинних традицій екзотичних народностей та включає відвідування їхніх домівок та поселень, спостереження за обрядами... [13]. Інші американські вчені Р. Макінтош та С. Гьольднер, переглянувши запропоноване ним визначення, окреслили етнотурзм як подорож з метою спостереження за культурою і способом життя по-справжньому екзотичних народів [13].

Дослідник з Вашингтонського університету П. Ван ден Берг у 1992 р. описав етнічний туризм, як форму туризму, де культурна екзотика тубільців є основою «приманки» для туристів [13].

Науковці з Великобританії С. Харроон і В. Вайдер визначили етнічний туризм як поїздку, вмотивовану передусім як пошуком тісного контакту з людьми, етнічна приналежність і культурна специфіка яких відрізняється від подібних ознак туристів [7]. Туристи насамперед шукають можливості проникнутися первісною культурою, не

спотворену війнами цивілізації, саме тому об'єктами етнічного туризму стають сільські громади, які проживають у віддалених районах та поводять себе «екзотично»[7].

За висновками С. Муравської, більшість існуючих досліджень етнічного туризму в Європі та Америці концентрує увагу на окресленні етнотуризму як мандрівок до екзотичних і часто ізольованих етнічних груп [7, с. 71]. Деякі вчені вважають, що етнічний туризм має включати подорожі друзів та родичів на батьківщину предків з метою вивчення власної етнічної приналежності (ностальгічний туризм. – авт.). Австралійський вчений Б. Кінг, етнічний туризм відноситься до подорожей, основною мотивацією до яких є «етнічне возз'єднання», тобто відвідування людей, близьких за етнічною приналежністю (аборигенний – авт.) [7, с. 72].

Узагальнивши попередні напрацювання вчених, китайський дослідник Лі Юнь визначив етнічний туризм, як туризм, основною метою якого є пошук екзотичного культурного досвіду через взаємодію з відмінними етнічними трупамі. Він включає в себе туристичні поїздки, упродовж яких споглядаються артефакти, ритуали тощо, пов'язані з конкретною етнічною групою. Процес споглядання таких речей, на думку вченого, є важливою частиною мотивації до поїздки [13, с. 3]. В даному випадку етнічна група виступає як окрема в соціально-культурному аспекті група людей, які поділяють спільну історію, культуру, мову релігію та спосіб життя.

Варто зауважити, що в світі поряд з терміном «етнічний туризм» широко використовується поняття «аборигенський» туризм, який запропонували Д. Мерпер, Д. Гетц та В. Джеймсон, і «корінний» туризм, хоча насправді мається на увазі те саме явище [13]. Дослідники із туманного Альбіону Р. Батлер і Т. Хинчей (1996) окреслили «корінний туризм» як туристичну діяльність, у якій беруть безпосередню участь корінні етнічні групи з метою дослідження або споглядання атрактивних ознак власної культури, від якої вони відійшли з огляду на ті або інші обставини [14]. Вони вважають, що корінний туризм передбачає участь в ньому представників корінних народів, у той час як в етнічному туризмі можуть бути задіяні не обов'язково представники етнічних груп, культура яких в даному конкретному випадку виявилася атрактивною.

Стосовно думки українських науковців щодо окреслення терміну «етнічний туризм», то в тут також немає однастайності. Великою мірою це викликано тією обставиною, що у Законі України «Про туризм» не виділено його як одного із видів туризму [3]. Серед 17 запропонованих видів туризму найбільше близьке відношення до етнічного туризму мають культурно-пізнавальний та сільський. У законі запропоновано виділити за метою поїздки 13 видів туризму, зокрема пізнавальний відпочинок та ностальгічний туризм [3].

Аналіз термінологічних проблем етнотуризму знайшов відображення на сторінках підручника В. Кифяка. Він наводить ряд міркувань українських науковців. Зокрема, Л. Кирилюк, вказуючи на швидкі темпи розвитку в Україні ностальгічного туризму, виділяє одним з його видів етнічний і пропонує визначити основні райони його масового розвитку на території нашої держави – прикордонне Закарпаття, Львівщина, Волинь. Він пов'яже цей вид туризму передусім із відвідуванням родичів, які опинились по різні сторони кордону [4].

Схожої думки дотримується київська дослідниця Т. Пархоменко. На її думку, «іноді ностальгічний туризм може накладатися на туризм етнічний, наприклад, коли емігранти відвідують свою етнічну батьківщину». Етнічний туризм задовольняє потребу у підкріпленні національної ідентичності людини, тобто включеності в певну соціальну спільноту на підставі спільного походження, ототожнення з певною культурою. Відвідування своєї етнічної батьківщини людиною, яка народилася і виховувалася в іншому соціокультурному середовищі, є своєрідним генетичним покликанням – «покликом предків». Ностальгічний же туризм виключно індивідуальний, він камерний

порівняно з етнічним, це не поклик національної ідентичності, це – відтворення власного життєвого шляху, намагання подолати незворотність часу просторовим поверненням. Сам В. Кифяк під етнотуризмом розуміє поїздки з метою побачень з рідними та близькими [4]. Таке твердження є дискусійним, оскільки науковець у власному тлумаченні сутності етнотуризму ідентифікує останній як ностальгічний туризм.

Малова Н.А. стверджує, що «ностальгічний чи етнічний туризм – це вид відпочинку, під час якого туристи вивчають визначену етнічну групу населення, її життя, особливості культури, побуту і т.д.» [6]. Науковець дає визначення етнічного туризму, але трактує його як ностальгічний.

Загалом російські науковці оперують поняттям «етнографічний туризм» та «етнічний туризм». При чому, у перше поняття вони вкладають широкий зміст, відносячи сюди аборигенний та корінний види туризму. Під етнічним туризмом вони розуміють ностальгічний туризм, тобто «...відвідування місць свого історичного проживання» [2].

Одеська дослідниця М. Орлова розглядає етнічний туризм як підвид пізнавального туризму, метою якого є ознайомлення з матеріальною та духовною культурою певного етносу. Очевидно, таке визначення найбільш адекватно відображає специфіку етнотуризму, основним спонукальним мотивом якого виступає бажання поринути у культуру певного етносу, незалежно від того, в яких генеалогічних зв'язках з цією спільнотою він знаходиться [8].

У контексті з'ясування вузлових засад етнотуризму особливе місце займає проблема окреслення поняття «етнокультура», що у нашому випадку виступає у якості основного об'єкту туристичного зацікавлення. У науковій літературі зустрічаємо широкий спектр трактувань поняття етнічна культура, що зумовлюється сферою наукової спеціалізації вчених (історія, географія, культурологія, соціологія, тощо).

Івано-Франківський науковець Б. Савчук окреслює етнічну культуру як надзвичайно складне та багатогранне явище, яке формується у процесі адаптації спільноти людей до екологічного середовища та під час історичного розвитку нагромаджує специфічний культурний досвід, який відрізняє її від інших спільнот. Унікальність феномену етнічної культури становлять не окремі специфічні елементи, а неповторність їх переплетення [10, с. 347–348].

Відповідно до типів етнонаціональних суспільностей він виокремлює поняття «традиційна (народна) культура», яка відображає самобутність і окремішність певної спільноти та «етнографічна культура», яка засвідчує регіональні особливості культури [9, с. 44]. Тобто друга виступає структурною складовою першої.

Волинські науковці Л. Черчик та Н. Коленда розглядають це поняття у широкому ракурсі культурної спадщини загалом [12]. На основі аналізу праць вітчизняних та зарубіжних вчених та, підтримуючи думку про неподільність культурного надбання з природою, виводять поняття «культурний ландшафт» – природно-культурний територіальний комплекс, сформований внаслідок еволюційної взаємодії природи та людини, її соціокультурної та господарської діяльності [12, с. 209].

Широковживаним визначенням поняття етнічної культури виступає дещо схематизовано дефініція, розміщена на одному з доступних електронних ресурсів. Під етнокультурою автори статті розуміють сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом впродовж його історії на його власній території засобами етнічного самовираження (рідна мова, рідна релігія) [1]. Недосконалість наведеного визначення є очевидною з тих позицій, що в ньому не враховано етнорегіональну репрезентативність автентичності та не враховуються відмінності між сучасною (масовою) та традиційною народною культурою.

При розгляді проблеми формування дефініції основних понять етнотуризму виникає потреба окреслити його ресурсну базу як специфічний тип туристичних ресурсів – етнічні туристичні ресурси.

Відомі київські науковці О. Любіцева, Є. Панкова, В. Стафійчук виокремлюють окрему групу етнічних туристичних ресурсів, під якими розуміють сукупність матеріальних та нематеріальних явищ, що репрезентують етнорегіональну мозаїчність України [5].

Загалом можна виокремити два основні підходи до виокремлення етнічних туристичних ресурсів. Їх можна умовно охарактеризувати як географічний та історико-культурологічний. Перший напрямок розглядає етноісторичну специфіку окремої територіальної одиниці у нерозривному зв'язку з природними ресурсами. Другий – акцентує увагу на духовних та матеріальних складниках етнокультури краю.

На такому науковому тлі особливо продуктивною виступає позиція Б. Чаплінського та А. Кібича [11], яким вдалося виробити напевне максимально адекватний підхід. Згідно з їхнім баченням природне середовище безпосередньо впливає на стан матеріальної та духовної культури, ілюструючи свої твердження етнокультурною специфікою Гуцульщини.

Єдність природних та культурних чинників вони окреслюють поняттям «етнокультурні ландшафти», важливими складовими яких виступають промисли та ремесла, традиції обряди та звичаї. Вони виділяють окремі їх типи:

1. Етнокультурні ландшафти, виділені на підставі поєднання господарської діяльності і природних умов.

2. Ландшафти, виділені на підставі поєднання природних умов, розселення, традицій і побуту.

3. Ландшафти, виділені на підставі поєднання матеріальної і духовної культури (напр. архітектура).

4. Сучасні ландшафти з елементами туристичної інфраструктури (готелі, туристичні комплекси, садиби).

Розвиток етнотуризму науковці розглядають як шлях збереження етнокультурних ландшафтів та відродження традицій, обрядів та звичаїв та дозволяє місцевому населенню, особливо молодому поколінню, отримувати матеріальні вигоди [11, с. 263].

З вище окресленого можна зробити ряд наступних **висновків**. На сьогодні існує ряд різновекторних підходів до визначення поняття етнотуризм, як в українській, так і в американській, європейській та російській науці. Така термінологічна незгодженість зумовлена відсутністю закріплення на законодавчому рівні визначення даного поняття, а також широким науковим дискурсом термінологічних проблем видової класифікації туризму.

Відсутність єдиного підходу до окреслення поняття етнокультура зумовлено багатогранністю самого явища та широким спектром наукових спрямувань, спрямованих на її вивчення. Не дивлячись на це, на сьогодні майже немає спеціальних узагальнюючих досліджень, присвячених різносторонньому вивченню проблеми.

З одного боку, під етнічними туристичними ресурсами варто розглядати не всю культурну спадщину певної територіальної одиниці, а лише ту її складову, що репрезентує її етнічну специфіку, автентичну складову. З іншого, – на абсолютну адекватність відображення сутності туристичних ресурсів претендує поняття етнокультурні ландшафти як нерозривна та взаємозалежна сукупність природних умов, духовної та матеріальної культури.

Література

1. Етнічна культура / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела : http://uk.wikipedia.org/wiki/Етнічна_культура
2. Этнотуризм – что это? / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://www.mede.su/content/78/read246.html>
3. Закон України «Про туризм» / [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 1995. – № 31. – Режим доступу до джерела: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/324/95-вр>
4. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги-XXI, 2003. – 300 с.
5. Любіцева О.О. Туристичні ресурси України : Навч. посіб. / О.О. Любіцева, Є.В. Панкова, В.І. Стафійчук. – К. : Альтерпрес, 2007. – 369 с.
6. Малова Н.А. Туризм и культурное наследие / Н.А. Малова // Межвуз. сб. науч. трудов. – М., 2009. – Выпуск I.
7. Муравська С.В. Етнічний туризм: до проблеми визначення терміну / С.В. Муравська // Мат. Всеукр. н.-п. конф. мол. вчених та студентів «Розвиток українського етнотуризму : проблеми та перспективи» (Львів, 2011 р.). – Львів, 2011. – С. 70–74.
8. Орлова М.Л. Ресурси етнічного туризму регіону : суспільно-географічна оцінка (на матеріалах Одеської області) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. геогр. наук : спец. «економічна та спеціальна географія» / М.Л. Орлова. – Одеса, 2009. – 19 с.
9. Савчук Б.П. Туристичне країнознавство : Європа : Навч. посіб. / Б.П. Савчук – Івано-Франківськ, 2010. – 241 с.
10. Савчук Б. Українська етнологія / Б.П. Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2004. – 560 с.
11. Чаплінський Б. Проблематика етнокультурного ландшафту Гуцульщини: риси, поділ, збереження / Б. Чаплінський, А. Кібич // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. – 2010. – Вип. 21. – С. 259–265.
12. Черчик Л.М. Культурна спадщина як складова туристично-економічного співробітництва / Л.М. Черчик, Н.В. Коленда // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія Економіка. – 2011. – Спецвип. 3. – Ч. 3. – С. 208.
13. Bulter R. Tourism and Indigenous Peoples / R. Bulter, T. Hinch. – London : ITBP, 1996. – 134 p.
14. Malinowski G. Etnoturistika – touristika etnizna w Polsce / [Електронний ресурс]. – Режим доступу до джерела: <http://artelis.pl/artykuly/9521/etnoturistika-touristika-etnizna-w-polsce>.

**РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНИХ ТОВАРИСТВ
У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ****О.В. Заставецька, К.Д. Дударчук**

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка,
м. Тернопіль

Дослідження присвячене вивченню діяльності національно-культурних товариств у Тернопільській області як важливих чинників розвитку етнічного туризму та міжнародного, зокрема. У процесі дослідження виявлено особливості організації представників національних меншин у регіоні та види діяльності таких товариств, які сприяють розвитку туристичної галузі. Розглянуто проблеми функціонування національно-культурних товариств у Тернопільській області.

The article is devoted to research of activity of nacional societies in Ternopil region as important factors of development of ethnic tourism and international, in particular. In the process of research the features of organization of representatives of national minorities in a region and types of activity of such societies which assist development of tourist industry are found out. The problems of functioning of nacionalsocieties are considered in the Ternopil area.

В останні роки все популярнішим видом туризму стає етнічний туризм, пов'язаний із переміщенням людей різної національності. Він може бути внутрішнім і міжнародним, залежно від територіального поширення туристичних поїздок, пізнавальним, сентиментальним – залежно від мети подорожі.

Територія Тернопільської області – регіон, в якому поєднано багато етнічних культур. Серед етнічних меншин, які проживають на території області, – євреї, поляки, німці, вірмени, болгари та представники інших національностей. Усі вони мають власну культуру, самобутність, свідомість, яка вирізняє їх з-поміж інших національних груп. Ці риси вони привезли із територій, де народилися вони або їх предки, тому постійно тримають зв'язки із батьківськими країнами: відвідують рідних (або ж родичі приїжджають сюди), беруть участь у ностальгійних турах до Батьківщини (і навпаки – приїжджають у Тернопільську область із сентиментальною метою), організовують проведення міжнародних етнічних зустрічей, фестивалів, конференцій, які сприяють об'єднанню представників етнічних меншин на Тернопільщині. Такі заходи є перспективою для розвитку міжнародного етнічного туризму, зокрема в'їзного, оскільки часто пов'язані із виїздом за кордон певної групи людей, об'єднаних спільною метою.

Велику роль у розвитку таких видів туризму відіграють національно-культурні товариства, які об'єднують представників етнічних меншин. На території Тернопільської області нараховується сім таких об'єднань: товариство відродження культури польської ім. Ю. Словацького у місті Кременець, польське товариство у смт Старий Скалат Підволочиського району, польсько-українське культурно-освітнє товариство ім. А. Міцкевича у місті Чортків, німецьке товариство «Відергебурт», обласна організація «Єврейська община», болгарське, вірменське та польське товариства у місті Тернопіль.

Товариства етнічних меншин почали активно створюватися на території України наприкінці 1980-х рр. в умовах перебудови і демократизації суспільства. На сучасному етапі в країні діє 785 національно-культурних організацій, які об'єднують представників різних національностей.

Основною метою роботи товариств є відродження рідної мови, національної історії та культури, тому вони активно залучаються до масових заходів, які приваблюють широке коло людей та сприяють відтворенню етнічних особливостей деяких етнічних меншин. Прикладами таких заходів можуть бути: Міжнародний турнір польських танців (м. Семитяче, Польща), VII фестиваль польської культури на Україні (м. Луцьк), святкування дня міста Констанцін-Сзьорна (Польща), Дні національних культур у містах Берлін (ФРН) та Гожув-Віткопольська (Польща), регулярні поїздки членів товариства «Надсяння» Тернопільської області на могилу М. Вербицького у с. Яворник Руський (Польща). У Тернопільській області серед таких заходів вирізняються фестиваль лемківської культури у смт Монастирська (Тернопільська область), міжнародні літературно-мистецькі зустрічі «Діалог двох культур» у місті Кременець. На території області відбуваються міжнародні акції «Збережи життя дитині» зі збору коштів для потреб хворих дітей.

Часто саме такі товариства дбають про архітектурну, сентиментальну спадщину свого народу (яка виступає так званими «гомогенними» туристичними ресурсами) на території Тернопільської області. Наприклад, польсько-українське товариство імені А. Міцкевича опікується польським військовим кладовищем та іншими польськими похованнями у місті Чортків. Цьому процесу фінансово сприяють учасники францисканського благодійного руху в місті Гданськ.

Осередком зібрання національно-культурних товариств у області є місто Тернопіль. Тут із 1992 року діє Тернопільське обласне товариство міжнародної громадської організації «Товариство німців «Відергебурт» (у перекладі – «Відродження»), яке створене на основі єдності громадян України німецької національності та членів їхніх родин, які потрапили на територію області у роки перед Другою світовою війною та після неї.

Поява німецьких поселенців на території Галичини відноситься до давньоруських часів. Князі Данило Галицький, Юрій I активно пропагували заселення міст «гостями» – німцями, поляками, євреями [7, с. 91] для пожвавлення життєдіяльності у них. Після розпаду Польщі імперія Габсбургів заселяла німців на окуповані Галицькі землі для збільшення кількості населення у краї. У кінці XVIII – на поч. XIX ст. на території Галичини нараховувалося 103 німецькі колонії (за обчисленнями Францисканської метрики (1819–1820 рр.) – одного з перших земельних кадастрів Галичини). У 1819 р. німецьку колонію у селі Конопківка Тербовлянського району заснував барон Конопко. Кожен переселенець отримав земельну ділянку та будівельні матеріали із зобов'язанням один день у тиждень працювати на дворянина – відбудувати так звану «панщину», тому з часом кількість німецьких жителів тут зменшилася, натомість сюди переселились поляки та українці. У селі є відомий курорт, що діє на основі використання мінеральних вод. Навколо цього закладу й була заснована німецька община, яка нараховувала 21 будівлю. Поблизу проживали представники польсько-української общини. У 1821 р. німецькі колоністи заснували у поселенні власну християнську школу, у 1880 р. заклали власну церкву, в якій богослужіння проводилися німецькою мовою. На початку XX ст. чисельність колонії зменшилася, що було пов'язане із примусом влади до сплати великих податків, зокрема шкільних. Більшість німецьких колоністів із села Конопківка виїхала за кордон [5].

Колонізаційні процеси відбувалися у XIX ст. і на території Східної України, яка перебувала у складі Російської імперії. Таким чином, із проголошенням незалежності України стало можливим створення Міжнародної організації «Відергебурт», метою якої стало об'єднання німецьких переселенців та підтримання їх зв'язків із батьківщиною, укріплення етнічних особливостей німецьких поселенців. Сьогодні товариство

координує 33 національно-культурні німецькі організації на території Донецької, Дніпропетровської, Миколаївської, Одеської, Закарпатської, Тернопільської областей та ін.

Так звані «галицькі німці», що проживали до 1940 року в деяких населених пунктах Тернопільщини та Галичини, загалом, і виїхали з певних причин до ФРН, організували там товариство Галицьких німців. Члени товариства щороку (починаючи з 2000 року) відвідують територію Галичини (Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль). У місті Тернопіль після розпаду Радянського Союзу теж виникло товариство, яке поєднує депортованих з колишнього Радянського Союзу німців у так звані трудтабори, організовані в далеких краях Союзу. Створення товариства стало можливим за ініціативи Надії Кенінг, воно спочатку отримало назву «Фрайхайт» («Свобода»), яку потім змінили на сучасну. Галицькі німці постійно проводять зустрічі: у 2004 році 20 осіб з Львівської, Тернопільської, Івано-Франківської областей відвідали місто Візбаден, а у 2006 році жителі Візбадена відвідали Тернопіль.

Сьогодні у товаристві «Відергебурт» зареєстровано 39 осіб із 139 представників німецької національності, які проживають на території Тернопільської області (2010 р.). Серед членів товариства – 85-річна Катерина Томків (Ріхтер), найстаріший член клубу, яка пережила депортацію під час Другої світової війни і є одним із засновників товариства. Відомим членом товариства є Леонід Міллер – музикант та композитор, який у 2007 р. отримав звання «Людина року» у Тернопільській області, є керівником німецького культурного центру, який він організував у 1996 р. Очолює товариство «Відергебурт» Альберт Гуль (з 2003 р.). Товариство щорічно збирається на засідання Ради, спільне святкування Різдва та Паски у приміщенні, що орендує у готелі «Україна». З 2004 р. товариство проводить курси з вивчення німецької мови. Діє товариство завдяки фінансовим коштам німецького благодійного «Товариства розвитку».

До найменш чисельних національно-культурних товариств нашого краю відносяться болгарський благодійний культурно-просвітницький клуб «Трендафіл» (с. Лозова Тернопільського району) та організація «Конгрес азербайджанців України» (табл. 1).

Таблиця 1

Національно-культурні товариства у місті Тернопіль [8]

Назва товариства	Дата створення	П.І.Б. керівника	Юридична адреса
Тернопільське суспільно-культурне товариство «Надсяння»	13.09.1993	Свинко Йосип Михайлович	вул. Руська, 12
Тернопільське товариство «Лемківщина»	13.01.1994 р.	Венгринович Олександр Іванович	бульвар Петлюри, 1/51
Тернопільське обласне суспільно-культурне товариство «Холмщина»	26.06.1995 р.	Контролевич Євген Петрович	вул. За Рудкою, 14/63
Польське культурно-освітнє товариство Тернопільської області	21.08.1995 р.	Фріз Петро Дмитрович	бульвар Шевченка, 21
Тернопільське обласне товариство міжнародної громадської організації Товариство німців «Відергербурт»	15.07.1997 р.	Гуль Альберт Федорович	вул. Пушкіна, 4
Тернопільська обласна організація «Єврейська община»	03.07.1998 р.	Бензрук	бульвар Д. Галицького, 14/26
Тернопільська регіональна організація Конгресу Азербайджанців України	30.07.2001 р.	Ібрагімов Гідаят Тавакюльогли	вул. Глибока Долина, 25
Тернопільське обласне Товариство «Бойківщина»	15.05.2003 р.	Дністриян Степан Семенович	вул. Федьковича, 13

У Тернопільській області найбільш чисельним товариством серед національних меншин є «Єврейська община», яка об'єднує 718 осіб. Цей народ був досить чисельним на території нашого краю, починаючи з часів Київської Русі. Слов'яномовні єврейські общини називалися кенаанім. У XVI–XVII ст. масово заселяються євреї з Польщі – ашкеназі (європейські євреї), які розмовляли на мові ідиш. Переважна більшість єврейського населення проживала на території Правобережної України, що було зумовлено запровадженням так званої «смуги осілості» царським урядом – єврейським общинам не дозволялося розселятися на території Лівобережжя. На Правобережжі євреїв розселяли спорадично – окремими етнорелігійними громадами. Наприкінці XVIII століття чисельність єврейського населення становила 3,8 % від усього населення Правобережної країни [6, с. 37].

Єврейське населення на початку XX ст. становило майже 45% міського населення Східної Галичини. За даними переписів 1897 та 1900 рр. у Австро-Угорщині, найбільша єврейська громада була в місті Кременець (39 % від всього населення) та в Гусятині (41 %). Євреї оселялися у багатих містах, займалися торгівлею, ремеслами, орендою угідь, лихварством тощо. Єврейським землевласникам було виділено великі земельні угіддя. Зокрема, у Тернопільській області у 1914–1915 рр. їм належало 139 маєтків [6, с. 38].

Чисельність єврейських поселенців значно зменшилася під час Другої Світової війни. Вони були масово знищені в часи фашистської окупації, а частина з них емігрувала за кордон. Німецькі окупанти під час здійснення акції Юденфай («Чистий від євреїв») створювали спеціальні табори для ізоляції та винищення представників єврейської національності. Такі місця на території Тернопільщини були у містах Кременець, Тернопіль, Підгайці, Терехів.

Приблизно 600 осіб єврейської національності проживають тепер в обласному центрі. Їх предки з'явилися тут приблизно у XVI ст. З історією розселення єврейської громади міста пов'язані, передусім, центральна частина та два зачинені старовинні кладовища (кіркути). У євреїв була своя синагога та міська торговиця. Зведена у XVII ст. синагога в центрі міста, мала оборонне значення. Цінним було внутрішнє ренесансне оздоблення божниці. Але під час Другої світової війни споруда була зруйнована. На місці синагоги сьогодні постає корпус медичного університету.

Сьогодні для молоді єврейське товариство організувало недільну школу. Щотижня на шабат (суботнє зібрання) приходять понад п'ятдесят людей. На сучасному етапі із сорока приміщень у місті, які раніше належали єврейській громаді, організація має право користуватися лише одним (вулиця Київська, 37А). Проблемою товариства є ставлення місцевого населення до надбання єврейської культури та історії: нерідко вандалістично нівечаться єврейські поховання, пам'ятники. Громада частково відновлює зруйновані пам'ятки за власні кошти, незважаючи на те, що нормативно-правова база України повинна забезпечити фінансування діяльності організацій національних меншин на її території (Закони України «Про національні меншини», «Про місцеве самоврядування в Україні», «Про об'єднання громадян»).

Товариство тісно співпрацює із організацією, яка допомагає фінансами та сприяє виїзду в Ізраїль осіб єврейської національності.

Чисельним товариством у місті Тернопіль є Польське, яке об'єднує представників однойменної національності. Польське населення з'явилося на території Тернопільської області у XVI ст. з посиленням влади Речі Посполитої на території Західної України. На територію Східної Галичини переселяли селян із сусідніх воєводств – Жешувського, Келецького, Краківського й особливо Люблінського. У XVII–XVIII ст. після Люблінської унії на території Правобережної України значно збільшилась кількість переселенців із центральних районів Польщі. Процес колонізації відбувався також у

XIX – на поч. XX ст., зокрема у період польської окупації західноукраїнського регіону у 1918–1939 рр. Соціально-економічний статус поляків з України був неоднорідним. Частину з них становили так звані мазури – бідні селяни, переселені із Мазовії, центральної історичної області Польщі; іншу частину – шляхта, дрібні польські магнати, які відбували військову службу та охороняли польські кордони. Магнати часто будували на заселених територіях свої резиденції – палаци чи замки [6, с. 35].

Чисельність польського населення на півночі краю (Кременецький повіт) значно скоротилася після поразки польського національно-визвольного повстання (1830–1831 рр.). націоналістична діяльність поляків придушувалася царським урядом. На скорочення польського населення у регіоні вплинули репатріаційні заходи радянської влади: тоді було репатрійовано 91,6 % (810,4 тис. осіб, виселених із УРСР) польських переселенців із території Західної України [6, с. 36], а також міграційні процеси.

Приміщення польської громади у місті Тернопіль є тісним та не вміщує повноцінної учасників зібрань, а також не вміщує усіх книг із бібліотеки, тому нерідко цінні польські видання пропадають безслідно. З тієї ж причини неможливо організувати школу із вивчення польської мови, оскільки бажаючих її вивчати налічується понад три сотні осіб.

Крім цього, існує ряд інших проблем, які стримують розвиток міжнародних зв'язків товариства. Зокрема, це затяжний процес відкриття віз для груп поляків, які прагнуть поїхати до Польщі на національні святкування, здійснити візити делегацій чи відвідати рідних.

Аналогічні проблеми виникають і у членів інших, менших, товариств. Тому першочерговим завданням на сучасному етапі є вирішення питання про оренду відповідних приміщень для проведення зборів. Наявність власного приміщення сприятиме більш активним діям з боку національних меншин з метою підтримання соціально-культурних зв'язків із рідними країнами, що, в свою чергу, сприятиме розвитку міжнародного етнічного туризму. Важливим є також розширення культурних контактів між членами національно-культурних товариств у різних регіонах України.

Список використаних джерел

1. Андрушків Б. О, прекрасні дива твої, Україно. Феномен історичних, природничих, національно-етнографічних та патріотичних традицій Тернопілля / Б. Андрушків, Н. Кирич. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2004. – 264 с.
2. Бунятян К.П. Давнє поселення України : Навч. посіб. / К.П. Бунятян. – К. : Либідь, 1999. – 228 с.
3. Державний комітет статистики України. Чисельність населення в областях України, за даними 1 грудня 2012 року : [ел. ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua.
4. Дуда І.М. Тернопіль. 1540–1944. Історико-краєзнавча хроніка / І.М. Дуда. – Тернопіль : Навч. книга; Богдан, 2010. – Частина I. – 296 с.
5. Касельріно Г. Село Конопківка на сході Галичини / Г. Касельріно // Німецький народний вісник для Галичан. – Л., 1908.
6. Наулко В.І. Культура і побут населення України : Навч. посібник / [В.І. Наулко, Л.Ф. Артюх та ін.]. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.
7. Олешко О. Поява і господарська діяльність німецьких поселенців на Галичині та архітектурна специфіка німецьких колоній / О. Олешко, Г. Петришин / Німецькі поселенці в Україні: історія та сьогодення. – Київ-Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2006. – Серія «Україна: історія і сучасність». – Вип. 1. – С. 91–108.
8. Перелік місцевих громадських організацій, місцевих осередків всеукраїнських та міжнародних громадських організацій, зареєстрованих Головним управлінням юстиції у Тернопільській області станом на 01.01.2013 р. / [ел. ресурс]. – Режим доступу : <http://www.obljust.te.ua/?page=consult&catid=93>.

Проаналізовано стан курортної діяльності в Україні. Визначені основні проблеми, що перешкоджають подальшому розвитку курортних територій. Запропоновано інноваційні підходи до стимулювання розвитку курортів.

In scientific paper, consisting terms of development of resorts of Ukraine are analysed. Basic problems which hinder subsequent development of resort territories are certain. The innovative going is offered near stimulation of development of resorts.

Актуальність проблеми. Україна займає одне з провідних місць в світі за рівнем забезпеченості цінними природними ресурсами, здатними генерувати значний туристичний інтерес у вітчизняних та іноземних подорожуючих. Натомість розвиток курортів та курортних територій в Україні відбувається в умовах впливу деструктивних тенденцій, що пов'язано з об'єктивними (економічна криза, недостатність інвестицій) та суб'єктивними (корупція, недосконалість законодавства) причинами. В сучасних соціально-економічних умовах виникає необхідність вжиття заходів із стимулювання розвитку курортів. Таке стимулювання має базуватися на застосуванні інноваційних підходів до розробки та впровадження відповідних управлінських рішень.

Аналіз наукових праць. З питань стимулювання розвитку курортів та курортних територій видається чимало наукових праць [1; 3–6]. Проте мають бути уточнені окремі напрями стимулювання розвитку курортів та курортних територій з урахуванням поступового переходу національної економіки на інноваційну модель розвитку, в тому числі в частині впровадження в практику державного адміністрування новітніх підходів до розробки та впровадження управлінських рішень.

Мета статті – оприлюднити результати наукових розвідок автора з питань формування перспективних підходів до стимулювання розвитку курортної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні у туристичній і курортній галузях України нараховується понад 8 тис. підприємств, з яких 3670 – суб'єкти туристичної діяльності (ліцензійні турагентства і туроператори), понад 1200 готелів, близько 3200 санаторно-курортних і оздоровчих закладів. Експлуатаційні запаси мінеральних вод складають понад 64 тис. м³/добу, з яких використовується лише 8 % [1].

Основними причинами неефективної реалізації конкурентних переваг унікального курортного потенціалу України є [1; 3; 5]:

- низька якість складових національного туристичного продукту: значна частина природних територій та об'єктів культурної спадщини непристосована для туристичних відвідувань, туристична інфраструктура в цілому не відповідає якісним параметрам, а туристичні послуги у більшості секторів туристичної індустрії – вимогам щодо якості обслуговування;

- відсутність комплексної політики держави: несформованість раціональних форм державного управління у сфері туризму і діяльності курортів, невідповідність нормативно-правового та організаційно-фінансового забезпечення сучасним потребам населення та економіки держави, існуючим параметрам туристичного потоку, тенденціям розвитку туризму.

Державний кадастр природних лікувальних ресурсів України не розроблено, недостатнім є державний контроль за їх раціональним використанням та охороною,

дотриманням режимів зон санітарної охорони тощо. В цілому можна констатувати, що курортні ресурси країни використовуються неефективно, існує загроза їх руйнування і знищення.

Транспортна та комунальна інфраструктура більшості туристично-рекреаційних територій характеризується [1; 3; 5–6]:

- низьким рівнем розвитку єдиної транспортної мережі та просторової (дорожньої) єдності, придорожного сервісу та інформаційного облаштування, незадовільним станом дорожнього покриття та безпеки дорожнього руху, що погіршує доступність туристичних ресурсів, знижує мобільність населення та якість національного туристичного продукту;

- занедбаністю технічного стану інженерної та комунальної інфраструктури, дефіцитом води, нерозвиненістю каналізаційних мереж, що негативно впливає на санітарно-епідеміологічний стан туристично-рекреаційних територій;

- відсутністю традиційних джерел енергії, недостатнім використанням енергозберігаючих технологій, значною кількістю автономних котелень, що мають низький коефіцієнт корисної дії та забруднюють навколишнє середовище;

- нерозвиненістю сучасних технологій утилізації та переробки побутових відходів, наявністю звалищ в межах туристично-рекреаційних територій, що створює екологічну небезпеку тощо.

Основною проблемою модернізації туристичного та рекреаційного потенціалу є неефективне його використання. Функціональна і територіальна структури туристичного і рекреаційного господарства регіонів України, залишаються незмінною. Нових, науково обґрунтованих схем функціонального зонування, що враховують зростання ролі екологічних чинників у функціонуванні рекреаційних територій, не розроблено [5].

Поміж проблем, що стримують модернізацію туристично-курортного та рекреаційного потенціалу в Україні, особливо на регіональному рівні, слід назвати також відсутність розгалуженої системи інформаційно-рекламного забезпечення діяльності галузі та туристичних представництв за кордоном. Візовий режим, митні та валютні перепони не сприяють вкладенню інвестицій в інфраструктуру туризму та санітарно-курортного комплексу.

Актуальною проблемою є організація інноваційного маркетингу національного курортного продукту. Відсутність повної, достовірної та актуальної інформації щодо курортних ресурсів, конкурентних переваг вітчизняного туристично-курортного потенціалу і цільових ринків унеможливорює формування належного іміджу країни в цій сфері, якісного національного продукту та проведення ефективних заходів з його просування. Обсяги фінансування заходів з просування національного туристично-курортного продукту не забезпечують позитивного впливу на параметри туристичного потоку.

Слабкий розвиток має мережа туристичних інформаційних центрів, відсутні туристичні представництва України за кордоном та офіційний інформаційний портал, за допомогою яких туристи, в тому числі іноземні, могли б отримувати інформацію щодо національного та регіональних курортних ресурсів.

Інноваційний розвиток сфери туризму і курортів можливий через встановлення і підтримання рівноваги між [4]:

- збереженням природних і історико-культурних ресурсів,
- економічними інтересами, соціальними потребами та розвитком туризму,

- розвитком інновацій та підтримкою сприятливих умов для формування якісного національного туристичного продукту, який має зберігати певну автентичність і унікальність.

За таких умов ефективне використання наявного курортного потенціалу слід забезпечити через запровадження комплексного управління туристичними ресурсами, туристичне районування, встановлення системи пріоритетів (як за видами туризму, так і територіальних), максимального рівня розвитку туризму та курортів в межах визначених територій через аналіз їх несучої ємності, гранично припустимих навантажень на об'єкти туристичних відвідувань та оцінки впливу курортної діяльності на навколишнє середовище.

Розглянемо проблему модернізації курортного та рекреаційного потенціалу на прикладі Закарпатської області. У системі територіальної організації вітчизняної курортної галузі Закарпатська область посідає особливе місце.

Закарпатська область має високий природно-рекреаційний і туристично-курортний потенціал. На її території виявлено понад 700 водопроявів мінеральних (у т.ч. термальних) вод близько 30 типів, які за своїми властивостями не поступаються відомим водам Кавказу, Чехії, Франції. На сьогодні мережа санаторно-курортних та туристично-рекреаційних закладів області нараховує 171 об'єкт, з них 36 санаторіїв та санаторіїв-профілакторіїв, 87 туристичних баз та баз відпочинку. Крім цього, у регіоні є 48 готелів (мотелів) та 57 суб'єктів підприємницької діяльності, що отримали дозволи (ліцензії) на надання туристичних послуг.

Однак рівень розвитку туристично-курортної галузі наочно доводить, що в контексті сталого розвитку Закарпаття природно-кліматичний, рекреаційний, соціально-економічний та історико-культурний потенціал області використовується в обсягах, значно менших від потенційних можливостей. Це обумовлено передусім тим, що після розпаду СРСР Закарпаття частково втратило традиційні ринки туристичних послуг (Росія, країни Балтії, Білорусь, Молдова). Ситуація ще більше ускладнилася після введення візового режиму стратегічними партнерами Закарпаття - Словаччиною, Чехією, Польщею та Угорщиною, в результаті чого обмін туристичними потоками між Закарпаттям і цими країнами різко скоротився. Дані свідчать, що не працюють або працюють неефективно понад 60 закладів туристично-рекреаційного призначення. Вкрай неефективно використовується гідромінеральний ресурс області. Цілющі властивості закарпатських мінеральних вод використовуються з лікувальною метою неповною мірою, застосування їх здебільшого обмежується пляшковим розливом.

Проте останнім часом у Закарпатті активізується будівництво закладів розташування, що відповідають європейським стандартам. За нашою оцінкою, протягом 2005–2012 рр. в області введено в експлуатацію біля 45 нових закладів, триває будівництво понад десяти інших об'єктів курортної інфраструктури. Щороку збільшується консолідований обсяг туристично-рекреаційних послуг. Щоправда, позитивні показники розвитку курортної сфери області дещо призупинилися у 2009–2011 рр. під впливом глобальної економічної кризи.

Ми вважаємо, що має бути розроблена Цільова комплексна програма розвитку курортів та курортних територій в Україні, яка має передбачати реалізацію низки заходів, спрямованих на адаптацію курортної сфери України до наявних викликів, забезпечення гармонійного розвитку курортів на основі врахування інтересів економічних агентів, суспільства, держави і довкілля, а також спрямованих на збереження та примноження національного курортного потенціалу.

Слід вжити заходів з проведення аналізу функціонування суб'єктів курортної діяльності (в тому числі в сфері розробки та впровадження відповідних технологічних

інновацій) та розроблення за його результатами заходів щодо підвищення ефективності їхньої роботи на ринку курортних послуг, зокрема:

- розроблення автоматизованої інформаційної системи регіональної рекреаційної статистики і моніторингу діяльності курортно-рекреаційних та туристичних підприємств;

- розробка механізму детінізації туристично-курортної та рекреаційної діяльності;

- посилення контролю за встановленням та застосуванням економічно обґрунтованих цін і тарифів на послуги, що надаються туристично-рекреаційними закладами згідно з рівнем сертифікації об'єктів;

- підвищення якості надання послуг суб'єктами туристично-курортної діяльності у спосіб проведення обов'язкової сертифікації готельних і туристичних послуг, послуг громадського харчування суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності відповідно до міждержавних стандартів.

Особливо актуальною є проблема інформаційно-рекламного забезпечення курортної діяльності. Доцільно вжити заходів задля підвищення рівня інформованості громадян з питань організації безпеки туристичної та рекреаційної діяльності шляхом системної пропаганди у засобах масової інформації, виготовлення та розміщення відповідної рекламно-інформаційної продукції. Ми вважаємо, що інноваційні технології інформаційно-рекламного забезпечення сфери туризму і діяльності курортів необхідно впроваджувати через:

- створення офіційного Інтернет-порталу та інформаційної системи з банком даних щодо споживчих характеристик природних, історико-культурних та соціально-побутових туристичних ресурсів;

- створення мережі туристичних інформаційних центрів, банку даних про інвестиційні проекти в сфері туризму та діяльності курортів;

- проведення в Україні міжнародних спеціалізованих симпозиумів, семінарів, конференцій, салонів та виставок-ярмарків із залученням іноземних і вітчизняних організацій для вивчення та популяризації новітніх технологій у сфері туризму і діяльності курортів, а також участь у відповідних заходах за кордоном;

- розроблення та затвердження національної туристичної символіки, створення якісної рекламної продукції та проведення рекламних кампаній національного та регіональних туристичних продуктів на внутрішньому та міжнародному ринку;

- розроблення та реалізацію рекламно-інформаційних програм з в'їзного та внутрішнього туризму, проведення регулярних рекламних кампаній в ЗМІ в Україні та за кордоном, прес-турів для представників ЗМІ;

- забезпечення державної підтримки через прийняття відповідної бюджетної програми тощо.

Слід також активізувати міжнародне співробітництво у сфері підтримки та розвитку курортного потенціалу України. Інноваційні технології міжнародного співробітництва України з метою забезпечення подальшого розвитку туризму і курортів необхідно здійснювати через:

- розширення договірно-правової бази зовнішніх зносин, укладання міжнародних угод міжурядового та міжвідомчого характеру про співробітництво у сфері туризму;

- розвиток двостороннього та багатостороннього інституційного співробітництва з відповідними міністерствами, відомствами, національними туристичними адміністраціями, іншими органами та установами іноземних держав у сфері туризму та діяльності курортів, міжнародними туристичними організаціями, у тому числі регіональними, забезпечення роботи міжвідомчих робочих груп по туризму, а також

участі у міжурядових комісіях з торговельно-економічного та науково-технічного співробітництва;

- відкриття туристичних представництв України за кордоном;
- впровадження прогресивного міжнародного досвіду державного управління та регулювання, законодавчого та організаційно-фінансового забезпечення високорентабельної туристичної індустрії, а також новітніх технологій;
- забезпечення державної підтримки через прийняття відповідної бюджетної програми тощо.

Висновки. Необхідно здійснити заходи із стимулювання розвитку українських курортів із застосуванням інноваційних підходів. Такі підходи мають передбачати широку модернізацію наявного курортного потенціалу на основі ефективного державно-приватного партнерства.

Має бути розроблена Цільова комплексна програма розвитку курортів та курортних територій в Україні, яка має передбачати реалізацію низки заходів, спрямованих на адаптацію курортної сфери України до наявних викликів, забезпечення гармонійного розвитку курортів на основі врахування інтересів економічних агентів, суспільства, держави і довкілля, а також спрямованих на збереження та примноження національного курортного потенціалу.

Слід вжити заходів з проведення аналізу функціонування суб'єктів курортної діяльності (в тому числі в сфері розробки та впровадження відповідних технологічних інновацій) та розроблення за його результатами заходів щодо підвищення ефективності їхньої роботи на ринку курортних послуг.

Доцільно також активізувати міжнародне співробітництво у сфері підтримки та розвитку курортного потенціалу України. Необхідно впроваджувати інноваційні технології інформаційно-рекламного забезпечення сфери туризму і діяльності курортів.

У науковій праці запропоновані окремі заходи реалізації вказаних напрямів.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому мають бути розроблені методичні підходи до оцінки результативності інновацій у курортній діяльності.

Література

1. Забуранна Л.В. Основні тенденції розвитку сучасного туристичного ринку України / Л.В. Забуранна // Економіка і управління. – 2011. – № 2. – С. 61–68.
2. Закон України «Про курорти» / [Електронний ресурс]. – Доступний з: www.rada.gov.ua.
3. Захарін С.В. Інноваційне забезпечення розвитку туризму і курортів / С.В. Захарін / Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки [монографія] / за ред. д.е.н. Л.І.Федулової. – К. : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2007. – С. 295–311.
4. Козловська М.В. Інноваційні складові трансформацій туристичних підприємств / М.В. Козловська // Економіка і управління. – 2011. – № 4. – С. 50–55.
5. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг : [підручник] / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
6. Мельник О.М. Асортиментна стратегія ефективності туристичних організацій / О.М. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 140–144.
7. Ярмолка В.М. Особливості посередницької діяльності на ринку туристичних послуг / В.М. Ярмолка // Економіка і управління. – 2012. – № 3. – С. 43–47.

**ЕКОЛОГІЧНІСТЬ ТУРИЗМУ – ШЛЯХ ДО ЗБЕРЕЖЕННЯ
РЕКРЕАЦІЙНИХ РЕСУРСІВ****І.Ф. Калущий¹, Л.В. Ковальська¹, В.П. Семків²**¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ²Управління зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Івано-Франківської ОДА

У статті проаналізовані об'єкт екотуризму, зокрема національні природні парки, охарактеризовані види екотуристичної діяльності. Зазначено вплив природно-сировинної бази та соціально-економічного чинника у розвитку екотуризму. Акцентовано увагу на альтернативності екотуризму. Виокремлені шляхи до збереження рекреаційних ресурсів.

The article deals with the analysis of the ecotourism object, namely of the national nature parks; with the characteristics of the ecotouristic activity types. The way the natural resource base and the socio-economic factor influence the ecotourism development is mentioned in the article. The main attention is drawn to the alternativity of ecotourism. The ways of recreation resources preservation are worked out in the article.

Постановка проблеми. Івано-Франківщина має всі об'єктивні передумови для входження в число областей України з високим рівнем розвитку рекреаційно-туристичного господарства: вигідне географічне положення, багату історико-культурну спадщину, різноманітні природні рекреаційні ресурси, непогано розвинену транспортну мережу і необхідну матеріально-технічну базу. Має також привабливу у своїй первинній красі сільську місцевість із збереженими національними традиціями, самобутніми обрядами, старовинними церквами. Відповідно до регіональної цільової Програми розвитку туризму в області на 2011–2015 рр., прийнятої Івано-Франківською обласною радою в березні 2011 р., туристично-рекреаційну галузь визнано пріоритетною. Туризм в області поступово стає сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного та місцевих бюджетів, засобом загальнодоступного і повноцінного відпочинку та оздоровлення, а також ознайомлення з історико-культурною спадщиною та сьогоденням наших людей [7]. Тому туризм, як передбачається Програмою, повинен сприяти викоріненню злиднів серед місцевого населення, підвищенню зайнятості людей та соціальному розвитку області.

Галузь туризму – одна з найбільш перспективних сфер економіки Івано-Франківщини як на рівнинній частині, так і в гірській, їй немає альтернативи, хоча сьогодні можливості для розвитку туризму: наявний природно-кліматичний потенціал, мальовничі ландшафти, чисте повітря гірських лісів, цілющі мінеральні води, туристичні маршрути, збережені національні традиції і фольклор, архітектурні пам'ятки, рекреаційні заклади, використовуються тільки частково. Однак нераціональне їх використання в останні роки свідчать про те, що при збереженні таких темпів на найближчу перспективу може привести до втрати, рекреаційними ресурсами важливих оздоровчих функцій. Перш за все туризм впливає на навколишнє середовище надмірною концентрацією виробництва і людей в туристичних центрах. Освоєння все більших територій природних комплексів підвищує негативний вплив інших галузей (будівництво, сільське господарство, лісозаготівлі, мисливство, рибицтво та ін.) на рекреаційні ресурси. Втрата культурних цінностей, комерціалізація життя і розвиток туризму призводить до часткових втрат місцевих традицій і етнічних особливостей,

втрат авторитету національної культури. Шлях до збереження та відтворення рекреаційного потенціалу на сьогодні вбачається у екологізації туристичної діяльності. Тому розвиток екотуризму є актуальною потребою сьогодення, яка дозволить не тільки зберегти рекреаційні ресурси, але і підвищити їх якість.

Аналіз публікацій. Проблеми використання туристично-рекреаційного потенціалу в своїх працях досліджували науковці Інституту регіональних досліджень НАН України В. Кравців (1993) [4]. Проблемами стану і перспектив розвитку туристично – рекреаційних систем в Українських Карпатах присвятили також свої праці В. Гетьман [1–2], В. Євдокименко [3], О. Любіцева [5], М. Рутинський [6] та ін.

Як стверджують спеціалісти до екотуризму належать усі види туризму, які мінімально, або взагалі не впливають на природне довкілля і забезпечують рівновагу між туристом, природною і господарською діяльністю. Ресурсна туристична база, в основному, спрямована насамперед на природні рекреаційні ресурси, які часто є вичерпними і не відновлюваними. Природні системи при цьому зазнають негативного впливу з боку низки видів економічної діяльності, змінюючи свої властивості та втрачаючи атрактивність для туристів, зумовлюючи все більшу актуальність питань зміцнення екологічної безпеки туризму та проблем переходу територіальних рекреаційних систем до моделі сталого розвитку.

Питаннями зміцнення екологічної безпеки взагалі і туристичної діяльності зокрема в різних аспектах займалися, як вітчизняні так і закордонні вчені: І.М. Волошин, Л.В. Жарова, О.М. Кобзар, О.Ю. Кононенко, В.А. Ліпкан, А.Л. Мельничук, Я. Б. Олійник, Є.В. Хлобистов, В. Я. Шевчук, А.П. Голод та ін.

Оскільки значна кількість питань екологічності туризму залишається недослідженою то дана робота покликана частково доповнити уже відомі фактори.

Виклад основного матеріалу. Об'єктами розвитку екотуризму слугують унікальні природні комплекси та природно-заповідні території. Останні відіграють значну роль в охороні природних ландшафтів, спрямованих на підтримання екологічної стабільності у навколишньому середовищі та збереження генофонду рослинного й тваринного світу, що є запорукою нормального функціонування природних екосистем.

В Івано-Франківській області функціонує 467 територій та об'єктів природно-заповідного фонду, загальна площа яких становить 218,8 тис. га, що складає 15,7% від загальної площі області, у тому числі:

- 32 об'єкти загальнодержавного значення площею 131,6 тис. га;
- 435 об'єктів місцевого значення площею 87,2 тис. га;
- 181 пам'ятка природи;
- 195 заказників державного та місцевого значення [9].

Започаткування і розвиток екотуризму на об'єктах ПЗФ сприяв створенню економічних передумов для збереження етнокультурного середовища регіону, регулюванню відтоку сільського населення у міста, зайнятість місцевого населення, збуту товарів власного виробництва, в тому числі і сільськогосподарської продукції через надання послуг харчування й врешті-решт соціально-економічного зростання сільських територій. Найвідвідуванішими екотуристичними об'єктами є природні та штучно створені людиною об'єкти ПЗФ, вагоме місце серед яких посідають національні природні парки.

Природні національні парки Івано-Франківщини: «Карпатський» створений для збереження унікальних лісових екосистем Центральної Європи площею – 50495,0 га; «Галицький» площею 14684,8 га створений з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових та унікальних лісових та лісостепових природних комплексів Передкарпаття; «Гуцульщина» площею 32271га створений з метою

збереження, відтворення та раціонального використання генетичних ресурсів рослинного та тваринного світу, унікальних природних комплексів та етнокультурного середовища Покутсько-Буковинських Карпат; «Синьогора» площею 10866 га створений з метою збереження, відтворення та раціонального використання типових і унікальних природних комплексів Прикарпаття, що мають важливе природоохоронне, наукове, естетичне, рекреаційне та оздоровче значення; «Верховинський» площею 12022,9 га створений з метою забезпечення охорони природи і збереження біорізноманіття та цілісності природних комплексів Чивчинських і Гринявських гір.

У межах зазначених об'єктів сприятливі для розвитку екотуризму є природні рекреаційні ресурси, зокрема, рельєф. Геоморфологічна будова представлена рівнинами та горами, які по різному використовуються в туризмі. Неабиякою популярністю серед туристів користується сходження на гірські вершини. Рельєф також впливає на клімат. Завдяки добре вираженим порам року у зимовий період територія Івано-Франківщини перевітряється на столицю гірськолижного туризму країни, а влітку – лікувально-оздоровчого. Наступним природним туристичним ресурсом є її ліси. Смерекові ліси Прикарпаття використовуються для оздоровлення, перебування в них позитивно впливає на дихальну, кровоносну й імунну системи, має заспокійливу дію, підвищує життєвий тонус. Різноманітний і багатий світ рослин і тварин, представлений ендеміками, рідкісними та зникаючими видами. Цілющі лікувальні властивості мають вуглекислі, сірководневі й бромисті, натрієві води Передкарпаття.

На базі потужного сировинного фактору на теренах Івано-Франківщини екотуризм, як інтегруючий напрям рекреаційної діяльності, охоплює такі види діяльності:

1. Науково-пізнавальний екотуризм – туристи можуть бути свідками проведення польових наукових досліджень фахівцями (практик студентів) у природничих чи історичних напрямках або науково-дослідних експедицій (вітчизняних і зарубіжних). Зазвичай такі роботи проводяться у межах об'єктів природно-заповідного фонду і суттєво доповнюють інформацію про маловивчені райони і території. Цей вид туризму може сприяти розширенню навчальних і наукових зв'язків між різними країнами, закласти основи важливим міжнародним проектам, які фінансуються на грантовій основі благодійних фондів. Науково-пізнавальний екотуризм, наприклад у Галицькому національному природному парку, презентують орнітотури, музей «Природа Землі Галицької», експериментально-експозиційна ботанічна ділянка «Лучно-степова та кальцієво-петрофільна рослинність Галицького національного природного парку», експериментально-експозиційна ботанічна ділянка «Рідкісні рослини лісових екосистем Галицького національного природного парку», функціонування центру реабілітації диких тварин – мета створення якого – допомога диким (хворим, покаліченим, молодим) тваринам, що потрапили у скрутне становище і не можуть самі вижити у дикій природі, екзотаріум – населяють екзотичні представники орнітофауни Північної Африки, Латинської Америки та Південно-Східної Азії, а в межах Карпатського НПП представлений мережею екомаршрутів, екскурсіями пізнавального характеру та ін.

2. Пригодницький екотуризм – коротко- і довготермінові як недорогі (в місцеві об'єкти ПЗФ) так і вартісні (у віддалені регіони) подорожі з використанням переважно екологічно чистих видів транспорту (на велосипедах, човнах, байдарках) з певним фізичним навантаженням. Ці тури пов'язані із пізнанням природи і являються сукупністю навчальних, науково-популярних та тематичних екскурсій як для школярів так і для дорослих. Неабиякою популярністю серед цього виду користується Верховинський НПП, зокрема такий вид екотуризму як рафтинг.

3. Етнологічний – тематичні (історико-культурного спрямування) екотури, подорожі, метою яких є пізнання природи та культури на спеціально створених

екологічних маршрутах з метою прояву турботи про соціальне, культурне й економічне благополуччя місцевого населення. Цей вид туризму характерний для НПП Гуцульщина.

4. Геоекологічний – подорожі до унікальних та екзотичних природних об'єктів і явищ, що переважно, знаходяться на територіях ПЗФ, на спеціально облаштованих екомаршрутах (облаштування печер, збіг екскурсій з періодами активності геологічних явищ, наприклад, грязевого вулкану у с. Старуня Богородчанського району (геологічна пам'ятка природи) тощо).

Зазначені види екотуристичної діяльності при їх проведенні із визначеними правилами поведінки туриста на лоні природи сприяють мінімалізації впливу їх на довкілля. Зокрема облагородження екомаршруту, місць відпочинку тощо проводиться в першу чергу не із потреби задоволення комфортних умов перебування туриста на природі, а його контролю, з метою збереження екосистем.

Якщо природа регіону має великий потенціал для розвитку екотуризму, то соціально-економічний чинник виступає гальмівним фактором. На жаль низький рівень екологічної свідомості окремих туристів, відсутність кваліфікованих кадрів, мала обізнаність потенційних споживачів про наявний туристичний продукт призводить до формування незначних запитів на ринку екотуристичних послуг, а також недосконала законодавча база у якій не любіюються питань екології і зменшення негативного впливу туристів на довкілля, зокрема у Законі України «Про туризм», державних стандартах з туристично-екскурсійного обслуговування та послуг населенню, а також непрозорість інвестицій спонукає до серйозних роздумів.

Незважаючи на певні труднощі екотуризм нині стає альтернативою не лише окремим галузям промисловості, але й традиційному туризмові, оскільки цей бізнес потребує невеликих стартових капіталовкладень, визначається мінімальним терміном окупності витрат, незначний, проте поступово зростаючий попит на туристичні послуги, забезпеченість певним обсягом робіт для суміжних галузей господарства, роздрібною торгівлі, громадського харчування, транспортного і екскурсійного обслуговування, виробництва сувенірів, реклами тощо.

Тому розвиток екотуризму це не тільки задоволення потреб туриста, але й шлях до збереження рекреаційних ресурсів через:

- інвестування на відновлення довкілля та підтримання екотуристичної інфраструктури з частини отриманого прибутку від реалізації екопродукту;

- вдале поєднання відпочинку з практичним втіленням ідей екоосвіти і екопросвіти;

- інтеграція та співпраця природоохоронних, природо-господарських та туристичних підприємств і організацій, що пов'язані між собою процесом створення та реалізації екотуристичного продукту;

- активізацію індивідуального туризму, збільшення пропозицій для сімейних туристів у складі групи з 5-6 осіб.

Висновки. Отже, екотуристична діяльність на теренах Івано-Франківщини спрямована, в основному, на розширення та зміцнення зв'язків з місцевою громадськістю, налагодження контактів про співпрацю з туристичними підприємствами, як посередниками збуту екопродукту, розбудову та покращення екотуристичної інфраструктури (облаштування діючих маршрутів та створення нових), контроль за екологічним станом цих об'єктів, якістю надання туристичних послуг, підвищення рівня кваліфікації персоналу та масового проведення екоосвітньо-виховних заходів серед населення з метою поглиблення екологічної свідомості й освіченості громадян.

Література

1. Гетьман В.І. Курортно-рекреаційні системи Українських Карпат / В.І. Гетьман // УГЖ. – 1999. – № 3. – С. 34–37.
2. Гетьман В.І. Сучасний стан і перспективи розвитку курортної справи в Карпатському регіоні / В.І. Гетьман Гори і люди (у контексті сталого розвитку) : Мат. міжнар. конф. (м. Рахів, 14–18 жовтня, 2002 р.). – Рахів, 2002. – С. 39–41.
3. Євдокименко В.К. Регіональна політика розвитку туризму (Методологія формування, механізм реалізації) / В.К. Євдокименко. – Чернівці : Прут, 1996. – 288 с.
4. Кравців В.С. Концептуальні основи перспективного розвитку рекреаційної індустрії в Карпатах / В.С. Кравців, П.В. Жук // Економіка України. – 1993. – № 12. – С. 57–62.
5. Любіцева О.О. Розвиток курортної справи в Україні / О.О. Любіцева / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. М. Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2005. – Вип. 9. – С. 86–89.
6. Рутинський М.Й. Івано-Франківщина: територіальна організація туристичного комплексу та структура сучасного тур продукту регіону / М.Й. Рутинський / Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Географія. – Вінниця, 2004. – Вип. 7. – С. 177–184.
7. Туризм в Івано-Франківській області. – Режим доступу //<http://www.orada.if.ua>. – 7.02.2012 р.
8. Філюк С.М. Проблеми і використання рекреаційно-туристських ресурсів Івано-Франківської області. Карпатський край / С.М. Філюк // Карпатський край. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – № 2. – С. 91–99.

ЗНАЧЕННЯ ТРАДИЦІЙ ТА ЗВИЧАЇВ ДЛЯ РОЗВИТКУ КУЛЬТУРНОГО ТУРИЗМУ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ УКРАЇНИ

Н.М. Кіндрачук

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

В цій статті автор розглядає сучасний стан, проблеми збереження, перспективи використання місцевих традицій та звичаїв для розвитку культурного туризму в Карпатському регіоні України.

In this article an author examines the current state, problems of preservation, prospect of the using of local traditions and customs for the development of cultural tourism in the Carpathian region of Ukraine.

Найважливішими складовими духовного життя будь-якого народу є їхні звичаї та традиції. Вони відображають не тільки етнічну своєрідність, але й естетику, моральні цінності, ментальність, світосприйняття, історію.

Українські Карпати – своєрідний ареал збереження багаті історико-культурної спадщини, національних традицій та звичаїв, середовище унікальної культури, яка поєднує в собі найрізноманітніші прояви людської життєдіяльності, починаючи з найдавніших часів і закінчуючи сьогоденням. Все це сприяє створенню потужної туристичної індустрії, що буде економічно вигідною галуззю для регіону, допоможе усунути бар'єри між людьми різних культур та національностей, сприятиме духовному зростанню шляхом засвоєння культурних цінностей, створить хорошу базу для організації масового туризму, закріпивши за Українськими Карпатами статус туристичного регіону міждержавного значення. Виходячи з вищесказаного обрана тема є досить актуальною і вимагає більш детального вивчення.

Дослідження традицій і звичаїв та їх ролі в розвитку культурного туризму Українських Карпат має наукове, суспільне й виховне значення, сприяє всебічному розширенню світогляду, духовному збагаченню й культурному відродженню української нації. Свою увагу вивченню даній проблемі присвятили такі науковці, як: І. Зеленчук [4], В. Карп'юк [7], В. Мацола [8], О. Падовська [9], М. Тиводор [11] та інші, однак вона не отримало всебічного висвітлення в науковій літературі, тому це дає нам можливість продовжити роботу у цьому перспективному напрямку.

В центрі уваги даної статті – дослідження сучасного стану, проблем збереження, перспектив використання місцевих традицій та звичаїв для подальшого розвитку культурного туризму в Українських Карпатах.

Карпатський регіон України є одним із найпривабливіших для туристів і має всі можливості стати одним з найпопулярніших в Україні. Перспективність розвитку туристичної галузі в Українських Карпатах ґрунтується на таких основних передумовах, як:

- вигідне географічне розташування;
- велика частка відносно екологічно чистих територій;
- багата історична, архітектурна спадщина;
- самобутня культура (звичаї, традиції, обряди);
- автентичні народні промисли та ремесла;
- високий рівень духовності та культури серед населення;

- виразні регіональні риси та мовні особливості.

Серед звичаїв і традицій досліджуваного регіону найбільш поширеними в Українських Карпатах є проводи на полонину, гуцульське весілля та релігійні календарні свята, зокрема Різдво з новорічно-різдвяними колядками та щедрівками (у тому числі «Василя», «Водохреща», «Маланки», гуцульська «Розколяда»), Великдень (Пасха) з великодніми гаївками, Купала та ін. Дані свята складають складний фольклорний комплекс, в якому поєднуються раціональний досвід і релігійно-магічні вірування, високоестетичні традиції та пережиткові звичаї [11, с. 205]. Їх вивчення та збереження лежить в основі подальшого розвитку культурного туризму досліджуваного регіону.

Українські Карпати зберегли багато цікавих народних звичаїв, традицій, легенд, які в урбанізованому суспільстві зовсім зникли. Центри народних промислів Карпатського регіону України акумулюють значний потенціал для розвитку культурного туризму, адже, багато регіонів зберегли й до нині свою стилістику, свій художньо-декоративний образ [9, с. 16]. Так, зокрема м. Львів є стародавнім центром зародження різноманітних мистецьких напрямків, тут винайдені стародавні рецепти виготовлення гутного скла, створені малярські школи. Міста Коломия та Косів вважаються центрами Гуцульського етнографічного регіону, де найбільше збереглися самобутні традиції гуцульського народного мистецтва, а саме: різьба по дереву, художнє ткацтво, килимарства, писанкарства та інші види декоративно-прикладного мистецтва. с. Іза вважають «столицею» лозоплетіння на Закарпатті, м. Мукачево – осередком угорської вишивки скатертин і рушників, а м. Рахів – дерев'яної коренепластики тощо. Святування різного роду культурно-мистецьких заходів, що проходять в цих місцевостях, завжди відбуваються за участю народних умільців, майстрів художнього ткацтва, обробки металу, шкіри та дерева, гончарів чим і приваблюють туристів.

Використання центрів народних промислів у туристичній діяльності Карпатського регіону України потрібно зробити обов'язковим для всіх суб'єктів туризму. Для урізноманітнення подорожей, екскурсій, що пропонуються, ознайомлення з осередками народних промислів необхідно поєднувати з освітньо-пізнавальними та санаторно-курортними програмами оздоровлення, що принесе більшу зацікавленість туристам [3, с. 37].

Багаті Українські Карпати й на проведення різного роду фестивалів, які також відіграють важливу роль в розвитку культурного туризму. Найстаршому з українських карпатських фестивалів 18 років – це традиційний «Гуцульський фестиваль», який щороку відбувається в різних областях Українських Карпат, але неодмінно на території проживання етнічних гуцулів.

Добре знайомі є фестиваль «Гуцульські фестини», що проходить у м. Вижниця Чернівецької області, Міжнародний багатожанровий фестиваль-конкурс «Танці з Карпатами» у м. Львові, Міжнародний фестиваль «Славське рок», що проходить у с. Славське Львівської області під девізом «Я люблю Карпати!». Метою даних заходів є популяризація національної культури, активний відпочинок серед молоді та привернення їхньої уваги до проблем екології Карпатського регіону.

Варто зазначити, що важливу роль в розвитку культурного туризму в Українських Карпатах відіграють і гастрономічні фестивалі. Так, зокрема широку популярність здобув традиційний фестиваль у м. Рахові під назвою «Гуцульська бринза». Даний фестиваль-ярмарок повноправно входить у наше життя, як щорічний підсумок відродження і розвитку в Рахівському районі тваринництва, зокрема вівчарства, адже, сьогодні вівчарство – це не лише одна із традиційних, в високогірних місцевостях,

галузей сільського господарства, але й складова самобутньої історії, етнографії і культури жителів даного регіону.

Потрібно відмітити, що традиції виноградарства та виноробства в Українських Карпатах існують вже не одне століття. Про це свідчить фестиваль «Угорчанська лоза», що проходить в м. Виноградів Закарпатської області. Даний захід покликаний популяризувати туристичний потенціал регіону, сприяти відновленню традицій місцевого виноградарства та виноробства. Про давнє заняття місцевих жителів виноробством свідчить й традиційний міжнародний фестиваль вина, який кожної зими проводиться у м. Берегово Закарпатської області на центральній площі міста. Тут кращі з місцевих виноробів «присягають» всіляко популяризувати «винну славу» даного регіону [3, с. 36].

Вивчення традицій і звичаїв, історико-культурної спадщини Українських Карпат дозволяє встановити основні напрями раціоналізації їх використання:

- проведення заходів по збереженню, охороні та відновленню пам'яток культурної, архітектурної та природної спадщини, реставрації історичних місць;
- збереження традицій через проведення мистецьких вечорів, різного роду фестивалів, що відображають самобутню культуру місцевого населення;
- включення традиційних промислів у систему атрактивних об'єктів рекреації регіону;
- створення спільних туристичних продуктів із сусідніми областями;
- посилення ролі місцевих громад і громадських організацій у запровадженні принципів сталого розвитку культурного туризму регіону;
- розробка та реалізація державних програм з розвитку культурного туризму досліджуваного регіону;
- активне включення в діяльність ЮНЕСКО зі створення в ВНЗ кафедр із проблем культурного туризму;
- створення високого рівня реклами та просування Карпатського регіону України як культурного центру.

Таким чином, виходячи з вище сказаного, потрібно зробити наступні висновки про те, що традиції і звичаї жителів Карпатського регіону України відіграють провідну роль в розвитку культурного туризму Українських Карпат, тому ми повинні зберігати національно-культурну спадщину, турбуватися про подальший розвиток традиційної культури українців, відкривати та презентувати її світовому співтовариству.

Література

1. Безносюк В. Туризм і його місце в соціально-економічному розвитку України / В. Безносюк // Регіональна економіка. – 2001. – № 1. – С. 232–235.
2. Грабовецький В. Народні музеї Львівщини / В. Грабовецький. – Львів, 2001. – 232 с.
3. Дімнич С. Закарпатські села запрошують на відпочинок / С. Дімнич // Туристично-інформаційний довідник. – Ужгород, 2005. – С. 35–41.
4. Зеленчук І. Вплив гірських умов Українських Карпат на формування традиційно-побутової культури гуцулів / І. Зеленчук // Гори і люди (у контексті сталого розвитку) : Мат. міжнар. конф. (м. Рахів, 14–18 жовтня 2002 р.). – Рахів, 2002. – С. 68–71.
5. Іванов С.В. Проблеми створення й організації роботи органів охорони культурної спадщини на регіональному рівні / С.В. Іванов // Міжнародний досвід охорони культурної спадщини та пам'яткоохоронне законодавство України : Мат. міжнар. конф. (м. Київ, 18–19 квіт. 2002 р.) – К. : Стило, 2002. – С. 72–76.
6. Іванов О. Замки і палаци Західної України: історія, культура, туризм (Історико-архітектурні пам'ятки замкового мистецтва) / О. Іванов. – К. : Наш світ, 2004. – 245 с.

7. Карп'юк В. Гуцульське Різдво / В. Карп'юк // Західний курер. – 4 січня. – 2009. – С. 5.
8. Мацола В. Перспективи розвитку міжнародного туризму на Закарпатті / В. Мацола. – Київ; Ужгород, 1999. – 186 с.
9. Падовська О.М. Традиційний промисел Карпат в контексті формування рекреаційного комплексу / О.М. Падовська // Інформатизація рекреаційної та туристичної діяльності в Україні : перспективи культурного та економічного розвитку. – Трускавець, 2000. – С. 215–217.
10. Стецюк О. Історичний огляд туристичних об'єктів у Львівській області / О. Стецюк // Молодіжні ініціативи в історичній науці : Мат. н.-п. конф. – Львів, 2000. – С. 15–18.
11. Тиводар М. Етнографія Закарпаття : історико-етнографічний нарис / М. Тиводар. – Ужгород: Гражда. – 2011. – 416 с.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті наводиться інформація про географію та особливості гірських притулків Галичини. Детально характеризуються гірські притулки Станиславівщини.

This article provides information about the geography and features of mountain shelters Galicia. Details are characterized by mountain shelters Stanyslavivschyny.

Стараннями туристичних спілок і була розпочата робота по спорудженню притулків для туристів на Чорногорі, що в межах Карпат за своєрідним «рейтингом» посідала друге місце після Татр. 1878 р. розпочав роботу перший на території Українських Карпат притулок для туристів в урочищі Гаджина на Чорногорі, якому було надано ім'я Грегоровича – активного діяча Чорногірського відділу ПТТ у Коломиї. Для спорудження притулку було використано колибу чабанів, де панували примітивні побутові умови. У 1880 р. Генріх Гоффбауер і Константин Сівіцький обладнали та позначили першу туристичну стежку. 1904 р. кольоровими смугами було позначено маршрут Ворохта – Кукул – Козьмеська – туристичний притулок «Заросляк», 1906 р. – встановлено дороговказ у долині Пруту на розгалуженні стежок на Говерлу та Шпиці.

У наступні роки було побудовано притулки для туристів в урочищі Завоєля, на полонині Гропа (поблизу г. Піп Іван, 1883 р.), під г. Смотрич (1900 р.). Притулок в урочищі Заросляк під Говерлюю, побудований у 1879 р., відбудовувався у 1911 та 1927 рр.

У 1884 р. Леопольд Вайгель організував виготовлення та встановлення 56 дороговказів на туристичному маршруті Красний Луг – Говерла – Данцеж – Шпиці – Піп Іван – Шибений – Зелене [1, с. 182–191].

У 1930-х рр. зусиллями Міністерств освіти та охорони природи Польщі Галичина була вкрита мережею притулків для відпочинку шкільної молоді на 220 ліжок, які в літній період функціонували у Делятині (20 ліжок), Дрогобичі (30), Жаб'ї-Ільці (20), Зелені (10), Косові (20), Кутах (20), Микуличині (20), Надвірній (20), Сколе (20), Станиславові (20) та Яремчі (20) [2, с. 25].

Польське Товариство Татранське (ПТТ) впродовж часу свого функціонування займалося, крім іншого, й будівництвом гірських притулків (схроніск) для туристів [3, с. 35–42].

Цішинський відділ ПТТ мав притулок на Стіжку на віддалі 18 км від залізничної станції Устронь, 8 км – від станції в Яблонкові. Притулок мав 50 ліжок (добова плата – 3 зол.; для членів товариства – 1,5 зол.) та 20 матраців (добова плата – 0,8 зол.). Туристи могли замовити обід вартістю 2 зол.

Туристичний притулок у долині ріки Свіча

Туристичний притулок у Рафайлові

CZARNOHORA. Schronisko P. T. T. pod Howerlą 1301 m. n. p. m.

Туристичний притулок під Заросляком

Zakopane 1899

Туристичний притулок у Закопане

Притулок у Татрах поблизу Закопане

OJCÓW. Willa pod „Kometa”, Schronisko Polsk. Tow. Krajoznawczego.

Притулок Польського краєзнавчого товариства у Ойцові

Туристичний притулок під г. Боревка

Туристичний притулок під г. Довбушанка (Добошанка)

Притулок Польського краєзнавчого товариства у Ойцові

Туристичний притулок під г. Маришевська у Черногорі

Туристичний притулок в урочищі Різарня (долина р. Лімниця)

Туристичний притулок під г. Скупова

Туристичний притулок в урочищі Заросляк

Туристичний притулок під г. Кукул (Кукуль)

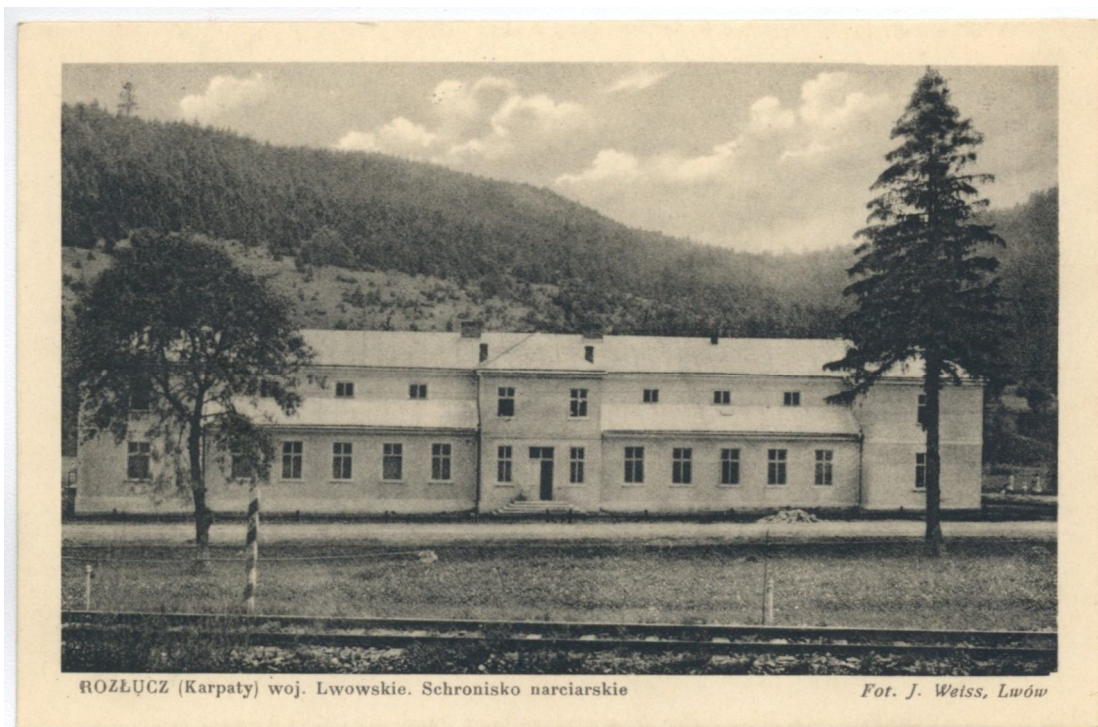

Туристичний притулок під Вишківським перевалом у долині р. Мізунка

Schronisko P. T. T. — Przełęcz Tatarska.

Туристичний притулок на Татарському (Яблуницькому) перевалі

Лижний притулок у Розлучі

Відділ ПТТ у Катовіцах утримував притулок у верхів'ях Вісли на Баранячій Голові, до якого були численні доїзди та піші шляхи з Бельська, Яблункова, Милівки, Радзіхови, Стіжка, Венгерської Гірки, Вільковиць-Бистрої, Вісли, Звардоня, Живця. У притулку було 21 ліжко (0,5–3,5 зол.), однак могло розміститися до 80 осіб, що ночували у спальних мішках. Окрім того, ще 30 місць було у службовому будинку гайового. Вищезгаданий відділ мав у своєму розпорядженні ще: притулок на Рівниці, де було 90 нічліжних місць. Найближчою була залізнична станція Устронь (1,5 год. ходьби).

Відділ у Коломиї обіймав притулок у Ворохті «Чорногірський Дворик», в якому могли заночувати 15 осіб на ліжках та 90 – у спальниках. Вартість доби коштувала від 1,5 (для членів ПТТ) до 2 зол.

Відділ у Львові володів притулком в урочищі Яла, що у верхів'ях р. Лімниці вище Осмолоди. Притулок мав 25 ліжок з комплектами постель. До притулку можна було добратися з Брошнева лісовою вузькоколійкою фірми Глезінгер (55 км). Добова вартість проживання становила 1,5 (для членів ПТТ) – 2 зол., вартість білизни – 1 зол.

Відділ у Новому Сончі мав притулок, що розташовувався поблизу моста через Дунаєць на автотрасі Кросценка – Щавниця. Там було 12 ліжок (добова вартість – 0,8 (для членів ПТТ) – 1,5 зол.), однак туристи могли переночувати на горищі на сіні (добова вартість – 0,5 зол.). Криницьке відділення Новосончського відділу володіло притулком в Рустку під Криницькою Явориною на віддалі 8 км від вокзалу у м. Криниці. У притулку було 46 ліжок з 25 комплектами білизни і 10 матраців. Вхід до притулку становив 0,2 зол., нічліг у кімнатах – 2 зол., у покоях – 4 зол. Опалювання коштувало 0,5 (в номері) – 1 (у покоях) зол. Члени ПТТ мали 50 % скидку, їх дружини – 25 %, школярі – 50 % (спанья лише на матрацах).

П'єнінський відділ у Щавниці мав притулок ім. Сенкевича на полонині Перехід під Скелями, що мали назву Риглі чи Зав'язи. На той час (1930 р.) притулок було лише споруджено і не обладнано засобами для нічлігу.

Відділ ПТТ у Станиславові утримував притулок на Заросляку під Говерлою на віддалі 22 км від залізничної станції Ворохта. У притулку було 41 ліжка (однак міг прийняти до 100 туристів з спальниками), кухня та буфет (для членів ПТТ була 20 % скидка). Вартість проживання становила 4 зол., а для членів ПТТ й інших туристичних товариств – 2 зол. без білизни.

Відділ у Варшаві мав притулок на Ясеновій Полянні в Татрах, яке могло прийняти одночасно до 120 туристів для ночівлі на ліжках. Вартість – 2 зол./добу; при ночівлі у загальній кімнаті – 1,5 зол. (для членів ПТТ – 1 зол.). Притулок мав теплу і холодну воду, нові набори постелі, ванни, ресторан і буфет.

Закопанський відділ володів притулком у Долині П'яти Польських Озер, який міг прийняти до 50 туристів (25 ліжок та 25 матраців). Вартість проживання становила 1,8 (для членів ПТТ) – 3,8 зол./добу.

Відділ у Живцю мав два притулки: на Баб'їй Гурі (1200 м н.р.м.), місткістю 60 осіб, з яких половина могли ночувати на ліжках (1–2 зол.) та матрацах (0,5–1 зол.); в Корбілові під Пільським, де було 16 ліжок (ціни такі ж, як і в Баб'їй Гурі).

Лижна секція ПТТ у Закопане мала два притулки, які могли одночасно прийняти по 15 туристів: на Пишній Полянні та в Хохоловській Долині. Головний відділ у Закопане мав нічліжний «Татранський Палац» у Закопане, де для послуг туристів було 40 ліжок і 20 матраців (добова вартість 1,5 (для членів ПТТ) – 2 зол.). Крім цього, цей відділ утримував притулок у Розтоці на 20 ліжок та 30 матраців (добова вартість 1,8 (для членів ПТТ) – 2,5 зол.).

Краківський відділ ПТТ побудував і утримував притулок біля озера Морське Око в Татрах. У притулку було 18 покоїв на 63 ліжка, зокрема: 3 покої по 5 ліжок, 2 покої по 3 ліжка, 4 покої по 4 ліжка, 7 покоїв по 2 ліжка і 2 покої по 6 ліжок. Притулок мав також 5 вілл і навіс, де могли переночувати ще 60 осіб.

Заклади розміщення активних туристів на Станиславівщині. Не останню роль у всезростаючій популярності відпочинку відігравали ціни, які були найнижчими в Польщі. Якщо до 1931 р. у всьому Станиславівському воєводстві було тільки 6 притулків, то на 1937 р. лише на відрізу від Климця до Білого Черемошу їх функціонувало уже 27 [6, арк. 24]. Зокрема, в околицях Ворохти туристи могли зупинитися на нічліг в притулках на Заросляку (180 місць), біля гори Татарської (50 місць), під Кострицею (80 місць), на Марічейці (60 місць) та під Попом Іваном (50 місць).

Притулки зводилися за сприянням туристичних товариств. Так, лише в 1936 р. польське товариство «Приятелі Гуцульщини» загосподарювало притулки під горою Піп Іван та на Костриці, Карпатське товариство лижників – під Марічейкою, через Косівський відділ Товариства Татранського зведено чотири притулки на хребтах гір вздовж Чорного Черемоша [7, арк. 6]. На побудову притулків використовували пожертви членів названих товариств, а також кредити під невеликий процент надавали банки. У середині 1930-х рр. широкого розвитку набули так звані літні табори, які започатковані ще у 1850-х рр. В основному такі місцевості розміщалися в долинах Пруту, Черемошів, Рибниці та Пістиньки [5, арк. 32].

З метою гігієни, запобігання захворювань як серед місцевого населення, так і дачників, товариства «Приятелі Гуцульщини» та «Карпати Східні» проводили конкурси «Чиста хата». В ході конкурсу послані товариством інструкторки спочатку навчали місцеве населення як дешевим коштом вести домашнє господарство, підтримувати

чистоту в домі і на обійсті, а потім перевіряли побутові умови в будинках, господарі яких хотіли приймати у себе гостей. Також ці будинки кваліфікувалися спеціальною курортно-дачною комісією.

Принагідно зазначити, що кожен заклад розміщення та харчування знаходився під опікою санітарного лікаря. Він здійснював санітарний контроль за пансіонатами, магазинами, робив обхід будинків, призначених до винайму, берегів рік і потоків, звертав увагу на утримання криниць, смітників. Щодо смітників в подвір'ї, то вони повинні були бути виготовлені з оцинкованої бляхи, ємкістю 100–150 л, щільно закриватися. Перед настанням літнього відпочинкового сезону санітарний лікар стежив за впорядкуванням місця для торгівлі, щоб продукти споживання були убережені від дощу, пилу, хвороботворної інфекції, також під постійним санітарним контролем були і самі продукти харчування.

В дачних місцевостях велика увага приділялася впорядкуванню пляжів. Поруч з пляжем повинен бути кіоск, де можна було б придбати холодні напої, цигарки, листівки, туалетне приладдя, продукцію народних промислів. На пляжі відпочивальникам надавалася можливість скористатись парасолями, вагами. Неподалік розміщувались лазні з душами та ваннами з теплою і холодною водою [5, арк. 27].

У зв'язку з розвитком матеріальної бази туризму, створювалися нові робочі місця для місцевого люду. Однак задля підвищення рівня обслуговування у закладах розміщення та харчування була потреба у кваліфікованому персоналі. Підготовкою кадрів для готелів та пансіонатів займалися спеціальні трьохмісячні курси в Моршині. Там окремо проводилася робота з власниками цих закладів, а окремо навчали покоївок, кельнерів та кухарок [5, арк. 45]. У 1937 р. у Ворохті організували курси для навчання гірських провідників. З курсантів створили секцію гуцульських провідників, по закінченню підготовки вони отримували свідоцтва, карти, компаси та інше необхідне приладдя. Готувалися інструктори з лижного спорту, які потім, в свою чергу, проводили заняття з лижниками-початківцями.

Як бачимо, у міжвоєнний період у Галичині, особливо на Гуцульщині, створено значну мережу туристичних установ, які дозволяли приймати сотні тисяч туристів.

У ті ж роки була розроблена чотириступенева класифікація туристичної рекреаційної цінності повіту. До першої групи зараховано Розлуч і Сянки до другої – Турку, Бориню, Верхню Соколівку, до третьої – Комарники і Явору, до четвертої – Івашківці, Верхнє Висоцьке та Ільник. Однак, порівняно зі Станиславівщиною, навіть зі Сколівщиною, цього було недостатньо, оскільки гірську частину останніх вкрила густа мережа туристських баз, навіть готелів. Зокрема, на Сколівщині виникли турбази у Славську, Бескиді, Климці, туристичні маршрути були у 15 місцях, не рахуючи готелів. Всього, напередодні Другої світової війни із 78 притулків для туристів у Польщі, 47 знаходилися на теренах Східних Карпат. Створена мережа притулків дозволяла тисячам туристів пізнавати ці дикі та безлюдні гори. Розгалужені гірські пасма, глибокі і досить заліснені долини, розмаїття переплетень стежок ускладнювали орієнтування і не могли забезпечити безпеку подорожі. Звідси випливало, що, в порівнянні з 1936 р., у 1937 р. число туристичних притулків ПТТ збільшилася в 13 разів. Кількість ліжко-місць збільшилася за 1937 р. на 293, у тому числі в Татрах – на 20, на Заході Бескидів – на 112, у Східних Карпатах – на 91 і за її межами Карпат – на 70 місць. На кінець 1938 р. відділи ПТТ уже володіли 42 притулками та туристичними базами (табл. 1) [4, арк. 23].

Туристичні притулки та місця для ночівлі туристів на теренах Станиславівщини

Місце розташування	Рік зведення	Опис
<i>Горгани</i>		
Торунський перевал	1936–1938	28 місць для нічлігу
Долина Свічі	1932	10 кімнат (17 ліжок), 2 зали
Долина Молодої	1936–1938	
В ур. Яла (Різарня)	1926–1927	25 місць для нічлігу
Під Боревкою	1930–1931	2 притулки: зимовий на 16 осіб та літній на 30 осіб
На Рущині	1936–1938	22 місця на ліжках
У долині Бистриці	1935	
Під Стеришорою (Чорною Кливою)	1937	
На Пасічному Верху	1937	
На полонині Нижній під Довбушанкою	1937	можливість нічлігу взимку для 20 осіб, влітку – 40 осіб
При кляузі Зубринки під Довбушанкою	1936–1938	60 місць для нічлігу
На полонині Бараня під Хом'яком	1937	
На Яблуницькому перевалі	1932–1934	50 місць для нічлігу
У Ворохті	1925–1928	30 місць
Під Кукуллом	1939	105 місць, електрика, центральне опалення, душ, каналізація, телефон
На Заросляку	1879–1881, 1911–1912, 1923–1927	120 місць для ночівлі, душ, електричне освітлення, телефон
На полонині Гаджина	1878, 1938	приватний притулок на 15 осіб
На Маришевській	1936	75 місць для нічлігу
Під Смотричем	1934	
<i>Чивчинські гори</i>		
У Буркуті	1937–1939	на 80 місць для ночівлі
Під Копілажем	1930-і	приватний притулок
На Попадинцю	1935	
На Фуратику	1930-і	
<i>Гринявські Полонини</i>		
На Масному Прислупі біля Баби Людової	1935	
На Скуповій	1935	
<i>У районі Жаб'я</i>		
У Слупейці	1892	
В Ільцях	?	нічліжні бази в приватних садибах

Література та джерела

1. Нестерук Ю. З історії рекреаційного природокористування у Чорногорі та шляхи його оптимізації в сучасних умовах / Ю. Нестерук, І. Рожко // З історії вітчизняного туризму : Збірник наукових праць. – К., 1997. – С. 182–191.
2. Gąsiorowski H. Przewodnik po Beskidach Wschodnich / H. Gąsiorowski. – Lwów- Warszawa, 1933. – Tom I. – Cz. 1. Bieszczady. – S. 25.
3. Skorowidz Hotelowy Rzeczypospolitej Polskiej : Spis hoteli, pensjonatów, zajazdów, sanatorjów, lecznic i t. d. – Kraków : Nakładem Towarzystwa wydawniczego «Polski Znicz»,

1930/1931. – Rocznik 2. – S. 35–42.

4. ІФОДА, ф. 368, оп. 1, од. зб. 44, арк. 23.
5. ІФОДА, ф. 369, оп. 1, од. зб. 17, арк. 32–45.
6. ІФОДА, ф. 370, оп. 1, од. зб. 15, арк. 24–27.
7. ІФОДА, ф. 370, оп. 1, од. зб. 30, арк. 6.

**ТУРИСТИЧНО ПРИВАБЛИВІ ФОРМИ РЕЛЬЄФУ
У БАСЕЙНІ ГІРСЬКОГО ПРУТУ****М.В. Кланчук**

Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів

У статті охарактеризовано форми рельєфу, які можуть стати цінним ресурсом для розвитку туризму в басейні гірського Пруту. Увагу приділено також факторам, які сформували таке різноманіття геоморфологічних форм на досліджуваній території. Зокрема охарактеризовано вплив кліматичних чинників та геоморфологічних процесів.

This article describes the landforms that can be a valuable resource for tourism development in mountain Prut river basin. Attention is also paid to the factors that have shaped a variety of geomorphological forms in the investigated area. Specifically describes the impact of climatic factors and geomorphic processes.

З давніх часів і до тепер людину приваблювало все не звичне і водночас не зовсім зрозуміле. Це могло бути якесь погодне явище, космічний феномен, не відомі досі види тварин чи рослин та багато іншого. До цього списку можна також додати форми рельєфу, які були не звичними для людського ока, та які мали естетичну цінність. В сучасному світі з величезними можливостями доступу до інформації не звичного і не зрозумілого залишилось мало, проте одержання інформації про щось конкретне чи тільки певний аспект не дає змоги повністю зрозуміти, відчуті той чи інший об'єкт. Тому зараз активно розвивається туризм, який спрямований власне на мандрівки до цікавих і захоплюючих місць на нашій планеті. Є чим привабити таких туристів і в басейні гірського Прут, який розташований на південно-східних схилах Українських Карпат. Територія досліджень включає в себе басейн ріки Прут від витоків (Чорногірський хребет), до північно-східної частини смт Делятин, південно-східної частини с. Лоева, північної і північно-східної частини с. Заріччя, а також частини сіл Білі та Чорні Ослави і Чорний Потік.

Територія басейну гірського Пруту умовно розділена чотирма морфоструктурами вищих порядків, саме тут виділяють Передкарпатську, Скибових Карпат, Вододільно-Верховинську і Полонинсько-Чорногірську морфоструктури. Північна частина району досліджень лежить у межах Передкарпатської морфоструктури першого порядку, що у рельєфі відповідає Передкарпатській височині, яку відносять до зворотних, незгідних морфоструктур, хоча рельєф відображає пряму оротектоніку [5, с. 54–64]. Південніше Передкарпаття розташовані морфоструктури Скибових Карпат, які представляють собою зміщений в північно-східному напрямі покрив (максимальна амплітуда зміщення – 30-40 км). Досліджувана територія розташована в межах Берегової, Орівської, Сколівської, Парашки і Зелем'янки скиб, у межах яких Я. Кравчуком виділено морфоструктури нижчих порядків [7, с. 11–18]. Ще далі на південь Скибова морфоструктура межує з Вододільно-Верховинською морфоструктурою, в рельєфі якої переважають складчасто-брилові низькогір'я та середньогір'я. У гірському масиві Чорногори (Полонинсько-Чорногірська морфоструктура) зосереджені максимальні абсолютні висоти Українських Карпат. Чорногірський масив у межах басейну р. Прут представлений трьома паралельними хребтами, що витягнуті з північного заходу на південний схід [6, с. 40–44]. Ці хребти мають високу естетичну цінність для туристів. Про що будемо роздумувати нижче.

Окрім складної геологічної будови, як наслідок цікавої геоморфологічної різноманітності, на присутність великої кількості цікавих геоморфологічних туристичних об'єктів мали і мають вплив також погодні умови (здебільшого це температура повітря та опади), рослинний світ, діяльність людини та ін. Велику роль у формуванні такого рельєфу досліджуваної території, яким ми його спостерігаємо тепер, зіграли ріки, а саме притоки Прута Жонка, Женець, Прутці Чемигівський та Яблунецький, Піги, Кам'янка, Любіжня, Ослава та ін. Така велика кількість рік завдячує своєму існуванню достатньому зволоженню території. Відомо, що середньорічна кількість опадів (в мм) в смт Делятин становить 696, в с. Микуличин 861, на станції Пожижевська 1501 [2, с. 50–53].

Велике значення має також випадання дощу значної інтенсивності за короткий проміжок часу, оскільки саме такі опади стають причинами переважної більшості зсувів, обвалів та селів на досліджуваній території. За останніми нашими дослідженнями частота таких дощів зросла [4, с. 9–10].

Найбільший інтерес на досліджуваній території, зокрема, з природоохоронного та туристичного погляду, становлять морфогенетичні різновиди геоморфологічних об'єктів: скелі та скельні комплекси, скелясті горби, виступи й уступи, поверхневі карстові форми, каньйони, горби-останці й визначні вершини, водоспади і порожисті ділянки річок, зсувні та обвальні ділянки, прямовисні схили та ін. [1, с. 17–18].

На основі проведеного детального дослідження нами було виявлено багато туристично привабливих форм рельєфу, нижче наведемо найцікавіші з них.

Терасовий комплекс р. Прут в Делятинській улоговині. Долина Пруту у районі Делятина має максимальну ширину. У будові цієї ділянки долини ріки беруть участь відклади бистрицької, воротищенської, стебницької, нижньоменілітової і лоп'янецької світ. На лівобережжі добре фіксується шість надзаплавних терас. Заплава, заввишки 0,9–1,3 м, максимальна ширина – близько 150–200 м [7, с. 127]. Висота I надзаплавної тераси коливається від 2,2 до 3,5 м, ширина – 300–1000 м. II надзаплавна тераса, акумулятивна, заввишки близько 6 м, зустрічається фрагментами. III надзаплавна тераса найповніше представлена на правобережжі (на лівобережжі – північніше гирла р. Перемиська). Висота тераси 17–19 м на лівобережжі і до 20–22 м – на правобережжі. Ширина, відповідно, 300–600 та до 1200 м. На правобережжі, у с. Заріччя, ширина тераси більше 1 км [3, с. 40; 7, с. 127–129] (рис. 1).

IV надзаплавна тераса, шириною до 150 м, простежується між ріками Перемиська і Любіжня, висотою 39–42 м. Ширина тераси на правобережжі (с. Заріччя) досягає 250–300 м, максимальна висота близько 45 м. Тут також зустрічаються досить обширні ділянки V надзаплавної тераси, висотою 65–70 м. Поверхня її нахилена до русла р. Прут (2–4°). На лівобережжі Прута IV надзаплавна тераса фіксується на північ від гирла р. Любіжня. Ширина її досягає 350–400 м; висота – біля 40 м. Пологим уступом (до 20°) тераса переходить у вищу, 70-метрову V надзаплавну терасу, поверхня і уступ якої розчленовані численними потоками. Також на лівобережжі спостерігається VI надзаплавна тераса. Її висота 110–120, ширина 40–600 м [3, с. 80–85; 7, с. 129–130]. На висотах 190–200 м на межиріччі Перемиської і Любіжні зафіксовано поверхню VII надзаплавної тераси, шириною до 300 м.

Рис. 1. Терасовий комплекс р. Прут в с. Заріччя

Кари, цирки та карлінги Чорногори. Одними зі значних форм рельєфу, створених геоморфологічними процесами в минулому, є кари Чорногори. В межах досліджуваної території Чорногірського хребта крайнім північно-західним каром є **Малоговерлянський**, розміщений на північно-східному схилі Говерли. Абсолютна висота днища кару близько 1520 м, задня стінка заввишки 330 м крутість – 35°. Днище кару, завширшки 150 м, замикається ригелем висотою 12 м (морфометричні показники форм рельєфу наведені згідно даних геоморфологічної партії НДС Львівського університету у 1965–1967 рр.) [6, с. 64–65].

Заросляцький кар розміщений між Говерлою і Брескулом та зорієнтований на північний схід. Абсолютна висота днища кару близько 1630 м, висота тилової стінки над днищем – 150 м, крутість – 30°.

Брескульський кар розміщений між вершинами Брескул і Пожижевська. Висота днища 1540 м н.р.м. і має ширину 100 м. Висота тилової стінки над днищем кару – близько 135 м, крутість – 30°. Чітко простежується нижній брескульський «котел», який має дуже круті (37°) і високі (200–250 м) бортові стінки. Ширина днища кару – 550–600 м, абсолютна висота – 1370 м.

Арендарський кар розташований у верхів'ях потоку Арендарчик поміж вершинами Пожижевська і Данцеж [6, с. 67–69]. Він має круту (понад 30°) тилову стінку заввишки близько 175 м. Днище кару розміщене на висоті 1540 м н.р.м., його ширина – близько 375 м. Нижній Арендарський кар невеликий за розмірами, має порівняно похилі борти і задню стінку.

Данцежський кар, розміщений на південний схід від г. Данцеж і орієнтований у північно-східному напрямку. Тиловою стінкою з крутістю 34° і висотою 130 м кар прилягає до вододілу, лівим бортом – до північно-східного схилу г. Данцеж. Абсолютна висота днища кару 1680 м, ширина – 500 м, довжина – 250–300 м. Цьому кару, як і

наступним, властиве значне врізуванням у вододільний хребет з відсуванням його на південний захід.

Туркульський кар має форму амфітеатру, висота його днища близько 1720–1740 м н.р.м., ширина – 600–650 м, довжина – 500 м (рис. 2). У південно-східній частині кару на висоті 1700 м розміщене озеро Несамовите площею близько 3000 м². Саме по собі озеро також має неабияку туристичну цінність.

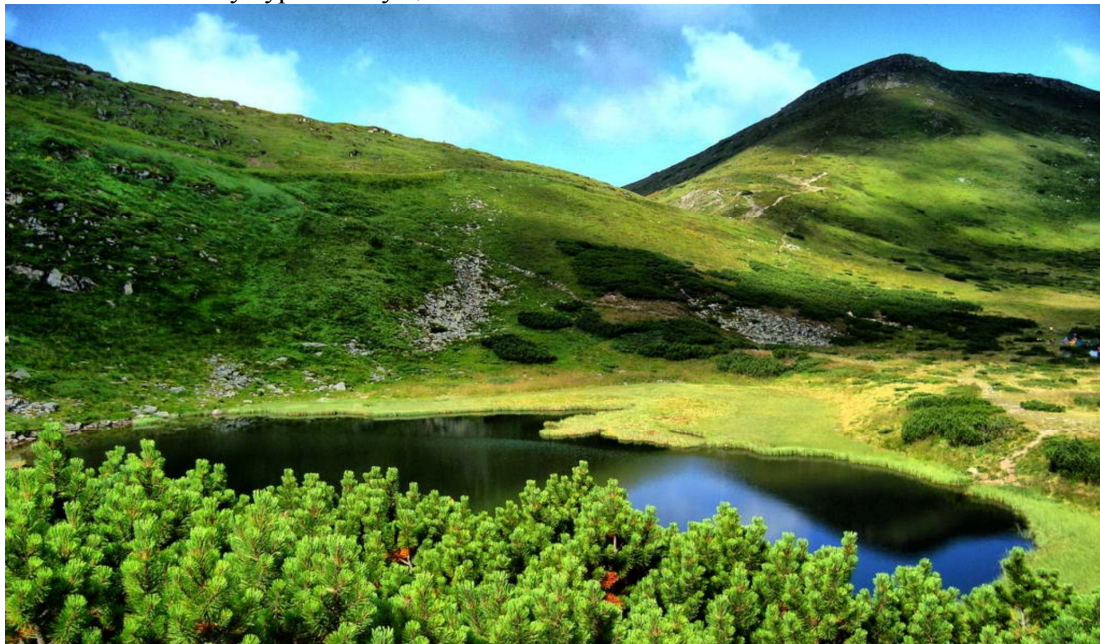

Рис. 2. Озеро Несамовите, яке розташоване в Туркульському карі

Крутим уступом заввишки 50–60 м кар обривається до «нижнього котла» (днище на висоті 1580–1600 м н.р.м.), який є спільним для Туркульського і Данцежського карів. Два південно-східні карі у верхів'ях Пруту відокремлені один від одного і від Туркульського кару карлінгами заввишки 75–100 м (Великі і Малі Кізли) [6, с. 71] (рис. 3).

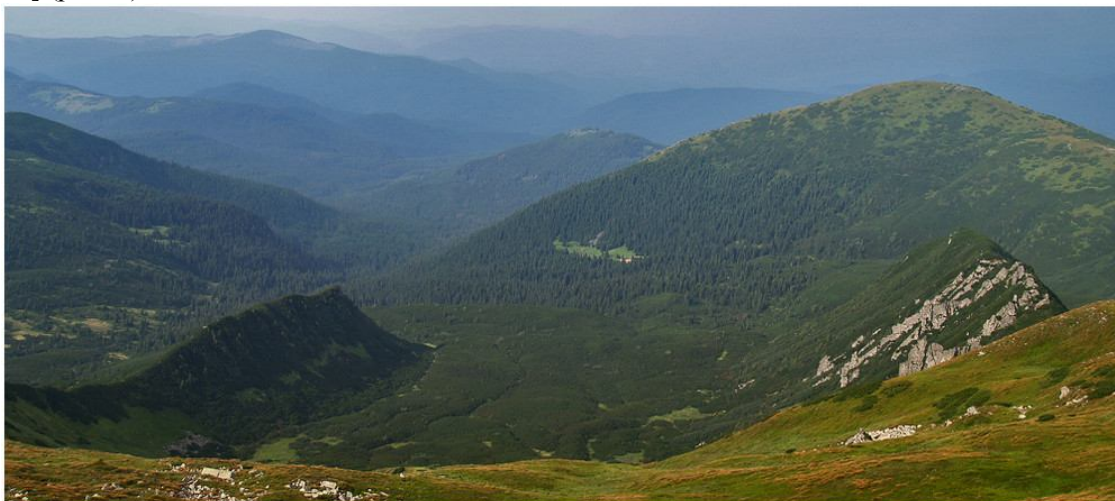

Рис. 3. Великі і Малі Кізли (верхів'я р. Прут в межах хр. Черногора) [9]

На абсолютній висоті 1350–1400 м розміщений ще один кар шириною до 500 м, який, на нашу думку, є продовженням нижніх карів Данцежа, Туркула і Шпиць. Висота тилової стінки близько 130 м, крутість – 30°.

Хребти та вершини Чорногори. Як вже зазначалось, Чорногірський масив у межах басейну р. Прут представлений трьома паралельними хребтами, що витягнуті з північного заходу на південний схід (рис. 4).

Рис. 4. Чорногірський хребет

Північніше головного хребта з вершинами (у м н.р.м.): Говерла (2061) (рис. 5), Брескул (1911), Пожижевська (1822), Данцеж (1846), Туркул (1933) розміщений дворівневий, розчленований витоками Пруту і його притоками, хребет з вершинами Мала і Велика Козмеска (відповідно, 1452 і 1571 м), Гєга (1325 м) на лівому березі р. Прут та Мала й Велика Маришевська (1567 м), Мариш (1340 м) – на правому. Третій, найпівнічніший хребет, фіксується вершинами Кукул (1539 м) та Озірна (1344 м) [6, с. 40–44].

Рис. 5. Гора Говерла [8]

Чорногірський масив є найвиразнішою поперечною бриловою морфоструктурою Полонинсько-Чорногірських Карпат. Він утворився на найскладнішій зі структурно-літологічного погляду ділянці флішового покриву. Найпотужніше представлений Чорногірський покрив (Скупівська і Яловичорська чи Говерлянська підзони). Таке структурно-літологічне різноманіття позначилося на рельєфі масиву. Морфоструктури четвертого-п'ятого порядків у північно-східній, найвищій, частині масиву збігаються з тектонічними елементами карпатського простягання. Головний хребет Чорногори з вершинами Говерла, Ребра, Бребенескул, Піп Іван Чорногірський приурочений до Яловичорської (Говерлянської) підзони, у будові якої беруть участь переважно пісковики чорногірської світи [6, с. 40–44] (рис. 6).

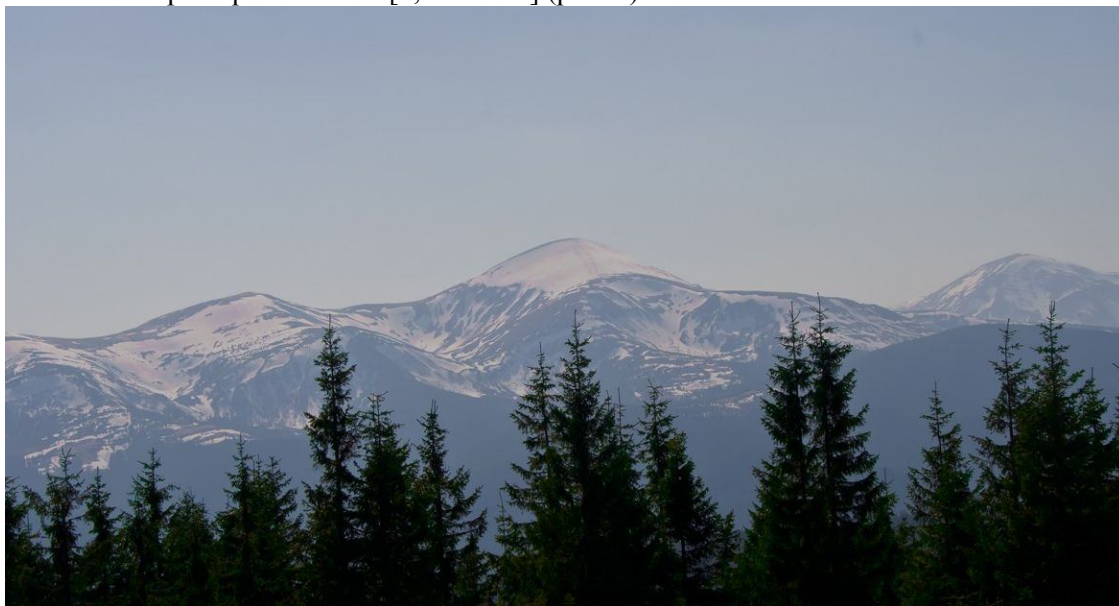

Рис. 6. Чорногірський хребет взимку [10]

Кам'яні розсипи – Греготи. На вершинах і верхніх частинах схилів Чорногори та Горган поширені так звані «греготи» – кам'яні розсипи. В межах Чорногірського хребта продукти вивітрювання можна спостерігати на стінках і днищах карів, на привершинних частинах хребтів і власне на вершинах гір. За складом – це, переважно, відклади скупівської і чорногірської світ [6, с. 81–82]. Поля кам'яних розсипів приурочені, зазвичай, до абсолютних висот 1400–2000 м. Найбільші площі, які покриті греготами в Горганах на лівобережжі Пруту, приурочені до верхніх частин хребта з вершинами Гребля, Хом'як, Синяк, Малий Горган, хребтів Синячка, Пірс Дора, Круглоявірник, Катеринка, Згар (Рис. 7). На правобережжі також зафіксовані кам'яні розсипи, які розташовані на вершинах і верхніх частинах схилів гір Гега і Шекелівка та в урочищі Під Бердо.

Склад порід дуже різноманітний. Трапляються уламки порід розміром більше 4 м по діагоналі, але, переважно, – це уламки розміром 0,3–0,6 м. Форма уламків дуже різна. Найпоширеніші форми – паралелепіпеди, ромби, трапеції та три-шестикутники. Майже всі кам'яні розсипи покриті мохами і лишайниками. Формування розсипів, як вважає більшість дослідників, пов'язане з різким похолоданням клімату в час плейстоценових зледенінь. Приуроченість найбільших масивів кам'яних розсипів до похилих схилів і вирівняних пригребневих поверхонь свідчить про інтенсивне морозне вивітрювання

стрийських пісковиків (верхня крейда) та місцями – пісковиків ямненської і вигодської світ (палеоцен, еоцен, – відповідно).

Рис. 7. Греготи на вершині г. Хом'як

Відслонення «Слон». Найбільшою і водночас найвідомішою обвальнo-осипною ділянкою на досліджуваній території є урочище «Слон», що розташоване на правобережжі р. Прут у м. Яремче. Кожного року ця ділянка є постачальником значного об'єму обвальнo-осипного матеріалу в р. Прут. Висота 150–200 м, ширина 200–400 м. В основі схилу залягає яремчанський строкатоколірний горизонт, вище ямненські пісковики (рис. 8).

Карстові форми рельєфу в Делятині. Поверхня IV надзаплавної тераси р. Прут у присілку Погребнич ускладнена різними карстовими формами. На поверхні цієї тераси зустрічається багато лійок завглибшки 10–20 м і діаметром 10–50, іноді до 200 м. Дно лійок в більшості випадків заболочене та вкрите болотяною рослинністю і деревами (береза, вільха). Вони виникли в солених відкладах воротищенської світи, які залягають близько до поверхні під малопотужним шаром галечників і суглинків. Окремі ділянки прямокутної форми мають значні розміри – 40×120 м, інші лійкоподібні чи у формі амфітеатрів (рис. 9).

Пороги ріки Прут. Значна частина місць де протікає ріка Прут ускладнена різними формами рельєфу, які утворені виходами на денну поверхню твердих гірських порід, таких як відклади ямненської чи стрийської світ. Зокрема можна спостерігати пісковики, аргіліти та алевроліти. Спостерігати пороги можна зокрема в м. Яремче, с. Ворохта та смт Делятин (рис. 10).

Рис. 8. Обвально-осипний схил, урочище «Слон»

Рис. 9. Карстова лійка в ур. Погребнич

Рис. 10. Пороги на р. Прут в смт Делятин

На основі всього вище наведеного можна зробити висновок про цінність гірської частини басейну ріки Прут, зокрема в туристичному плані. Цінні геоморфологічні об'єкти можуть стати основою для розвитку туризму. Адже саме природні туристичні ресурси Карпат приваблюють багатьох туристів.

Список використаних джерел

1. Брусак В. Стан охорони та перспективи використання пам'яток неживої природи національного природного парку «Гуцульщина» [Текст] / В. Брусак, Р. Кобзак // Вісник львівського університету серія географічна. – 2008. – випуск 35. – с. 16-27.
2. Клапчук В.М. Делятинщина: [історико-географічне дослідження] [Текст] / В.М. Клапчук, М.М. Клапчук. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2007. – 584 с.
3. Клапчук В.М. Етапи розвитку річкових долин басейну верхнього Пруту [Текст]: дисертація кандидата географічних наук : 11.00.04 / Клапчук Володимир Михайлович. – К., 1993. – 196 с.
4. Клапчук М.В. Динаміка геоморфологічних процесів гірської частини басейну ріки Прут [Текст] : автореф. дис...канд. геогр. наук : 11.00.04 / КНУ ім. Т.Г. Шевченка. – К., 2012. – 20 с.
5. Кравчук Я.С. Геоморфологія Передкарпаття [Текст] / Я.С. Кравчук. – Львів : Меркатор, 1999. – 188 с.
6. Кравчук Я.С. Геоморфологія Полонинсько-Чорногірських Карпат : [Текст] / Я.С. Кравчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 188 с.
7. Кравчук Я.С. Геоморфологія Скибових Карпат [Текст] / Я.С. Кравчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 231 с.
8. Путешествия и туризм. Новости курортов Украины / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kafa.ws>. – Назва з домашньої сторінки інтернету.
9. Фотографы, модели, визажисты, стилисты / photographers.com.ua / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://photographers.com.ua/pictures/show/kzli_321453/. – Назва з екрану.
10. yAnTag блог – про подорожі, відпочинок, моє життя / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://yablog.org.ua/2009/09/28/shpytsi/>. – Назва з екрану.

УДК 551.4:379.85(477.86)

АНАЛІЗ РЕЛЬЄФУ ГІРСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ РІКИ БИСТРИЦІ НАДВІРНЯНСЬКОЇ ДЛЯ ПОТРЕБ РЕКРЕАЦІЇ ЗАСОБАМИ ГІС

Т.В. Кланчук

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

У статті аналізується рельєф гірської частини басейну ріки Бистриця Надвірнянська для рекреаційних цілей засобами ГІС. Розглядаються різні морфометричні карти, створені засобами ГІС. Висвітлюються шляхи туристичного освоєння району досліджень.

In this article analyzes the mountainous topography of the basin Bystrica Nadvirnianska for recreational purposes by means of GIS are characterized. Various morphometric maps were created by GIS. The ways of tourism development of the research area are elucidated.

Гірська частина басейну ріки Бистриці Надвірнянської – типова для північно-східного макросхилу Українських Карпат басейнова система, на прикладі якої можна проаналізувати рекреаційну спроможність даного регіону, та типових басейнових систем північно-східного макросхилу Українських Карпат. Аналіз рельєфу даної басейнової системи дозволить оцінити туристичні ресурси даного регіону та Горган загалом, які так манять відвідувачів зі всієї України, адже гірська частина басейну даної ріки є серцем Горганського масиву. Бистриця Надвірнянська – ріка, яка бере початок на північному схилі г. Чорна Клева на висоті близько 1600 м у гірському масиві Горгани (рис. 1). Гірська частина басейну Бистриці Надвірнянської знаходиться у межах Надвірнянського району Івано-Франківської області. Довжина ріки у межах досліджуваного басейну 45,5 км, площа водозбору – 613 км², густота гідромережі – 1,5 км/км². Швидкість течії коливається від 2–2,5 м/с у горах до 0,8–1 м/с – при виході з гір [2]. Найбільші її притоки – Зелениця, Довжинець, Рафайлівець, Салатрук, Хрепелів та ін.

Для аналізу рельєфу досліджуваної території найкраще використовувати морфометричні карти, які відображають кількісні характеристики форм та структуру географічних об'єктів. У сьогоdnішній час, коли весь інформаційний простір є технологізований, ми мусимо йти в слід світовим тенденціям і вносити в географічну науку зміни у підході до вивчення басейнових систем засобами ГІС. Геоінформаційна система – сучасна комп'ютерна технологія, що дозволяє поєднати модельне зображення території (електронне відображення карт, схем, космо-, аерозображень земної поверхні) з інформацією табличного типу (різноманітні статистичні дані, списки, економічні показники тощо). Також, це система управління просторовими даними та асоційованими з ними атрибутами. ГІС-технології – технологічна основа створення географічних інформаційних систем, що дозволяють реалізувати їхні функціональні можливості.

Для створення карт і аналізу рельєфу використовувався засіб програмного пакета ESRI ArcGIS Desktop 9.3. В даному програмному пакеті є модулі, які дозволяють створити цифрову модель рельєфу, низку морфометричних карт, зокрема це модулі 3D Analyst, Spatial Analyst та ін.

Вихідними картографічними матеріалами для морфометричного аналізу рельєфу території дослідження були топографічні карти масштабу 1:50 000 знімання 1984 р. (сітка GPS в системі WGS-84).

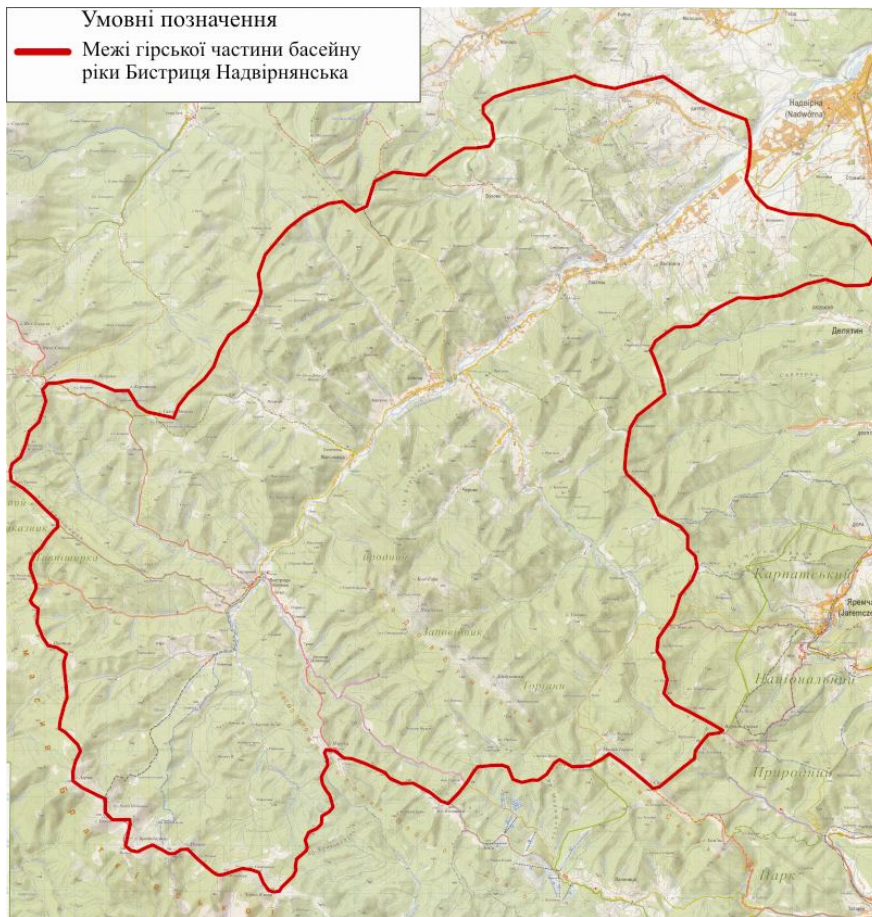

Рис. 1. Басейн ріки Бистриця Надвірнянська

Для виконання поставлених завдань був використаний наступний алгоритм:

1. Прив'язка та векторизація картографічних даних досліджуваної басейнової системи.
2. Створення тривимірної цифрової моделі рельєфу.
3. Побудова карт основних морфометричних параметрів рельєфу.
4. Аналіз морфометричних карт для рекреаційних потреб.

Векторизацію об'єктів було проведено за допомогою інструмента «скетч», яким в ручну було оцифровано всі типи об'єктів: точкові, лінійні та площинні.

На підставі векторних даних було створено цифрову модель рельєфу (рис. 2), що дозволило побудувати карти основних морфометричних параметрів рельєфу:

- 1) карту глибини вертикального розчленування рельєфу.
- 2) карту густоти горизонтального розчленування рельєфу.
- 3) карту крутості земної поверхні.
- 4) карту експозиції схилів.

Аналіз рельєфу гірської частини басейну ріки Бистриці Надвірнянської для рекреаційних потреб проводився методом відмінностей між геоморфологічними областями та способами відпочинкової діяльності людей, найважливіші з яких, на нашу думку, є такі, як: оздоровча, культурно-ознайомчої та спортивна діяльність. Досліджувана частина басейну річки Бистриця Надвірнянська входить до складу двох геоморфологічних областей Карпатської гірської країни – Вододільно-Верховинської

геоморфологічної області та області Скибових, або Зовнішніх Карпат [3; 5]. Морфометричні карти дають нам вичерпне уявлення про даний басейн та його характеристики, наочно дозволяють пересвідчитись про відмінності рельєфу у різних геоморфологічних областях.

Цифрова модель рельєфу

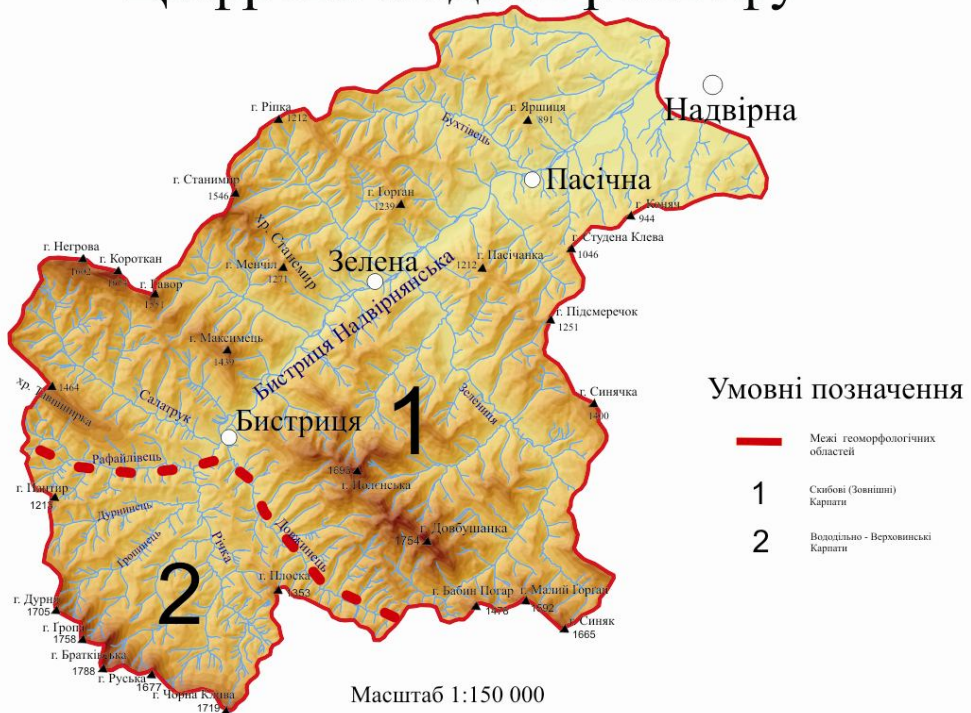

Рис. 2. Цифрова модель рельєфу

Карта глибини вертикального розчленування рельєфу (Рис. 3) – відношення різниці найвищої та найнижчої абсолютних висот до певної площі (зазвичай 1 км²). Виражається в м/км². Показником глибини розчленування є відносні висоти, що характеризують максимальні перевищення вододілів над тальвегами річок чи озер, у середині окремих (елементарних) басейнів. Максимальним значенням вертикального розчленування рельєфу на досліджуваній території є 790 м/км², середнє значення вертикального розчленування рельєфу для даної території є 386 м/км². Найбільші значення вертикального розчленування бачимо на південно-східних схилах гори Максимець, на північно-східних схилах гори Козі Гори, Поленські, Ведмежика, Довбушанки, діапазон перепаду вертикального розчленування тут коливається в межах 700-800 м/км², тобто бачимо, що такі характеристики рельєфу властиві тільки геоморфологічній області Скибових (Зовнішнім) Карпатам. Для Вододільно-Верховинської геоморфологічної області бачимо, що їй характерні менші значення вертикального розчленування на значній території від 100 до 400 м/км² зайнято близько 70 % площі Вододільно-Верховинської області в межах досліджуваного басейну Бистриці Надвірнянської. Найменші значення вертикального розчленування у межах досліджуваної території бачимо поблизу м. Надвірна.

Вертикальне розчленування рельєфу

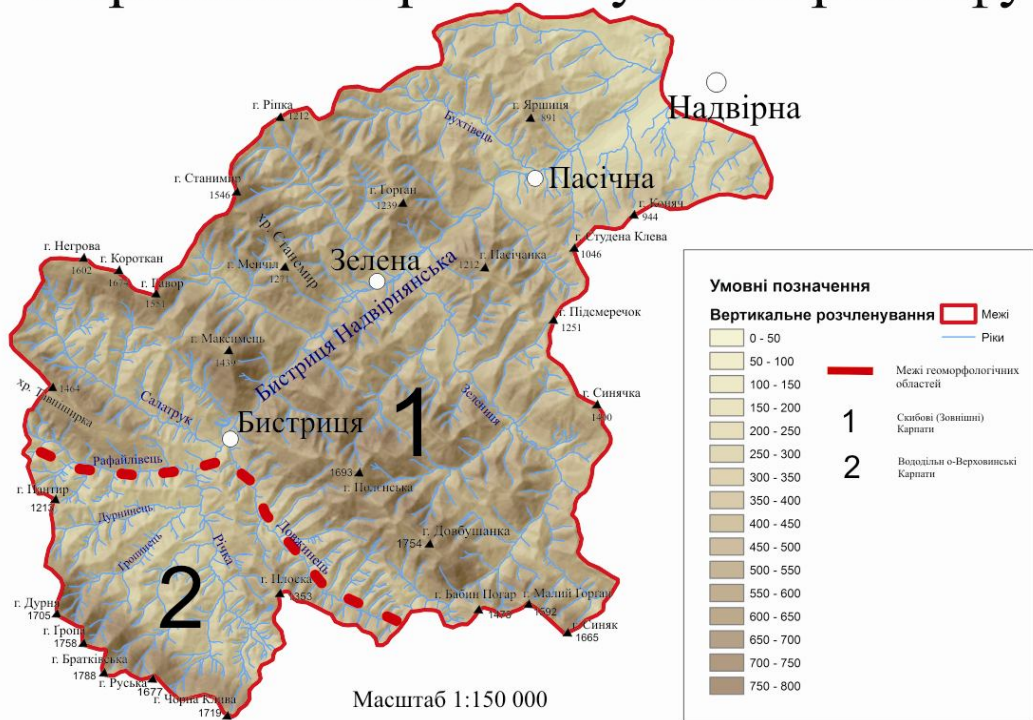

Рис. 3. Вертикальне розчленування рельєфу

Горизонтальне розчленування рельєфу (рис. 4) – відношення довжини тальвегів до досліджуваної площі. Виражається в км/км кв. Середнє значення горизонтального розчленування у межах гірської частини басейну ріки Бистриця Надвірнянська становить 1,5 км/км². Як бачимо з карти є відмінності горизонтального розчленування між геоморфологічними областями Вододільно-Верховинських та Скибових Карпат у межах досліджуваної території, а саме, більші значення горизонтального розчленування є у Вододільно-Верховинській геоморфологічній області, середні значення там становлять 2–3 км/км², а менші значення у області Скибових Карпат, середні значення там становлять 1–2 км/км². Найбільші значення горизонтального розчленування рельєфу фіксуються на притоці Бистриці Надвірнянської – Річці у її верхів'ях (4,1 км/км²), де зливаються численні потоки, які беруть свій початок на Прут-Бистрицькому вододілі, а також у гирлі притоки Бистриці Надвірнянської – Бухтівця, та біля м. Надвірна (3–4 км/км²). Найнижчі значення горизонтального розчленування можна спостерігати на вододілах численних хребтів у межах даного басейну.

Горизонтальне розчленування рельєфу

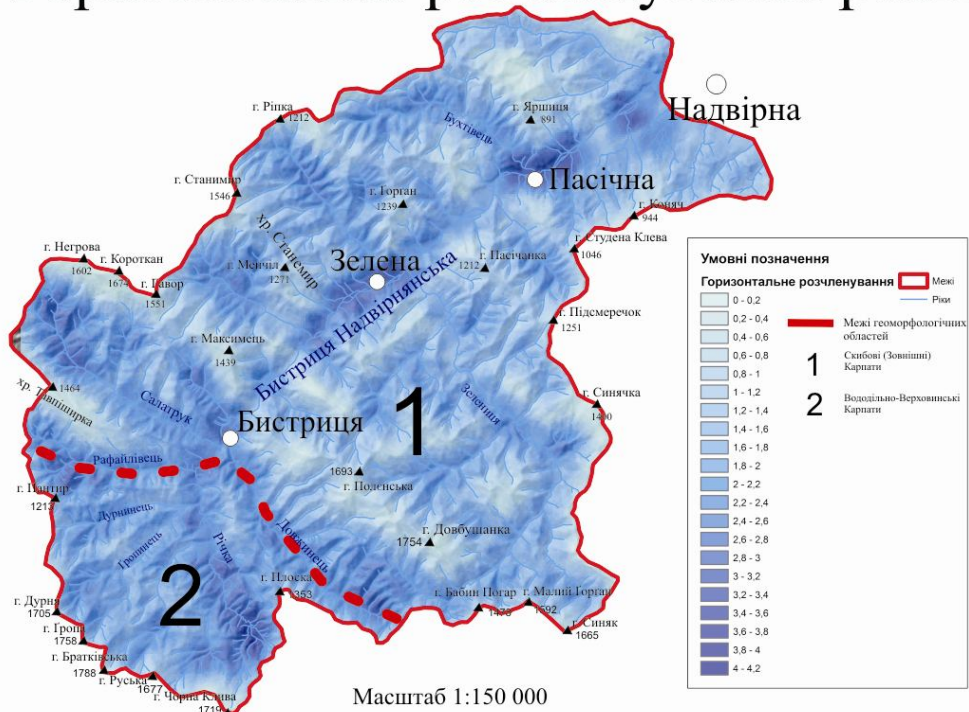

Рис. 4. Горизонтальне розчленування рельєфу

Крутизна земної поверхні називають кут, утворений напрямом схилу і горизонтальною площиною. Карта крутизни земної поверхні (рис. 5) покаже просторове розміщення природних ухилів у межах досліджуваного басейну. Максимальне значення крутизни схилів у межах гірської частини басейну ріки Бистриця Надвірнянська становить 48° . Середнє значення у межах досліджуваної території становить 18° .

За крутизною схили поділяються на (у градусах):

- слабонахилені (1–2);
- середьонахилені (3–5);
- силььонахилені (6–15);
- стрімкі (16–35);
- дуже стрімкі (35–55);
- урвища (більше 56).

В межах досліджуваної території урвища відсутні, а найбільші площі займають саме стрімкі схили, які поширені по всій території. Дуже стрімкі схили можна побачити у підніжжі Довбушанського хребта (г. Довбушанка, Ведмежик, Поленьські та ін.), Тавпіширського хребта та на відрогах Братківського хребта (г. Братківська, Тропа, Дурня та ін.). Бачимо що є відмінність у крутизні схилів між Вододільно-Верховинською геоморфологічною областю та областю Скибових Карпат. У межах Вододільно-Верховинської області бачимо більші площі схилів сильно нахилені, а в межах Скибових Карпат переважають площі стрімких та дуже стрімких схилів. Середьонахилені схили можна бачити у придолинній частині ріки Бистриці Надвірнянської та її приток. Слабонахилені схили спостерігаємо біля м. Надвірна.

Крутизна земної поверхні

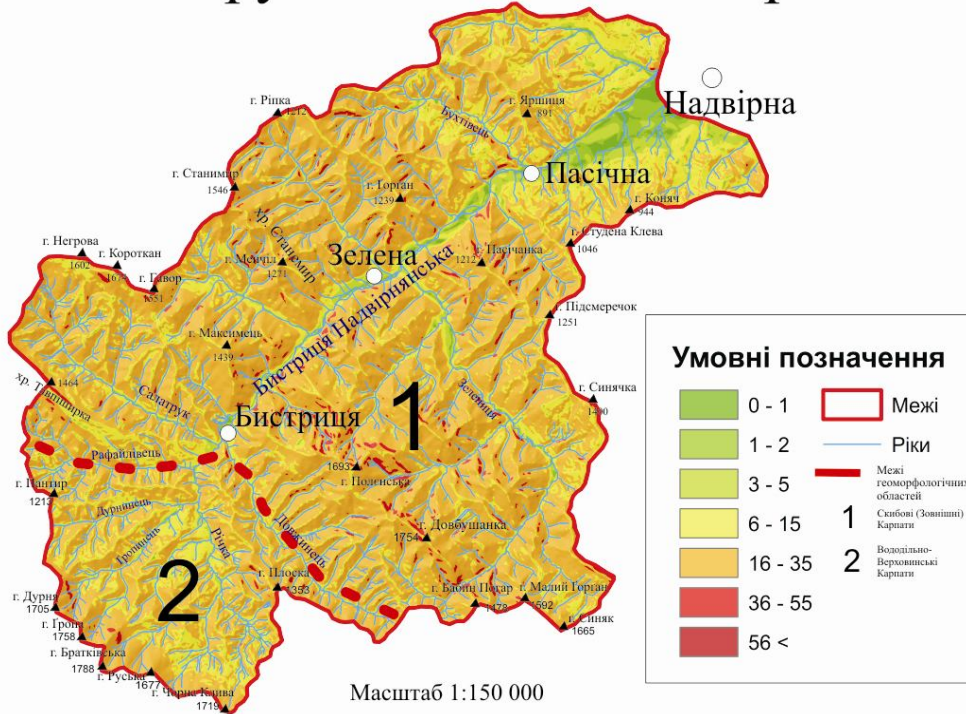

Рис. 5. Карта крутизни земної поверхні

Експозиція схилу – одна з морфометричних характеристик рельєфу, що характеризує просторову орієнтацію елементарного схилу. Експозиція на місцевості визначається шляхом орієнтації схилу відносно сторін світу. Карта експозиції схилів (рис. 6) дозволяє краще уявляти загальну геоморфологічну ситуацію в регіоні. Як бачимо на карті переважають схили північно-східної експозиції, що є типовим явищем для всіх басейнових систем північно-східних макросхилів Українських Карпат.

Для кращого аналізу рельєфу для потреб рекреації гірської частини басейну р. Бистриці Надвірнянської засобами ГІС в майбутньому ми зможемо отримати:

- кругові діаграми розподілу часток площ ділянок з певними значеннями абсолютної висоти, густоти горизонтального та глибини вертикального розчленування рельєфу, крутості земної поверхні, експозиції схилів у межах території дослідження;
- гіпсометричні профілі на підставі тривимірної моделі рельєфу (див. рис. 7);
- гістограми, графіки і таблиці розподілу різних морфометричних параметрів рельєфу.

Експозиція схилів

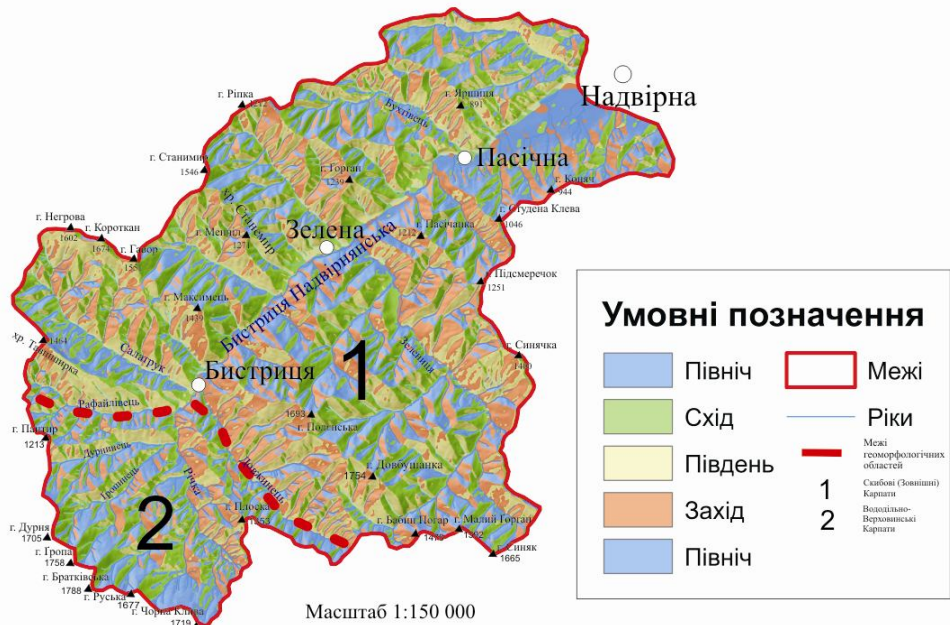

Рис.6. Карта експозиції схилів

Рельєф гірської частини басейну ріки Бистриці Надвірнянської

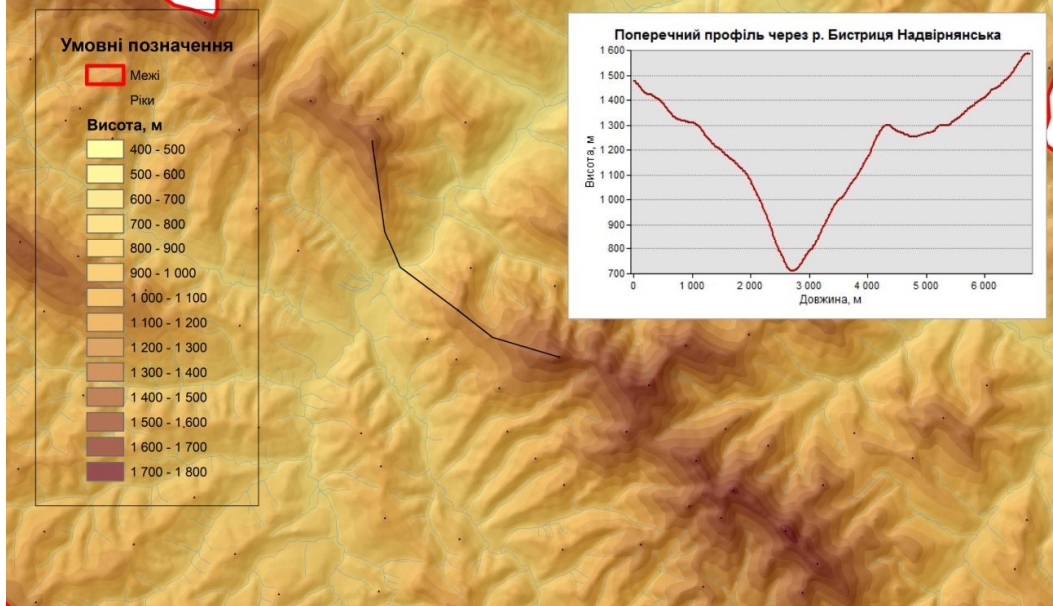

Рис. 7. Поперечний профіль через ріку Бистриця Надвірнянська

Розуміючи важливість польових досліджень, аналіз рельєфу для рекреаційних потреб, проводився під час ряду маршрутів на досліджувану територію (рис. 9). Основні з них це:

1. с. Поляниця – г. Бабин Погар – пер. Столи – с. Поляниця;
2. м. Надвірна – с. Бистриця – г. Плоска – с. Бистриця – м. Надвірна;
3. м. Надвірна – с. Пнів – прис. Новобудови – г. Синячка – м. Яремче.

Рельєф гірської частини басейну ріки Бистриці Надвірнянської

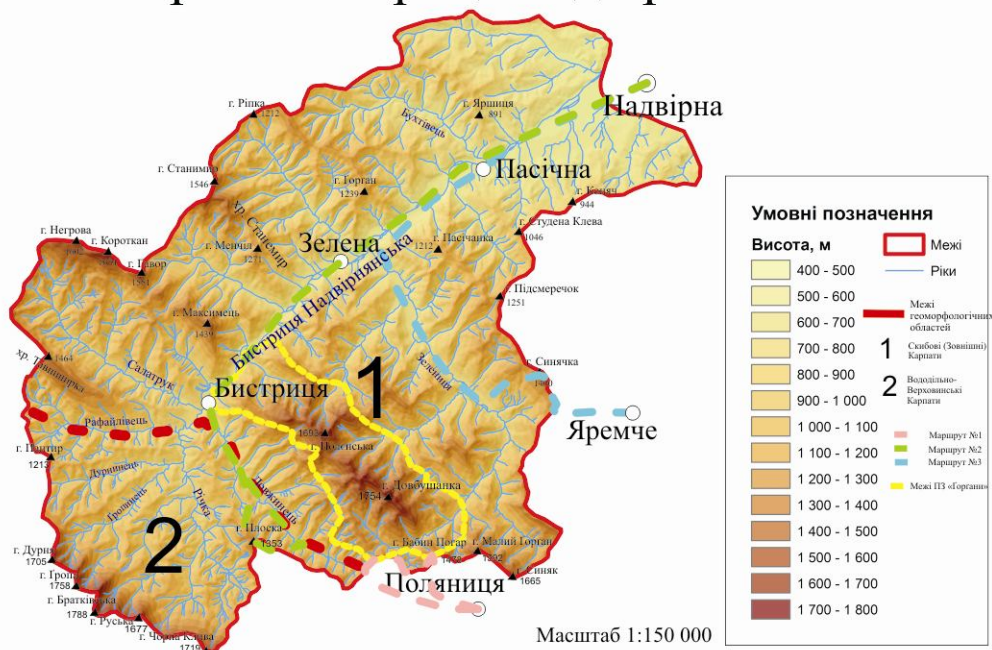

Рис. 8. Схема польових маршрутів на досліджувану територію

Дані польові маршрути було проведено так, щоб не порушувати правил заповідної зони природного заповідника «Горани», який знаходиться в межах гірської частини р. Бистриці Надвірнянської. Під час проходження даних маршрутів було підтверджено старі та виявлено нові прояви морфодинамічних процесів, це зокрема зсуви, селі, лінійна та площинна ерозія, які є небезпечними для рекреантів та мають негативний вплив на рекреаційну діяльність у даному регіоні і дуже часто спричинені саме діяльністю людей. Такі дослідження є дуже важливі для аналізу рельєфу, адже вони дозволяють проводити туристичні маршрути, так щоб не порушувати природну стабільність території.

В сукупності польових досліджень та аналізу рельєфу засобами ГІС для потреб рекреації ми отримуємо чітку картину рекреаційної спроможності гірської частини басейну ріки Бистриці Надвірнянської. Аналіз рельєфу методом відмінностей між геоморфологічними областями та способами відпочинкової діяльності людей дозволяє нам зробити наступні висновки:

1. на основі даних морфометричних карт можна здійснити геоморфологічне районування досліджуваного басейну за різними морфометричними показниками (виділити підрайони та мікрорегіони), що дозволить детальніше проаналізувати та оцінити рекреаційну спроможність даної території;

2. різні морфометричні карти дають відмінне уявлення про територіальні відмінності між різними ділянками басейну найкраще їх ілюструють карти – вертикального розчленування рельєфу та крутизни земної поверхні, найгірше – горизонтальне розчленування рельєфу.
3. в межах досліджуваної території у геоморфологічній області Скибових Карпат, рекреаційна можливість рельєфу, дозволяє проводити більше спортивну та оздоровчу діяльність людей, але для цього потрібно відводити спеціалізовані ділянки території;
4. в межах геоморфологічної області Вододільно-Верховинських Карпат, на території гірської частини басейну р. Бистриці Надвірнянської, зважаючи на більш сприятливі морфометричні показники рельєфу для рекреаційних потреб, можна проводити культурно-ознайомчу та оздоровчу рекреаційну діяльність;
5. на досліджуваній території є природний заповідник «Горгани», функціонування якого позитивно впливає на охорону рельєфу в даному регіоні, саме тому слід розробляти туристичні шляхи не перетинаючи території заповідника;
6. важливість аналізу рельєфу для рекреаційних потреб в даному регіоні є дуже важливою та актуальною, оскільки південно-східна частина досліджуваного басейну межує із ТК «Буковель», який з часом може розвинути свою діяльність і в даному басейні;
7. тривимірна модель рельєфу допоможе краще проводити різноманітні туристичні маршрути, оцінюючи їх складність.
8. для практичних цілей співставлення карти крутизни земної поверхні з різними типами природокористування, отриманими у результаті дешифрування космоснімків в програмі Google-Earth з високою роздільною здатністю, дає можливість виділити ділянки, які потребують оптимізації природокористування з огляду на активізації чи небезпеку активізації шкідливих для людини морфодинамічних процесів та запропонувати заходи щодо оптимізації природокористування (наприклад, змінити рільниче використання на пасовище чи залуження і перетворити на сіножаті, зміна трас простягання туристичних стежок по більш виположених схилах чи греблях відрогів хребтів у вигляді серпантинів і т.д.).

Література та джерела

1. Андрейчук Ю.М. Застосування ГІС для аналізу рельєфу басейнових систем : на прикладі р. Коропець / Ю.М. Андрейчук // Геодезія, картографія і аерофотознімання. – 2003. – Вип. 63. – С. 183–187.
2. Брусак В.П. Геоморфологічні дослідження в заповідниках / В.П. Брусак / Українська геоморфологія : стан і перспективи. – Львів : Меркатор, 1997. – С. 242–245.
3. Кравчук Я.С. Геоморфологія Скибових Карпат / Я.С. Кравчук. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2005. – 231 с.
4. Марчак А. Методика морфометричного аналізу рельєфу басейнових систем гірських територій засобами ГІС-технологій : на прикладі басейну р. Прут у межах Чорногори / А. Марчак // Вісник Льв. ун-ту. Сер. геогр. – 2012. – Вип. 40. – Ч. 2. – С. 68–90.
5. Сливка Р.О. Геоморфологія Вододільно-Верховинських Карпат / Р.О. Сливка. – Львів : Вид. центр ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 152 с.

ОЦІНКА ТУРИСТИЧНОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ (НА ПРИКЛАДІ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)**Я.С. Коробейникова**Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ

У статті розглядаються сучасні проблеми розвитку інфраструктурних елементів сільського туризму. Виконані розрахунки транспортного забезпечення районів Івано-Франківської області за показниками Юдзуру-Като та Успенського та показників насиченості садибами сільського туризму. Дані розрахунки є основою для обґрунтування заходів щодо оптимізації туристичної інфраструктури в межах районів Прикарпаття.

The article deals with the modern issues of the infrastructural elements of rural tourism. The calculations of the transport implementation of the districts of Ivano-Frankivsk region in terms Yudzuru-Kato and Uspenskyi and saturation indexes of rural houses are made. These calculations are the basis of the measures of optimization of tourism infrastructure within the Precarpathian districts.

Постановка проблеми. У Івано-Франківській області туризм визнано пріоритетною галузю, тому не дивно, що швидкими темпами почала розвиватись туристична інфраструктура, а особливо зросла кількість засобів розміщення. Аналіз динаміки кількості закладів розміщення у Івано-Франківській області вказує на те, що кількість закладів розміщення збільшується з кожним роком. [1] Основну частину цього сектору займають сільські садиби. Враховуючи те, що 57,4% населення області проживає на території сіл, важливим для регіону є розвиток сільського зеленого туризму. Крім того, більше половини мешканців працездатного віку не мають постійної роботи. Аналізуючи динаміку кількості сільських садиб слід відзначити, що їх кількість з кожним роком збільшувалась, а у період з 2007 по 2009 рр. збільшилась майже вдвічі[1]. Позитивний вплив сільського туризму на вирішення соціально-економічних проблем села полягає у тому, що він розширює сферу зайнятості сільського населення у сфері обслуговування. При певному нагромадженні кількості відпочиваючих з'являється потреба в задоволенні їх різноманітних запитів, а це, у свою чергу, стимулює розвиток сфери послуг: транспортних, зв'язку, торгівлі, служби побуту, відпочинково-розважальних та інших. Проте на сьогодні однією з основних перешкод в розвитку сільського зеленого туризму є незадовільна транспортна інфраструктура [2].

Актуальність проблеми. Актуальність проблеми полягає у тому, що розвиток сільського туризму неможливий без туристичної інфраструктури, а саме, найважливіших інфраструктурних елементів для цього виду туризму – транспортної інфраструктури та, власне, садиб розміщення туристів, які в сукупності становлять основну інфраструктуру розвитку сільського туризму

Метою досліджень є оцінка елементів основної інфраструктури для розвитку сільського туризму на території Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу. Засобом адаптації загальних теоретичних та методологічних принципів дослідження забезпеченості регіону транспортом і зв'язком з урахуванням особливостей регіонів є застосування спеціальних економіко-математичних методів [3]. Для порівняної оцінки транспортного та інформаційного

забезпечення регіону використовується комплексний показник – коефіцієнт Енгеля - Юдзуру Като, що розраховується за формулою (1):

$$K_E = \frac{L}{\sqrt{S_p \cdot P_p}}, \quad (1)$$

де K_E - коефіцієнт Енгеля- Юдзуру Като;
 L – довжина всіх транспортних комунікацій регіону, км.;
 S_p – площа досліджуваного регіону, км.;
 P_p – чисельність населення регіону, тис.чол.

Даний показник характеризує забезпеченість шляхами сполучення та інформаційними мережами. Коефіцієнт Енгеля - Юдзуру Като є порівняним, тому для нього не наводяться нормативні показники. З іншого боку даний коефіцієнт є основою для порівняльного аналізу концентрації транспортної мережі. Водночас коефіцієнт Енгеля - Юдзуру Като має ряд недоліків. Він не враховує ступінь економічного розвитку регіону. В зв'язку з тим, оцінюючи відносно забезпечення інфраструктурою певної території, використовують коефіцієнт Успенського, який дозволяє порівнювати транспортне та інформаційне забезпечення різних регіонів з урахуванням території, населення та обсягів виробництва (2):

$$K = \frac{L}{\sqrt[3]{S_p \cdot P_p \cdot Q}}, \quad (2)$$

де K – коефіцієнт Успенського;
 L - довжина всіх транспортних комунікацій регіону, км.;
 S_p – площа досліджуваного регіону, км.;
 P_p – чисельність населення регіону, тис.чол.

Q – валова продукція товарів підприємств, вироблених на території, грн. (табл. 1).

Дані розрахунки ілюструють лише кількісні показники розвитку транспортної інфраструктури. Поза увагою залишається якість наданих послуг, показники швидкості переміщення, оптимального розміщення та взаємодії складових транспортної системи, тощо [4].

Таблиця 1

Вихідні дані до розрахунків показників транспортної забезпеченості

№ з/п	Назва району	Площа регіону, км ² .	Чисельність населення, тис.чол.	Довжина транспортних магістралей, км	Валова додана вартість, тис.грн.
1	Богородчанський	800	70,1	240,7	166290,7
2	Верховинський	1300	32,2	201,9	8402,8
3	Галицький	700	68,8	291,3	5800000,0
4	Городенківський	700	64,0	221,0	176600,0
5	Долинський	1600	72,0	273,1	1072100,0
6	Калуський	600	61,6	267,1	13153,6
7	Коломийський	1000	107,1	407,3	174400,0
8	Косівський	900	93,5	298,9	46560,0
9	Надвірнянський	1300	113,9	296,4	1712700,0
10	Рогатинський	800	55,2	230,2	329200,0
11	Рожнятівський	1300	77,2	369,8	863300,0
12	Снятинський	600	71,6	294	290100,0
13	Тисменицький	700	85,1	795	1120000,0
14	Тлумацький	700	55,0	740	50141,0
15	Яремчанська міська рада	700	21,4	280	1702,6

Згідно проведених розрахунків поділимо райони на три групи: з низьким, середнім та високим рівнями забезпеченості шляхами сполучення.

Низький: Верховинський, Долинський, Надвірнянський, Снятинський.

Середній: Богородчанський, Галицький, Городенківський, Калуський, Коломийський, Косівський, Рогатинський, Рожнятівський.

Високий: Тисменицький, Тлумацький, Яремчанська міська рада (рис. 1.1).

Рисунок 1.1 – Показники транспортного забезпечення Івано-Франківської області за коефіцієнтом Енгеля - Юдзуру Като

За коефіцієнтом Успенського:

Низький: Богородчанський, Верховинський, Галицький, Городенківський, Долинський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рогатинський, Рожнятівський, Снятинський, Тисменицький.

Середній: Калуський, Тлумацький.

Високий: Яремчанська міська рада (рис. 1.2).

Поданий аналіз транспортного забезпечення в картографічному вигляді вказує на те, що ефективним та адекватним показником транспортного забезпечення району для розвитку туризму є коефіцієнт Енгеля-Юдзуру Като, так як коефіцієнт Успенського враховує валову продукцію товарів підприємств, вироблених на території, що, як правило в туристичних регіонах не є визначним чинником розвитку галузі.

Рисунок 1.2 – Показники транспортного забезпечення Івано-Франківської області за коефіцієнтом Успенського

Сільський зелений туризм набув популярності уже в усіх громадах регіону. За останніми даними у сфері сільського туризму працюють близько 750 сімей з різним ступенем якості в обслуговуванні відпочиваючих. Причому найбільша кількість – понад 500 садиб, зосереджена на території Яремчанської міської ради (м. Яремче, с. Паляниця, с. Татарів, с. Микуличин, с-ще Ворохта та с. Яблучниця) (рис. 1.3). Аналізуючи зібрані дані про сільське населення, працездатне населення і зелені садиби, проведені розрахунки по насиченості районів садибами сільського туризму.

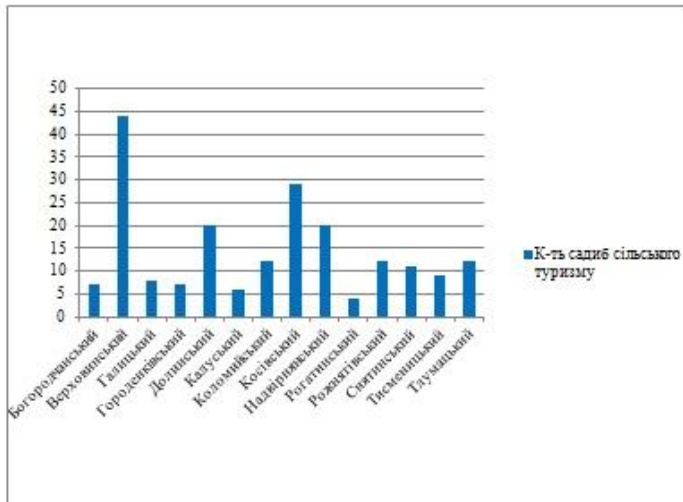

Рисунок 1.3 - Кількість сільських садиб по районах

Рисунок 1.4 – Насиченість сільськими садибами Івано-Франківської області

Розраховані коефіцієнти насиченості садибами сільського туризму по відношенню до кількості сільських дворів у районах Івано-Франківської області за формулою:

$$K_{\text{нас}} = K\text{-ть садиб сільського туризму} / K\text{-ть дворів, (3)}$$

Згідно проведених розрахунків поділимо райони на три групи: з низьким, середнім та високим рівнями насиченості області сільськими садибами:

Низький: Богородчанський, Верховинський, Галицький, Городенківський, Долинський, Калуський, Коломийський, Косівський, Надвірнянський, Рогатинський, Рожнятівський, Снятинський, Тисменицький, Тлумацький.

Високий: Яремчанська міська рада (рис. 1.4).

Розрахунки насиченості сільськими садибами показали, що всі райони Івано-Франківської області мають значні перспективи щодо розвитку індустрії гостинності в сільській місцевості, необхідним є активно пропагувати розвиток сільського туризму в усіх районах області, які мають значні перспективи облаштування сільських садиб для потреб туризму. Велика концентрація садиб спостерігається тільки у Яремчанській міській раді.

Провівши розрахунки по забезпеченню шляхами сполучення кожного з районів області, можна сказати, що більшість районів області мають погане сполучення, особливо віддалені гірські. Високий рівень транспортної забезпеченості мають райони, які знаходяться недалеко від обласного центру та територія Яремчанської міської ради.

Висновки. Проведені дослідження щодо елементів основної інфраструктури для розвитку сільського туризму дають змогу виділити основні пріоритетні напрямки щодо її удосконалення. Таким чином, слід провести ряд заходів для удосконалення і розвитку транспортної інфраструктури у районах з високим і середнім рівнями забезпеченості шляхами сполучення, таких як: Тисменицький, Тлумацький, Яремчанська міська рада та інші. У районах з низьким рівнем забезпеченості шляхами сполучення (Верховинський, Долинський, Надвірнянський, Снятинський) необхідно їх створювати і формувати транспортну інфраструктуру. Також корисності і зручності у сільському туризмі додасть забезпечення сервісної та інформаційної інфраструктури в зонах автомобільних доріг. Органи управління повинні усіляко підтримувати і пропагувати розвиток сільського туризму, адже організація відпочинку на селі істотно впливає на благоустрій села, розвиток соціальної інфраструктури, сфери обслуговування, поліпшення демографічної ситуації у сільській місцевості. Поза увагою органів влади залишається проект закону «Про сільський зелений туризм», який так і не прийнятий Верховною Радою України [5].

Література

1. Головне управління статистики в Івано-Франківській області / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>.
2. Шмагельська М.О. Фактори розвитку сучасного сільського туризму / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://tourlib.net/statti_ukr/shmagelska.htm.
3. Світова економіка : підручник для студентів вищ. нав. закл. / [Філіпенко А.С., Рогач О. І., Шнирков О.І., Веклич О.О. та ін.]. – К. : Либідь, 2001. – 582 с..
4. Енциклопедичний словник –довідник з туризму / [упоряд. В.А Смолій, В.К. Федорченко, В.І. Цибух]. – К. : Слово, 2006. – 372 с.
5. Туристична діяльність : Нормативна база / [упор. О.М. Роїна]. – К. : КНТ, 2005. – 448 с.

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ЗЕЛЕНОГО ТУРИЗМУ НА ЖИТОМИРЩИНІ

Т.М. Коткова, О.Ю. Козловський, О.Ф. Дунаєвська

Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир

Розглянуто проблеми розвитку сільського зеленого туризму у Житомирській області, його можливості для покращення соціально-економічного стану сільського населення Полісся. Окрему увагу приділено можливостям розвитку краєзнавчого та етнографічного туризму на Житомирщині.

The problems of rural green tourism in Zhytomir region were discussed. The authors pay attention to opportunities for development of local lore and ethnotourism in Zhytomir area.

Постановка проблеми та огляд літератури з досліджуваного питання. Житомирщина на тлі інших областей України відзначається доволі строкатим різноманіттям природних комплексів, значними історико-культурними, етнографічними надбаннями та лінгвістичними відмінностями.

Сільський туризм на Житомирщині перебуває наразі в зародковому стані, хоча доволі стрімко розвивається у Карпатському регіоні та в Криму.

За даними Союзу сприяння розвитку сільського зеленого туризму в Україні (ССЗТУ), регіональні представництва Союзу просують близько 600 садіб загальною місткістю більше 6 тис. місць, які щорічно приймають не менше 800 тис. чол. [2]. На Житомирщині станом на 2012 р. налічувалося 12 ГС, з них – всього 3 садиби сертифіковані. Однак на Житомирщині теж є що подивитись туристам. В області на державному обліку перебуває 49 пам'яток архітектури, з них 47 – загальнодержавного значення. До списку історичних міст і селищ включено: Бердичів, Житомир, Коростень, Новоград-Волинський, Коростишів, Любар, Овруч, Радомишль, Олевськ [3]. Наявні понад дві сотні територій і об'єктів ПЗФ, 18 з яких – загальнодержавного значення.

Мета дослідження полягає в популяризації, вивченні та науковому обґрунтуванні відпочинку у сільських населених пунктах Житомирщини як серед місцевих мешканців, власників агросадіб, так і серед відпочивальників.

Результати дослідження. Житомирщина – край надзвичайної природи з унікальними живописними ландшафтами, де кожне село має свою історію та славиться своїми мешканцями. Поліські села мають унікальний житловий фонд – притаманний саме для поліського регіону, який відомий неймовірно роботящими та добрими, хоч і менше технологічно «просунутими», ніж у інших регіонах людьми.

На Поліссі, де мало орних земель, немає промислових підприємств, а колективні та державні сільськогосподарські підприємства давно розпалися, населення чи не найбільше потерпає від економічної та екологічної кризи, спричинених інтенсивним вирубуванням лісів за відсутністю інших видів зайнятості, необґрунтованим осушенням боліт і видобутку торфу, негативними впливами видобутку корисних копалин. Саме тому, тут спостерігається чи не найвищий відсоток безробіття. Офіційна незайнятість населення спонукає місцевих мешканців тимчасово або й на постійно мігрувати у міста. Ті ж, що залишаються, перебувають у депресивному стані, що, в свою чергу, призводить до погіршення криміногенної ситуації (хоч Житомирщина завжди вважалася досить благополучною в цьому сенсі), пияцтва, зменшення народжуваності, суїцидів та ін. За даними Обласного центру здоров'я та спортивної медицини (2011), Житомирщина займає 1 місце за рівнем дитячого алкоголізму.

Враховуючи відсутність капіталовкладень на створення нових робочих місць у сільській місцевості на Житомирщині, як на загальнодержавному, так і обласному рівні, більше уваги треба приділяти тим галузям, які не потребують для свого розвитку великих коштів. До таких галузей належить сільський зелений туризм, який давно практикується в Україні, але на Житомирщині місцевий осередок спілки сприяння розвитку сільського зеленого туризму створено лише у позаминулому році – останнім в Україні.

Це, імовірно, пов'язано з тим, що значна частка території області належить до зони радіоактивного забруднення, а також з необізнаністю міських мешканців щодо можливостей відпочинку в селах області. Більшість сіл мають відповідну рекреаційну базу, оскільки на Житомирщині добре розвинена гідрологічна мережа, отже є можливість відпочивати на майже незайманих берегах річок та озер. Крім того, на Житомирщині, найбільша кількість боліт, які мають унікальний рослинний та тваринний світ на фоні безмовної тиші, що може неабияк здивувати та задовольнити потреби у відпочинку міських жителів (зокрема збирання журавлини). Прикладом таких є найбільше на території Житомирської області болото Телячий мох, площа якого понад 1500 га.

У нашій області є передумови розвитку відпочинку в сільській місцевості, насамперед активний туризм, водний туризм, скелелазіння, а також сільський зелений туризм, який можна розглядати як специфічну форму підсобної господарської діяльності. Існують різні підходи до трактування СЗТ: 1) туризм у сільському середовищі з використанням природного та культурного потенціалу регіону (див. проект ЗУ «Про сільський зелений туризм»), або 2) як форму малого підприємництва, що дає можливість певною мірою вирішити проблему зайнятості сільського населення, покращити його добробут, повніше використати природний та історико-культурний потенціал сільської місцевості (див. документи спілки сприяння сільському зеленому туризму в Україні (СССЗТУ). Справа розвитку сільського відпочинку має реальну державну перспективу і сприяє поліпшенню соціально-економічної ситуації сільської місцевості регіону. (Ці види діяльності можна проводити в межах обумовлених дією нормативних актів, дозволених законодавством).

Сільський зелений туризм може виступити важливим чинником збільшення надходжень до місцевого бюджету, активізації розвитку деяких галузей народного господарства (торгівля, транспорт, зв'язок, сільське та лісове господарство (останнє на комерційній основі) та ін. Крім того збережуться та популяризуватимуться витвори народного мистецтва, зокрема народні промисли.

Сільський зелений туризм на Житомирщині може дати поштовх для відродження й розвитку традиційно поліської культури: народної забудови, мистецтва, мисливства, рибальства, збиральництва та усього того, що складає своєрідний колорит поліщуків – одвічних мешканців лісових районів, і що, поряд із природно-рекреаційними чинниками, є не менш привабливим для відпочивальників, а також сприяти проведенню фестивалів, що спрямовані на відродження народних традицій. Такими на Житомирщині є етнофестивалі всеукраїнського та обласного масштабу, зокрема: «Поліське весілля» в м. Житомир, «Купальські роси» в с. Немиринці Ружинського району, «Лесині джерела» в м. Новоград-Волинський, «Поліське перевесло» в смт. Ємільчино, «Зорі над Убортю» в м. Олевськ, «Фестиваль дерева» в м. Коростень та ін.

Особливо цікавим може бути відпочинок у селі тоді, коли до нього долучаються цікаві екскурсійні маршрути, що розкривають витoki та джерела народної культури та мистецтва, літератури, української духовності в цілому. На Житомирщині достатньо цікавих і унікальних пам'яток природи та архітектури, є можливість ознайомлення з

центрами народних художніх промислів, ткацтва, вишивання, гончарства, малярства, різьблення по дереву, лозоплетіння, виготовлення виробів з берести. А перебування у сім'ях сільських трударів Полісся дає змогу ознайомитись з етнографічними особливостями окремих адміністративних районів, особисто долучитись до святкування релігійних свят. Тут краще, ніж на сході держави, збережені народні традиції: залишилось ще достатньо людей, що можуть відтворити старовинний побут та говорять на типовому поліському діалекті, замішаному на суміші української та білоруської мов.

Саме завдяки сільському відпочинку мешканці промислових міст з масовою субкультурою мають можливість відпочити від неї та долучитись до справжніх поліських автентичних традицій.

Крім того, етнокультура поліщуків Житомирщини – нащадків древлян – може показати світові українську незайману глибинку, природа якої мало змінилася з часів їхніх предків і може приваблювати також іноземних туристів, навіть мешканців тамтешніх сіл, що є більш урбанізованими, порівняно з українськими. Тому як передумову успішного розвитку відпочинку в сільських етнографічних районах треба розглядати відродження й розвиток всього спектру традиційної культури, починаючи від форм господарських занять до уподобань окремих мешканців, що діятимуть як сприятливі чинники для індивідуального відпочинку в етнографічному краї жита і миру.

Місцеве населення Житомирщини, особливо жінки, відсоток безробіття серед яких вищий, ніж у чоловіків, зможе отримувати реальні доходи у сфері сільського зеленого туризму від таких видів діяльності, як:

- послуги розміщення туристів;
- надання послуг харчування, в т. ч. екологічного;
- облаштування туристичних стежок;
- облаштування й експлуатація стоянок для туристів;
- здійснення послуг туристичного супроводу;
- транспортне обслуговування туристів;
- проведення майстер-класів з народних промислів;
- егерська діяльність (полювання, аматорське та спортивне рибальство);
- прокат туристичного спорядження;
- розробка програм народних дійств та обрядів;
- відродження і розвиток народних промислів;
- продаж відпочиваючим дикорослих ягід, лікарських трав та грибів.

Власники агроосель мають усвідомлювати відповідальність, яку беруть на себе, організовуючи відпочинок у своїх оселях. Адже недоброякісне обслуговування може назавжди відбити у клієнта бажання відпочивати не тільки в даному, а й у будь-якому селі взагалі.

Урбанізовані міські жителі, які приїжджають відпочити у сільську оселю, бажають споглядати красиву природу, тому місцеві краєвиди повинні мати привабливий вигляд. Сільська громада має дотримуватися санітарно-гігієнічних умов проживання, дбати про відсутність засмічення довкілля, естетичний вигляд будинків, вулиць, громадських закладів, підбілених дерев у садках, про наявність атракцій.

Умови проживання повинні гарантувати можливість зручного, комфортного нічлігу, дотримання особистої гігієни, наявність повноцінного харчування з використанням переважно місцевих продуктів та меню з місцевих страв.

Переважна частка відпочивальників не проінформовані щодо унікальності відпочинку в поліських регіонах. Доцільно було б з метою кращої поінформованості залучати ЗМІ, видавати буклети та ін. про туристичні родзинки Житомирщини, а також довести до свідомості селян регіону, що організація прийому гостей сприятиме

зміцненню їхніх індивідуальних (фермерських) господарств. При цьому зацікавлені селяни та місцеві громади більше перейматимуться проблемами збереження сільських ландшафтів та чистоти довкілля. Сільський туризм також може допомагати лісівництву на комерційній основі.

Потрібно урізноманітнити форми пошуку прихильників цього виду відпочинку, якомога швидше створити механізм, що дозволить забезпечити реальних відпочивальників для сіл нашого регіону.

Література

1. Закулісний О. Кількість безробітних в регіоні зростає / О. Закулісний // Меркурій бізнес. – 2013. – 27 березня.
2. Дейнеко Л.В. Сільський туризм як один із напрямків розвитку підприємництва на селі / Л.В. Дейнеко, І.О. Іртищева, П.М. Купчак / Мат. III Міжнар. н.-п. конф. «Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі». – Житомир : Вид-во ЖФ КІБІТ, 2009. – С. 59–63.
3. Козловський О.Ю. Екологічні аспекти сільського зеленого туризму / О.Ю. Козловський, О.Ф. Дунаєвська // Мінерально-сировинні багатства України: шляхи оптимального використання : Зб. мат. V Всеукр. н.-кращ. конф. – Володарськ-Волинський : Держ. установа «Музей коштовного і декоративного каміння», 2012. – С. 121–126.
4. Першко І.О. Етнічний туризм в Україні : до історії вивчення питання / І.О. Першко / Мат. III Міжнар. н.-п. конф. «Актуальні проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку індустрії туризму в Україні та Польщі». – Житомир : Вид-во ЖФ КІБІТ, 2009. – С. 76–80.

**СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГО ТУРИЗМУ ОРГАНАМИ МІСЦЕВОГО
САМОВРЯДУВАННЯ (за матеріалами маркетингових досліджень проектних
сільських рад Карпатського регіону)**

Н. Кудла

Львівський інститут економіки і туризму, м. Львів

Представлено результати досліджень з розвитку сільського туризму у Карпатському регіоні; визначено основні чинники, що впливають на розвиток сільського туризму; охарактеризовано форми популяризації агротуристичної діяльності й можливості залучення додаткових джерел фінансування сільських рад; обґрунтовано шляхи активізації діяльності сільського населення з надання туристичних послуг.

The paper summarizes the results of a number of studies in the development of rural tourism industry in the Carpathian region and outlines primary factors that impact the development of this sector. These findings are accompanied by the description of the forms of promotion of green tourism activities and options for attracting further sources of financing for village councils. In addition, the paper substantiates a rationale for opportunities to boost the efforts of rural population in providing tourism services.

Роль і значення сільських рад значно змінилися в умовах ринкової економіки України. Саме місцеве самоврядування, а не виключно держава, вирішує питання формування сільських територій й створення моделей майбутнього розвитку. Нині органи місцевого самоврядування стали самостійними інститутами, до компетенції яких належить задоволення у широкому розумінні сукупних потреб локальних спільнот.

Сільські ради володіють дієвими інструментами впливу на локальну економіку. Вони можуть підтримати ініціативу підприємливих селян, змінити виробничу структуру сільської території. Формування сприятливого середовища для підприємництва має бути в центрі уваги місцевої влади, оскільки зростання кількості зайнятих у сільській місцевості, підвищення внаслідок цього доходів населення – один із напрямів її діяльності [1, с. 212].

Метою дослідження було пізнання думки й поглядів депутатів пілотних сільських рад гірської місцевості щодо надання туристичних послуг як чинника розвитку сільських територій, розуміння того як вони орієнтуються у цій проблематиці, як сприяють підтримці місцевих ініціатив у сфері сільського туризму на території сільської ради.

Дослідження проводилося у чотирьох адміністративних районах Львівської області з виокремленням семи сільських рад, а саме у Розлучській, Верхньогуснянській Турківського району, Волосянківській, Орявській Сколівського району; Стрільківській Старосамбірського району, Новокропивницькій, Довжансько-Гірській Дрогобицького району у яких ефективно функціонують селянські домогосподарства, що надають послуги туристам.

Для реалізації поставленого завдання було використано анкетний метод опитування респондентів. З розданих 110 анкет отримано 92 заповнених бланки, однак на деякі питання народні обранці не дали відповіді.

Суспільно-демографічна характеристика респондентів засвідчила, що серед народних депутатів стаж роботи в органах місцевого самоврядування до 4 років мали 35 %, 5–8 років – 23 %, 9–12 років – 15 %, 13 і більше років – 15 %. Не вказали стажу своєї роботи

на посаді народного обранця 12 % опитаних. Розподіл щодо освітнього рівня: 5 % мали середню спеціальну, 23 % – незакінчену вищу і 37 % вищу освіту. Стосовно віку депутати характеризувалися так: 18–30 років – 5 %, 31–40 % років – 12 %, 41–50 років – 39 %, 51–60 років – 32 %, 61 і старші – 11 %. Не надали відповіді 10 % респондентів.

Діяльність органів місцевого самоврядування щодо розвитку сільського туризму. Варто звернути увагу на те, що п'ята частина депутатів вбачають вплив сільського туризму на доходи сільської ради. З огляду на це сільська рада має бути зацікавлена у діяльності селян з надання туристичних послуг, адже чисельність суб'єктів має велике значення у формуванні комплексної пропозиції території. Активність органів місцевого самоврядування може спричинитися до розбудови інфраструктурної сфери, організаційно-навчальної та популяризаційної діяльності.

Анкетовані депутати визнали, що зацікавлення місцевого самоврядування має виявлятися передусім через (рис. 1): збільшення видатків на туристичну інфраструктуру (58,9 %), на популяризацію пропозиції (49,2 %), організацію курсів у сфері малого підприємництва (25,7 %), надання допомоги в отриманні пільгових кредитів (28,5 %). Розбудову й модернізацію комунальної інфраструктури як важливий предмет зацікавленості місцевої влади визнали 43,1 %, а допомогу у підготовці бізнес-плану – 42,2 % опитаних. П'ята частина респондентів зазначили, що на започаткування агротуристичної діяльності може вплинути фіскальна політика, яка знаходиться в компетенції органів місцевого самоврядування.

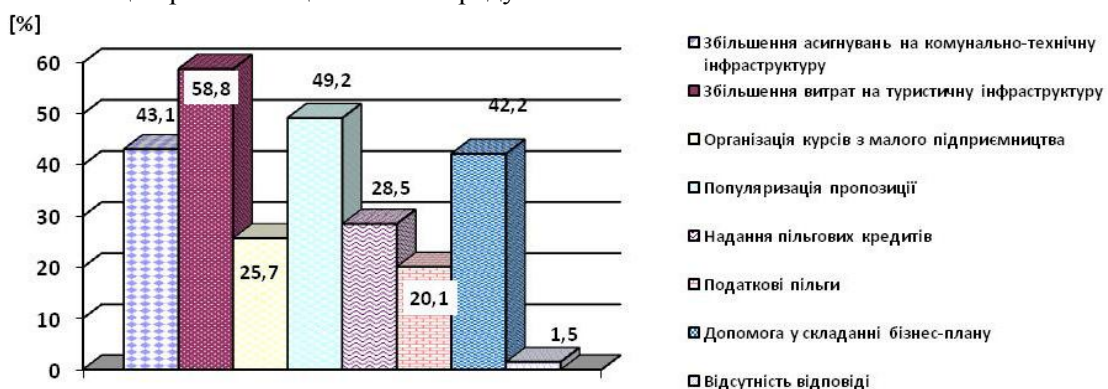

Рис. 1. Бачення проблематики розвитку сільського туризму депутатами сільських рад

Для розвитку сільського туризму також має значення відповідне забезпечення послугами інфраструктурного характеру, якими користаються як місцеві жителі так і туристи. Відповіді депутатів засвідчили (рис. 2), що у цій сфері головні зусилля мають бути спрямовані на модернізацію і будівництво доріг, тобто на елемент комунікаційної доступності до місця цільового призначення (77,0 %). Охорона довкілля (45,5 %), піклування про збереження природних та культурних об'єктів (43,8 %) є, на думку опитаних, також важливим аспектом, який може спричинити зацікавлення населеним пунктом як територією туристичної рецепції. З-поміж елементів інфраструктури сільської ради 12,5 % респондентів відзначили маркування туристичних маршрутів та велосипедних трас, 4,5 % – телефонізацію. Однак найважливішими і проблемними у Карпатському регіоні є такі інфраструктурні чинники: водопостачання, водовідведення, освітлення вулиць, газифікація та поводження з відходами.

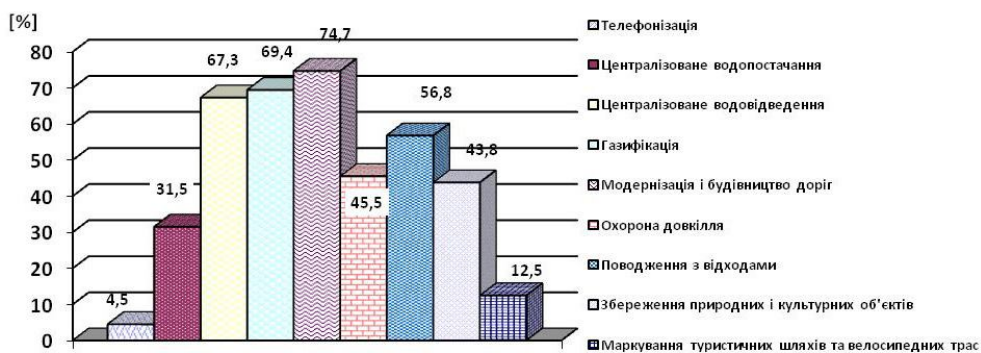

Рис. 2. Елементи комунально-технічної інфраструктури, які впливають на агротуристичну діяльність

Форми популяризації агротуристичних послуг. Одним із важливих аспектів розвитку сільського туризму є застосування комплексу популяризації як ефективного маркетингового інструмента представлення пропозиції. Сьогодні засвідчує, що індивідуальні зусилля селян є недостатніми у пошуку потенційних гостей. Ефективність популяризаційних заходів залежить не лише від колективних чи індивідуальних дій послугодавців, а й активності та винахідливості місцевої влади. Популяризаційна діяльність місцевої влади може бути скерованою до двох груп зацікавлення. Перша з них становить групу фізичних й юридичних осіб, які належать до зовнішнього середовища. Другу групу утворюють внутрішні суб'єкти, тобто місцеві жителі, підприємства та організації, що функціонують на території ради [2, с. 24].

На думку 22,8 % респондентів у досліджуваних об'єктах такі заходи проводяться; 73,7% визнали що такі заходи відсутні, а 3,5 % не змогли відповісти на поставлене запитання.

Дослідження показали, що, на думку сільських депутатів, найчастіше використовуваною формою популяризації є надання інформації про агротуристичні об'єкти на веб-сторінках різних сайтів туристичного профілю (70,8 %), у тому числі на власних (6,3 %). Доволі низький відсоток відповідей опитаних стосувався раціональності створення пунктів туристичної інформації, популяризації територіальної пропозиції під час туристичних виставок, ярмарків, фестивалів та видання рекламних проспектів сільської ради (рис. 3). Залишення поза увагою останніх форм популяризації пов'язано, на думку депутатів, передусім з відносно значними витратами, які не передбачені у бюджеті ради.

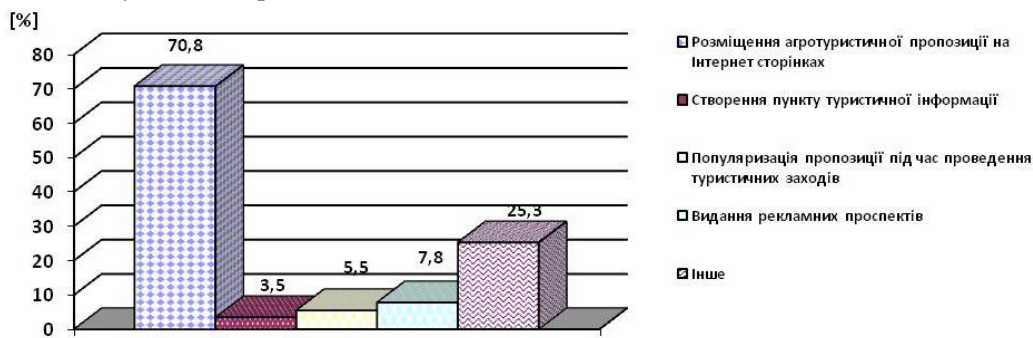

Рис. 3. Форми популяризації агротуристичних послуг місцевими радами*

* Респонденти мали можливість вибору декількох відповідей.

Проведені дослідження засвідчили, що популяризаційна діяльність переважно спрямована на потенційних туристів, тобто належить до сфери зовнішнього середовища. Основним завданням такої роботи є привернення уваги громадськості до місцевої туристичної пропозиції й заохочення відвідати певні заходи та об'єкти. До такої діяльності можна віднести:

- надання інформації про місцеві туристичні атракції й елементи загальної інфраструктури;
- знакування туристичних об'єктів та встановлення інформаційних знаків при в'їзді на територію;
- репрезентування місцевої пропозиції на туристичних виставках, ярмарках, фестивалях;
- підготовка популяризаційних матеріалів (каталоги, брошури, карти) й розсилання їх у регіональні центри туристичної інформації, структури, які займаються регіональним розвитком;
- співпраця з районними й обласними структурами у сфері пропагування місцевої туристичної пропозиції;
- формування туристичного бреду сільської ради завдяки привернення уваги до подій (культурних, релігійних, спортивних заходів), які мають місце на її території.

Отже, розвиток сільського туризму вимагає творчого мислення й оперативної діяльності з урахуванням передового досвіду, в тому числі закордонного. Тому сільські ради, на території яких знаходяться привабливі туристичні об'єкти, мають розмірковувати над власними стратегіями територіального розвитку з особливим врахуванням місцевого туристичного потенціалу. Така стратегія має передбачати розвиток території завдяки наданню послуг у сфері сільського туризму та враховувати наступні аспекти:

- власний агротуристичний потенціал (сталий, сезонний), можливості розвитку продукту сільського туризму;
- місцеві умови та ситуації щодо місцевого населення, охорони та збереження довкілля, створення нових робочих місць, можливості навчання, управління сільським туризмом;
- величина й темпи зростання туристичного ринку;
- сегментація ринку (групи споживачів, які можуть бути зацікавлені пропозицією сільського туризму);
- сфера конкуренції, її переваги й недоліки;
- калькуляція витрат, цінова політика, прогнозування фінансових результатів;
- закономірності просторового формування ландшафтів, краєвидів;
- оптимальні форми агротуристичної популяризації;
- нормативно-правове забезпечення.

Кожна стратегія місцевого розвитку завжди є лише окремою концепцією, яка може дати певну уяву про майбутнє. Вона спрямована на те, щоб створити диверсифіковану економічну базу, забезпечити робочі місця та побутові умови для місцевого населення, розвивати соціальну інфраструктуру, раціонально використовувати і примножувати природні ресурси та сприяти економічній стабільності місцевості [3, с. 72].

Додаткові джерела фінансування сільських рад. Немає жодного сумніву у тому, що будь-які дії органів місцевого самоврядування щодо поліпшення життєвого рівня локальної спільноти пов'язані з необхідністю володіння певними фондами. За показник підприємливості й оперативності місцевого самоврядування можна визнати діяльність,

спрямовану на залучення додаткових фінансових засобів з різних джерел (міжнародних фондів, програм, грантів), які дають змогу підтримати локальні проекти.

Вражаючим виявився факт, що майже 73,7% депутатів не орієнтуються, чи сільська рада, яку вони представляють, бере участь у такого типу програмах розвитку, а 7,5 % не надали відповіді взагалі, що можна визнати за відсутність знань з цієї теми (рис.4).

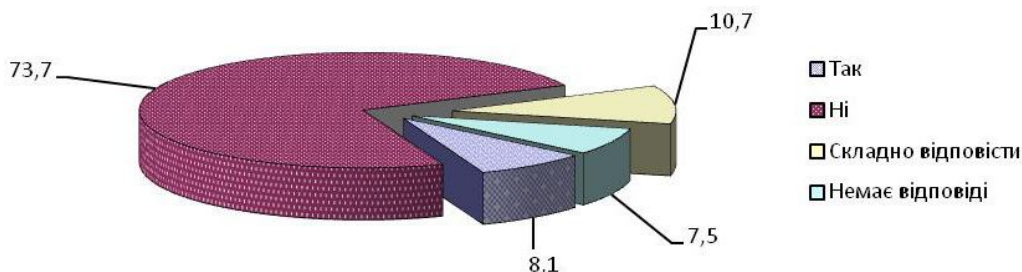

Рис. 4. Активність сільської ради в участі у міжнародних і вітчизняних програмах допомоги

В останні десятиліття зростає активність використання всіляких форм партнерства держави і приватного бізнесу в різних галузях багатьох країн, як економічно розвинутих, так і тих, що розвиваються. У західній практиці така взаємодія держави і приватного бізнесу отримала назву *Public-Private Partnership (PPP)* – публічно-приватного партнерства (ППП) [4, с. 205]. Зацікавлення місцевої влади сільським туризмом, який недостатньо привабливий з огляду на стан комунальної та туристичної інфраструктури, мають скористатися з можливості сільські жителі, які надає Закон України № 2404–VI «Про державно-приватне партнерство». Це партнерство є формальною угодою, яка укладається на визначений час між територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади і органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними або фізичними особами - підприємцями (приватними партнерами). Таке партнерство є своєрідним способом покращення якості туристичних послуг, в тому числі й агротуристичних та їх конкурентоздатності на внутрішньому й зовнішньому ринках. Цей підхід може активізувати інвестиційну діяльність у туристичну сферу, задовольняючи потреби туристів та місцевої спільноти.

Бар'єри та можливості розвитку сільського туризму. Незважаючи на те, що представники місцевих громад надто слабо орієнтуються у темі залучення фінансових засобів до реалізації місцевих проектів, вони позитивно ставляться до необхідності таких дій. Сільський туризм, на їхню думку, має певні переваги. Найчастіше у місцевих проектах розвитку сільського туризму основною ціллю визначена можливість отримання додаткового доходу жителями туристичної дестинації, тобто активізація зайнятості населення. Саме на економічному аспекті (додатковий дохід, підвищення життєвого рівня) наголосили 67 % опитаних. На думку 39,3 % респондентів, у розвитку сільського туризму вбачаються і користі суспільного характеру, таких як популяризація села, його естетизація, впорядкованість селянських господарств, відродження народних ремесел, традицій, набуття нових взірців гостинності та культури обслуговування.

Зазначимо також той факт, що 41,8 % респондентів не змогли визначити або взагалі не вбачають корисного впливу сільського туризму на розвиток сільської ради й ставляться до такої діяльності негативно. Можна припустити, що можливими

причинами відсутності зацікавленості депутатів у активізації надання туристичних послуг є визнання цієї діяльності неперспективною.

З-поміж основних загроз, які обмежують розвиток сільського туризму, 65,8% респондентів назвали економічні проблеми сільських жителів (відсутність фінансових засобів, складність доступу до пільгових кредитних ресурсів). В укладеному рейтингу чинників, що обмежують розвиток сільського туризму, Л.В. Забуранна зазначила також суттєве податкове навантаження, низький попит на внутрішньому ринку та низьку платоспроможність споживачів [5, с. 8]. Бар'єрами суспільного характеру виявилися: відсутність співпраці з локальним середовищем, пасивність громадського сектору, відсутність професійної підготовки, що відзначили 42,8 % респондентів. Майже третина опитаних не бачать й не можуть визначити будь-яких перешкод у наданні туристичних послуг у своїй місцевості.

Однією з можливостей розвитку сільського туризму є визначення його як об'єкта у концепції публічно-приватного партнерства. Це засвідчує той факт, що органи місцевого самоврядування надають все більшого значення розвитку несільськогосподарської діяльності, особливо у гірських і передгірських районах Карпатського регіону. Окрім цього, недостатньо використовується туристичний потенціал регіону, що зумовлює необхідність пошуку інноваційних підходів, у тому числі через ППП, вирішення проблем. Розвиток сільського туризму за принципом збалансованості має стати однією із стратегічних цілей економіки регіону, що спричинить підвищення рівня життя населення та активізацію підприємницької діяльності.

Місцеве самоврядування має впливати на функціонування виробничо-збутової сфери сільської території, зацікавити підприємців у розвитку бізнесу, рекомендувати їм напрями виробничої і невиробничої діяльності [6, с. 99]. Для цього із активних сільських господарів, підприємців, представників громадськості та місцевого самоврядування доцільно створити ініціативну групу. Такі утворення у європейських країнах називають регіональними групами дії, що ефективно вирішують питання місцевого розвитку.

З проведеного дослідження складно визначити загальну ситуацію й зробити однозначні висновки. Наведені результати можуть бути знаковим виявленням знань і зацікавлення місцевої влади диверсифікацією економічного розвитку своїх територій шляхом надання туристичних послуг підприємливими сільськими жителями Карпатського регіону.

Проведені дослідження дають змоги дійти висновку, що депутати місцевих рад зацікавлені у розвитку сільського туризму. Вони вбачають у ньому специфічний вид діяльності, що скерована на отримання додаткових доходів сільськими жителями, зменшення безробіття та покращення естетики села. З-поміж основних цінностей, які приваблюють туристів на певній території, були зазначені природні й культурні об'єкти та добре підготовлена база розміщення. Меншої ваги надавалось індивідуальним умінням власників агротуристичних господарств, применшено значення інфраструктурного забезпечення території.

Основною перешкодою у розвитку сільського туризму, на думку депутатів, є обмеження фінансових ресурсів сільських жителів. У цьому контексті незрозумілою є відсутність зацікавлення у способах здобуття сільськими радами додаткових засобів з різноманітних програм, проєктів. Отримані у такий спосіб фінансові ресурси у прямий або посередній спосіб можуть вплинути на розвиток сільського туризму, діяльності, яку переважна більшість вважає чинником суспільно-економічного активізації території.

В умовах ринкової економіки необхідною складовою у конкурентній боротьбі стає опрацювання комплексних концепцій туристичного розвитку сільських рад. Необхідне також створення регіонального продукту, у формуванні, введенні на ринок і реалізації якого мають бути зацікавлені не лише власники агротуристичних господарств, а й місцева влада. За такого розуміння спільної діяльності та партнерства можливе зменшення витрат на популяризацію туристичних продуктів, урізноманітнення перебування туристам, а також забезпечення їхньої безпеки й користування елементами інфраструктури, необхідними для відпочинку. На жаль, депутати не до кінця розуміють важливість цієї проблеми.

Список використаних джерел

1. Червен І.І. Розвиток економіки сільських територій / І.І. Червен // Трансформація сільського господарства та села: ювілейн. зб. наук. стат. / [За заг. ред. Ю.Е. Губені]. – Л. : Укр. технології, 2010. – 212 с.
2. Pawlusiński R. Samorząd a rozwój turystyki (przykład gmin Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej) / R. Pawlusiński. – Kraków : Offsetdruk i media sp. z o.o., 2005. – 217 s.
3. Малиновський А.С. Роль ініціативи громади в розвитку сільських територій / А.С. Малиновський, Д.О. Підгородецький // Економіка АПК. – 2012. – № 9. – С. 70–76.
4. Sikora J. Agroturystyka. Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich / J. Sikora. – Warszawa : Wyd. C.H. Beck, 2012. – 311 s.
5. Забуранна Л.В. Маркетингове дослідження портрету власників садіб сільського зеленого туризму / Л.В. Забуранна // Туризм сільський зелений. – 2012. – № 2. – С. 6–10.
6. Рудинська І.В. Участь громадськості у процесі стратегічного планування розвитку сільської території / І.В. Рудинська // Зб. наук. праць Луган. нац. аграр. ун-т / [за ред. В.Г. Ткаченко]. – Луганськ : ЛНАУ, 2006. – № 62(85). – С. 98–105.

УДК 504.062: 630*907.9

**ПРИРОДНО-РЕКРЕАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ РЕКРЕАЦІЙНО-ОЗДОРОВЧИХ
ЛІСІВ ДЕРЖАВНИХ ЛІСОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ
ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ**

Е.А. Кульчицька

Національний лісотехнічний університет України, м. Львів

У статті представлені результати визначення природно-рекреаційного потенціалу рекреаційно-оздоровчих лісів державних лісогосподарських підприємств Львівської області. А також подані результати аналізу екологічної ситуації в області.

Results of estimation of recreational carrying capacity of recreation forests of state forestry enterprises in Lviv region are presented in the article. Also results of investigation of ecological situation were given.

В умовах економічної кризи одним із чинників стимулювання економіки може стати туризм, основою розвитку якого є природні рекреаційно-туристичні ресурси та умови, серед яких провідне місце належить лісам. Внаслідок урбанізації попит на відпочинок у лісі зростає. Додаткове навантаження на лісові екосистеми, потребує ретельних розрахунків і аналізу. Важливими оціночними показниками для природних комплексів є їх стійкість до рекреаційних навантажень, ступінь рекреаційної дигресії, рекреаційне навантаження, місткість території. Особливу увагу при розвитку РТД на лісових територіях необхідно приділяти визначенню їх рекреаційної місткості з метою забезпечення рівноваги у природно-територіальних комплексах. Станом на 1.01.2011 р. площа всіх лісів Львівщини сягала 694,4 тис. га, що становить 31,8 % площі території області та понад 8 % загальної площі лісів держави. Причому загальна територія області становить лише 3,6 % території України. Загальна площа земель лісового фонду, що знаходиться у користуванні державних лісогосподарських підприємств Львівського обласного управління лісового і мисливського господарства (ЛОУЛМГ), становила 478,2 тис. га (67 % усіх лісів області). Враховуючи існуючий розподіл земель лісового фонду за категоріями лісів (за екологічним і соціально-економічним значенням та залежно від основних виконуваних ними функцій), до лісів рекреаційного призначення будемо відносити «рекреаційно-оздоровчі ліси», до яких належать ліси у межах міст та інших населених пунктів, у межах округів санітарної охорони лікувально-оздоровчих територій та курортів, у межах поясів санітарної охорони водних об'єктів, ліси зелених зон навколо населених пунктів та ліси поза межами зелених зон. До лісів, які частково виконують рекреаційні функції, будемо відносити «ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення», «захисні ліси» та «експлуатаційні ліси». Наприклад, туристичні маршрути або утилітарна рекреація охоплюють будь-які категорії лісів. У дослідженнях А. Тарасова також зазначено, що всі ліси певною мірою використовуються для рекреації, «...однак близько 70 % населення відвідують власне рекреаційні ліси...» [1, с. 45]. З огляду на це, метою представленого дослідження є визначення природно-рекреаційного потенціалу (екологічно допустимої рекреаційної місткості) рекреаційно-оздоровчих лісів державних лісогосподарських підприємств Львівської області, які є користувачами 67% лісового фонду області.

У карпатських лісах найпоширеніші такі види рекреаційних навантажень, як витоптвання, механічні пошкодження, вилучення, засмічення, випалювання, розполохування лісової фауни [2, с. 58]. Ці види рекреаційних навантажень, безперечно, не вичерпують всієї різноманітності антропогенного впливу на території лісового

фонду. Найбільшу негативну дію на ліс справляє витоптування, яке істотно впливає на всі його компоненти. Дослідженню рекреаційних навантажень присвячені праці С. Генсірука, М. Нижник, М. Возняка, А. Тарасова, В. Кравціва, Л. Гринів, М. Копача, С. Кузика, В. Середіна, В. Парпана, Е. Шеффера, В. Чижової, Н. Казанської, І. Родічкіна, А. Амоши та ін.

З рекреаційним навантаженням пов'язано поняття «рекреаційна місткість». Якщо під рекреаційним навантаженням розуміють кількість відвідувачів на одиницю площі за одиницю часу [3, с. 88], то рекреаційна місткість – це загальна кількість осіб, які можуть перебувати на певній території протягом певного часу, що дозволяє зберегти здатність лісових територій до самовідновлення.

Розрахунок рекреаційної місткості, як правило, виконують за такою формулою [4, с. 198]:

$$E = \sum_{i=1}^{i=k} n_i S_i, \quad (1)$$

де E – рекреаційна місткість території, люд./дн.;

n_i – максимальне значення навантажень, які призводять i -ті природні комплекси 1-го класу стійкості відповідно до 1-ї або 2-ї стадії дигресії, люд./дн.га;

S_i – площа i -го природного комплексу 1-го класу стійкості до рекреаційного навантаження, га.

Виходячи з особливостей лісової території та виду лісового відпочинку, В.І. Павлова та Л.М. Черчик [5, с. 28–29] пропонують уточнений та розширений підхід застосування зазначеної вище формули для визначення природно-рекреаційного потенціалу (екологічно допустимої рекреаційної місткості) рекреаційно-оздоровчих лісів, що знайшло своє відображення у формулах 2 – 4. За представленою нижче методикою у праці В.І. Павлова та Л.М. Черчик [5] представлені результати розрахунку природно-рекреаційного потенціалу рекреаційно-оздоровчих лісів Волинської області. За такою ж методикою проведемо розрахунки природно-рекреаційного потенціалу (екологічно допустимої рекреаційної місткості) рекреаційно-оздоровчих лісів державних лісгосподарських підприємств Львівської області.

Природно-рекреаційний потенціал для неорганізованого короткотривалого відпочинку в лісах зелених зон навколо населених пунктів визначається за формулою (2):

$$E_i = (S_k n_k + S_h n_h) \cdot t, \quad (2)$$

де S_k, S_h – площа лісопаркової і лісгосподарської частин лісів зелених зон, га;
 n_k, n_h – норми допустимого рекреаційного навантаження на ландшафти лісопаркової і лісгосподарської частин лісів зелених зон (згідно ДБН 360-92, п.5.18, табл. 1.5.4), осіб/га;

t – кількість вихідних і святкових днів за теплий період року, днів.

Природно-рекреаційний потенціал для організованого короткотривалого відпочинку в міських насадженнях, рекреаційних зонах, пунктах тощо визначається за формулою (3):

$$E_i = \sum S_k n_k t, \quad (3)$$

де S_k – площа міських насаджень, рекреаційних зон, пунктів, га;
 n_k – норми допустимого рекреаційного навантаження на ландшафти міських насаджень, рекреаційних зон, пунктів тощо (згідно ДБН 360-92), осіб /га;

t – кількість вихідних і святкових днів за теплий період року, днів.

Природно-рекреаційний потенціал для клімато-лікувального відпочинку в лісах лікувально-оздоровчих територій і курортів визначається за формулою (4):

$$E_i = \frac{S_k n_k T}{t}, \quad (4)$$

де S_k – площа курортних лісів в кліматолікувальних місцевостях, га
 n_k – норматив гранично допустимих навантажень на ландшафти (згідно ДБН Б.2.4.-1-94), осіб/га;
 T – тривалість для кліматолікування періоду, днів/рік;
 t – тривалість курсу кліматолікування, днів.

Подальших досліджень потребують норми екологічно допустимих рекреаційних навантажень, які «залежать від особливостей ландшафтної будови і функціональної спрямованості рекреаційного використання території» [6]. В. Кравців, Л. Гринів, М. Копач та С. Кузик у своїх дослідженнях зазначають нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів України [6, с. 52]. А у праці В. Середіна та В. Парпана визначено гранично допустимі навантаження для основних типів лісу і рослинних асоціацій Карпат на основі експериментально встановлених навантажень для трав'яного покриву, як найменш стійкого компонента лісу, і невпорядкованих у рекреаційному плані лісових насаджень [2]. Норми допустимої кількості одночасних відвідувачів на 1 га зазначено також у державних будівельних нормах (ДБН 360-92). Однак Л.С. Гринів стверджує, що існуючі норми рекреаційних навантажень на лісові території мають санітарно-гігієнічну, а не екологічну спрямованість, що зумовлює потребу у розробленні норм рекреаційних навантажень, які мають бути зорієнтовані на запобігання негативним змінам у довкіллі [7].

Під час розрахунків норм допустимих рекреаційних навантажень потрібно враховувати не тільки екологічні властивості природних компонентів, але і форми рекреації, з якими рекреанти впливають на них. Адже рекреант чи турист, який ходить пішки лісовими стежками, завдає менше шкоди рекреаційним ресурсам, ніж той, який приїжджає до лісу на автомобілі.

Частка лісів з особливим режимом користування у державному лісовому фонді Львівської області становить 45 %, у тому числі 22 % – рекреаційно-оздоровчі ліси. А по окремих лісогосподарських підприємствах частка рекреаційно-оздоровчих лісів досягає 75 % (рис. 1). Оскільки обсяги рубань у таких лісах дуже обмежені (проводиться тільки проміжне користування лісом), виникає необхідність пошуку альтернативних шляхів їх використання.

У породному складі рекреаційно-оздоровчих лісів держлісфонду Львівської області переважають насадження з високою фітонцидністю (дуб, сосна, по чотирьох господарствах – ялина), а у віковій структурі – середньовікові насадження (62 %), яким притаманна максимальна здатність генерувати кисень, що зумовлює їх високу рекреаційну цінність.

За вище описаною методикою нами визначено природно-рекреаційний потенціал (екологічно допустиму рекреаційну місткість) рекреаційно-оздоровчих лісів Львівського ОУЛМГ (табл. 1).

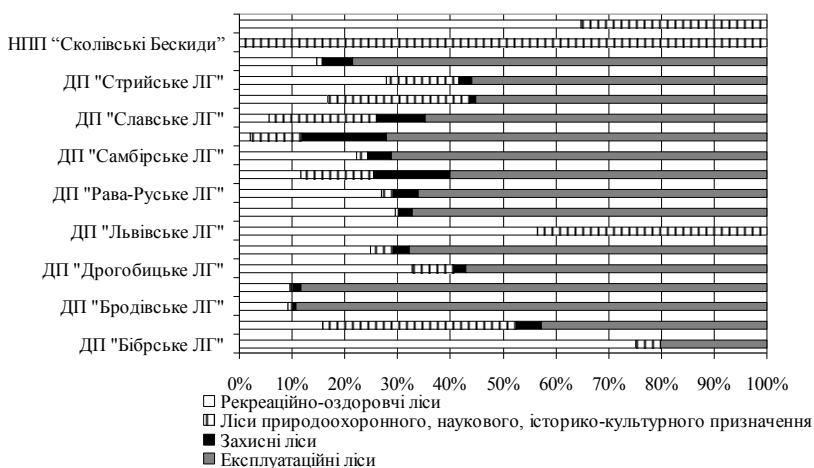

Рис.1. Структура земель лісового фонду у розрізі державних лісогосподарських підприємств Львівської області станом на 1.01.2011 р.

Таблиця 1

Природно-рекреаційний потенціал (екологічно допустиму рекреаційну місткість) рекреаційно-оздоровчих лісів державних лісогосподарських підприємств Львівського ОУЛМГ, тис. осіб

Підприємства	Природно-рекреаційний потенціал неорганізованого короткотривалого відпочинку в лісах зелених зон навколо населених пунктів	Природно-рекреаційний потенціал клімато-лікувальних місцевостей	Природно-рекреаційний потенціал організованого короткотривалого відпочинку
ДП «Бібрське ЛГ»	732,83	0,00	0,00
ДП «Боринське ЛГ»	104,14	0,00	0,00
ДП «Бродівське ЛГ»	158,20	0,00	0,00
ДП «Буське ЛГ»	81,65	0,00	0,00
ДП «Дрогобицьке ЛГ»	192,15	440,73	441,00
ДП «Золочівське ЛГ»	97,77	0,00	0,00
ДП «Львівське ЛГ»	2149,47	0,00	1764,00
ДП «Жовківське ЛГ»	308,95	0,00	10,35
ДП «Рава-Руське ЛГ»	182,97	421,68	1565,55
ДП «Радехівське ЛМГ»	509,35	0,00	0,00
ДП «Самбірське ЛГ»	307,77	91,93	0,00
ДП «Сколівське ЛГ»	8,65	0,00	0,00
ДП «Славське ЛГ»	235,26	0,00	0,00
ДП «Старосамбірське ЛМГ»	313,26	0,00	0,00
ДП «Стрийське ЛГ»	357,82	56,46	0,00
ДП «Турківське ЛГ»	87,83	0,00	0,00
НПП «Сколівські Бескиди»	0,00	0,00	0,00
ДП «Львівський ЛСНЦ»	26,28	0,00	8671,05
Разом по ЛОУЛМГ	5854,37	1010,81	12451,95

Природно-рекреаційний потенціал неорганізованого короткотривалого відпочинку в лісах зелених зон навколо населених пунктів становить 5854,37 тис. осіб, основна частка

якого припадає на ДП «Львівське ЛГ» (37 %). Природно-рекреаційний потенціал організованого короткотривалого відпочинку в міських насадженнях Львівського ОУЛМГ становить 12451,95 тис. осіб, основна частка якого припадає на ДП «Львівський ЛСНЦ» (70 %), ДП «Львівське ЛГ» (14 %) та ДП «Рава-Руське ЛГ» (13 %).

При розрахунках кількість вихідних і святкових днів за теплий період року становить 18, за цілий рік – 45 [5, с. 85]. Природно-рекреаційний потенціал клімато-лікувальних місцевостей (лісів лікувально-оздоровчих територій і курортів) становить 1010,81 тис. осіб, основна частка якого припадає на ДП «Дрогобицьке ЛГ» (44 %) та ДП «Рава-Руське ЛГ» (42 %). Тривалість сприятливого для кліматолікування періоду в теплу пору року – 155 днів, а тривалість курсу кліматолікування – 48 днів [5, с. 83]. Однак слушним є зауваження, що «враховуючи непідготовленість території до підвищених рекреаційних навантажень, відсутність спеціалізованої інфраструктури і низьку культуру населення» [6, с. 20], фактична рекреаційна місткість лісових територій Львівської області не повинна перевищувати 50 % від максимально допустимої.

Важливою передумовою розвитку РТД є також стан екологічної ситуації. В результаті аналізу обсягів викидів забруднюючих речовин в атмосферне повітря від стаціонарних та пересувних джерел забруднення було встановлено, що екологічна ситуація найбільш сприятлива у Турківському, Сколівському та Старосамбірському районах, на території яких здійснюють свою діяльність НПП «Сколівські Бескиди», ДП «Сколівське ЛГ», ДП «Славське ЛГ», ДП «Старосамбірське ЛГ», ДП «Турківське ЛГ» та ДП «Боринське ЛГ».

Отже, з метою дотримання принципів сталого розвитку розвиток рекреаційно-туристичної діяльності на територіях лісового фонду має відбуватись з врахуванням їх природно-рекреаційного потенціалу. Однак встановлені обмеження на рекреаційні навантаження є відносними, дотримання яких має відбуватись в комплексі із забезпеченням контролю за станом рекреаційних лісів та відповідним регулюванням рекреаційних навантажень у просторі і часі. Незважаючи на те, що рекреаційні навантаження на території лісового фонду щороку зростають, лісові господарства не приділяють належної уваги благоустрою лісів для відпочинку. У системі управління лісгосподарських підприємств необхідно створити спеціальні підрозділи або розширити функції існуючих, основним завданням яких має бути формування та реалізація стратегії збалансованого розвитку РТД, забезпечення контролю за станом рекреаційних лісів, регулювання рекреаційних навантажень у просторі і часі тощо.

Література

1. Тарасов А.И. Рекреационное лесопользование / А.И. Тарасов. – М. : Агропромиздат, 86. – 176 с.
2. Середін В.І. Ліс – бази відпочинку / В.І. Середін, В.І. Парпан. – Ужгород : Карпати, 1988. – 107 с.
3. Кукурудза М.М. Менеджмент національних парків : Навч. посіб. / М.М. Кукурудза. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 124 с.
4. Генсирук С.А. Рекреационное использование лесов / С.А. Генсирук, М.С. Нижник, Р.Р. Возняк. – К. : Урожай, 1987. – 248 с.
5. Павлов В.І. Рекреаційний комплекс Волині : теорія, практика, перспективи : монографія / В.І. Павлов, Л.М. Черчик. – Луцьк : Надстир'я, 1998. – 124 с.
6. Науково-методичні засади реформування рекреаційної сфери / [В.С. Кравців, Л.С. Гринів, М.В. Копач, С.П. Кузик]. – Львів : ІРД НАН України. – 1999. – 78 с.
7. Гринів Л.С. Теоретико-методологічні засади формування екологічно збалансованої економіки: дис. ... д-ра екон. наук: 08.08.01 / Гринів Л.С. – Львів, 2002. – 343 с.

У статті подається інформація про основні тенденції розвитку маркетингової географії. Також про розміщення торговельних мереж у Західній Україні, проводиться аналіз торговельного обороту досліджуваних областей. Розглядаються торговельні мережі, областей Західного регіону за регіонами покриття.

This article provides information about the main trends in marketing geography. Also it says about placement of trading network in Western Ukraine, the analysis of trade turnover studied areas. Consider trading network, regions of Western areas by region coverage.

Постановка проблеми. На сьогодні універсальні торговельні мережі є невід'ємною складовою частиною суспільного життя. Ступінь розвитку торговельних мереж у світі в цілому, і в Україні, зокрема, є достатньо високим. Проте, цей розвиток не завжди є рівномірним, у деяких регіонах він сповільнений, інші регіони відзначаються швидкими темпами розвитку торговельних мереж. На прикладі України можна зазначити, що є доволі суттєві відмінності в розвитку торговельних мереж західних областей України, східних, центральних і південних. Доцільно встановити ці відмінності та виявити проблеми і перспективи розвитку торговельних мереж цих регіонів.

Соціально-економічний розвиток всіх областей України також відрізняється, торгівля, зокрема сучасний її прояв, такий як торговельна мережа, може показати відмінності в цьому соціально-економічному розвитку, враховуючи тенденції в розповсюдженні торговельної мережі в кожному регіоні. Крім того, дослідження торговельних мереж, їх щільності та розповсюдження, може слугувати для встановлення реального рівня доходів населення, матеріальної забезпеченості населення та для інших цілей.

Об'єкт дослідження. Торговельні мережі Західної України та заклади торгівлі, що є у їх структурі. **Предмет дослідження.** Територіальна організація торговельних мереж на території Західної України.

На сьогодні у високорозвинених країнах в розробці маркетингових стратегій беруть участь не тільки маркетологи і економісти, але і представники інших професій це, зокрема, і географи. На перетині маркетингу та географії виникла й розвинулася окрема галузь суспільно-географічної науки – маркетингова географія, що покликана сприяти поліпшенню територіальної організації виробничо-споживчого комплексу. Її положення сформульовані в працях американських географів У. Епплбома, Б. Епстейна, Ч. Харріса, канадських географів К. Джонса і Дж. Сіммонса та деяких інших закордонних вчених. На жаль у географії незалежної України така галузь наукових знань ще остаточно не сформувалась. Аналіз наукової літератури, присвяченої суспільній географії взагалі і географічному вивченню ринку, зокрема, свідчить про те, що питання маркетингової географії в Україні знаходяться на початковій стадії досліджень і потребують детального вивчення. Розвиток маркетингової географії дозволить покращити ситуацію у сфері торгівлі у тих регіонах, де вона не належно розвинена, та врівноважити там, де є відчутним перенасичення торговельними мережами. Маркетингова географія тісно пов'язана з іншими суспільно-географічними науками, а найбільше – з географією торгівлі та комерційною географією.

Одним з базових показників рівня розвитку торговельних мереж є торговельний оборот. Оборот торговельних мереж Західного регіону України (Волинська, Рівненська, Тернопільська, Львівська, Хмельницька, Івано-Франківська, Чернівецька і Закарпатська області) у 2012 р. склав 127769,6 млн грн. та збільшився порівняно з 2010 р. на 32,4 % [4].

Аналіз розміщення торговельних мереж у Західній Україні показав, що у формуванні товарообороту цього економіко-географічного регіону домінуюче становище займають три національні компанії (холдинг «Fozzy Group», ТОВ «Корпорація Євротек» і компанія «Фуршет»), одна регіональна (ТОВ «Корпорація Пакко») і одна міжнародна («Metro Cash & Carry»). Частка локальних мереж Західної України в загальному обсязі товарообороту найвища серед усіх регіонів – 23 % і найбільше представлена такими торговельними закладами, як «магазин біля дому» (40,8 %) і «супермаркет» (40,3 %). Західна Україна за видами торговельних закладів суттєво відрізняється від Східної України та інших регіонів. Це спричинено в першу чергу особливостями розселення населення, територіальним розподілом доходів населення та низкою інших показників, які у кожного регіону є іншими [1].

Західний регіон характеризується постійним зростанням роздрібного товарообігу. Всі сім досліджуваних областей мають позитивну динаміку, тобто щороку дохід від товарообігу збільшується. Найвищі показники роздрібного товарообороту має Львівська область, рівень інших областей є приблизно однаковим (рис. 1). Високі показники Львівської області зумовлені тим, що кількість населення області є найбільшою серед інших, відповідно, тут зосереджена найбільша кількість споживачів (рис. 2). В загальному Львівська область за усіма основними показниками розвитку торговельних мереж виступає лідером, так як їй сприяє ще й вигідне географічне розташування області (близькість кордону), розвинена транспортна інфраструктура. Особливо помітний стрибок Львівської області за показниками роздрібного товарообороту, який з 2011 р. по 2012 р. зріс на 13,6 %.

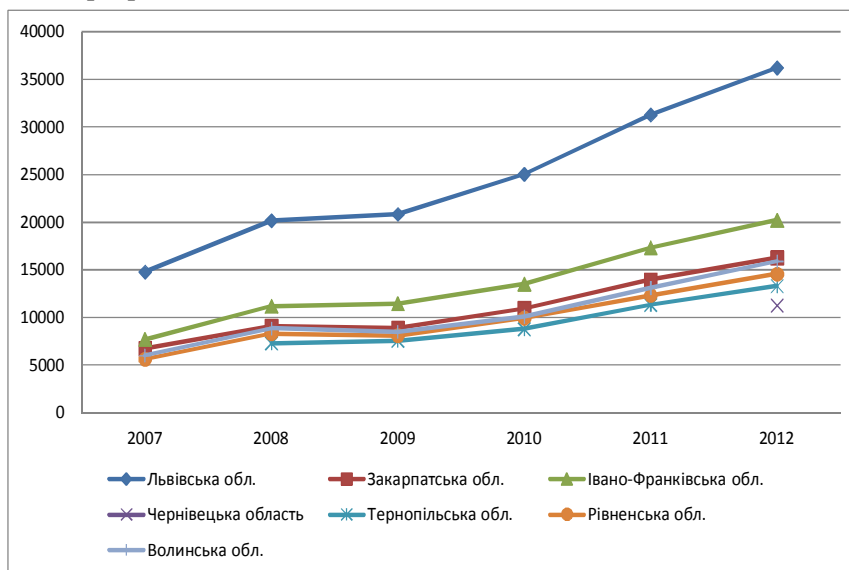

Рис.1. Динаміка роздрібного товарообороту областей Західного регіону України за 2007–2012 р. (млн грн.)

Джерело: Матеріали Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

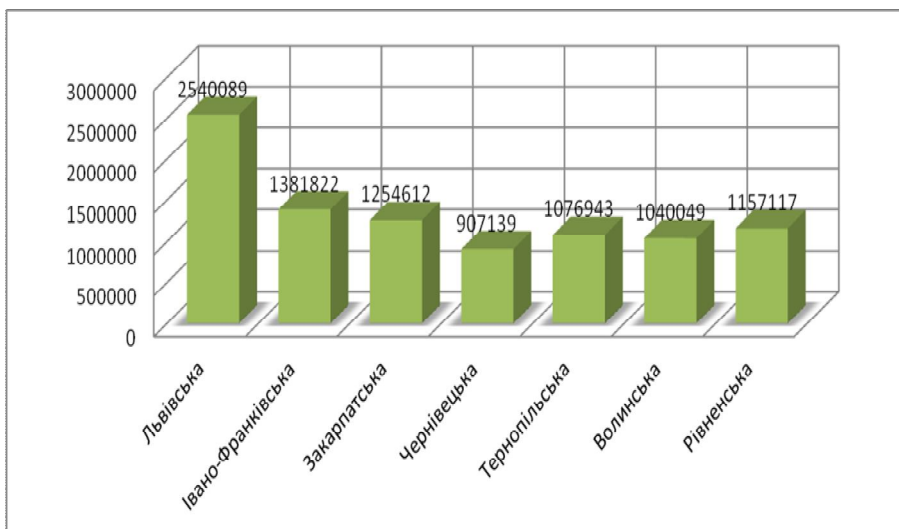

Рис. 2. Чисельність населення областей Західного регіону України в 2012 р., осіб
 Джерело: Матеріали Державного комітету статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.

Також вирізняється Івано-Франківська область, яка за товарооборотом посідає друге місце, так само, як і за чисельністю населення в Західному регіоні. Найнижчими є показники найменшої за населенням Чернівецької області. Отже за показниками роздрібного товарообороту простежується чітка кореляція між кількістю населення області та обсягами товарообороту.

Торгівельні мережі у науковій літературі передусім класифікують за регіонами покриття: міжнародні, національні, регіональні, локальні.

У Західному регіоні за показником кількості торгівельних мереж переважають національні торгівельні мережі – 40 %, (згідно класифікації Компанії GT Partners Ukraine). Частка регіональних мереж становить 20 %, локальних – 32 %, міжнародних – 8 % (рис. 3).

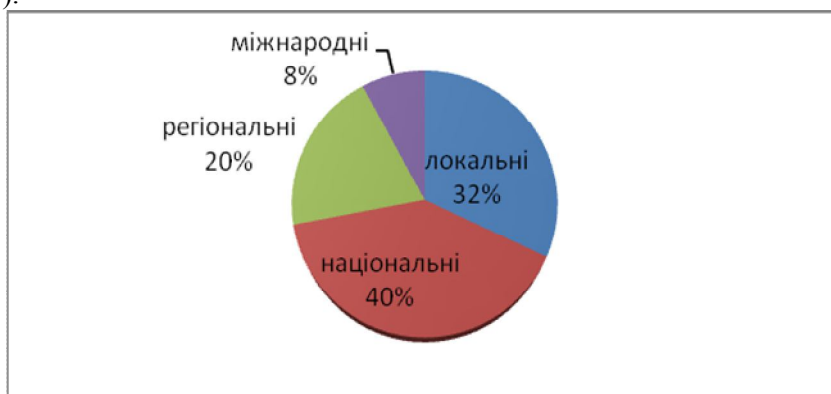

Рис.3. Частка товарообороту, що припадає на торгівельні мережі в залежності від регіону покриття, %.

Таке співвідношення, коли переважають національні торгівельні мережі, характерне для більшості регіонів України. Саме вони мають найбільшу площу, найбільшу кількість торгівельних точок і хорошу рекламну забезпеченість. Тим самим вони створюють досить велику конкуренцію на ринку торгівлі для менш відомих та менш

розвинених торговельних мереж. Тому за таких умов часто стається поглинання більшою торговельною мережею меншої. Невелика частка міжнародних торговельних мереж пояснюється передусім труднощами ведення бізнесу в Україні, відносно низькою купівельною спроможністю населення.

В кожній з областей регіону дослідження присутні певна кількість торговельних мереж. Загалом лідером за цим показником є Львівська область, в якій представлено 12 мереж, друге місце посідають Рівненська та Івано-Франківська області (11 в кожній), далі йде Волинська область (8 мереж). У Тернопільській області є 7 мереж, у Чернівецькій – 6 торговельних мереж. Найменше торговельних мереж розташовано у Закарпатській області, їх там всього 4 [3]. Така ситуація у Закарпатській області пов'язана із природними особливостями території, які сприяють кращому розповсюдженню такого формату як магазин «біля дому», який є значно зручніший для деяких місцевостей на північному-сході та на півночі області.

За загальною кількістю сучасних закладів торгівлі, що є у складі торговельних мереж (торгівельних точок), лідируючі позиції займає Львівська область (158), далі йде Івано-Франківська область (63), третє місце посідає Волинська область (43), далі – Рівненська (30), Тернопільська (26), Закарпатська (22), Чернівецька (12) [2].

Мала кількість сучасних закладів торгівлі у Чернівецькій області та, меншою мірою, Рівненській, Тернопільській, Закарпатській, очевидно, зумовлена тим, що тут поширеніші старіші формати закладів торгівлі.

Також спостерігається суттєва диспропорція між показниками кількості сучасних закладів торгівлі та кількістю присутніх торговельних мереж, яка виражається у показнику середньої кількості закладів торгівлі в розрахунку на одну мережу. У Львівській області цей показник становить 13,1 закладів на одну торговельну мережу, Івано-Франківській – 5,7, Закарпатській – 5,5, Волинській – 5,3, Тернопільській – 3,7, Рівненській – 2,7, Чернівецькій – 2.

Серед торговельних мереж за кількість торговельних точок лідируючі позиції займає «Рукавичка» (62 заклади), на 2-му місці знаходиться «Вопак» (60 закладів), на 3-му – «Колібрис» (50 закладів) (рис. 4).

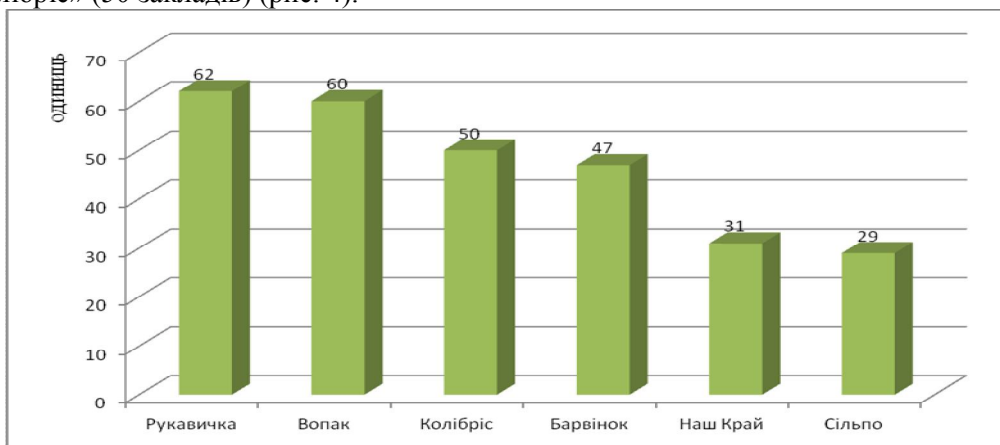

Рис. 4. Торговельні мережі Західних областей за кількістю торговельних точок, 2013 р. Джерело: сформовано за даними веб-сторінок торговельних мереж.

Розподіл торговельних закладів за регіонами покриття в різних західних областях має свої особливості. Помітне переважання національних торговельних мереж є в таких областях, як Рівненська (80 %), Івано-Франківська (74,6 %), Чернівецька (75 %), Волинська (69,8 %) і Закарпатська (54,5 %). У Львівській області переважають локальні

(41,7 %), Тернопільській – регіональні (53,8 %) мережі. Переважання локальних торговельних мереж у Львівській області передусім зумовлене великою кількістю торговельних закладів мережі «Рукавичка».

Щодо міжнародних торговельних мереж, то, незважаючи на маркетингову привабливість областей Західного регіону, таких закладів тут є всього вісім, з яких три розташовано у Львівській області, а точніше в обласному центрі. Інші ж області мають всього лиш по одній торговельній точці міжнародного типу, це гіпермаркети «МЕТРО». У Закарпатській області відсутні міжнародні торговельні мережі (рис. 5).

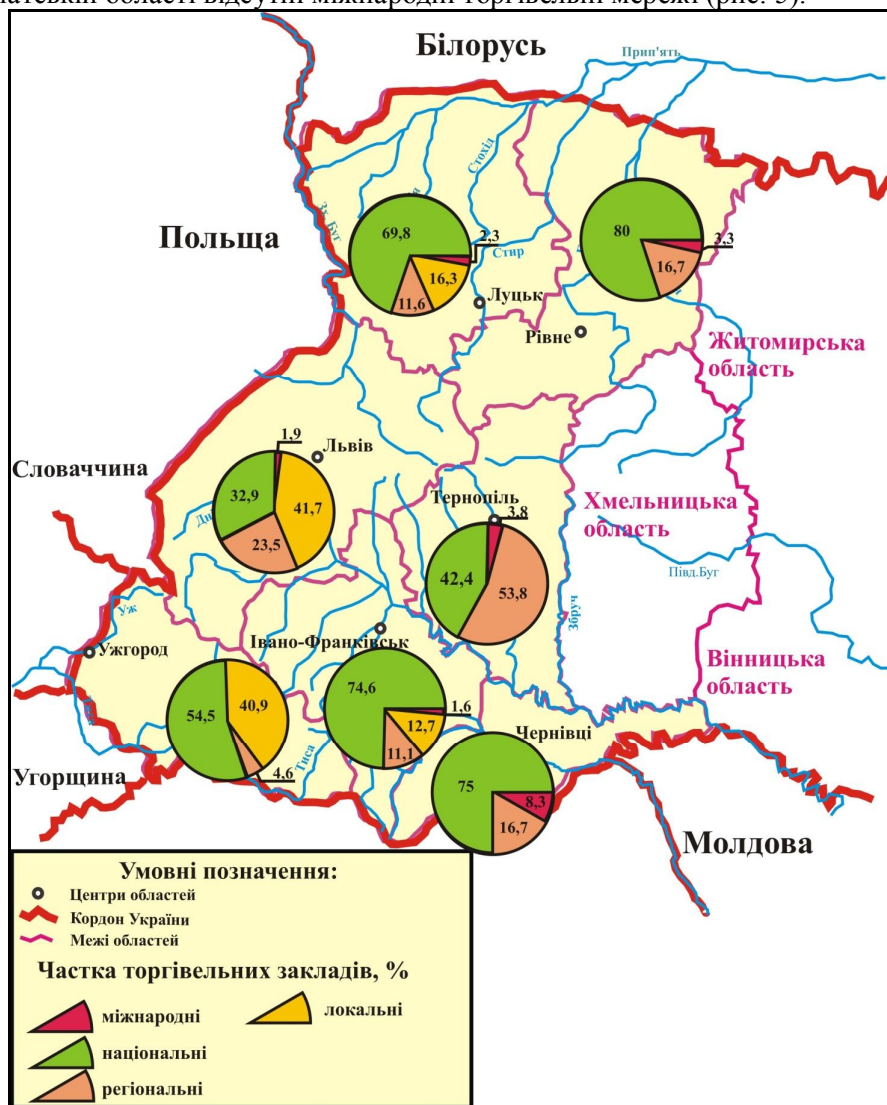

Рис. 5. Частка торговельних закладів (за регіонами покриття) в Західному регіоні (2013р, %).

Джерело: сформовано за даними веб-сторінок торговельних мереж.

Висновки. Розвиток маркетингової географії дозволить вдосконалити торгівлю в Україні, зокрема, покращити раціональність розташування торговельних мереж.

У Західному регіоні України найвищим рівень розвитку торговельних мереж є у Львівській та Івано-Франківській областях. Також є області де торговельні мережі є

розвиненими недостатньо, особливо зважаючи на кількість населення та загальний економічний розвиток, такими є Закарпатська, Чернівецька області.

Аналіз торгівельних мереж за регіонами покриття показує, що більшість закладів торгівлі як в Україні, так і в західних областях (40 %) становлять національні мережі. За показниками роздрібного товарообороту, та кількістю торгівельних точок, кількістю торгівельних мереж в регіоні лідером є Львівська область. На другому місці є Івано-Франківська та Рівненська. Останню позицію займає Закарпатська та Чернівецька області, в яких важливу роль у формуванні торгівельних мереж відіграє їх географічне положення, особливості розселення та рельєф території.

Джерела

1. Павлов В.А. Торгівельні мережі в Україні: особливості та проблеми розвитку / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/ao/2011_1/10.pdf
2. Огляд ринку продовольчих ритейлів України / [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.allretail.com.ua/analytics/overviews/>.
3. TOP-50 найбільших ритейлів України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gtpartners.com.ua>
4. Матеріали Державного комітету статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>

У науковій праці проаналізовані основні проблеми розвитку курортів та курортних територій в Україні. Обґрунтовано доцільність масованого впровадження технологічних інновацій у сфері курортів на основі відповідної державної підтримки. Визначено перспективні напрями такої підтримки з урахуванням сучасних ризиків.

In scientific article the basic problems of development of resorts and resort territories are analysed in Ukraine. Grounded expedience of the massed introduction of innovations is in the field of resorts on the basis of the proper state support. Certainly perspective directions of such support taking into account modern risks.

Актуальність теми дослідження. Україна володіє унікальними курортними ресурсами (зокрема, Україні існують усі відомі світовій науці типи мінеральних вод, а окремі зразки українських мінеральних вод можна вважати еталонними). Однак, національний курортний продукт (який у вузькому значення можна розглядати як сукупність стандартизованих комплексних туристично-курортних послуг, що пропонуються спеціалізованими організаціями) має низьку (недостатню) конкурентоспроможність на внутрішньому та міжнародному туристичному ринках. Основною причиною цього явища є відсутність належного інноваційно-технологічного забезпечення курортної діяльності.

На жаль, в Україні у сфері курортів, як і у інших видах економічної діяльності, інновації не забезпечують високої результативності та ефективності, оскільки не створене відповідне економіко-правове середовище. Відтак, державні органи мають вжити заходів, спрямованих на реалізацію програм і проектів з державної підтримки інновацій у курортній справі.

Аналіз наукових праць. З питань організації державної підтримки технологічного розвитку курортної діяльності оприлюднюється чимало наукових праць [1; 3; 4; 6; 7]. Проте мають бути чітко сформульовані перспективні підходи організації вказаної підтримки з урахуванням сучасних соціально-економічних реалій, а також з урахуванням втрат курортного потенціалу останніх років.

Мета статті – навести науково обґрунтовані пропозиції автора щодо організації державної підтримки технологічних інновацій у курортній діяльності.

Виклад основного матеріалу. Курортні та рекреаційні території в Україні складають близько 9,1 млн га (15 % території) [1; 3]. До прийняття Закону України «Про курорти» [2] на території України постановами Ради Міністрів СРСР, Ради Міністрів УРСР було затверджено межі округів та зон санітарної охорони 27 курортів та положення про 33 курорти. На даний час за формальними ознаками до курортів можна віднести лише 27 територій, разом з тим, з юридичної точки зору жодний з курортів повністю не відповідає вимогам Закону України «Про курорти» [2]. Концентрація промисловості та сільськогосподарського виробництва в межах курортних територій створюють надмірне антропогенне навантаження. Внаслідок недофінансування протиерозійних та протизсувних заходів руйнуються частина прибережних територій та пляжів курортів.

Ситуація у сфері туризму та діяльності курортів характеризується такими основними чинниками [1; 3; 4]:

- низьким рівнем усвідомлення населенням країни та органами, що здійснюють регулювання у сфері туризму і діяльності курортів, ролі та значення туризму для соціально-економічного розвитку держави;
- відсутністю сформованих туристичних ресурсів та цілісної системи їх раціонального використання, невизначеністю напрямів їх освоєння та розвитку, неефективним та позазаконним використанням унікальних природних та історико-культурних ресурсів;
- відсутністю ефективної системи захисту прав та інтересів туристів, забезпечення безпечних умов на об'єктах туристичних відвідувань та за напрямками туристичних маршрутів, своєчасного надання усіх видів невідкладної допомоги особам, які постраждали під час подорожі;
- відсутністю сприятливих умов для розвитку індустрії туризму, державної інвестиційної політики у сфері туризму і діяльності курортів, не належною підтримкою розвитку пріоритетних видів туризму, зокрема, в'їзного та внутрішнього туризму, сільського, екологічного туризму;
- руйнацією системи соціального туризму, практичною недоступністю туризму для малозабезпечених верств населення, дітей, молоді, осіб похилого віку та з обмеженими фізичними можливостями;
- відсутністю належного прогнозування та планування розвитку туризму, параметрів туристичного потоку у відповідності до наявних ресурсних можливостей, потреб населення та економіки держави, узагальненим і фрагментарним підходом до розроблення та реалізації державної і місцевих програм розвитку туризму;
- недосконалістю організаційно-правових та економічних механізмів реалізації державної політики у сфері туризму і діяльності курортів, слабкою міжвідомчою координацією та взаємодією між органами державної влади та місцевого самоврядування;
- відсутністю цілісної та комплексної системи управління туристичними ресурсами країни, різним відомчим підпорядкуванням туристичних ресурсів, відсутністю спеціального уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань діяльності курортів;
- недостатнім нормативним, методичним та інформаційним забезпеченням діяльності органів місцевого самоврядування, громадських організацій та суб'єктів підприємницької діяльності у сфері туризму і діяльності курортів;
- недостатнім за кількісними, якісними параметрами та за структурою рівнем науково-методичного та кадрового забезпечення, зокрема у сфері управління на державному та місцевих рівнях.

Як наслідок, сфера туризму і діяльності курортів в державі не забезпечує повноцінного виконання економічних, соціальних і гуманітарних функцій, зокрема, підвищення якості життя населення; формування гармонійно розвиненої особистості; збереження довкілля та культурної спадщини; наповнення бюджетів усіх рівнів, створення нових робочих місць; збільшення питомої ваги сфери послуг у структурі ВВП [6].

Основними проблемами, які необхідно розв'язати, залишаються питання фінансово-організаційного характеру, а саме: недостатнє фінансування заходів, пов'язаних, насамперед, із створенням безпечних умов для туристів, підготовкою та участю у міжнародних та регіональних туристичних виставках в Україні та за кордоном; відсутня система контролю за діяльністю суб'єктів курортної галузі, цілісна система державного

управління туризмом у регіонах (не створені відповідні самостійні підрозділи з питань туризму і курортів); переважна більшість туристичних і курортних закладів не відповідають міжнародним стандартам якості надання послуг та стану розвитку матеріально-технічної бази тощо [3; 7].

Структура закладів готельного господарства України, що розташовані на курортних територіях, за місткістю і чисельністю працюючих не є оптимальною. За останні роки на туристично-рекреаційних територіях з'явилася значна кількість приватних домоволодінь, що надають послуги з тимчасового розміщення. Відсутність затверджених меж округів та зон санітарної охорони курортів унеможлиблює визначення кількості таких закладів. Водночас, доходи домоволодінь від надання послуг розміщення у більшості випадків належним чином не оподатковуються, а їх діяльність суттєво збільшує навантаження на місцеві бюджети в частині утримання інженерної та транспортної інфраструктури, комунального обслуговування.

Матеріально-технічна база курортно-рекреаційних установ, асортимент та якість послуг ще не відповідають світовому рівню, що знижує конкурентоспроможність туристичних та рекреаційних сфер у регіонах на міжнародних ринках відпочинку, оздоровлення, санітарно-курортного лікування та туристичних послуг. Лікувально-оздоровчі бази, що формувались в регіонах України десятиріччями за державної підтримки, нові науково-методичні розробки в галузі реабілітаційній, профілактичній і туристичній діяльності використовуються недостатньо ефективно.

Конкурентоспроможність курортних послуг забезпечується через запровадження нормативних вимог до основних, найважливіших для туриста (як споживача) параметрів якості будь-яких об'єктів туристичних відвідувань та основних туристичних послуг, незалежно від їх категорії або рівня обслуговування. Зазначений набір якісних параметрів встановлює мінімальний рівень захисту прав туриста та охоплює сукупність таких основних споживчих властивостей як безпечність, відповідність санітарно-гігієнічним нормам, доступність, прозорість тощо [1].

Система управління туристичною та рекреаційною діяльністю в регіонах України ще не відповідає сучасним вимогам. Перевага відомчих підходів обумовила відсутність необхідної нормативно-методичної бази для управління туристичним та рекреаційним потенціалом як складовою регіонального економічного комплексу (немає адекватних статистичних даних та методик оцінки економічного ефекту, що виникає у суміжних видах діяльності). Відсутня координація суб'єктів різних форм власності та відомчої підпорядкованості туристичного та рекреаційного потенціалів регіонів України. Органами управління туристичною та рекреаційною діяльністю в регіонах України практично не використовуються сучасні управлінські технології (геоінформаційні та експертні системи, бази та банки даних), що не дозволяє організувати ефективний облік об'єктів управління, організувати кадастри природних лікувальних та туристичних ресурсів, тощо.

Можливості саморегуляції системи розвитку сфери курортів та курортних територій практично вичерпані.

Вплив держави на природоохоронні, економічні та соціальні чинники розвитку курортів забезпечується через реорганізацію системи та зміну механізмів управління на державному та місцевому рівнях, запровадження стратегічного планування, відповідне нормативно-правове, регуляторне, інституційне, науково-методичне, фінансове забезпечення тощо. При цьому, стратегічне планування у сфері туризму та курортів здійснюється на основі стратегії соціально-економічного розвитку країни, що забезпечує його цільову спрямованість на покращення якості життя населення, як основний показник оцінки сталого розвитку [3; 5].

Виходячи з положень чинного законодавства України, Концепції державної регіональної політики, державна політика розвитку туризму, курортів та рекреаційної сфери в Україні в найближчій перспективі має реалізовуватися за напрямками [2; 3; 5]:

- оптимізація структури та режиму функціонування туристичного та курортно-рекреаційного комплексів у регіонах;
- удосконалення структури управління в туристично-рекреаційній галузі на обласному та районному (міському) рівнях, підвищення результативності координування дій місцевих органів виконавчої влади з цього питання;
- розробка механізму координування діяльності місцевих органів державної виконавчої влади та суб'єктів туристичного підприємництва.

Для досягнення цих завдань необхідно:

- продовження роботи щодо роздержавлення підприємств туристичної та курортної сфер, сприяння підприємствам середнього та малого бізнесу;
- надання нормативно-правової, методичної, організаційної та інформаційної підтримки суб'єктам підприємництва, що надають курортні послуги;
- аналіз економічної діяльності туристичних підприємств та розробка за його результатами заходів щодо підвищення ефективності роботи на ринку туристичних та курортних послуг;
- посилення контролю за діяльністю підприємств курортної сфери, їхньою звітністю та додержанням вимог чинного законодавства.

Вказані заходи створять сприятливі передумови для концентрації наявних організаційно-фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів на розв'язанні найгостріших проблем у сфері туризму і діяльності курортів, розвитку найцінніших природних територій та об'єктів культурної спадщини, забезпеченні захисту економічних інтересів держави від реальних та потенційних загроз у сфері туризму на внутрішньому та міжнародних туристичних ринках.

Доцільно вжити невідкладних заходів задля стимулювання розвитку матеріально-технічної та технологічної бази туристичної та рекреаційної сфер в регіонах, зокрема:

- стимулювання і державна підтримка інноваційних проектів з модернізації, з доведенням до рівня світових стандартів, матеріально-технічної бази існуючих установ туристичної та рекреаційної індустрії;

- першочергове забезпечення розвитку, будівництва і реконструкції об'єктів інфраструктури курортів та туристичних комплексів з використанням сучасних технологій;

- створення умов та вжиття заходів щодо залучення іноземних і вітчизняних інвестиційних та кредитних коштів на реалізацію інноваційних проектів, спрямованих у розвиток матеріально-технічної бази туристично-рекреаційної галузі;

Необхідно здійснити кардинальний перехід до застосування міжнародних (інноваційних за змістом) стандартів у туристичному і рекреаційному процесі, в тому числі шляхом:

- забезпечення гармонізованих із структурами ЄС процедур щодо контролю якості, сертифікації послуг, забезпечення безпеки та гарантування прав туристів,

- розвиток у регіонах України Міжнародних Центрів туризму, оздоровлення та відпочинку для прийому різних категорій іноземних туристів.

Доцільна розробка заходів щодо формування висококваліфікованого кадрового корпусу в туристичній та рекреаційній сферах на базі використання інноваційних освітніх технологій. Йдеться, зокрема, про створення системи сучасної безперервної та послідовної туристичної освіти за такими напрямками:

- початкова туристично-рекреаційна освіта (ліцей);
- професіоналізація в цій сфері (училище, технікум, коледж, спеціалізовані вищі навчальні заклади);
- перепідготовка та підвищення кваліфікації у туристичній та рекреаційних сферах.

Висновки. Умовою подальшого розвитку курортної справи в Україні на засадах стійкості є створення умов формування та впровадження інноваційних рішень у технології курортного обслуговування. В той же час інноваційний процес розвитку курортів та курортних територій має підтримуватися державою, із застосуванням економічних та неекономічних інструментів.

Особливу увагу слід приділити оптимізації управління розвитком курортів, як на національному рівні, так і на рівні регіонів. Має бути спрощена структура управління в туристично-рекреаційній галузі на обласному та районному (міському) рівнях, в першу чергу в напрямі підвищення результативності координування дій місцевих органів виконавчої влади з цього питання.

Доцільно вжити невідкладних заходів задля стимулювання розвитку матеріально-технічної та технологічної бази туристичної та рекреаційної сфер.

Необхідно здійснити кардинальний перехід до застосування міжнародних (інноваційних за змістом) стандартів у туристичному і рекреаційному процесі.

Доцільна розробка заходів щодо формування висококваліфікованого кадрового корпусу в туристичній та рекреаційній сферах на базі використання інноваційних освітніх технологій.

У науковій праці обґрунтовані конкретні заходи, спрямовані на вирішення окреслених завдань.

Перспективи подальших розвідок. У подальшому мають бути виконані дослідження, спрямовані на розробку моделей державно-приватного партнерства у курортній справі.

Список використаних джерел

1. Гулич О.І. Концептуальна модель екологічно збалансованого рекреаційного природокористування та ринкові механізми: шляхи інтеграції / О.І. Гулич // Регіональна економіка. – 2010. – № 3. – С. 122–128.
2. Закон України «Про курорти» / [Електронний ресурс]. – Доступний з: www.rada.gov.ua.
3. Захарін С.В. Інноваційне забезпечення розвитку туризму і курортів / С.В. Захарін / Соціогуманітарний аспект інноваційно-технологічного розвитку економіки : монографія / [за ред. д.е.н. Л.І. Федулової]. – К. : ДУ «Інститут економіки та прогнозування НАН України», 2007. – С. 295–311.
4. Мальська М.П. Міжнародний туризм і сфера послуг [підручник] / М.П. Мальська, Н.В. Антонюк, Н.М. Ганич. – К. : Знання, 2008. – 661 с.
5. Мельник О.М. Асортиментна стратегія ефективності туристичних організацій / О.М. Мельник // Актуальні проблеми економіки. – 2010. – № 8. – С. 140–144.
6. Матвієнко А.Т. Науково-практичний коментар до Закону України «Про туризм» / А.Т. Матвієнко, І.В. Приячук, М.А. Лесик, В.В. Андрейцев. – К. : НДІ туризму і курортів, 2006. – 212 с.
7. Рихлицька З.М. Розвиток сільського туризму зарубіжних країн: досвід для України / З.М. Рихлицька // Економіка і управління. – 2012. – № 1. – С. 63–67.
8. Ярмолка В.М. Особливості посередницької діяльності на ринку туристичних послуг / В.М. Ярмолка // Економіка і управління. – 2012. – № 3. – С. 43–47.

**ЗДОРОВ'Я ЛЮДЕЙ І ГЕДИНАМІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ МІСЦЕВОСТІ
ПРОЖИВАННЯ НА ПРИКЛАДІ КАРПАТСЬКОГО ТУРИСТИЧНОГО РЕГІОНУ****Ю.М. Лабіі¹, І.І. Мердох², Т.Ю. Крупчук³**¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ²Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
м. Івано-Франківськ³Львівська міська клінічна лікарня швидкої допомоги, м. Львів

На території Карпатського туристичного регіону істотно проявляється вплив геодинамічних процесів в надрах планети на тривалість життя мешканців та їхнє здоров'я. Карпати багаті не розвіданими рекреаційними ресурсами, обумовленими геофізичними полями і випромінюваннями тектонічного походження. Планомірне дослідження регіону в цьому відношенні дасть можливість створити унікальні послуги туристам і принести позитивний економічний ефект державі.

В останні десятиліття наука одержала підтвердження ідея про істотну дію на життєдіяльність організмів геодинамічних процесів, що відбуваються в надрах планети [13]. На різноманітні форми «живої речовини» проявляють дію процеси, що відбуваються не тільки в земній корі глибиною 5-70 км, але і в мантії глибиною до 2900 км. Земна кора складається з літосферних плит – відносно твердих суцільних ділянок, щільно прилягаючих одна до однієї. Ці ділянки постійно рухаються із швидкостями декількох сантиметрів за рік. Сили, які їх рухають виникають в мантії. Для порід мантії характерна пластичність, текучість і в'язкість, хоча вони не є рідинами. За геофізичними даними температура мантії оцінюється тисячами градусів Цельсія. Ці властивості забезпечують рух літосферних плит [3].

Геодинамічні процеси є причиною землетрусів, активності вулканів, гравітаційних і геомагнітних аномалій, радіаційного фону, генерування електромагнітних та ультразвукових випромінювань. Усе це має вирішальне значення для процесів життя на поверхні Землі і, зокрема, для здоров'я людей [12].

Територія Карпат і Прикарпаття відповідає моделі підсування стабільної плити (платформи) під зростаючий за рахунок передгірського прогину молододіє пізньоальпійської споруди [11]. Згідно результатів геодезичних спостережень встановлено, з максимальною швидкістю до 3 мм/рік проходить підняття Карпатської складчастої області. По напрямку до прогину швидкість сучасних тектонічних рухів зменшується до 1 мм/рік, а на платформі до 0,5 мм/рік Сейсмічність території Карпатського регіону є важливим фактором впливу на процеси життя. Найактивнішим районом у сейсмічному відношенні є Закарпаття, де інтенсивність локальних землетрусів досягає 8 балів. Виявлено локальні епіцентри землетрусів, які пов'язані з активними розломами земної кори. Основним глибоко фокусним епіцентром землетрусів Карпатського регіону і суміжних територій є гори Вранча в Румунії. Відомим дрібно фокусним епіцентром землетрусів є район м. Сторожниця на контакті Східно-Європейської платформи з Передкарпатським прогином. Науковцями виділено території підвищеної сейсмічної активності. Зокрема, до них віднесено райони населених пунктів Вижниця, Новоселиця, Микитин і антиклінальна складка на південь від м. Івано-Франківська. Такий висновок зроблено за даними аналізу космічних знімків і землетрусів. В цій моделі головними геодинамічно активними структурами є крупні

розриви, що проходять на межі гір і передгірського прогину, а також в місцях перетину цих розривів з поперечними зрушеннями.

За даними гравіметрії Внутрішній зоні Передкарпатського прогину відповідають регіональні пониження сили тяжіння, на загальному фоні якого виявлено окремі максимуми і мінімуми. Такий максимум відмічено біля с. Майдан, а мінімум – на ділянці Надвірна-Делятин.

В основу характеристики здоров'я населення покладено дані обласного Івано-Франківського статистичного управління про смертність населення в адміністративних районах області за 2010 р. [14] і публікацій з медичної-географії. Коефіцієнти смертності приведені за числом померлих людей на протязі року в розрахунку на 100 тис. наявного населення. Коефіцієнт смертності пов'язаний з тривалістю життя мешканців і характеризує їхнє здоров'я.

Дія середовища на людину проявляється також через роботу серця. Чутливим показником є частота скорочень серцевого м'язу, пульс [9]. В місцевостях, де біогеоценоз активізує роботу серця фонова частота скорочень пересічної людини середнього віку в період відпочинку коливається в межах 60-70 за хвилину. Перебуваючи на території екосистеми для якої притаманна послаблена стимулююча дія на роботу серця людини, пульс знижується до 50-60 скорочень за хвилину. У цьому відношенні провели дослідження. Прибувши на нове місце проживання, після періоду адаптації дослідник за допомогою напівавтоматичного електронного тонометра проводить не менше 10 замірів з переривами між якими 5 хвилин. Вираховують середнє арифметичне одержаних показників.

За даними медичної географії населення гірської частини регіону здоровіше за мешканців рівнин. Зокрема в горах люди менше уражені злоякісними новоутвореннями [1], лейкозами, лімфогранулематозом, злоякісною близорукістю [2], пухлинами головного і спинного мозку [6], нефритами, хворобою Верльгофа у порівнянні з населенням Придністровської зони. В горах населення часто страждає від хвороб зумовлених побутом. Ходьба по горах призводить до перевантаження ніг і мешканці гірських сіл хворіють тромбооблітеруючими недругами [8], побут селян сприятливий для поширення венеричних хвороб. Населення значно уражене карієсом зубів. В гірських селах поширений алкоголізм і тютюнокуріння, але разом з цим смертність людей понижена.

Приводимо геодинамічну характеристику територій районів Івано-Франківської області послідовно за принципом зниження коефіцієнта смертності населення (табл. 1). Найвища смертність характерна для населення Рогатинського району, за геотектонічними особливостями головна формація території відповідає південно-західній окраїні відносно стабільної платформи. Високі показники смертності характерні також для Тлумацького, Городенківського і Коломийського районів. За геологічною будовою це занурений край кристалічних порід плити «жорстка» структура якого «просвічується» з-під накладених осадових порід. Передкарпатського прогину. По всій території цих районів не спостерігається значних змін інтенсивності або направленості геомагнітного і гравітаційного полів. Наступним у цьому ряді є Галицький район. В геотектонічному відношенні територія належить до зануреної частини кристалічного фундаменту. З огляду на геодинамічні особливості важливу роль відіграють розколи фундаменту завдяки яким вся територія має блокову будову. У неогеновому комплексі відкладів великі дислокації переходять у флексуру, що свідчить про наявність переміщень. Калуський район розташований в зоні підсунення платформи під складчасті структури прогину. У тектонічному відношенні територія Снятинського району належить до Зовнішньої зони прогину і південно-західної окраїни платформи.

Характерними є поперечні порушення типу скидів і скидо-зсувів. Цей стиль тектоніки спричинює багатоповерхове розташування антиклінальних структур. Територія Тисменицького району входить в межу прогину, де розміщені активні в неотектонічному відношенні антиклінали. На східному замиканні однієї із них розташоване м. Івано-Франківськ. Територія Косівського і Верховинського районів входить в зону Карпатської складчастої області і орогену. Рожнятівський і Долинський райони розміщені в зоні підвищеної неотектонічної активності. Характерні поперечні порушення – скиди. Надвірнянський і Богородчанський райони охоплюють зону Вододільних Горганських складок в межах якого фіксується лускуватий стиль геологічної будови. Територія характеризується підвищеною сейсмічною активністю.

За одержаними показниками склали картограму смертності населення в адміністративних районах області і тектонічних зрушень помічених на космічних фотографіях поверхні регіону (рис. 1). Виділили 4 категорії смертності населення: найнижча по області, менша за 1300 померлих протягом року в розрахунку на 100 тис. мешканців району. Цьому показнику відповідає середня тривалість життя людей біля 80 років. Підвищена смертність характеризується показниками в межах 1300-1400 померлих на 100 тис. мешканців. Така смертність відповідає середній тривалості життя населення біля 74 років. До високої смертності віднесли показники 1400-1500 померлих протягом року на 100 тис. мешканців. Цій смертності відповідає середня тривалість життя людей близько 69 років. До найвищої по області смертності віднесли райони в яких протягом року зареєстровано більше 1500 померлих на 100 тис. населення. Цим показникам відповідає середня тривалість життя людей біля 62 років.

Таблиця 1

Оцінка здоров'я населення в адміністративних районах Івано-Франківської області і геодинамічна характеристика територій

Назва адміністративних районів	Смертність	Пульс	Геодинамічна характеристика місцевості
Рогатинський	2066,3	55,6	Окраїна відносно стабільної платформи
Тлумацький	1754,5		Занурений край кристалічних порід плити. По всій території значних змін інтенсивності або направленості геомагнітного і гравітаційного полів не спостерігається
Городенківський	1544,9	57,8	
Коломийський	1510,5	55,0	
Галицький	1474,9	57,1	Занурена частина плити, для якої характерні розломи
Калуський	1400,9	55,0	Зона підсунення плити під складчасті структури прогину
Снятинський	1467,3	61,9	Зовнішня зона Передкарпатського прогину і окраїна платформи
Тисменицький	1341,3	70,0	Активні в неотектонічному відношенні антиклінали
Косівський	1373,6	62,1	Карпатська складчаста область, ороген
Верховинський	1304,6		
Рожнятівський	1294,1	88,9	Вузли перетину повздовжніх та поперечних розривних дислокацій
Долинський	1286,1		
Богородчанський	1252,8		Синклінали і антиклінали, область максимальних прогинів. Сейсмічно активні ділянки
Надвірнянський	1200,7	66,1	

Констатували існування залежності коефіцієнта смертності від активності в геодинамічному відношенні території проживання людей. Мешканці районів, територія

яких розташована в межах занурених кристалічних порід фундаменту Волино-Подільської плити стабільних в геотектонічному відношенні характеризуються підвищеною смертністю і навпаки, понижена смертність населення притаманна мешканцям територій, розташованих в межах геологічних структур активних в геодинамічному відношенні.

Спостереження підтверджують ідею науковців про втому, що настає в результаті тривалих одноманітних навантажень на людину, стабільну адаптацію [5]. Безвизне проживання призводить до привикання мешканців не тільки до зорових і звукових подразників, але і різноманітних полів і випромінювань. Така ситуація зумовлює втому органів чуття, сповільнення фізіологічних процесів і негативно впливає на здоров'я. В місцевості де незначні переміщення людини супроводжуються зміною напруженості геомагнітного і гравітаційного полів, фонові радіації, електромагнітних і ультрафіолетових випромінювань появляється збуджуюча дія біогеоценозу на процеси життя.

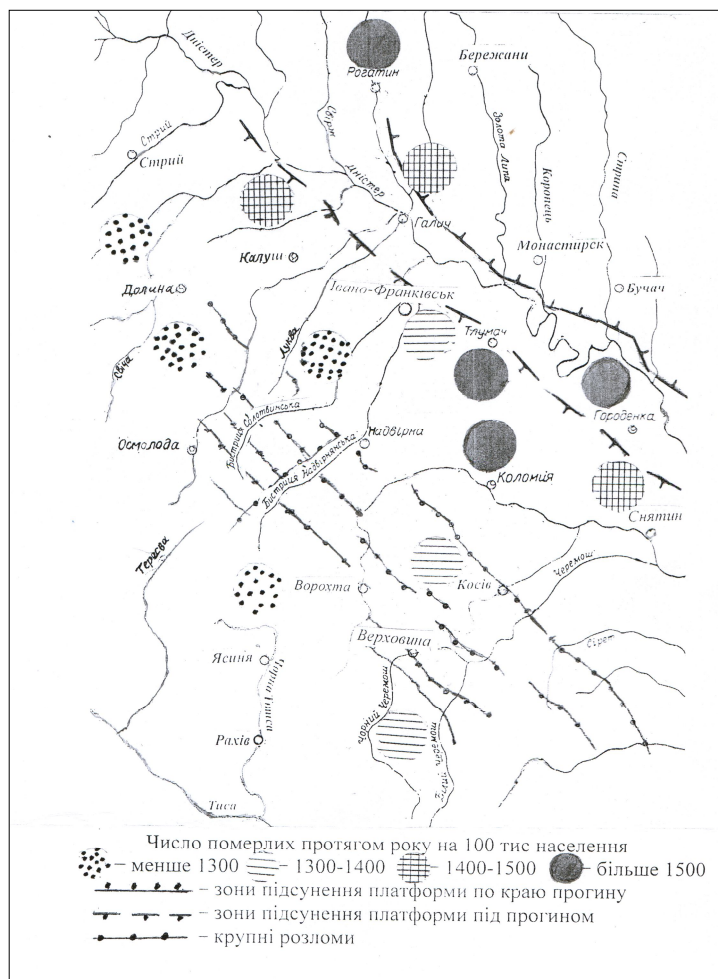

Рис. 1. Картограма смертності населення і лінії крупних тектонічних зрушень

Заміри частоти скорочень серцевого м'язу мешканців різних районів області не суперечать припущенню про залежність здоров'я людей від геодинамічної активності місця їхнього проживання. Висока смертність пов'язана із зниженням середньої тривалості життя населення і характеризує стан їхнього здоров'я в. В районах області з

підвищеною смертністю середня частота скорочень серцевого м'язу людей понижена. Такий висновок зроблений на базі незначного числа замірів і має тільки орієнтовний характер. В кожному із районів проведено поодинокі спостереження, а це не виключає високої імовірності випадковостей.

Разом з тим треба враховувати, що інтенсивність роботи серця людини, у залежності від місця проживання може бути не тільки понижена, або вища за оптимальну, але і надто високою. За даними літератури такі місцевості називають геопатогенними і тривале проживання у цих умовах людей призводить до появи хвороб. Виявили на території Івано-Франківської області 8 таких зон, із яких 5 в обласному центрі. Провели розширені дослідження цих територій. Спостерігали сповільнення розумової діяльності людей, сповільнення процесів життєдіяльності мікроорганізмів, а також в розмові з мешканцями констатували різні негативні явища їхнього життя.

За даними літератури короткочасне перебування людини в геопатогенній зоні не наносить шкоду здоров'ю, але може проявити лікувальний ефект. Для розвитку туризму планомірне вивчення території з метою пошуків місцевостей де проявляється аномальна дія на процеси життя є необхідним і може бути стартовими для впровадження унікальних послуг подорожуючим. Економічні затрати на такі дослідження швидко себе оправдають і принесуть економічний ефект державі.

Література

1. Бабенко Г.А. Распространение рака желудка и легкого среди сельского населения Ивано-Франковской области и особенности микроэлементного состава почв / Г.А. Бабенко, И.А. Голотюк, Б.И. Годованец, Ю.М. Лабий // Географическая среда и здоровье населения. – Нальчик, 1970. – С. 140–142.
2. Бойчук Р.В. Распространение злокачественной близорукости среди населения Ивано-Франковской области в связи с почвенно-климатическими зонами и содержанием микроэлементов в почве / Р.В. Бойчук, Ю.М. Лабий // Микроэлементы в медицине. – К. : Здоров'я, 1971. – С. 12–16.
3. Воропай Л.І. Українські Карпати / Л.І. Воропай, М.О. Куниця. – К. : Радянська школа, 1966. – 168 с.
4. Вступ до медичної геології / [За редакцією Г.І. Рудька, О.М. Адаменка]. – К. : Академпрес, 2010. – Т. 1. – 736 с.
5. Крупчук Т.Ю. Визначення ефективності знімання втоми і лікування / Т.Ю. Крупчук, Ю.М. Лабий // Галицький лікарський вісник : Науково-практичний журнал. – 2011. – Том 18. – С. 39–40.
6. Никулин К.Е. Особенности распространения опухолей головного и спинного мозга в зависимости от микроэлементного состава почв / К.Е. Никулин, Ю.М. Лабий, Н.М. Мосейчук // Микроэлементы в медицине : Мат. Первой Всесоюз. науч. конф. – Ивано-Франковск, 1969. – С. 68–70.
7. Никулин К.Е. Эпидемиология болезни Верльгофа в Ивано-Франковской области / К.Е. Никулин, С.Т. Юркевич, Ю.М. Лабий, Г.Ф. Абкарович // Биологическая роль микроэлементов и их применение в сельском хозяйстве и медицине : Мат. VIII Всеукр. конф. – Ивано-Франковск, 1978. – С. 91–92.
8. Омеляшко А.А. Особенности распространения некоторых заболеваний среди населения Ивано-Франковской области / [А.А. Омеляшко, Ю.М. Лабий и др.] // Биологическая роль микроэлементов и их применение в сельском хозяйстве и медицине : Мат. VIII Всесоюз. конф. – Ивано-Франковск, 1978. – С. 94–95.
9. Патент 63629 Україна, МПК А 61 В 5/02, А 61 В 10/00. Спосіб діагностики повноцінності відпочинку людини / Лабий Ю.М., Крупчук Т.Ю.; заявник і патентовласник Лабий Ю.М., Крупчук Т.Ю.; вул. Низова № 4 кв. 2, м. Івано-Франківськ 76018; заявлено 11.04. 2011 ; опубл. 10.10.2011, Бюл. № 19.

10. Патент 76173 Україна, МПК А 61 В 5/02, А 61 В 10/00. Спосіб оцінки впливу середовища на серцево-судинну систему організму людини / Мердух І.І., Лабій Ю.М., Крупчук Т.Ю.; заявник і патентовласник Мердух І.І., Лабій Ю.М., Крупчук Т.Ю.; вул. Низова №4 кв. 2, м. Івано-Франківськ 76018; заявлено 16.04. 2012 ; опубл. 25.12.2012, Бюл. №19.
11. Рудквист И.К. Геодинамическое картирование Ивано-Франковской области для выявления сейсмоопасных участков / И.К. Рудквист, В.И. Захаров, Ф.А. Питкянен. – Геоэкология Украины. – К. : Манускрипт, 1993. – С. 50–55.
12. Рудько Г.І. Землелогія. Еколого-ресурсна безпека Землі / Г.І. Рудько, О.М. Адаменко. – К. : Академпрес, 2009. – 512 с.
13. Рудько Г.І. Геологія з основами геоморфології / Г.І. Рудько, О.М. Адаменко, О.В. Чепіжко, М.Д. Крочак. – К. : Видавничий дім, 2010. – 400 с.
14. Статистичний щорічник Івано-Франківської області за 2010 р. – Івано-Франківськ : Державний комітет статистики України. – 521 с.

ПЕДАГОГІЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ТУРИЗМУ ЯК ЗАСОБУ ВПЛИВУ НА ОСОБИСТІСНИЙ РОЗВИТОК

О.М. Лисенко

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У системі туристичної діяльності культурно-пізнавальний туризм займає особливе місце, оскільки найбільшою мірою сприяє розвитку внутрішнього світу людини, розширенню кругозору, дає можливість знайомства з представниками різних культур, з національною спадщиною різних народів. Саме культурно-пізнавальний туризм найбільшою мірою сприяє прояву етнокультурної самобутності та індивідуальності людини, при цьому впливаючи практично на всі сфери людської діяльності.

The system of cultural tourism and educational tourism occupies a special place because most conducive to the development of man's inner world, expanding horizons, enables familiarity with people of different cultures, with the national heritage of different nations. This cultural and educational tourism is most conducive to the manifestation of ethnic and cultural identity and individuality, thus affecting virtually all areas of human activity.

Досягнення і протиріччя цивілізації початку ХХІ ст., граничні фізичні, інтелектуальні й психічні навантаження на індивіда, викликані інтенсифікацією виробництва, ускладненням процесу оволодіння перманентно зростаючим обсягом інформації, соціальною напруженістю й іншими об'єктивними факторами, обумовили необхідність сформувати в кожній людині потребу і здатність раціонально будувати свій вільний час, щоб засобами дозвілля знімати утому, відновлювати свої сили, забезпечувати свій різнобічний розвиток.

Особистість, що формується, століттями готували до двох обов'язкових видів життєдіяльності – праці й пізнанню. У наш час виникла третя умова становлення повноцінного громадянина й члена суспільства – формування його дозвілля, що повинно здійснюватися з тією ж послідовністю й завершеністю, як навчання основам наук і професійній майстерності.

Нова соціально-культурна ситуація визначає вимогу розширити просвітні й виховні функції держави й суспільства, долучивши до них:

- розвиток у кожній людині усвідомлених потреб і мотивів раціональної організації дозвілля;
- формування дозвільної кваліфікації, культури дозвілля, як якості особистості, що відбиває потребу й уміння конструктивно використовувати свій вільний час, реалізовувати його в активному відпочинку, духовно насиченому спілкуванні, творчій діяльності з освоєння культурної спадщини людства, створенні цінностей культури й розвитку своїх сутнісних сил;
- безпосередню організацію дозвілля [4, с. 61].

Зауважимо, що дозвілля реалізує дві органічно зв'язані й взаємодоповнюючі соціальні функції:

1. **Рекреативну**, що забезпечує зняття фізичної, психічної, інтелектуальної напруги й відновлення сил за допомогою активного відпочинку;

2. **Розвиваючу**, котра знаходить своє вираження в залученні особистості до процесу безперервної освіти, аматорської творчості, спілкування й розширення сфери прояву індивідуальних якостей, самоствердження й самореалізації творчих потенцій.

Серед найбільш ефективних і соціально-значущих видів дозвілля істотне місце належить туризму й, у першу чергу культурно-пізнавальному туризму, який:

- оновлюючи середовище перебування, значно підвищує інтерес до пізнання як форми безперервної освіти;
- занурюючи учасників туристичних турів у світ цінностей історії й культури, створює ситуацію долучення у нього й усвідомлення своєї причетності до цієї спадщини;
- сполучаючи інформацію з атмосферою невимушеності й розкутості, породжує умови природного сприйняття нових знань;
- утверджуючи суб'єкт-суб'єктні відносини між ведучим екскурсії і туристом, стимулює активність останнього, дозволяє йому продемонструвати свій інтелект і загальнокультурний кругозір, зарекомендувати себе в туристичній групі.

Туризм став сьогодні одним із провідних напрямків соціально-культурної діяльності, у рамках якого інтегруються рекреація, пізнання, розвага, оздоровлення.

Досить широко здійснювати подібні функції туризм зміг лише на певному щаблі розвитку суспільних відносин, на базі високорозвиненого і стійкого економічного, політичного й культурного спілкування між народами, що збігається з періодом формування міжнародного ринку, росту міжнародної торгівлі й появи нових засобів транспорту.

Загальне підвищення культурного рівня людей визначило ріст їхньої зацікавленості в пізнанні історії й культури різних країн, традицій і способу життя інших народів. Колискою туризму вважається Європа, що дотепер залишається головною територією міжнародних туристичних маршрутів, у першу чергу, тому, що тут зосереджено величезну кількість шедеврів людської культури, пізнання яких стає потребою кожної цивілізованої людини. До цього фактору варто віднести й загальний розвиток інфраструктури соціально-культурної сфери, що притягує до себе людей.

У багатьох країнах сформувалась і стабільно розвивається індустрія туризму, що володіє величезною матеріальною базою, яка забезпечує зайнятості мільйони людей і взаємодіє майже з усіма галузями народного господарства. Зростаючий авторитет міжнародного туризму, його економічна, політична й соціальна значимість у житті сучасного суспільства визнані урядами більшості країн світу. Активний туристичний обмін все частіше розглядається в якості важливої складової частини економічних інтеграційних процесів і невід'ємної ланки в розвитку міжнародного гуманітарного співробітництва.

Міжнародний туризм має воістину величезні перспективи, визначені його безперечною цінністю, що виражається в здатності задовольняти рекреаційно-оздоровчі і пізнавально-розважальні потреби людей у сполученні з ефективним вирішенням важливих завдань соціально-економічного розвитку.

Туризм початку ХХІ ст. правомірно розглядати як фактор рекреації і явище культури, що інтегрує прагнення людини з'єднати в дозвіллі активний відпочинок, спілкування, розвагу, пізнання себе й навколишньої дійсності, естетичної насолоди природою, мистецтвом, пам'ятками історії [3, с. 15].

Щорічно в різні форми туризму долучається більше 2 млрд. людей. Сучасний туризм – це десятки мільйонів робочих місць, що забезпечують розробку й реалізацію туристичних маршрутів, розміщення, харчування, перевезення, культурне, медичне й інше обслуговування відпочиваючих. Це індустрія, пов'язана з виробництвом різноманітних товарів – від спеціального одягу й спорядження до путівників і сувенірів. Це готелі, ресторани, комфортабельні автобуси, активно використовувані музеї, заповідні зони, установи мистецтв. Це складна й різноманітна інфраструктура, що

дозволяє включити в орбіту уваги туристів національно-регіональні визначні пам'ятки, магазини й інші об'єкти задоволення духовних і матеріальних потреб. Це один із провідних і самих перспективних видів дозвілля в економічно розвинених країнах світу, що дозволяє задовольняти найширший діапазон людських потреб. Нарешті, це надзвичайно дохідна стаття національного бюджету, що дає можливість вирішувати багато проблем соціально-економічного розвитку.

Культурно-пізнавальний туризм дозволив людині не тільки розширити власний ареал освоєння соціального простору, але й ініціював процеси міжетнічної й міжцивілізаційної соціальної комунікації, виступив каталізатором соціального пізнання. Завдяки туризму значно зростають духовні запити людей, відбувається диференціація соціально-культурних потреб, виникає прагнення до систематичного ознайомлення з іншими моделями соціальної поведінки, відбувається емоційне й предметне пізнання світу. Зустріч із іншим досвідом, погляд на себе з боку виступають істотними передумовами соціальної активності людей.

Сукупний досвід розвитку вітчизняного й світового туризму переконливо підтверджує, що ця форма духовного життя чи не найповнішою мірою реалізує соціальні функції дозвілля й забезпечує рекреацію й подальший розвиток особистості. У єдності й оптимальному співвідношенні цих функцій закладена ефективність усього дозвілля.

Однак на практиці спостерігається значний перекіс у бік збільшення рекреативної й звуження розвиваючої функції, що визначається складністю розвиваючої функції, яка вимагає педагогічного супроводу, має потребу в наявності осмисленої мети туристичної акції й детально проробленої технології її досягнення. При цьому цільова настанова повинна бути особистісно орієнтованою, що припускає вирішення конкретних просвітніх і виховних завдань, сконцентрованих на певному учаснику туристичного туру.

Педагогічний потенціал культурно-пізнавального туризму сприяє прилученню до культурного минулого, формує потребу у спілкуванні з культурою, її звичаями й традиціями, допомагає вибудовувати й коректувати відносини людини до культури, історії, світу, самого себе.

Педагогічний потенціал туризму таїть у собі величезні можливості, виступає як потужний фактор, що сприяє різнобічному розвитку особистості. Туризм є не просто засобом одержання знань, але й фактором, що змінює відношення людини до природного й соціального середовища. Туризм сприяє процесу сприйняття трансльованих соціокультурних традицій, адаптації до змін у житті суспільства.

Долучення людей в умовах туристичної діяльності до духовних цінностей носить предметний характер – людина не просто приймає усну або друковану інформацію, вона бачить комплекс предметів, що дозволяють активно долучатися до природи, пізнавати конкретні історичні події там, де вони відбувалися; спостерігаючи життя того або іншого регіону, поглиблювати й збагачувати свої знання про сучасність.

Теоретичний і практичний досвід, накопичений у цій області, свідчить, що туризм, несучи у собі величезний педагогічний потенціал, має об'єктивні можливості духовно-морального виховання населення, у першу чергу, молоді.

Як джерело первинної, достовірної й наочної інформації про національно-культурні традиції й неминущі цінності, культурно-пізнавальний туризм досягне нової якості соціально-педагогічної діяльності, забезпечуючи завершеність реалізованої методики виховного процесу, доповнюючи традиційний інформаційно-просвітній вплив системою залучення туристів у соціально-культурну творчість духовно-моральної спрямованості,

у процесі якого отримані знання перетворюються в моральні переконання, у норми й принципи високої громадянськості.

Таблиця 1

Функції культурно-пізнавального туризму [1, с. 3].

Педагогічні функції	освітня функція
	виховна функція
	розвиваюча функція
	адаптивно-інтегративна функція
	гуманітарна функція
Соціально-культурні функції	пізнавальна функція
	рекреаційна функція
	комунікативна функція

У системі туристичної діяльності культурно-пізнавальний туризм займає особливе місце, оскільки найбільшою мірою сприяє розвитку внутрішнього світу людини, розширенню кругозору, дає можливість знайомства з представниками різних культур, з національною спадщиною різних народів. Саме культурно-пізнавальний туризм найбільшою мірою сприяє прояву етнокультурної самобутності та індивідуальності людини, при цьому впливаючи практично на всі сфери людської діяльності.

Туризм, природно, це не тільки дозвілля. Це глобальне явище сучасної цивілізації, що сприяє розвитку інфраструктури, соціально-культурної діяльності; розвитку доріг, готельно-комунального господарства, системи побутового обслуговування; збільшенню попиту на одяг, взуття, спортивний і дорожній інвентар, сувеніри, традиційні товари даного регіону; появі нових високо престижних спеціальностей і нових робочих місць; додатковим надходженням у державний і місцевий бюджети, що дозволяє фінансувати соціально-культурну сферу й вирішувати природоохоронні завдання.

Головне у туризмі – це розширення культурного середовища й об'єктивних можливостей гармонійного розвитку особистості, залучення її в до світу національних і загальнолюдських цінностей, до світу культури й соціально-культурної творчості.

Посилення ролі дозвілля в інформаційному суспільстві, що формується, і широкий розвиток такого його виду проведення як туризм на межі ХХ–ХХІ ст. привернули значну увагу соціологів, економістів, психологів, культурологів, педагогів; стали предметом філософських узагальнень М. Ігнатовій, В. Квартального, А. Кирилова, М. Немоляєвої й ін. учених, що розкрили природу й виховний потенціал туризму. Це дослідження Р. Айдиняна, І. Болотнікова, В. Никифорова й ін. фахівців, що освітили актуальні проблеми організації й економіки туризму.

У центрі уваги, як правило, виявляються питання соціології, економіки, організації, індустрії дозвілля й туризму й лише одиничні роботи присвячені окремим сторонам туристського дозвілля як фактора рекреації, пізнання й розвитку особистості. Сформоване протиріччя між об'єктивними можливостями використати туризм як засіб духовного й фізичного розвитку особистості й науковою нерозробленістю його технології обумовлюють доцільність обґрунтувати шляхи й засоби реалізації розвиваючого потенціалу дозвілля засобами пізнавального туризму.

Успішна реалізація розвиваючого потенціалу пізнавального туризму можна забезпечити за допомогою інтерактивних методик, що породжують в умовах туристичної подорожі суб'єкт-суб'єктні відносини відпочиваючих й екскурсовода, а історико-культурні визначні пам'ятки об'єкта відвідування виступають ілюстрацією духовних цінностей, які у свою чергу створюють ситуацію долучення учасників туру до світу історії й культури, викликають ефект причетності до національно-культурних традицій предків.

Методологія дослідження виходила зі сприйняття особистості як вищої цінності суспільства, з розуміння культури не тільки як міри якості життя, але і як локомотива духовного й соціально-економічного розвитку [2, с. 24].

Дозвілля, одну з форм якого становить туризм, має внутрішню цільову доміную, що виражає прагнення особистості до реалізації своїх сутнісних сил і цінностей у розгортанні вільної діяльності, визначеної його духовно-естетичними інтересами й потребами.

Розвиток дозвілля, у рамках якого традиційні посиденьки, сусідське спілкування або переписка із друзями в ХХІ ст. поступилися таким новим формам вільного проведення часу як перегляд телепередач, пошук інформації, в інтернеті або туризм. При цьому у туристичному дозвіллі ми бачили не тільки й не стільки засіб зміни місця перебування й розширення сфери спілкування, скільки форму спільного буття, спосіб виявлення соціокультурної ідентичності, простір взаємозбагачення культур.

Існує необхідність у створенні соціально-педагогічної концепції реалізації розвиваючого потенціалу пізнавального туристичного дозвілля як явища культури й соціальної практики, заснованого на добровільній, індивідуально ініціативній діяльності, здійснюваної у вільний час, у процесі подорожі й спрямованої на задоволення потреби людини в сполученні рекреації й придбанням нової історико-культурної інформації, з досягненням ефекту причетності до національно-культурних традицій предків, з можливістю самореалізації й самоствердження в тимчасовому колективі туристичної групи.

Умови ефективності пізнавального туристичного дозвілля, засновані на реалізації надзадачі кожного туру, у процесі якого забезпечується:

- задоволення індивідуальних інтересів і потреб самодіяльного населення;
- сполучення комунікативно-просвітницької спрямованості медико-оздоровчого стимулювання літніх туристів;
- взаємодія турфірм і навчальних закладів у підготовці молоді, що навчається до туристського дозвілля.

Актуальним вважаємо обґрунтування можливості досягнення нової якості туристичного дозвілля як одного із провідних видів соціально-культурної діяльності, що дозволяють в умовах взаємодії турфірм із навчальними закладами й трудовими колективами вивчати й ураховувати реальні інтереси й потреби потенційних туристів; забезпечувати зворотний зв'язок і досягати відносної завершеності виховного впливу за допомогою доповнення традиційних форм інформаційно-просвітнього впливу системою залучення туристів у різні форми соціально-культурної творчості. Це сприятиме перетворенню історико-культурних знань у морально-естетичні переконання, у норми й принципи духовного життя [5].

Сьогодні слід сконцентрувати увагу на пріоритетних проблемах реалізації культурно об'єднуючого потенціалу пізнавального туризму й забезпеченні конструктивних контактів із соціальними інститутами, здатними сприяти вирішенню цього завдання.

Результати теоретико-емпіричного дослідження шляхів і засобів реалізації розвиваючого потенціалу дозвілля засобами пізнавального туризму дозволяють зробити наступний висновок:

1. Соціально-педагогічна концепція реалізації розвиваючого потенціалу туристичного дозвілля містить у своїй основі:

- сприйняття туристичного дозвілля як явища культури, фактора рекреації й засобу духовного збагачення особистості;
- доцільну організацію туристичного середовища, здатного забезпечити комплексне рішення рекреативних і просвітніх завдань і створити кожному учасникові сприятливі

умови задоволення духовних і фізичних потреб, прояву ініціативи й можливості самореалізації й самоствердження в тимчасовому колективі туристичної групи;

2. Феномен розвиваючого впливу пізнавального туризму, заснований на ефекті використання інтерактивних методик проведення екскурсій, суттю яких стають суб'єкт-суб'єктні відносини, що породжують їхній діалог в оцінці історико-культурних цінностей, які створюють ситуацію причетності до історії, культури, національно-культурних досягнень людства.

3. Умови ефективності пізнавального туристичного дозвілля, засновані на реалізації диференційованої стосовно різних груп населення педагогічної надзадачі.

4. Теоретичне положення про принципову можливість досягнення нової якості туристичного дозвілля, що виражається в забезпеченні відносної завершеності виховного процесу, реалізованого в процесі взаємодії турфірм і навчальних закладів. Це дозволяє доповнювати інформаційно-просвітній вплив включенням туристів у різні форми соціально-культурної творчості, що сприяє перетворенню історико-культурних знань у морально-естетичні переконання, у норми й принципи духовного життя.

Література

1. Красная С.А. Культурный туризм : просветительская сущность и факторы развития // Автореф. дис. на соискание уч. степени кандидата культуролога / С.А. Красная. – М., 2006. – С. 4–5.
2. Лотман Ю.М. О семиотическом механизме культуры / Ю.М. Лотман // Радуга. – 1992. – № 6. – С. 21–36.
3. Enright M.J. Survey on the Characterization of Regional Clusters : Initial Results / M.J. Enright // Working Paper. – University of Hong Kong, 2000. – С.15–16.
4. Friedrichs Y. Gummesson E. Hotel networks and social capital in destination / Y. Friedrichs // International Journal of Service Industry Management. – 2006. – Vol. 17. – № 1. – С. 58–75.
5. Werra Z. Nowa strategia Unii Europejskiej 2020 / Z. Werra / Europejska polityka społeczna / [Red. R. Gabryszak, D. Magierek]. – Warszawa, 2011. – S. 186–230.

**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ В ДОСЛІДЖЕННІ ІННОВАЦІЙНИХ СТРАТЕГІЙ
РОЗВИТКУ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ ПІДПРИЄМСТВ РЕКРЕАЦІЙНОЇ ІНДУСТРІЇ**

Л.М. Лояк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті розглянуто роль спеціалізованого підприємства рекреаційної індустрії як одного із факторів формування та розвитку вільної економіки з ринковим механізмом господарювання. Акцентовано увагу на виборі напрямів розвитку інноваційної стратегії спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії. Запропоновано можливі варіанти розвитку ринкових можливостей спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії.

Вступ. Світові економічні процеси, що знаходять свій вплив на економіку кожної країни та впливають на динамічність процесів розвитку майже усіх галузей національної економіки, не оминули рекреаційну індустрію, обумовлюючи необхідність ґрунтового вивчення кожної складової, що забезпечить стійкість процесу адаптації спеціалізованих підприємств рекреаційної сфери до змінних умов ведення бізнесу.

Умови ведення бізнесу в середовищі рекреаційної індустрії характеризуються загостренням конкурентної боротьби серед суб'єктів підприємницької діяльності. Особливо це чітко проявляється серед суб'єктів спеціалізованих підприємств. Характерною рисою, що виділятиме успішне мале спеціалізоване підприємство, є інтенсивність використання у своїй діяльності інноваційної активності. Дослідженню інноваційних процесів в різних сферах економіки присвячена велика кількість робіт. На даному етапі вдосконаленню інноваційної діяльності та вирішенню зазначених проблем спрямовані дослідження вітчизняних учених С. Васильчак, М. Йохна, М. Стадника, О. Амоши, Ю. Бажала, В. Гейця, О. Лапко, Б. Маліцького, С. Ілляшенко, Л. Федулової, О. Барикіна, І. Ніконова та ін.

Сучасні науковці по різному трактують поняття «інноваційної стратегії розвитку підприємства». Так, М. Йохна та М. Стадник під інноваційним типом розвитку розуміють «... спосіб економічного зростання, заснований на постійних і систематичних нововведеннях, спрямований на суттєве поліпшення усіх аспектів діяльності господарської системи, періодичному «перегрупуванні» сил, обумовленою логікою НТП, цілями і завданнями розвитку системи, можливістю використання певних ресурсних чинників для створення інноваційних товарів і формування конкурентних переваг [4, с. 65]».

С. М. Ілляшенко визначає інноваційний розвиток як «... процес господарювання, що спирається на безупинні пошук і використання нових способів і сфер реалізації потенціалу підприємства у мінливих умовах зовнішнього середовища у рамках обраної місії та прийнятої мотивації діяльності і який пов'язаний з модифікацією існуючих і формуванням нових ринків збуту» [3, с. 23]. О. Барикін та І. Ніконов розглядають поняття «інноваційного розвитку комерційної організації», під яким розуміють «... прогресивну форму розвитку соціально-економічних систем, виражену в зміні їх якісного стану в рамках прийнятої моделі в результаті приросту компетенцій в області ведення інноваційної діяльності» [1, с. 19].

Закон України «Про інноваційну діяльність» визначає інновації як новостворені (застосовані) і (або) вдосконаленні конкурентоспроможні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість

виробництва і (або) соціальної сфери; а інноваційну діяльність – як діяльність, що спрямована на вирішення і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоспроможних товарів і послуг [2].

Вивчення наукових праць, методичних розробок і практичних рекомендацій з проблематики розвитку рекреації підтверджують, що питання розробки і втілення інновацій в рекреації досліджені недостатньо, що негативно впливає на стан галузі. Тому вирішення цієї проблеми в рекреаційній індустрії України є особливо актуальним.

Результати дослідження. Сучасний етап розвитку економіки України можна розглядати як складний та суперечливий процес перетворення економічних структур, де одним із перспективних напрямів створення конкурентно-ринкового середовища є розвиток спеціалізованого підприємництва. Сьогодні цілком очевидно, що саме спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії є одним з основних факторів формування та розвитку вільної економіки з ринковим механізмом господарювання.

Спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії – це не просто невеликий за чисельністю і обсягом пропонованого турпродукту суб'єкт підприємницької діяльності, а зовсім нова структура, що набуває розвитку в нашій економіці, здатна надати широку свободу вибору і додаткові робочі місця, забезпечити швидку окупність витрат, оперативно реагувати на зміну споживчого попиту. Спеціалізовані підприємства сприяють подоланню галузевого і регіонального монополізму, розширенню конкуренції, впровадженню досягнень науково-технічного прогресу, підвищенню експортного потенціалу країни, значному зміцненню економічної бази країни.

Розвиток спеціалізованого підприємництва рекреаційної індустрії знаходиться під впливом двох груп чинників: зовнішні та внутрішні. Зовнішні чинники – це компоненти середовища в якому функціонує спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії. До них відносять наявність законів, якими держава регулює діяльність суб'єктів спеціалізованого підприємництва, наявність та доступність основних компонентів для організації підприємницької діяльності (кошти, приміщення, обладнання тощо), загальна економічна стабільність у державі, інфраструктура, яка сприяє розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії, процедура реєстрації суб'єктів спеціалізованого підприємництва рекреаційної індустрії тощо. Внутрішні чинники охоплюють особисті та професійні здібності людей: рівень їхньої психологічної готовності, рівень мотивації, професійної підготовки тощо.

При інноваційному підході до розвитку рекреаційної індустрії необхідно враховувати специфічні особливості даної сфери національної економіки:

- рекреаційна сфера – це динамічна та багатоаспектна діяльність, один із вагомих чинників реалізації зовнішньої політики держави, що сприяє зростанню зайнятості, створює реальні можливості для залучення інвестицій, має інтерактивний процес надання рекреаційних послуг, потребує інформації, модифікації та розширення асортименту тощо;

- інновація завжди налаштована на отримання практичного результату (підвищення іміджу України як рекреаційної держави, конкурентоспроможності національного рекреаційного продукту, максимальне задоволення потреб туристів, раціональне використання наявних ресурсів, забезпечення сталого розвитку туризму);

- рекреаційна сфера характеризується схильністю до інноваційних процесів, які набувають більш динамічного розвитку і широкого розповсюдження, ніж інновації в суспільстві та культурі в цілому;

- рекреаційна індустрія використовує ресурси, які належать адміністративно-територіальним одиницям, тому інноваційний розвиток галузі неможливий без участі в

інноваційному процесі органів державної влади, потребує механізмів реалізації інноваційної політики;

- напрями впровадження інновацій в рекреаційній галузі не завжди співпадають з видами і напрямками впровадження інновацій в інших галузях економіки [5].

Стратегія інноваційного розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії повинна враховувати фактори і умови, що сприяють впровадженню інновацій, а також стримуючі (інерційні) фактори, які заважають ефективному впровадженню інновацій в рекреаційну галузь.

Інноваційна стратегія розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії у загальному випадку відбувається внаслідок виявлення і реалізації ринкових можливостей, які розглядаються як напрям діяльності, що відкривається перед підприємством, виходячи перш за все із зовнішніх умов, у яких воно функціонує, і особливостей самого підприємства.

Варто відзначити, що економісти та науковці трактують та виділяють моделі та типи інноваційних стратегій розвитку спеціалізованих підприємств по-різному. Так економісти В.Г. Мединський та Л.Г. Шаршукова виділяють три моделі спеціалізованого інноваційного підприємництва рекреаційної індустрії залежно від способу організації інноваційного процесу. а саме:

1) інноваційне спеціалізоване підприємство на засадах внутрішньої організації, коли створюють і освоюють усередині підприємства його спеціалізовані підрозділи шляхом планування та моніторингу їхньої взаємодії за інноваційним проектом;

2) інноваційне спеціалізоване підприємство на основі зовнішньої організації на підставі контрактів, коли замовлення на створення або освоєння інновації розміщують між сторонами організації;

3) інноваційне спеціалізоване підприємство на засадах зовнішньої організації за допомогою венчурів, коли підприємство для реалізації інноваційного проекту застосовує дочірні венчурні фірми, які залучають додаткові сторонні засоби.

Варто відзначити, що в Україні спеціалізовані підприємства рекреаційної індустрії, як правило використовують другу та третю модель. Перша модель потребує значних фінансових ресурсів.

Відповідно до основних інноваційних моделей розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії Х. Фріман виділяє шість типів інноваційних стратегій підприємств. Здійснивши аналіз даних стратегій можна виокремити певні типи стратегій спеціалізованого підприємства рекреаційної індустрії, які представлені у табл. 1.

Великий вплив на вибір інноваційної стратегії розвитку спеціалізованих підприємств в рекреаційній індустрії здійснюють різноманітні фактори, такі як:

- нові напрями розвитку науки і техніки, поява нових технологій;
- економічна і політична ситуація в країнах світу;
- нововведення міжнародних організацій, правила економічних взаємовідносин, нові форми співпраці, рішення, прийняті міжнародними та регіональними рекреаційними організаціями, нові знання про рекреаційні ресурси в різних куточках світу;
- державні закони та правові акти, які визначають економічні і політичні принципи функціонування рекреаційних підприємств, розробка державних концепцій розвитку рекреацій, прийняття нових нормативно – правових актів по соціально – економічних питаннях;
- зміна ситуації на ринку рекреаційної індустрії: поява нових рекреаційних маршрутів, невідповідність запропонованих послуг потребам туристів, зміна

структури попиту, поява нових вимог до якості рекреаційного продукту зі сторони споживача;

- впровадження інновацій в діяльність виробничих підприємств, які тісно пов'язані з спеціалізованими підприємства рекреаційної індустрії (транспортні компанії, готелі, оздоровчі заклади, засоби зв'язку та ін.);
- прагнення спеціалізованих рекреаційних підприємств закріпитись на ринку.

Таблиця 1

Типи інноваційної стратегії спеціалізованого підприємства рекреаційної індустрії*

Назва стратегії	Зміст стратегії та основні цілі	Вимоги щодо впровадження
Наступальна інноваційна стратегія	Досягнення ринкового лідерства шляхом створення та впровадження нових рекреаційних продуктів	Інтенсивне використання власних розробок
Захисна інноваційна стратегія	Опанування новітніми технологіями і виходом на нові ринки, уперше утворені іншими фірмами	Упровадження поліпшувальних інновацій
Імітаційна інноваційна стратегія	Наслідування стратегії підприємства-новатора на ринку	Доповнення існуючої стратегії новими напрямками роботи, державна підтримка підприємств-імітаторів, достатність кадрового потенціалу
Залежна інноваційна стратегія	Характер інновацій залежить від політики субпідрядних підприємств, які не можуть змінити свій рекреаційний продукт, оскільки пов'язані з вимогами головного підприємства	Застосування системи субпідрядів для місцевого підприємства-виробника послуг з метою його залучення до світового інноваційного процесу
Традиційна інноваційна стратегія	Пропозиція традиційного рекреаційного продукту, на який тривалий час зберігається сталий попит	Удосконалення сервісу продажу традиційного рекреаційного продукту
Інноваційна стратегія „за нагодою»	Відсутність власної інноваційної діяльності (підприємство знаходить свою нішу на ринку рекреаційної індустрії і має свого споживача з нетиповим набором потреб)	Швидше використання інформації та можливостей, які виникають у зовнішньому середовищі підприємства

* – власні узагальнення автора.

Вплив вище названих факторів на середовище в якому функціонує спеціалізоване підприємство рекреаційної індустрії зумовлює розвиток інноваційної стратегії підприємства за таким основними напрямками (рис. 1):

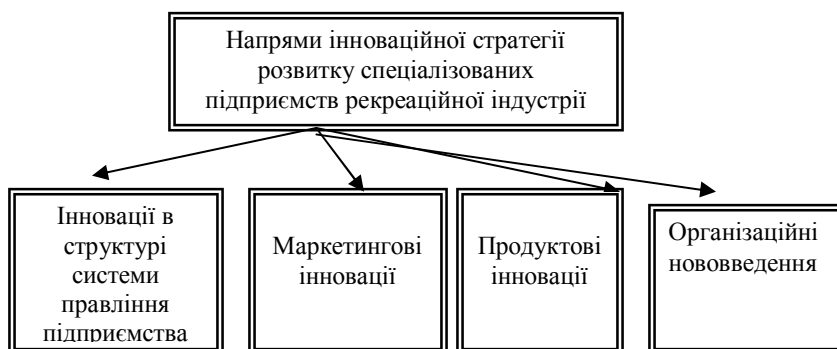

Рис. 1. Напрями інноваційної стратегії розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії *

* – власні узагальнення автора.

1. Впровадження інновацій (організаційні інновації), які пов'язані з розвитком спеціалізованих підприємств в системі та структурі управління, в тому числі реорганізацією, поглинанням конкуруючих суб'єктів на основі нової техніки та передових технологій, кадрової політики (оновлення та заміна кадрового складу, система підвищення кваліфікації, перепідготовка та стимулювання працівників), раціональної економічної та фінансової діяльності (впровадження нових форм обліку та звітності).
2. Маркетингові інновації в сфері рекреації передбачають нові методи та способи маркетингу, реклами й реалізації рекреаційних продуктів, проведення заходів, спрямованих на формування позитивного образу та іміджу України у світі як туристично-привабливої держави.
3. Продуктові інновації, які спрямовані на зміну споживчих властивостей рекреаційного продукту, його позиціонування і надання конкурентних переваг та виконують наступні функції: модифікація існуючих або створення принципово нових рекреаційних продуктів; освоєння нових сегментів рекреаційного ринку, туристично-рекреаційних територій; залучення до рекреаційного сегменту додаткових ресурсів. Інноваційними можуть називатися нові продукти, напрями, маршрути, послуги, які пропонуються та реалізуються на ринку.
4. Організаційні інновації збільшують ефективність функціонування рекреаційних підприємств, обґрунтовують нові форми і методи управління суб'єктами рекреаційної діяльності, забезпечують управління рекреаційною індустрією (удосконалення організаційної структури управління, перегляд ролі та функцій управління, створення системи управління інноваціями та ін.).

До інновацій в рекреації слід відносити перш за все ті нововведення, які супроводжуються:

- відновленням і розвитком духовних та фізичних сил туристів;
- якісно новими змінами рекреаційного продукту;
- підвищенням ефективності функціонування інфраструктури рекреації;
- підвищенням ефективності управління стійким функціонуванням і розвитком рекреаційної сфери в країні;
- підвищенням ефективності процесів формування, позиціонування та споживання рекреаційних послуг;
- прогресивними змінами факторів виробництва (наприклад, скорочення терміну транспортування за рахунок впровадження нових швидкісних видів транспорту, покращення умов праці працівників рекреаційної індустрії, впровадження нових прогресивних методів (механізмів) перетворення факторів виробництва в послуги і т.п.);
- підвищенням іміджу і конкурентоспроможності спеціалізованого підприємства рекреаційної індустрії.

Сучасні підходи до вивчення інноваційного розвитку в країні ґрунтуються на аналізі національної інноваційної системи. Під національною інноваційною системою розуміється діяльність у межах конкретної держави організацій, зайнятих комерційною реалізацією новітніх технологій.

Основні виміри національних інноваційних систем – це кількість наукових установ чи організацій, що пропонують нову продукцію або нові технології, співвідношення фундаментальних і прикладних досліджень та розробок, державного і приватного секторів їх фінансування, результати інноваційної діяльності у формі наукоємних продуктів та технологій, патентів та наукових публікацій. Реалізація й удосконалення

національної інноваційної системи у країнах – світових лідерах є найважливішим державним завданням і невід’ємною складовою державної інноваційної політики.

На основі аналізу наукових досліджень міжнародного досвіду, де напрацьовано численні механізми створення і функціонування основних видів інноваційних структур, доречно виділити види інноваційних територіальних структур на ринку рекреаційної індустрії: бізнес-інкубатори, комплекси експортної переробки, регіональні інноваційні мережі, технополіси, кластери.

Висновки. При інноваційному підході до розвитку рекреаційної індустрії необхідно враховувати специфічні особливості даної сфери національної економіки, оскільки інновація завжди налаштована на отримання практичного результату (підвищення іміджу України як рекреаційної держави, конкурентоспроможності національного рекреаційного продукту, максимальне задоволення потреб туристів, раціональне використання наявних ресурсів, забезпечення сталого розвитку рекреації) а рекреаційна індустрія характеризується схильністю до інноваційних процесів, які набувають більш динамічного розвитку і широкого розповсюдження, ніж інновації в суспільстві та культурі в цілому.

Дослідженням встановлено, що інноваційна стратегія розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії у загальному випадку відбувається внаслідок виявлення і реалізації ринкових можливостей, які розглядаються як напрям діяльності, що відкривається перед підприємством, виходячи перш за все із зовнішніх умов, у яких воно функціонує, і особливостей самого підприємства. До можливих варіантів розвитку ринкових можливостей спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії відносять: глибоке проникнення на ринок, розширення меж ринку, диверсифікація виробництва і збуту, розробка і реалізація нового рекреаційного продукту.

Література

1. Барькин А.Н. Решение динамических задач инновационного развития коммерческих организаций: основы методики / А.Н. Барькин, И.М. Никонов // Закон України «Про інноваційну діяльність» від 04.07.2002 р. № 40-IV. [Електронний ресурс] – Режим доступ: www.zakon.rada.gov.ua.
2. Ілляшенко С.М. Управління інноваційними розвитком: проблеми, концепції, методи : Навч. посіб. / С.М. Ілляшенко. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2003. – 278 с.
3. Стадник В.В. Економіка і організація інноваційної діяльності / В.В. Стадник, М.А. Йохна. – К., 2005. – 400 с.
4. Лояк Л.М. Тенденції та перспективи інноваційного розвитку малого підприємництва в туристичному регіоні / Л.М. Лояк // Проблеми і перспективи розвитку підприємництва : Зб. мат. III Міжнар. н.-п. конф. (11 грудня 2009 р.). – Харків : ФОП Павлов М.Ю. , 2009. – Том 1. – С. 67–69.

**ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ Й РОЗВИТКУ ЕТНОГРАФІЧНОГО
МУЗЕЙНИЦТВА НА ЗАХІДНІЙ УКРАЇНІ КІНЦЯ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.**

Х.В. Лубів

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

На основі аналізу наукової літератури у статті розглядається особливості становлення етнографічного музейництва на західній Україні. Проаналізовано його розвиток на західноукраїнських землях кінця ХХ ст. початку ХХІ ст.

On the basis of of scientific literature the article deals with peculiarities of ethnographic museum studies in western Ukraine. Also it was analyzed its development in the Western lands at the end of the twentieth century in the beginning of twenty-first century.

Серед різноманітних культурно-освітніх установ, які пропагують культурні надбання народів, виняткове місце належить етнографічним музеям. Упродовж останніх років спостерігається тенденція до зростання їх ролі у системі сучасних засобів поширення етнокультурної інформації та популяризації культурної спадщини.

Особливе місце в етнографічній музейній мережі України посідають музеї Західних областей, важливою рисою яких стала спеціалізація на збиранні, зберіганні й пропагуванні традиційно-побутової культури різноманітних етнічних груп України.

Постановка проблеми. Актуальність даної статті полягає в тому, що із зростанням зацікавлення в туристичній індустрії Західної України, етнографічні музеї, які несуть в собі важливу інформацію про матеріальну і духовну культуру попередніх епох, втрачають цінність, що в свою чергу призводить до занепаду і збитковості даної галузі.

Особливе місце в етнографічній музейній мережі України посідають музеї Заходу, важливою рисою яких стала спеціалізація на збиранні, зберіганні й пропагуванні традиційно-побутової культури різноманітних етнічних груп України.

Аналіз основних публікацій. Історія розвитку етнографічних музеїв досі коротко висвітлювалась в окремих працях І. Свенціцького [16], В. Дубровського [8], Г. Мезенцової [12], М. Рутинський [14], Ф. Вайдакер [4], Г. Скрипник [19], Т. Белофастова [2]. На сьогодні вони стали вже бібліографічною рідкістю. Особливості побудови експозиції, історія музеїв просто неба висвітлені у книжках В. Шмельова, З. Гудченко.

У фундаментальному дослідженні Г. Скрипник «Етнографічні музеї України. Становлення і розвиток» розглянуто проблематику етнографічного музейництва всіх регіонів України, зокрема Заходу. Як зазначає автор, тут, як відомо, особливо в 30-ті роки в Галичині за участі громадськості сформувалася густа мережа місцевих музеїв, де збирались етнографічні експонати. Своєрідним методичним центром був Національний музей у Львові. Але в книжці західноукраїнське музейництво висвітлюється все-таки занадто стисло.

Аналізуючи наявну літературу, можна зробити висновок, що її джерельна база досить велика. В даній статті автор спробує описати тенденції розвитку етнографічного музейництва на Західній Україні, опираючись, здебільшого, на праці авторів згаданих вище.

Очевидно, що названими роботами тематика музейної етнографії Західної України не вичерпується, а визначення особливостей етнографічного музейного будівництва в регіоні ще тривалий час потребуватимуть пильної уваги дослідників.

Таким чином, метою даної статті є розгляд становлення й розвитку етнографічного музейництва на західній Україні в ХХ – на початку ХХІ ст.

Об'єктом дослідження виступають етнографічні музеї, предметом дослідження – становлення та їх розвиток.

Виклад основного матеріалу. На погляд автора даної статті, треба звернути увагу на Закон України «Про музеї та музейну справу», прийнятому 29 червня 1995 р., у якому зазначено, що «музеї як культурно-освітні та науково-дослідні заклади призначені не тільки для вивчення, збереження та використання пам'яток матеріальної і духовної культури, але й для прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини». У музейних добірках нагромаджено унікальні творіння матеріальної і духовної культури народів, розкрито їх економічний, суспільно-політичний, науково-технічний і культурний розвиток [9].

Етнографічні музеї, на думку М. Рутинського, – це значно поширений в Україні вид музеїв історичного профілю, що збирають, зберігають, вивчають та експонують етнографічні колекції, які знайомлять сучасників із процесами етногенезу, побутом і культурою різних етнічних спільнот та історичних періодів.

Якщо взяти до уваги іноземний досвід, то ідея створення окремих етнографічних музеїв в Європі поширилася у першій половині ХІХ ст. з відокремленням із антропології етнографії як окремої наукової дисципліни, становленням її об'єкта, предмета, принципів і методології досліджень. Потреба у камеральному вивченні та систематизації фактологічних етнографічних матеріалів спонукала науковців до колекціонування та подальшої музеєфікації етнографічних пам'яток. Хоча окремі світові музейні центри етнології, як-от Музей антропології й етнографії ім. Петра Великого у м. Санкт-Петербурзі, що веде свою історію з Кунсткамери російського царя Петра Першого, постали ще на межі ХVІІ –ХVІІІ ст.

Як зазначає, Г. Скрипник, зародження інтересів до етнографічного колекціонування на Україні відбувається з початку і до середини ХІХ ст. Започаткування музейного етнографічного колекціонування на українських землях було нерозривно пов'язано із значним пошквалюванням народознавчих інтересів [19].

В середині ХІХ ст. Українська етнографія стає самостійною науковою дисципліною, що супроводжувалося створенням науково-організаційних центрів, товариств, музеїв, розширенням кола досліджуваних проблем та нагромадженням фактичних відомостей і речових пам'яток.

На погляд М. Рутинського, важливу роль у формуванні національної мережі етнографічних музеїв відіграли міжнародні антропологічні та етнографічні виставки і з'їзди ХІХ ст. З другої половини ХІХ ст. актуальним і навіть модним стало створювати етнографічні кабінети чи невеликі музеї в університетах, етнографічні відділи – в музеях наукових товариств, крайових музеях та ін. [14].

Особливе ж значення у розвитку етнографічного музейництва та науки мали етнографічні музеї, започаткування яких відноситься до кінця ХІХ ст. – початку ХХ ст. За складом фондів збірок найбільш наближалися до музеїв суто етнографічної спеціалізації Львівський міський промисловий музей і Львівський національний музей [19].

Більшість сучасних етнографічних музеїв нашої країни репрезентують відвідувачам тематичні експозиції традиційної культури українського народу (ужитково-побутові й мистецькі предмети ХVІІІ – початку ХХ ст.) та її локальних варіантів, зібраних з усіх етнографічних земель України (Лемківщина, Бойківщина, Гуцульщина, Буковина, низинне Закарпаття, Західне і Східне Поділля, Волинь і Центрально-Східне Полісся, Середня Наддніпрянина, Слобожанщина, Донеччина, Надчорномор'я) [14].

Згідно з тим, як описує М. Рутинський, класичні етнографічні музеї України були створені як колекційні музеї, що проводять етнографічні експедиції, збирають, систематизують та експонують етнографічні колекції із речових пам'яток матеріальної культури. Їхні експозиції будуються головним чином на речових джерелах; вони відтворюють середовище проживання людини, її повсякденний побут, культурні смаки. Відтворення репрезентативних елементів побуту визначеної епохи і соціальної групи (селяни, міщани, інтелігенція) сьогодні входить у завдання багатьох етнографічних музеїв країни. Так, з кінця 1990-х років окремі етнографічні музеї країни активно комплектують фонди з міської етнографії і побуту городян. В наші дні з'явилися дедалі нові приватні етнографічні музеї [14].

Наприкінці XIX ст. значно розвивалися музеї на західноукраїнських землях. Такі як Музей любителів природи і старовини в Чернівцях, який було відкрито у 1863 р. У Львові в 1871 р. було засновано Національний музей товариства «Просвіта», кожне відділення якого мало свої бібліотечні філіали [11].

Розвиток музейної справи в Україні інтенсифікувався у другій половині XIX – на початку XX ст. Тоді було відкрито низку історичних та природничих музеїв, зокрема на Західній Україні – Львівський історичний музей (1893 р.).

На західноукраїнських землях великим музейним центром стає місто Львів. Тут 1874 р. відкрито Миський промисловий музей, у 1887 р. – Музей Ставропігійського інституту; 1895 р. – Етнографічний музей Наукового товариства імені Т. Г. Шевченка; 1904 р. – Археологічний музей «Народного дому», 1907 р. – Народний музей (тепер Львівська галерея мистецтв) та ін. В 1912 р. закладено Тернопільський краєзнавчий музей [14].

У 1960–1990-ті рр. великого поширення набули народні музеї, які створювалися з ініціативи Українського товариства охорони пам'яток історії та культури, окремих наукових установ чи науковців, ентузіастів-аматорів і працювали на громадських засадах.

Одним із яскравих представників етнографічного музейництва кінця XX ст. було створення у 1951 році на базі Музею етнографії Львівської філії АН УРСР (колишній Музей НТШ) і Львівського державного музею художньої промисловості (колишній Миський музей мистецького промислу), поповнених 1940 року збірками націоналізованих колишніх громадських і приватних музеїв (Національного музею, музею ім. Любомирських, музею ім. Дідушицьких, жіночої гімназії сестер Василянок, етнографічної збірки О. Прусевича) Державного музею етнографії та художнього промислу АН УРСР. Це один з найбільших і найстаріших профільних музеїв не тільки України, але й в країнах Центрально-Східної Європи. Його збірки почали формуватися наприкінці XIX ст. Його експозиція розмістилася у приміщенні колишньої Галицької ошадної каси. Цей будинок є пам'яткою архітектури адміністративного будівництва XIX ст., побудований за проектом Юліана Захаревича у 1890–1891 рр. Сьогодні фонди музею – це скарбниця пам'яток традиційної культури народного мистецтва українців, а також зразків декоративно-прикладного мистецтва багатьох народів світу. Фондові збірки музею нараховують близько 90 тисяч експонатів. Умовно їх можна поділити на дві великі групи: етнографічну та художніх промислів. Постійна експозиція музею розгорнута у головному корпусі, де показано декоративно-ужиткове мистецтво Європи XVI – поч. XX ст., і у відкритих фондах, у яких експонуються європейські та українські меблі, тканина, метал, порцеляна, фаянс XVI–XX ст. [5].

Протягом XX ст. музейна справа в Україні розвивалась, шукала нові методи та підходи в роботі, завдяки чому стали змінюватись і самі музеї. Із сховищ приватних колекцій вони поступово перетворювалися на центри наукових досліджень, а з часом - і просвітницької роботи. Не втрачаючи при цьому своїх попередніх функцій, музеї були

визнані як заклади культури та дозвілля. В той же час складається концепція музею як багатофункціонального закладу, який спроможний різними шляхами слугувати суспільству з урахуванням інтелектуального рівня його членів [16].

З 1970-х рр. шириться ідея створення принципово нових етнографічних музеїв на ґрунті музеєфікації репрезентативних фрагментів етноландшафтного середовища й об'єктів нематеріальної етнокультурної спадщини. Найрозповсюдженішою формою таких етнографічних музеїв нового типу в Україні стали музеї просто неба у містах: Переяслав-Хмельницькому, Львові («Шевченківський гай»), Ужгороді, Чернівцях. Тут здійснюють комплексне збереження і демонструють традиційну сільську архітектуру, побут і культуру населення українських земель у природному середовищі [14].

Яскравим засобом показу народного побуту на початку ХХІ ст. стала присутність в історико-етнографічних музеях-скансенах живих тварин, доглядачів-аніматорів, включення в експозиції об'єктів нематеріальної спадщини, застосування прийомів театралізації, проведення фестивалів народних ремесел (із майстер-класами для туристів) та календарно-звичаєвих обрядодійств із залученням професійних та аматорських творчих колективів.

У ХХІ ст. музеї просто неба, або скансени, перетворюються на так звані живі музеї з насиченими анімаційними програмами відтворення історичного середовища, де туристів приваблюють не лише окремі споруди, предмети старовини, а й професійні працівники-аніматори, які своїми заняттями відтворюють побут, поведінку, матеріальну і духовну культуру попередніх епох [7].

Звертаючись до світового досвіду, можна виділити один з найколеритніших етнографічних скансенів – це *Музей-заповідник народного дерев'яного зодчества й етнографії «Кіжі»* у Республіці Карелія (Російська Федерація). Він займає акваторію озера Кіжі, прилеглу територію та частину узбережжя Онезького озера. До складу цього музею-заповідника входить всесвітньо відомий ансамбль шедеврів російської дерев'яної архітектури, що включає 37-мет- рову 22-купольну Преображенську церкву 1714 р., 10-купольну Покровську церкву 1764 р., шатрову дзвіницю 1874 р. Серед унікальних пам'яток заповідника «Кіжі» – найдавніша з існуючих у наші дні російських дерев'яних церков – церква-кліть св. Лазаря, датована ХІV ст. (Для аналогії: найдавніша зі збережених українських дерев'яних церков датована кінцем ХV – початком ХVІ ст.) [14].

Одним із найбільших музеєм просто неба на західній Україні є *Львівський музей народної архітектури та побуту «Шевченківський гай»* створено в 1971 р. Сьогодні в експозиції цього музею на площі 150 га можна оглянути 124 архітектурні об'єкти. Експозиція діє за етнографічним принципом. Зазначимо, що на території Західної України наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. вирізнялось вісім історико-етнографічних областей: Бойківщина, Гуцульщина, Лемківщина, Поділля, Полісся, Волинь, Рівнинне Закарпаття та Покуття, котрі в музеї представлені окремими секторами. Створюються також експозиційні сектори «Буковина», «Львівщина». В музеї організуються мікросела з 15–20 архітектурних об'єктів. У житлових і господарських будівлях експонуються предмети домашнього вжитку, одяг, інструменти народних ремесел, знаряддя сільського господарства, транспортні засоби. У церквах, дзвіницях і каплицях відтворенні відповідні інтер'єри. [10].

Згідно з тим, як описує О. Афанасьєва в своїй публікації «Скансени України як важливий туристичний ресурс», ідея створення подібних музеїв виникла в Данії ще в 1790 р., але втілилась лише в 1891 р. у першому у світі музеї просто неба у шведському парку на горбистій місцевості, так званому «Скансені». В перекладі зі шведської «скансен» означає місцевість, зриту окопами, яка була пристосована в Стокгольмі для

створення першого у світі музею просто неба. В кінці XIX ст. виникла ціла мережа схожих музеїв, які одержали назву «скансени», набувши загального змісту, як синонім поняття «музеї просто неба». Створення цих музеїв відкрило якісно новий етап в історії музейного будівництва і водночас новий напрям музейного туризму. Згодом цим терміном почали називати будь-які етнографічні музеї просто неба [1].

Як зазначає А. Данилюк, скансени виконують низку функцій, а саме компенсаторну, рекреативно-оздоровчу, культурно – просвітницьку, екологічну, комунікативну, соціальну, економічну тощо.

Думки про створення скансенів в Україні виникали неодноразово. На початку XX ст. академік Микола Біляшівський домагався дозволу на створення парку-музею поблизу теперішнього музею образотворчого мистецтва (вул. М. Грушевського) у Києві. Царський уряд не дозволив реалізувати цей проект [7].

Попередниками музеїв просто неба в Україні були виставки, на яких експонувалися окремі будівлі. Однією з найцікавіших стала крайова виставка 1894 р. у Стрийському парку Львова, де було відтворено шість типових садиб з різних районів Галичини, Гуцульську церкву, шість придорожніх хрестів і вітряк. У 1902 р. в Харкові до XII археологічного з'їзду було збудовано хату з Лівобережної України. В 1910 р. у Катеринославі (нині Дніпропетровськ) учасники Південноросійської промислової виставки оглядали садибу зі с. Мишуриноного Рогу, збудовану за проектом академіка Д. Яворницького.

Найбільшого розквіту музейна справа, в тому числі етнографічне музейництво, набуло після здобуття Україною незалежності. В той час почали експонуватись та досліджуватись такі заборонені раніше галузі історичної інформації, як сакральне мистецтво, визвольна боротьба та національний рух. Так, за останні двадцять років, сформувалось більшість сучасних музеїв Західної України.

Висновок. Отже, протягом XX–XXI ст. етнографічне музейництво в Україні розвивалось, завдяки чому стали змінюватись і самі музеї.

Таким чином, у другій половині XX ст. активні пошуки шляхів оновлення традиційної музейної справи сприяли його якісні шляхи трансформації. З'явилися нові, доступніші способи подачі музейного матеріалу, розроблялися інноваційні матеріали, вносилися новіші технології до освітньо-культурної діяльності, стала приділяти увагу особливим категоріям відвідувачів. Виникли і нові типи музейних установ, водночас здійснювалася і конкретна діяльність, що була спрямована на глибоку інтеграцію музею в сучасному суспільстві.

Значимий туристично-ресурсний потенціал, етнокультурні ресурси Західної України є цілком достатніми, щоб привернути значні потоки як вітчизняних так і іноземних туристів з різних країн світу.

Знання історичного розвитку та становлення етнографічного музейництва на Західній Україні, та й на Україні загалом, можуть значно допомогти у вирішенні питань щодо нинішніх їх проблем, визначення передумов виникнення останніх. Вивчаючи розвиток окремих музеїв можна зробити висновки щодо позитивних та негативних тенденцій, які могли вплинути на формування подальшої їх культурно-просвітницької політики, розквіт або занепад. Наступні висновки доцільно використовувати музейним установам, робота яких ведеться на недостатньо високому рівні, а також тим, які тільки на шляху формування.

Література (в авторській редакції)

1. Афанасьєв О.Є. Туристична індустрія: сучасний стан та пріоритети розвитку / О.Є. Афанасьєв, Є.В. Бурлака, Ю.М. Маркіна // Матеріали IV Міжнародної науково-

- практичної конференції (м. Луганськ, 6-7 травня 2009 р.). –Луганськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2009. – С.80-84.
2. Белофастова Т. Ю. Педагогічні засади діяльності музею як соціально-культурного центру: Автореф. дис. канд. пед. наук. – К., 2003. – 22 с.
  3. Бойко О. Музеї народної архітектури та побуту // Вісник інституту “Укрзахідпроектреставрація”. – Львів, 1996. – Вип. 4. – С. 67 – 73.
  4. *Vaydaхер Ф.* Загальна музеологія / Перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич. – Л., 2005.
  5. Голубець, Г. Музей етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України у Львові. Музеї України.- <http://www.museum-ukraine.org.ua/index.php?go=Pages&in=view&id=1548>
  6. Гудченко З. «Музеї народної архітектури України» (К., 1981).
  7. Данилюк А. Г. Українські скансени. – Тернопіль: Навчальна книга –Богдан, 2006. – 104 с.
  8. Дубровський, В.В. Охорона пам'яток культури в УСРР/ В.В. Дубровський / Охорона пам'яток культури на Україні. – Харків, 1927. – 122 с.
  9. Закон України «Про музеї та музейну справу»/ Урядовий кур'єр. – 1995. – 17 серпня. – С.8-9.
  10. Красовський І. Д. Музей народної архітектури і побуту у Львові. – Львів:Каменяр, 1975. – 64 с.
  11. Маньковська, Р.В. Музеєзнавство в Україні. – К., 2000. – 140 с.
  12. Мезенцева, Г.Г. Музеєзнавство. – К.: Вища школа, 1980. – 120 с.
  13. Петранівський В.Л., Рутинський М.Й. Туристичне краєзнавство Навчальний посібник. За редакцією проф. Заставного Ф.Д. - К.: Знання, 2006. - 575 с.
  14. Рутинський М. Й., Стецюк О. В. Музеєзнавство: Навч. посіб. – К.:Знання, 2008. – 428 с.
  15. Сайти музеїв України / Музейний простір України. – <http://prostir.museum/sites/ua>
  16. Свінцицький, І.О. Про музеї і музейництво. Нариси і замітки. – Львів, 1920. – 147 с.
  17. Селівачов М. Музейна справа та музейна політика в Україні ХХ ст.: збірник наукових праць за ред. д-ра мист. – К.: Златограф, 2004. – 208 с.
  18. Скансен. – [Цит. 2008, 15 листопада]. – Доступний з: <<http://uk.wikipedia.org/wiki/Скансен>>
  19. Скрипник Г. А. Українське етнографічне музейництво: становлення та розвиток : автореф. дис... д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 «Історичні науки» / Ганна Аркадіївна Скрипник. — К., 1998. — 40 с.
  20. Шмельова В. «Этнографические музеи под открытым небом» (К., 1983).

АРХІТЕКТУРНІ СТИЛІ В ЗАБУДОВІ М. СТАНИСЛАВОВА
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Т.З. Маланюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

В статті розглядаються особливості використання архітектурних стилів в містобудуванні м. Станиславова (теперішній Івано-Франківськ) на межі ХІХ – поч. ХХ ст. Дано аналіз своєрідних стилістичних напрямків характерних для цього періоду в міській забудові.

The article deals with peculiarities of architectural styles in building the City of Stanislavov (present Ivano-Frankivsk) in late 19th – early 20th centuries. The analysis of peculiar stylistic trends in urban building common to the above period has been made.

Постановка проблеми. Понад 350 років тому в передгір'ї мальовничих Українських Карпат у межиріччі Бистриць на території села Заболоття було засновано місто-фортецю, яке з часом перетворилось у торговий, ремісничий і культурний центр Галичини. 1662 р. місто отримало магдебурзьке право, що надавало йому значні привілеї, і стало відоме як Станиславів. У 1962 р. перейменоване на Івано-Франківськ на честь видатного українського письменника, поета, громадського та політичного діяча Івана Франка.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. піднімається стрімка хвиля європеїзації Галичини. Суспільно-політичні зміни, економічний підйом, нова мистецька культура сприяють розвитку міського будівництва у цей період. Одним із факторів, які призвели до таких зрушень, було посилення надходження іноземного капіталу в економіку краю. На зламі ХІХ–ХХ ст. закінчився територіальний поділ світу. Австрія залишилася без колоніальних володінь, тому її фінансовий капітал, шукаючи прибуткового вкладення, почав інтенсивно експлуатувати окраїни. В Галичину австрійський капітал прийшов в розмірах, набагато більших ніж раніше. Він створював великі фірми, фінансував промисловість, зокрема і будівництво.

Станиславів на той час виконує функції торгово-фінансового центру. Великого значення в його розвитку набувають кредитно-банкові установи, агенції різних страхових компаній. Місто стає окружним центром і центром греко-католицької єпархії (1885). Тут відкриваються державна дирекція залізниць (1892), залізничні майстерні, нові заводи і фабрики. У місті працювали також телеграф і пошта, які сприяли інформаційному зв'язку і швидкому поширенню нових тенденцій в європейському суспільному і мистецькому житті [8, с. 34].

Останнім часом спостерігається зацікавленість дослідників висвітленню архітектурної спадщини Івано-Франківська. Окремі її аспекти розкрито в працях ряду фахівців [1; 5; 6; 8; 9; 12]. Проте, на сьогодні не має комплексної праці у якій висвітлювались стилізовані напрямки в містобудуванні міста Станиславова кінця ХІХ – першої третини ХХ ст.

Результати дослідження. Більшість історичних будинків м. Івано-Франківська споруджувалось наприкінці ХІХ та протягом перших десятиліть ХХ ст. Створення архітектурного обличчя центральної частини міста відбувається саме в цей період.

У другій половині ХІХ ст. в архітектурі Станиславова на зміну класицизму прийшла еkleктика, яка найбільш відповідала потребам і смакам свого часу [2, с. 126].

За проектом архітекторів Р. Меуса і М. Кнауса у 1884 р. був споруджений будинок ощадкаси, що знаходиться по вул. Гетьмана Мазепи, 14. Архітектурно-планувальне вирішення будинку поєднує риси еkleктики, раціоналізму та модерну. На аттику будинку були встановлені дві кам'яні алегоричні статуї «Праця і ощадливість», виконані польським скульптором Т. Дикасом [3, с. 389].

Наприкінці XIX ст. архітектурні форми еkleктики набувають більшої пишноти, пластичності. На зміну плоским фасадам з єдиним ритмічним рядом віконних прорізів, гострій рівномірній ритміці, дрібному, суховатому мало рельєфному профілюванню приходить своєрідна «бароковість» форм, високий рельєф, змінюється трактування поверхні фасаду. З'являється багато масивних деталей – куполів, веж, еркерів.

Пишну еkleктику репрезентує будівля дирекції залізниць (сьогодні центральний корпус медичного університету), збудована у 1884 р. віденським архітектором Е. Баудішем [2, с. 127]. В якості керівника будівництва третьої галицької Дирекції державної залізниці підприємцем Л. Радванським було запрошено архітектора Я. Кудельського, одного з видатних архітекторів Галичини перелому віків.

Ця еkleктична будівля котрої неоренесансова композиція палацо прикрашена палладіанським орденем, донині експонує своєю архітектурною приналежністю до габсбурської монархії [4, с. 26]. Деталі колон фасаду будинку Дирекції залізниці виконані в майстерні Я. Бембновича. Інші ліпні неоренесансні оздоби тут зробив відомий львівський майстер П. Гарасимович.

Відкриття Дирекції державної залізниці мало для розвитку архітектури Станиславова важливі наслідки, що дало значний поштовх в будівельній галузі Станиславова.

Серед інших значних споруд кінця XIX ст. у стилі еkleктики – будинок польського культурно-спортивного товариства «Сокіл». Автор проекту краківський архітектор К. Заремба. Будинок споруджено 1895 р. під технічним керівництвом Р. Хлібовського. Після пожежі 1927 р. споруду відбудував архітектор С. Треля і одночасно добудував кінозал «Гон», нині кінотеатр «Ліум'єр».

Будинок на площі Міцкевича. 4 побудований для повітової ради 1896 р. за проектом архітектора Я. Кудельського. Він зведений у еkleктичних формах. Фасад рустований, другий поверх членований пілястрами. Центральна частина будівлі завершується декоративним шоломом з люкарнами [12, с. 82–83].

Еkleктичні за своїми характеристиками також «вілли в липках», що по вул. Шевченка, 100, 102, збудовані архітектором К. Зарембою у 1896 р.

Високу культуру декоративної пластики використано у будівлі фінансової палати на вул. Грушевського, 31, яка збудована у 1912 р. у ренесансно-барочних формах архітектором Скавроном. Головний фасад прикрашають, крім традиційних елементів та мистецьки виконаних металевих решіток, виразна маска на замковому камені порталу, декоративні вази та ретельно промальований рельєф у формі гірлянди на підвіконній площині.

Будинок на вул. Шевченка, 30 збудований 1903 р. відзначається багатством скульптурно орнаментального оздоблення, якому притаманний зображальний натуралізм та ілюстративність. У декоративно-пластичному вирішенні фасадів поєднані ренесансні та класичні елементи – спарені колони коринфського ордеру, сандрики, розкренований карниз, пілястри з накладеними на них орнаментальною ліпниною, масками, скульптурними елементами [10, с. 136].

У 1890-х рр. в Європі формується нове мистецтво – «модерн». Однією з його умовних назв є сецесія (відокремлення). Цей термін походить від назви ряду художніх об'єднань кінця XIX – початку XX ст. у Німеччині та Австрії.

Модерн знайшов своїх прихильників в Австрії, де група митців-авангардистів заснували у Відні 1897 р. архітектурно-мистецьку спілку «сецесіон». Творчість її учасників дала назву стилю під назвою «сецесія». Мистецький стиль набув поширення також в Галичині. Хвиля новацій швидко досягнула Станиславова, де був створений потужний колектив архітекторів, будівельних інженерів [8, с. 34].

Сецесія засадничо створювалась як стиль міського життя, в якому все – від глиби самого будинку до інтер'єрів під'їздів та квартир мало бути не тільки продуманим і зручним, але й доцільним та естетичним. Тому не випадково і в внутрішньому плануванні, і конструктивах цих будинків так багато кривих ліній, еліпсів, арок, художньо опрацьованих перил з елементами різьби по дереву, округлених сходинок, витесаних із грубого каменю, оформлених порталів, вхідних дверей та входів до окремих квартир. Максимальне наближення до природи, криволінійна геометрія, гармонійність форм – головні складники тендітної, але сміливої сецесії.

В цьому можна перекоонатися, оглядаючи сецесійні будинки міста, які міцно утвердились в архітектурі Станиславова після 1900 р. Найпоказовіша – група будинків, які щільно примикають один до одного, творять цілий квартал на розі пл. Міцкевича і вул. М. Грушевського [6, с. 89].

До відомих споруд того часу належать, зокрема, будівлі Страхового товариства «Флоріанта», 1904 р. на вул. Грушевського, 7 та кам'яниця Яна Кенінгсфельда, 1902 р. на вул. Грушевського, 9, запроєктовані архітектором Я. Кудельським. Вони мають усі ознаки сецесії. Але силует ще доволі стимуний і простий.

Під час проектування будинку філії Австро-Угорського банку в Станиславові Кудельський звернувся до концепції, прийнятої в будівництві будинків на взірць композиційних засад флоренційського палаццо, як символу відродження могутності приватного меценатства. Стильовою єдністю, заснованою у Станиславівському Австро-Угорському банку, були арочні так звані флорентійські вікна, розділені посередині малою колоною, від котрої були розп'яті дві внутрішні арки. Зовнішні поверхні будинку банку Я. Кудельський облицював горизонтальним рустом, а завершенням цілої композиції став характерний купол в наріжнику [6, с. 86; 4, с. 28].

Справжні архітектурні перлини в стилі сецесії, яка стала знаковою для всього подальшого міського будівництва – кам'яниця на вул. Незалежності. Найімпазантішою будівлею є кам'яниця Л. Грауера на вул. М. Шашкевича, 4., споруджена у 1906 р. для розміщення косметичної фабрики, представництва торгових фірм, що одним фасадом виходить на вул. Незалежності. Тривалий час вона була однією з візитівок міста, світліну якої трьома мовами (українською, польською, німецькою) масово тиражували на початку ХХ ст.

Кам'яниця Бардаха на вул. Незалежності, 16, що первісно був збудований для С. Хорошкевича у 1906 р. став характерним для Станиславова прикладом сецесії. Архітектором Я. Кудельським в її фасаді застосовано делікатну хвилясту лінію, асиметричність декору поверхів, різні розміри і форми вікон, аттики та їх оформлення, що було новаторством і надалі почали масово впроваджувати в міське будівництво.

Наступною реалізацією архітектора було зведення в 1908 р. чотирьохповерхового Управління пошти і телеграфу на розі колишніх вулиць Собеського і Гославського (тепер Січових Стрільців, 15). Це була чергова версія компонування кутової академічно сформованої брили із запозиченими з необарокоелементами, поєднаними з делікатною сецесійною декорацією [4, с. 28].

Характерним взірцем для Станиславівської сецесії є кам'яниця Єгера перебудована у 1910 р. з готелем «Габсбург» і кав'ярнею «Олімпія» на вул. Січових Стрільців, 16. Стрімкий, складний і насичений фасад будівлі – втілення творчих пошуків, художніх

смаків, переданих синтетичністю сецесійних форм. На фасаді представлена вся різноманітність пластичних засобів: від двох гігантських орлів до двофігурної скульптурної композиції на аттику, що стала окрасою Станиславова, – Він. Вона. Ідилія. Вся композиція і особливо її невелика деталь, сопілка, стали знаковими і для сучасного Івано-Франківська [6, с. 92].

Сецесія привертає увагу не тільки формою, але й значними розмірами. Вони стосуються особливо великим чиншовим будинкам. Їх зводили багато, освоюючи нові парцели. Вони акцентують простір, домінують над старими садибними районами, формують в'їзди на нові вулиці, задаючи ритм та висотність їх перспективної забудови.

Один величезний чиншовий будинок, протяжність головного фасаду якого 65 м., формує весь непарний бік вулиці Леся Курбаса завдовжки 120 м. усі три його парадні під'їзди зводили водночас та за єдиним проектом архітектора А. Ріттера [6, с. 92]. Комплекс збудований у 1906 р.

Площинно вирішений фасад будинку №7 на вул. Л. Курбаса, прикрашений скульптурною пластикою, вишуканою металевою огорожею балконів, вираженим сецесійним порталом та двома, прямокутними в плані, еркерами. Будівля прикрашає декоративна маска жіночої голови, що розміщена в просвітку між вікнами третього поверху, є типово сецесійною. Разом з цим важливою прикрасою комплексу, є фігури атлантів, що ніби виростають з декоративного кронштейна, який підтримує еркер [10, с. 137–138].

Для декорування добре ритмованого декору комплексу використано багато прийомів. Легкості йому додає новий для того часу матеріал, що використаний як декоративний, – кольорове і матове скло [6, с. 94].

Серед шести – семи архітектурних стилів сецесія, що сформувала обличчя міста наприкінці XIX – на поч. XX ст., найбільше пов'язана з фортифікаційними елементами. Варіант сецесійно-романтичного напрямку, що комбінував традиції середньовіччя, ренесансу й місцевого народного будівництва, відтворено в особняках по вул. Тарнавського, №№ 1, 14, 16, 18; Коперника, 23; Короля Данила, 10; Шевченка, 100, 102; Національної гвардії, 17.

На вулицях, віддаленіших від центру, з'являються цілі сецесійні квартали. По вул. Короля Данила є дві дуже цікаві сецесійні кам'яниці, №№ 20, 22. Вони хоч і невеликі, але дуже помітні та промовлені своїм контрастним сусідством. Дахівку будинку № 22 ще донедавна прикрашала русалка.

Особливо невеликі двоповерхові кам'яниці, які є справжньою окрасою міського будівництва розташовані по вул. М. Тарнавського. Будинок № 4 – хрестоматія стилю сецесії. Невеличка кам'яничка на два поверхи та п'ять вікон і в плануванні, і в оздобі ввібрала все, що характерне для стилю, і навіть більше. По будинку розповзлися дві розлучені велетенські змії з висуненими язиками. У в'їзній брамі завдячуючи сучасним майстрам-ковалям, підхопили й використали цей незвичний для міста мотив.

З архітектурно-містобудівної точки зору в останні роки XIX та перші десятиліття XX ст. Станиславів був відкритою системою, орієнтованою на саморозвиток [8, с. 37].

Станиславівській сецесії вдалося створити нове динамічне відчуття архітектурного простору, закласти художні основи проектування, створити комфортне і мистецьки стильне архітектурне середовище, які стали одним із важливих засобів розбудови міста.

В середині XIX ст. починається свідомий та цілеспрямований пошук національних відзнак, як реакція на філософсько-естетичні прояви романтизму. Починаючи з 1890–1900 рр. пошуки національного стилю стали всеохоплюючим явищем для всіх країн Європи [7, с. 54].

В перші десятиліття ХХ ст. новоукраїнський стиль формується як зрілий напрямок в архітектурі України. Він поширюється, виробляється певні принципи національного стилю, до цієї теми звертаються у своїй творчості видатні митці. Провідна роль у розвитку новоукраїнського стилю в Галичині, безперервно, належить архітектурній фірмі І. Левинського, яка була тісно пов'язана з керамічним виробництвом й значну увагу приділяла розробці архітектурного декору, орієнтованого на українські народні мотиви.

Виразним у цьому плані є композиційне вирішення комплексу монастиря Василянوك у Станіславові (1911–1913 рр., О. Лупшинський, І. Левинський) та ін., в якому відчуємо простоту, монументальність, логічність, характерні для народного зодчества [11, с. 115].

Архітектурні споруди м. Івано-Франківська кін. ХІХ – поч. ХХ ст., втілюючи задуми зодчих, створюють неповторну мистецьку ауру, даючи право називати наше місто справді європейським.

Література

1. Головатий М. 200 вулиць Івано-Франківська / М. Головатий – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2010. – 464 с.
2. Грач Л.К. Формування архітектурного обличчя міста Станіслава та стилістичні особливості окремих споруд кінця ХІХ – початку ХХ століття / Л.К. Грач // Вісник Прикарпат. ун-ту. Мистецтвознавство. – 1999. – Випуск І. – С. 126–131.
3. Грач Л. Участь польських архітекторів у формуванні архітектурного обличчя м. Станіслава / Л. Грач / Українсько-польські відносини в Галичині у ХХ ст. // Мат. міжнар. н.-п. конф. – Івано-Франківськ : Плай, 1997. – С. 388–391.
4. Комар Ж. Львів-Станіславів-Варшава : Творчий шлях Яна Томаша Кудельського / Ж. Комар // Галицька брама. – Львів : Центр Європи, 2009. – № 1–3. – С. 25–29.
5. Komar Z. Trzecie miasto Galicji. Stanislawow i jego architektura w okresie autonomii galicyjskiej. – Kraków. – 2008. – 448 s.
6. Мицан М. Станіславівські вежі / М. Мицан – Івано-Франківськ : «Лілея-НВ», 2010. – 151 с.
7. Нога О. Іван Левинський : архітектор, підприємець, меценат / О. Нога. – Львів : «Центр Європи», 2009. – 192 с.
8. Поліщук Л. Станіславівська сецесія / Л. Поліщук // Галицька брама. – Львів : Центр Європи, 2009. – № 1–3. – С. 34–37.
9. Станіславів – Станіслав – Івано-Франківськ (до 350-річчя Івано-Франківська) : монографія / [Гол. ред. В. Великочий]. – Івано-Франківськ – Львів – Київ : Манускрипт-Львів, 2012. – 584 с.
10. Шпільчак В. Декоративна пластика будівель Івано-Франківська початку ХХ століття / В. Шпільчак // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 2000. – Випуск ІІ. – С. 134–141.
11. Шпільчак В. Національні традиції в архітектурі Прикарпаття ХХ століття / В. Шпільчак // Вісник Прикарпатського університету. Мистецтвознавство. – 1999. – Випуск І. – С. 113–118.
12. Шпільчак В. Станіславів-Івано-Франківськ : Місто давнє і сучасне / В. Шпільчак, З. Соколовський, М. Головатий. – Львів : Світ, 2011. – 296 с.

ФОРТИФІКАЦІЙНІ ТА САКРАЛЬНІ СПОРУДИ СЕЛИЩА ЗАЛІЗЦІ: МАЛОВИВЧЕНІ СКЛАДОВІ ТУРИСТИЧНОЇ ГАЛУЗІ ТЕРНОПІЛЬЩИНИ

Н.В. Марціянш

Національний заповідник «Замки Тернопілля», м. Збараж

У статті йдеться про обороно-фортифікаційні та сакральні споруди, які становлять історичну цінність для селища Залізці Зборівського району. Коротко розкриті історичні події, архітектурні особливості об'єктів, власники та сучасний стан замку. Розглянуто заходи щодо збереження, використання та пристосування цих об'єктів селища для розвитку туризму в регіоні.

This article is discussed about the defending-fortress full buildings, which are the village of Zalistsy of Zborov region. The historical events, architectural peculiarities subjects, holders, modern position of the castle is shortly opened there. The possibilities about saving, using and developing these subjects village for development tourism in the district were studied in this article.

Актуальність даної теми зумовлюється потребою популяризації Залозецького краю з позиції його туристичної привабливості на регіональному та всеукраїнському рівні через призму історичних, архітектурних рис, функціонування та аналізу сучасного стану.

Новизна даного дослідження полягає у збагаченні, систематизації та примноженні знань з історії сакральних споруд та Залозецького замку та його власників, а також у поглибленні знань з історії Тернопільського краю, як одного з перспективних напрямків туристичного освоєння краю.

Виходячи з актуальності теми, визначальної ролі туризму для Західного Поділля і історії Заложців в цьому контексті, враховуючи скупі дослідження даної тематики, в процесі дослідження ставилась наступна **мета**:

- дослідити історію та архітектурні особливості замку та обороно-фортифікаційних споруд у Заложцях як об'єкти пізнавального туризму Західного Поділля;
- визначити риси туристичної привабливості та доступності даних туристичних об'єктів;
- обґрунтувати перспективи розвитку пізнавального туризму.

Відповідно до поставленої мети, було сформовано наступні **завдання**:

- зібрати якомога повнішу інформацію про обороно-фортифікаційні об'єкти;
- дослідити історію сакральних споруд та замку (виникнення, функціонування, перебудови, сучасний стан, використовуючи для цього доступні історичні джерела, зокрема усні, писемні, речові та інші);
- визначити можливості пристосування та використання пам'яток у Залізцях, з метою пропаганди збереження культурної та історико-архітектурної спадщини Тернопільщини;
- обґрунтувати важливість та доступність пам'яток для туристичного розвитку містечка та округи загалом;
- визначити перспективи туристичного освоєння краю з позиції розвитку туризму.

Об'єктом дослідження є сакральні та оборонно-фортифікаційні споруди селища як об'єкти замкового і релігійного туризму, основні історичні події, що мали значення у долі даних споруд, риси їх туристичного освоєння на сучасному етапі.

Предметом дослідження виступають історико-архітектурні особливості обороно-фортифікаційних та сакральних споруд з позиції їх туристичної привабливості.

Практична цінність зумовлюється принципово іншим стосовно підходів у дослідженні історії краю та його цінних об'єктів з метою розвитку пізнавального туризму в регіоні.

Дослідженню даної теми у фаховій літературі присвячено надзвичайно мало уваги. За винятком декількох ґрунтовних праць (історико-краєзнавчий збірник В. Олексюка «Залозецький край» [11], монографія С. Баронча «Заложці») решта публікацій розглядають Заложці серед ряду інших містечок, замків і палаців [2; 7; 10; 13].

Отже, селище міського типу Залізці знаходиться за 33 км від Тернополя. Воно розташоване на берегах річки Серет, яка утворює тут найбільший на Тернопільщині став площею водного дзеркала 686 га. В давнину містечко носило назву Залоще, Залойшче [6, с. 276].

На території Заложців люди селилися здавна, про що свідчать археологічні знахідки – скарб знярядь праці та прикрас доби пізньої бронзи [5, с. 329]. Край в археологічному плані є дуже цікавим, але разом з тим і маловивченим. Різні історичні епохи тут досліджені нерівномірно. Також тут знаходяться цікаві туристичні об'єкти: замок XVII ст., церква Покрови, костел Святого Антонія:

Вперше Заложці згадано у 1441 р. коли були надані Янові Сененському. В другій пол. XV ст. входили в склад розлогих дібр Олеських [12].

У 1511 р. в наслідок поділу спадку після батькової смерті селище дістається Ядвізі, на той час жінці подільського воєводи Марціна Камінецького [13]. Він і заклав фортецю над Серетом. За іншою версією, Залозецький замок збудував якийсь пан Каньовський [9, с. 30]. Як видно з фрагменту карти, Заложці вже в той час займали вигідне положення на перехресті кількох ключових шляхів, а тому потребували розбудови, а в першу чергу – укріплення.

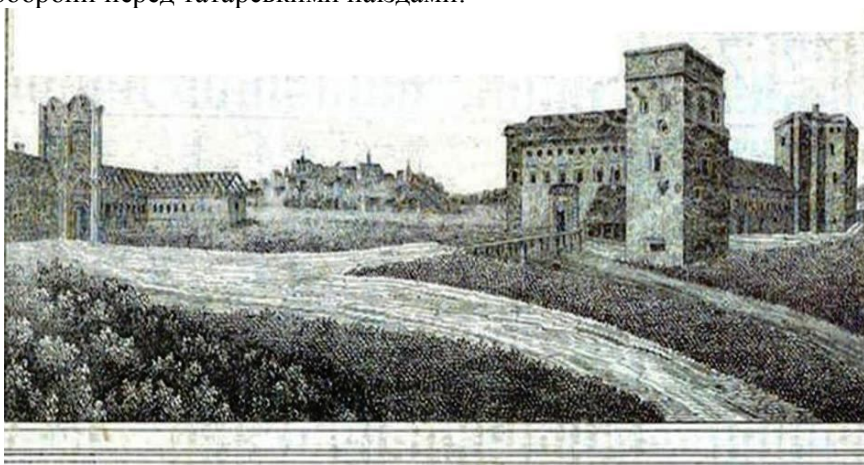
В долині річки було споруджено великий став. Щоб забезпечити приплив населення, Марцін Камінецький звільнив у 1516 р. мешканців на чотири роки від податків. Того ж року Залізці стали містечком. У 1520 р. надано їм магдебурзьке право [4, с. 306].

На поселення часто нападали вороги, тому Мартин Камінецький десь між 1511 і 1516 рр. закладає тут замок [14].

Унікальність оборонного об'єкту полягала в тому, що він був збудований на місці, яке знаходилось серед непрохідних трясовин і плавнів та омивався з трьох боків рікою Серет. На підсилення неприступності замку Камінецький перегородив Серет греблею, утворивши тут великий став, який в разі потреби мав захистити замок водою звідусіль. Будівельний матеріал був під руками, бо поруч знаходилась «Гостра гора», «Шведів камінь» із пасма Товтрів з великими покладами будівельного каменю, а для випалювання цегли воєвода заложив поруч з замком велику цегельню [1, с. 289].

На заводі річки Серет, серед боліт на невисокому пагорбі він мав важливе стратегічне значення. Для кращої оборони замок був обведений земляним валом і кам'яним муром, навколо замку проходив глибокий рів з водою. Будова була виконана з каменю простої чотирикутної форми з бастіонами на кутах.

Нашадки Марціна – Ян і Станіслав Камінецькі, зміцнили замок, який став важливим пунктом оборони перед татарськими наїздами:

Stare zamczysko w Żalozcach, w Galicji, rys. r.1838.

У 1547 р. Ян Камінецький вибудував тут парафіяльний костел. Наприкінці XVI ст. Заложці стали власністю воєводи руського князя Константина Вишневецького (1564–1641), який розбудував замок і зробив з нього свою головну резиденцію (помешкання) [13]. Він значно поширив і прикрасив замок та до своєї смерті зробив тут свою улюблену садибу з великопанським життям і гамірністю.

У 1603 р. в замку гостював Лжедмитрій I, який за сприяння польського короля Сигизмунда III набирав військо для походу на Москву [6, с. 276].

В цьому замку Константин Вишневецький отримує звістку про смерть останнього свого сина Юрія і через це теж раптово помер від серцевого нападу. В 1641 р. їх разом поховали у склепі Залозецького парафіяльного костелу, що знаходився поруч [10, с. 306].

Перед Константином Вишневецьким (25 травня 1641) у Залізцях похоронений коронний кн. Януш Вишневецький. Ще за життя князі Януш і Юрій Вишневецькі, маючи великі статки, розбудували замок, роблячи його ще більш неприступним. Навколо замку обнесли ще більший рів і поставили перед брамою підйомний міст. Оборонні бастіони звели у три поверхи, створивши своєрідні оборонні башти. Також побудували стайні і жилі приміщення для служби охорони і працівників замку. В замку мали каплицю і капелана. Староста замку слідкував за порядком довкола, а нотаріус вів замкові рахунки. Після смерті Юрія Вишневецького вдова Єфросинія з Тарновецьких,

не могла проживати спокійно в замку, бо відомий з часу воєн гетьмана Богдана Хмельницького Михайло Ярема Вишневецький напав на Залізці під претекстом побачення гробу князя Юрія, вигнав її та забрав із замку дорогоцінності [4, с. 307]. У 1655 р. Залозецький замок здобули козаки.

Масток перейшов до внука Константина – Дмитра Вишневецького. Він відбудовує замок, який стає надійним місцем оборони перед частими нападами татарських чамбулів. Оновлений замок являє собою регулярне укріплення. За планувальною конфігурацією оборонні мури утворювали чотирикутник, наближений до квадрата, з наріжними п'ятигранними чотиририбусними баштами. В північно-західному мурі було влаштовано в'їзну браму з пізньоренесансним рустованим порталом та звідним мостом над ровом. Навпроти, через браму, проглядався палац.

У 1675 р. під особистим керівництвом князя (Дмитра) витримав облогу Ібрагіма Шишмана [13].

Після частих нападів населення потрапило в таке скрутне становище, що в 1677 р. польський сейм звільнив жителів міста від сплати податків на 12 років. Поступово зусиллями трудового люду Заложців відродилися. Наприкінці століття, після п'ятдесятилітньої перерви, тут щороку відбувалося 16 великих ярмарків і торгів, на які з'їжджалися торговці та ремісники з Тернополя, Золочева, Бродів, та інших населених пунктів [5, с. 329].

Після вимирання роду Вишневецьких у 1743 р. Заложці перейшли у власність великого коронного гетьмана Юзефа Потоцького (1673–1751), який охоче тут проживав разом із своїм двором (слугами) і тут закінчив своє земне життя [12]. Він прикрасив замок, який був його найулюбленішою садибою. Гетьман доживав тут старість і помер 19 травня 1751 р.

Його внук Петро Потоцький продав у 1768 р. залозецькі маєтності разом із замком, меблями, прикрасами та італійським городом, генерал – лейтенантові Михайлові Ронікарові [4, с. 309]. Уже через чотири роки, у 1772 р. проходить перший поділ Польщі і у замок направляють ескадрон австрійських гусарів у вигляді залози.

Невдовзі Ронікер проголосив банкрутство, наслідком якого в 1790 р. шляхом родинної трансакції Залізці перейшли на власність його тестя графа Ігнатія Міючинського. В цей час був проведений інвентарний опис замку, з якого зрозуміло, що залишені руїни являються лише одною частиною первісного замку. Перед в'їзною брамою існувала ще друга, передня, обведена муром і облита водою, частина замку, до якої в'їжджали через браму під високою вежею з куполом і годинником. З обох сторін вежі на прилеглій до замку території знаходились зліва – три, а справа – дві муровані стайні, шпихлір та інші двірські будинки, з яких не залишилось ні сліду. Там, де внутрішня брама, що залишилась до сьогодні, в напрямку до костелу містились пекарня, пральня, спіжарня та інші господарські приміщення. Сходами з правої сторони від брами виходили спочатку у коридор, а з нього до різних приміщень обох крил (бібліотеки, скарбниці, та інших). Також триповерхові крила навпроти брами і зліва від неї займали житлові кімнати для власників, кладені з ряду залів, валькирів та комірок з окремими входами. Їхні стіни були мальовані різнобарвними кольорами або покриті паперовими оббиттям на полотні. Привертала до себе увагу кімната з трьома вікнами, викладена саксонським оббиттям, з віденською піччю та укладеною до воскування підлогою. Тут біля кімнат: креденсової, більярдкової, кав'ярні й кухні містилася також замкова каплиця. Печі були всюди білі кахлеві. Весь замок був покритий дахівкою. Стан замку був тоді цілком добрий, лише дах і багато знищених вікон вимагали ремонту [4].

Незабаром граф Міочинський вирішив розмістити в замку фабрику сукна, до якої спровадив з Англії добірні машини і робітників. Наслідком цього змінився вигляд і характер замку.

Після банкрутства Мончинського, власником замку і залозецьких землеволодінь став граф Володимир Дідушицький. Він взявся за перебудову. Зніс передню частину замку разом із вежею та вирубати парк з липовими вуличками, а в основній його частині заложив броварню. Тут мешкали також броварські службовці і адміністрація маєтностей. В такому стані замок зберігся до першої світової війни. Починаючи з 1939 р., руїни замку почали розбирати для будівництва колгоспів, доріг [10, с. 307].

В перші десятиліття ХХ ст. українці з Заложців суттєво пожвавили культурно-політичну діяльність. У 1926 відкрито читальню «Просвіти», філію повітового союзу «Кооператив» [1].

У 1939 р. Залізці окупувала Червона армія. В січні 1940 р. містечко стало центром Залозецького району, що називався Заложцівським. Відкрили середню школу, лікарню, цегельню, спиртозавод, кам'яний кар'єр. 22 червня 1941 р. розпочинається війна між фашистською Німеччиною та СРСР. Вже через два тижні німці були вже в Залізцях.

Від 1940 до 1963 рр. Заложці були районним центром, які пізніше були приєднані до Зборова. В 1961 р. отримали статус містечка. Воно складається з двох частин, названих Старими і Новими Заложцями [13].

Таким чином, на 1920-ті рр. замок припинив своє існування і вже на виконував якоїсь значущої ролі, залишившись однією з важливих туристичних пам'яток краю. Але його архітектурна оздоба, зв'язок з визначним особистостями кількох історичних епох безумовно має виключне значення для його сучасної консервації та включення в туристичні маршрути Поділлям.

Від укріплень залишилися лише стіни, частина башт, на диво чисті підземелля палацу із південної сторони замку та частина казематів – з північної. Мури густо поросли травою, кущами і деревами [9, с. 30].

На сьогоднішній день замок зберігся у вигляді фрагментарних руїн, які піднімаються максимум до рівня $\frac{1}{4}$ висоти первинних будов. Найкраще збереглася невелика частина південно-західних стін на висоту одного ярусу, склепінчасті підвали палацу (у південно-східній частині замку) і північно-західна частина замку (так само на висоту одного ярусу). Збереглася північно-західна частина комплексу представлена казематами нижнього ярусу будівлі (спочатку 2-ярусної) з арочним проїздом головних воріт, а також кутовий п'ятигранної вежею (західної), наземна частина стін якої збереглася до рівня першого ярусу. Зберігся підвальний ярус вежі, перекритий напівциркульним склепінням. На зовнішній стіні північної вежі збереглися два кам'яних різьблених герба власників замку. Замчище не забудоване, що дає можливість проводити повноцінні дослідження споруд комплексу.

Неоцінним об'єктом містечка є гребля та утворений завдяки їй став. З одної сторони він виконував оборонні функції – завдяки йому Залозецький замок став добре укріпленим та неприступним з трьох сторін. До сьогодні гребля виконує роль дороги та водозатримувача. Безумовно, місцеві мешканці звикаються з такими об'єктами та не оцінюють їх історичної та архітектурної цінності, але насправді це надзвичайно давня рукотворна споруда міста. Сьогодні став має важливе рекреаційне значення, але потребує догляду.

Цікавими для огляду в містечку є об'єкти сакрального характеру.

Церква Покрова Богородиці відноситься до найцікавіших будівель Залізців. На початках вона слугувала костелом для місцевої римо-католицької громади. Храмова

споруда збудована у стилі бароко, а дзвіниця – з рисами рококо. Пізніше, у другій половині XIX ст. над головним нефом зведена, декоративна глава.

На окрему увагу в Залозцях заслуговують розташовані на тій же вулиці, що і замок, руїни костелу Святого Антонія (збудований XVI ст.) і неодноразово перебудовувався в XVII ст. В його підземеллях знайшли останній спочинок князі Костянтин та Януш Вишневецькі. Після реставрації 1730 р. головний фасад набув вигляду, в якому поєднувалися риси готики, бароко та ренесансу.

З багатьох позицій унікальним та неповторним виступає Залозецький замок. Не зважаючи на свій досить непривабливий на сьогодні з архітектурної позиції стан, замок може послугувати центром туристичної привабливості містечка. Він характеризується багатою історією, з ним пов'язано імена багатьох видатних діячів різних епох. Нажаль, переважно архівні матеріали дають уявлення про архітектурні риси замку.

Відродження інтересу до замку може посприяти деякому відродженню самого містечка, яке є типовим невеликим поселенням Поділля, в якому туризм може стати однією з умов відродження містечка та околиць. В місті ще збереглась історично давня архітектура, яка також може послугувати об'єктом туристичної привабливості.

Подібні тури мають перспективу, так як формують первинне уявлення про край, збуджують його туристичну привабливість. Проте, без постійної роботи над підвищенням ефективності використання відповідних туристичних ресурсів, не може забезпечити високого рівня розвитку замкового туризму в регіоні. Для цього необхідними є формування і вдосконалення нормативно-правової бази щодо розвитку такого виду туризму на регіональному та місцевому рівнях, проведення моніторингу місцевих туристичних ресурсів, визначення рівня та можливих перспектив їх використання, науково-дослідний супровід та обґрунтування процесу розвитку замкового туризму, створення мережі туристично-інформаційних центрів, стимулювання залучення інвестицій у розвиток туристичної інфраструктури та ряд інших заходів. Розуміння перспективи розвитку замкового туризму, його нормативно-правова та фінансова підтримка стануть сприятливою умовою для економічного процвітання регіону, збереження історико-архітектурної спадщини України для майбутніх поколінь.

На сучасному етапі Поділля в туристичному плані асоціює себе з краєм фортець та палацових комплексів. Певна частина з них стала вже візитівками краю. Залозецький замок наразі потребує розробки серйозного маркетингового плану щодо свого майбутнього.

Безумовно, ці пам'ятки потребують консервації або втручання реставраторів для того, щоб їх могли оглянути наступні покоління та щоб вони могли слугувати об'єктами зацікавлення туристів.

По-перше, сама споруда та прилеглі околиці повинні бути піддані консерваційним заходам. Впорядкування території замку та прилеглих територій, введення тут м'якого охоронного режиму, пов'язаного з його збереженням. Сьогодні варто визнавати, що не лише людська байдужість та бездіяльність впливають на руйнування історичних споруд – не варто відкидати і природні впливи, що також негативно позначаються на будівлях.

По-друге, варто розпочати повноцінні, масштабні наукові дослідження історії Залозецького замку, його власників та тих історичних подій, що пов'язані з ними. Наразі доступна інформація є досить фрагментарна та суперечлива, а це не дозволяє скласти цілісну картину, уявлення про замок та його мешканців.

По-третє, для популяризації замку необхідно розпочати активну інформаційну кампанію в пресі та інших доступних засобах масової інформації. З фортифікаційною спорудою пов'язано як історичні, так і напівлегендарні моменти, які допоможуть надати

замку своєрідного шарму, овіяного минулою славою. Було б добре прив'язати до замку якийсь елемент подієвого туризму (фестиваль, конкурс тощо), що також могло б збільшити його привабливість.

Також варто проводити підготовку відповідного матеріалу щодо екскурсійної програми по Залозцях в цілому та його замку зокрема.

Література

1. Бігус М.Б. Зборівщина: історія і сьогодення / М.Б. Бігус. – Тернопіль : Воля, 2008.
2. Бойко В. Замки Тернопілля / В. Бойко, О. Гаврилук. – Тернопіль : ТОВ Новий колір, 2009. – 80 с.
3. Бурма В. Берегами Серету / В. Бурма. – Львів : Каменярь, 1979.
4. Гошовський Б. Зборівщина. Над берегами Серету, Стрипи і Золотої Липи / Б. Гошовський, В. Верига, А. Жуковський / Історично-мемуарний і літературний збірник. – Видання Комітетів Зборівщини, 1985.
5. Ельгорт Б. Тернопільщина / Б. Ельгорт, С. Нечай, М. Приходько. – 1968.
6. Земля Тернопільська / [упоряд. : І.Дуда, Б.Мельничук]. – Тернопіль : Джура, 2003. – 368 с.
7. Рутинський М.Й. Замковий туризм в Україні. Географія пам'яток фортифікаційного зодчества та перспективи їх туристичного відродження / М.Й. Рутинський. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 432 с.
8. Історія міст і сіл УРСР. Тернопільська обл. / [голова редколегії Нечай С.П.]. – К. : Харківська книжкова фабрика ім. М.В. Фрунзе, 1973. – 639 с.
9. Мацюк О. Замки і фортеці Західної України / О. Мацюк. – Львів : «Центр Європи», 2005 . – 200 с.
10. Мороз В. Замки Тернопілля / В. Мороз. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 176 с.
11. Олексюк В. Залозецький край. Історико-краєзнавчий збірник / В. Олексюк. – Дрогобич : Коло, 2004.
12. Czolowski A. Dawne zamki i twierdzie na Rusi Halickiej / A. Czolowski. – Lwow, 1892.
13. Rakowski G. Podole / Gr. Rakowski. – 2006.
14. Baracz S. Zalozce / S. Baracz . – Poznan, 1889.

СУЧАСНИЙ СТАН САНАТОРНО-КУРОРТНОЇ СПРАВИ В УКРАЇНІ ТА ІВАНО-ФРАНКІВСЬКІЙ ОБЛАСТІ

І.Я. Мендела

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті проаналізовано сучасний стан санаторно-курортних закладів України та Івано-Франківської області. Визначено основні недоліки в управлінні та обґрунтовано необхідність формування інноваційної стратегії розвитку курортного господарства в поєднанні з чинниками їх стійкого розвитку як по Україні, так і по Івано-Франківській області зокрема.

The article analyzes the current state of spa facilities Ukraine, Ivano-Frankivsk region. The main deficiencies in the management and the necessity of innovation strategy of resort facilities, combined with the factors of sustainable development both in Ukraine and in Ivano-Frankivsk region in particular.

Вступ. Виходячи з того, що в Україні санаторно-курортна справа є одним з перспективних видів рекреації, все більше людей потребує лікування, особливо профілактичного, в санаторно-курортних закладах. Проте, як показує досвід, часто невідповідність між низьким рівнем сервісу та завищеними цінами на комплексний продукт в санаторно-курортних закладах не сприяє прогресивному розвитку закладів оздоровлення, підвищення якості послуг, залученні гостей тощо. Населення країни, зокрема потенційні споживачі курортних послуг, не зацікавлені у відпочинку і оздоровленні у вітчизняних курортних закладах, оскільки віддають перевагу закордонним закладам. Проте забезпечення бальнеологічними ресурсами країни не поступаються закордонним, але все ж таки санаторно-курортні заклади поступаються комфортним проживанням, умовами зручного відпочинку та лікування, видами розваг та дозвілля, способами оздоровлення дітей, особливостями організації харчування та іншими чинниками, що впливають на якість послуг.

На сьогоднішній день завданням для України є підвищення якості курортних послуг, які б відповідали світовим стандартам, зокрема, з метою використання багатих рекреаційних та унікальних бальнеологічних ресурсів, лікування і відпочинку населення. Багато вітчизняних закладів комерціалізувалися, однак, санаторно-курортний комплекс не є прибутковим та конкурентоспроможним ні на світовому, ні на вітчизняному ринках, через низьку пропускну спроможність і застаріле обладнання санаторно-курортних закладів, завищення цін на послуги, що негативно відбилосся на розвитку санаторно-курортних комплексів, навіть у тих регіонах, які для цього мають сприятливі умови, якість послуг в таких закладах сильно відстає від європейських. Кількість санаторно-курортних закладів по Україні та Івано-Франківській області постійно варіюється, особливо в сторону зменшення. Проте роль даних закладів невпинно зростає в зв'язку з необхідністю оздоровлення великої частки населення України, яке потрапило під вплив різних негативних екологічних факторів.

Підвищення комфортності в санаторно-курортному комплексі зорієнтоване, в основному, на платоспроможне населення з високим рівнем доходів. Але в даному випадку ціни є завищеними в порівнянні з аналогічними за кордоном.

Постановка проблеми. Створення такої системи санаторно-курортного лікування, яка була б доступна для широких верств населення та забезпечувала б потреби як

громадян України, так і світу, курортно-рекреаційними послугами на рівні світових стандартів – першочергове завдання України. У зв'язку зі зменшенням кількості вітчизняних підприємств санаторно-курортного комплексу та відмовою споживачів від їх послуг, постає гостра необхідність забезпечення не лише нормальних умов їх функціонування, але й формування певних стратегій розвитку. Крім того, управління та реалізація стратегії розвитку таких підприємств без створення належних умов забезпечення їх стійкого розвитку в сучасних умовах господарювання в поєднанні з чинниками, які впливають на обсяги надання послуг, стримують розвиток стратегічного управління вказаних установ.

У зв'язку з цим постає питання забезпечення стійкого розвитку підприємств санаторно-курортних комплексів, які забезпечують їх доступність для населення і проводять ефективну оздоровчу діяльність у ринкових умовах господарювання. Розробка стратегій розвитку таких підприємств, механізми формування стратегічних пріоритетів залишаються важливими питаннями в процесі управління санаторно-курортного комплексу в регіонах. Тому актуальним є питання аналізу діяльності санаторно-курортних закладів України, забезпечення їх стійкого розвитку, встановлення чинників перспективного розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу та умови забезпечення їх позитивного впливу. Усе це характеризує особливу актуальність і практичну значимість дослідження забезпечення стійкого розвитку підприємства санаторно-курортного комплексу в умовах конкурентного середовища.

Питання становлення, розвитку й управління санаторно-курортними комплексами розглядаються в роботах таких вчених як В.В. Лебедева, О.М. Костін, Ю.Ю. Мигалина, О.М. Чобанюк та ін.

Але, не зважаючи на зазначену кількість праць при дослідженні процесу управління санаторно-курортними комплексами, основною **метою** є аналіз діяльності санаторно-курортних закладів на основі вивчення чинників їх стійкого розвитку у сучасних умовах господарювання.

Результати дослідження. Санаторно-курортний комплекс України на даному етапі розвитку перебуває в складному становищі в зв'язку зі зниженням рівня сервісу відпочиваючих та зменшенням кількості самих установ.

В Україні в 2011 р. налічувалось 3012 санаторно-курортних і оздоровчих закладів, з яких закладів тривалого перебування – 2991 одиниць [2]. В даних закладах – 137233 ліжка місць та 2663976 – це кількість осіб, що була оздоровлена протягом тривалого часу. Кількість фактично проведених ліжко-днів (людино-днів) цілорічних усіма оздоровленими – 38243500. Проте, кількість вказаних оздоровчих закладів України, починаючи з 2003 року, невинно зменшується (табл. 1).

Дані табл.1 свідчать про значне зменшення кількості закладів 1–2 денного перебування та збільшення пансіонатів з лікуванням і баз та інших закладів відпочинку.

Поряд з цим в Україні протягом 2008 р. не працювали з різних причин 542 заклади, а протягом 2011 р. – 588 одиниць, у тому числі з причин [3, с. 12–13]:

- відсутності осіб, що бажали оздоровлюватися – 38;
- відсутності дозволу СЕС на експлуатацію закладу – 39;
- перебування на капітальному ремонті – 130;
- відсутності коштів на експлуатацію закладу – 272;
- з інших причин – 109.

Станом на 1 жовтня 2011 року у м. Івано-Франківську функціонувало 3 санаторно-курортні (оздоровчі) заклади, з них два санаторії-профілакторії та один дитячий

оздоровчо-санаторний заклад цілорічної дії. У них нараховувалось 150 як цілорічних, так і у місяць максимального розгортання ліжок (місць) [1].

Протягом звітного року (з 1 жовтня 2010 по 30 вересня 2011 рр.) у цих закладах з метою оздоровлення та відпочинку перебувало 1143 особи, що на 98 осіб менше, ніж у попередньому звітному періоді.

Таблиця 1

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади в Україні *

	2008/09	2009/10	2010/11	Абсолютний приріст за 2010/2011 рр. (од.)	Темп зростання за 2010/2011 рр. (%)	Темп приросту за 2010/2011 рр. (%)
Кількість закладів - усього, одиниць	3041	3011	3012	+ 1	100,03	0,03
санаторії	460	456	453	- 3	99,34	- 0,66
із загальної кількості санаторіїв - дитячі	171	168	167	- 1	99,40	- 0,59
пансіонати з лікуванням	53	54	55	+ 1	101,85	1,85
санаторії - профілакторії	252	234	224	- 10	95,73	- 4,27
будинки і пансіонати відпочинку	296	290	280	- 10	96,55	- 3,45
бази та інші заклади відпочинку	1 940	1 948	1 979	+ 31	101,59	1,59
заклади 1-2 денного перебування	40	29	21	- 8	72,41	- 27,59
У них ліжок (місць)** - усього, тис.	453	449	445	- 4	99,11	- 0,89
Чисельність оздоровлених - усього, тис. осіб	3 122	2 987	2 942	- 45	98,49	- 1,51

* – розроблено за [2];

** – у місяць максимального розгортання.

По Івано-Франківській області станом на 1 жовтня 2011 р. налічувалось 15 санаторіїв та пансіонатів з лікуванням, 6 санаторіїв-профілакторіїв, 2 будинки і пансіонати відпочинку, 6 баз та інших закладів відпочинку, самостійних закладів 1–2 денного перебування в області немає [1]. Протягом аналізованого періоду в 782 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку на 3511 місць було оздоровлено 82,568 тис. дітей та підлітків (79,6 тис. або 96,4 % – діти з Івано-Франківської області), з яких 24,7 тис. – з багатодітних і малозабезпечених сімей, 1,6 тис. – діти-сироти і діти, позбавлені батьківського піклування, 1,2 тис. – діти-інваліди. Загалом кількість вказаних закладів постійно змінюється. Динаміку їх зміни за 2009-2011 роки проаналізуємо в табл. 2.

Дані таблиці 2 свідчать про зменшення загальної кількості будинків і пансіонатів відпочинку та зростання дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, проте загальна кількість ліжок (місць) зменшилася.

В області за 2011 рік не працювало 6 санаторно-курортних і оздоровчих закладів за наступними причинами:

- перебування на капітальному ремонті – 2;
- відсутності коштів на експлуатацію закладу – 3;
- з інших причин – 1.

Загалом по Україні влітку 2011 р. працювало 17703 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку проти 18366 у 2005 р. [3, с. 68–71]. В Івано-Франківській області в 2005 році функціонувало 845 дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, проте ця кількість до 2011 року зменшилася на 63 одиниці (92,54 %) і складала 782 [1].

Таблиця 2

Санаторно-курортні та оздоровчі заклади в Івано-Франківській області *

	2008/09	2009/10	2010/11	Абсолютний приріст за 2009/2011 рр. (од.)	Темп зростання за 2009/2011 рр. (%)	Темп приросту за 2009/2011 рр. (%)
санаторії та пансіонати з лікуванням	15	15	15	0	100,0	0
санаторії - профілакторії	7	6	6	- 1	85,71	- 14,29
будинки і пансіонати відпочинку	3	3	2	- 1	66,67	- 33,33
бази та інші заклади відпочинку	6	6	6	0	100,0	0
дитячі заклади оздоровлення та відпочинку	764	768	782	+ 18	102,36	2,36
У них ліжок (місць) - усього, тис.	7,4	7,5	7,1	- 0,3	95,96	- 4,05

* – розроблено за [1].

Для забезпечення стабільного розвитку підприємств санаторно-курортної справи необхідно керуватися чинниками їх стійкого розвитку:

- конкуренція (розвиток нових послуг підприємств санаторно-курортного комплексу і пошук джерел фінансування);
- стратегії розвитку (логічна послідовність дій при стратегічних альтернативах розвитку);
- стан внутрішнього і зовнішнього середовища (вплив на процес формування стратегії розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу);
- механізм формування стратегії розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу (використання елементів управління на основі визначення пріоритетних напрямів розвитку підприємств санаторно-курортного комплексу);
- модель оцінювання конкурентоспроможності санаторно-курортних послуг (оцінка міри привабливості послуг для споживача);
- розширення середнього і високого цінового сегмента клієнтів (орієнтація на платоспроможного споживача);
- вихід на світовий ринок санаторно-курортних послуг (підвищення комфортабельності перебування, якості наданих послуг як основних, так і додаткових);
- розвиток відповідної інфраструктури (залучення інвестицій на узгодження напрямків розвитку);
- управління (пріоритети управління та залучення висококваліфікованого персоналу).

Висновки. Вивчаючи динаміку кількості санаторно-курортних закладів та оздоровлених у них осіб в Україні та Івано-Франківській області протягом 2009-2011 років, можна зазначити, що зменшення кількості санаторно-курортних установ, спричинене низькою конкурентоспроможністю галузі. В Івано-Франківській області спостерігається тенденція до зростання дитячих закладів оздоровлення та відпочинку, проте загальна кількість ліжок (місць) зменшилася. В процесі управління санаторно-курортними закладами України необхідно використовувати чинники їх стійкого розвитку, що свідчить про перспективи розвитку даної галузі.

Стратегічний курс розвитку комплексного продукту закладів санаторно-курортної справи повинен бути направлений на підвищення кількісних та якісних показників з метою підвищення конкурентоспроможності як послуг, так і самих установ, і виходу їх на міжнародний рівень. А політика підвищення конкурентоспроможності країни загалом полягає в забезпеченні реального конкурентного середовища всередині країни та здатності підприємств курортного бізнесу вести конкурентну боротьбу.

Література

1. Головне управління статистики в Івано-Франківській області / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://stat.if.ukrtel.net/>
2. Державна служба статистики України / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.ukrstat.gov.ua/
3. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні : Статистичний бюлетень. – К. : Держкомстат, 2011. – 91 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ ТУРИСТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ КРИЗОВИХ СИТУАЦІЙ

С.П. Оришко, В.В. Орлова

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Кризу треба розглядати як переломний момент у розвитку системи, що дає простір новому витку економічних змін туристичної галузі. Причини виникнення кризи мають послідовний, прогнозований характер який має призвести до позитивних прибуткових змін до діяльності туристичних підприємств. Перерозподіл ресурсів та вивчення альтернативних можливостей діяльності туристичних закладів.

The crisis should be seen as a turning point in the development of a system that gives space a new round of economic change tourism industry. The causes of the crisis are consistent, predictable nature which should lead to positive changes in the lucrative business tourism enterprises. Redistribution of resources and exploring alternative possibilities of tourist facilities.

Криза при широкому на неї погляді, так само потрібна системі, що розвивається, як і стабільний стан діяльності туристичних підприємств. Кризу треба розглядати як переломний момент у розвитку системи, що дає простір новому витку економічних змін туристичної галузі.

Криза, змінює тенденції життєдіяльності системи, тобто порушує її стійкість, радикальним чином її оновлює. Тому очисна сила кризи потрібна системі не менше, ніж спокійне безтурботне життя. Це дві сторони однієї медалі, одне не може існувати без іншого, це свого роду закон єдності та боротьби двох протилежностей. Без боротьби – немає розвитку.

Таким чином, виникає циклічна тенденція розвитку, що відбиває періодичне настання криз. Кризи не обов'язково є руйнівними, вони можуть протікати з визначеним ступенем гостроти, але їхнє настання викликається не тільки суб'єктивними, але й об'єктивними причинами, самою природою соціально-економічної системи.

Криза – це крайнє загострення протиріч у соціально-економічній системі туристичного підприємства, що загрожує її життєстійкості в навколишнім середовищі.

Причини криз, що виникають на туристичних підприємствах, можуть бути різними. Вони поділяються на об'єктивні, пов'язані з циклічними потребами модернізації і реструктуризації підприємств, а також з несприятливими впливами зовнішнього середовища організацій, і суб'єктивних (рис. 1.), що відбивають помилки і волюнтаризм в управлінні. Причини криз діяльності туристичних підприємств можуть носити також природний характер, що відбивають явища клімату, землетрусу, повені й інші катаклізми природної властивості. А можуть носити і техногенний відбиток, пов'язаний з діяльністю людини.

Причини кризи можуть бути зовнішніми і внутрішніми. Перші пов'язані з тенденціями і стратегією макроекономічного розвитку чи розвитку світової економіки, конкуренцією, політичною ситуацією в країні. Другі – з ризикованою стратегією маркетингу, внутрішніми конфліктами, недоліками в організації виробництва, недосконалістю управління, інноваційною й інвестиційною політикою туристичних підприємств.

Якщо кризу розуміти саме таким чином, то можна констатувати ту обставину, що небезпека кризи існує завжди і її необхідно передбачати і прогнозувати в діяльності закладів туристичної галузі.

В галузі туризму виділяють загальні і локальні кризи. Загальна криза охоплює всю соціально-економічну систему, тобто ціле підприємство. Локальна криза охоплює тільки частину туристичного підприємства, тобто деякі його підрозділи або відділи. До локальних криз належать: криза збуту; криза діяльності; фінансова криза; криза менеджменту; криза організаційної структури підприємства; криза платоспроможності.

У розумінні кризи велике значення мають не тільки її причини, але й різноманітні наслідки: можливе відновлення туристичних підприємств чи її руйнування, оздоровлення чи виникнення нової кризи. Вихід із кризи не завжди пов'язаний з позитивними наслідками. Існує можливість і консервації кризових ситуацій на досить тривалий час. Це може пояснюватися політичними причинами. Взагалі наслідки кризи найгіршим чином пов'язані з двома факторами: його причинами і можливістю управління процесами кризового розвитку туристичних підприємств. Наслідки кризи можуть привести до різких змін чи м'якого тривалого послідовного виходу. Тому керівництву туристичних підприємств необхідно вкрай відповідально підходити до управління туристичним підприємством антикризового характеру.

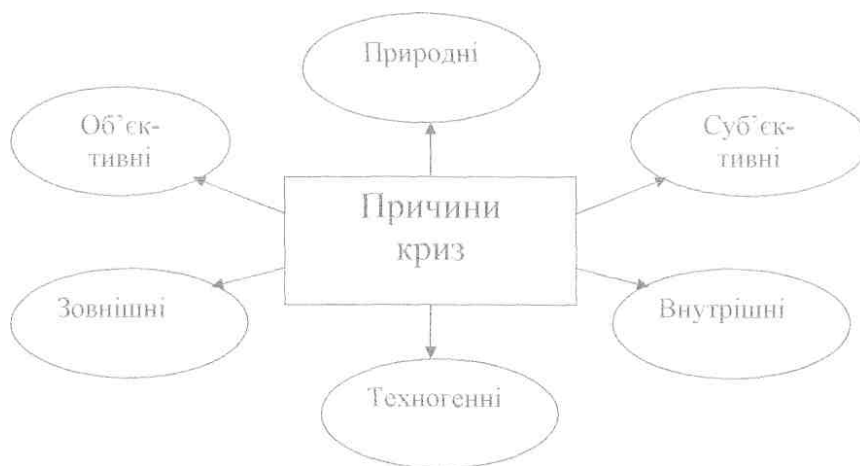

Рис. 1. Причини криз

Різні наслідки кризи визначаються не тільки її характером, але її антикризовим управлінням, що може чи пом'якшувати кризу, чи загострювати її. Можливості управління в цьому відношенні залежать від мети, професіоналізму, мистецтва управління, характеру мотивації, розуміння причин і наслідків, відповідальності.

Антикризове управління – це спеціальним чином організована система управління, яка має комплексний системний характер, націлена на найбільш оперативне виявлення ознак кризи та створення відповідних передумов для їх своєчасного подолання з метою забезпечення, відновлення життєдіяльності суб'єкта підприємницької діяльності, недопущення виникнення його банкрутства та запобігання кризи в майбутньому.

Антикризове управління туристичним підприємством повинно здійснюватись поетапно та передбачати послідовність дій. Зміст кожного етапу антикризового управління полягає в наступному:

Перший етап – діагностика кризових явищ та загроза банкрутства підприємства. На цьому етапі роботи шляхом використання спеціальних методів та прийомів дослідження необхідно:

- здійснювати комплексний аналіз результатів фінансової діяльності та фінансово-майнового становища підприємства, вивчити динаміку найважливіших обсягових (обсяг товарообороту, доходів, витрат, прибутку активів та капіталу) та якісних показників діяльності (рентабельності, ліквідності, оборотності, фінансової стійкості підприємства);
- оцінити ритмічність та синхронність грошових потоків;
- визначити розміри та періодичність виникнення дефіциту грошових потоків;
- визначити обсяг, структуру та час погашення зовнішніх фінансових зобов'язань;
- визначити основні причини виникнення та поглиблення кризи розвитку підприємства;
- оцінити масштаб і можливі наслідки подальшого поглиблення кризових явищ; ймовірність та терміни виникнення ситуації банкрутства;
- здійснити аналіз і прогнозування розвитку ринкової ситуації для визначення сприятливості зовнішнього середовища для подолання кризи;
- оцінити внутрішні можливості підприємства щодо локалізації та переборення кризових явищ.

Другий етап – визначення мети та завдання антикризового управління. Результати проведеної діагностики дають можливість визначити глибину кризи, яка охопила підприємство, а отже, дозволяє визначити мету і завдання антикризового управління туристичним закладом. Залежно від глибини кризи такими завданнями можуть бути: виведення підприємства зі стану юридичного банкрутства; недопущення виникнення ситуації банкрутства; локалізація кризових явищ; фінансова стабілізація; запобігання повторенню кризи.

Третій етап – визначення суб'єкта антикризової діяльності. На цьому етапі роботи необхідно визначити суб'єкт, який бере на себе відповідальність за розробку і реалізацію антикризових процедур, встановити його повноваження стосовно розробки та впровадження виходу з кризи.

Проблематичною є розробка заходів щодо виведення туристичного підприємства з кризи тією ж самою особою (або командою менеджерів), діяльність або бездіяльність якої зумовила її появу. Тому, як правило, успішна нормалізація діяльності можлива за умови зміни вищого керівництва або, як мінімум, шляхом залучення до розробки антикризової програми молодих кадрів середньої ланки управління. Новизна й неординарність їх мислення можуть стати серйозною підтримкою вищого керівництва, забезпечуючи розробку ефективного плану виходу з кризи.

У країнах з розвинутою ринковою економікою для виконання цієї роботи використовують позаштатних професіоналів фахівців з питань неспроможності або антикризових керуючих. Оскільки ефективність даної роботи багато в чому визначається досвідом і професіоналізмом запрошених фахівців, їх пошук і залучення до співпраці є необхідним етапом процесу антикризового управління.

Четвертий етап – оцінка часових обмежень процесу антикризового управління, які визначаються часом, наявним у підприємства до порушення справи про банкрутство і адміністративні обмеження повноважного існуючого керівництва. Часові обмеження антикризових процедур визначають інтенсивність поширення кризових явищ. Розуміння цього обумовлює недопущення подальшого поглиблення кризи, оскільки подолання більш глибокої кризи пов'язане із більш значними витратами і труднощами.

П'ятий етап – оцінка ресурсного потенціалу антикризового управління. У сучасній економічній літературі підприємство розглядається як система ресурсів, що взаємодіють між собою і забезпечують досягнення певних результатів, мети діяльності. Основними видами використовуваних ресурсів є: технічні; технологічні; кадрові; просторові; ресурси організаційної структури системи управління; інформаційні; фінансові.

Кожен із зазначених видів ресурсів являє собою сукупність можливостей функціонування підприємства для досягнення стратегічних цілей його діяльності. Існуючі потенційні можливості у підприємства при найбільш ефективному використанні наявних у його розпорядженні ресурси являють собою ресурсний потенціал підприємства.

Оцінюючи ресурсний потенціал в антикризовому управлінні слід звернути увагу на:

- достатність ресурсів для вирішення поставлених завдань; комплексність ресурсного потенціалу, тобто наявність усіх видів необхідних ресурсів;
- гнучкість і адаптованість ресурсного потенціалу, що визначає спроможність підприємства до інновацій;
- перспективність ресурсного потенціалу або наявність життєздатного ядра.

Шостий етап – розробка антикризової програми, яка являє собою детальний план заходів, що мають бути вжиті, послідовність використання ресурсів і відповідальність за їх виконання. Її зміст обумовлюється результатом проведеної діагностики, метою антикризового управління, його часовими та ресурсними обмеженнями .

Сьомий етап – впровадження антикризової програми та контроль за її виконанням. Найважливішою управлінською функцією на етапі безпосереднього проведення запланованих заходів є організація контролю за перебігом виконання розробленої антикризової програми для своєчасного вжиття заходів щодо модернізації або коригування раніше розроблених планів у зв'язку з не прогнозованими змінами у внутрішньому і зовнішньому середовищі, поведінці окремих кредиторів.

Система контролю має забезпечувати, по-перше, відстеження динаміки зовнішніх факторів розвитку кризи, інтегральних показників кризового стану, по-друге, оцінку результатів вжитих заходів (за їх характером, терміни, наслідки реалізації).

Восьмий етап – розробка і реалізація профілактичних заходів щодо запобігання криз в майбутньому. Метою цього етапу процесу антикризового управління є створення або модернізація основних елементів системи протидії банкрутству на рівні підприємства, розробка та реалізація профілактичних заходів щодо запобігання повторенню криз в майбутньому.

З цією метою мають бути внесені відповідні зміни в основні функціональні стратегії та політики підприємства: управління грошовим оборотом і запасами; господарським ризиком; формуванням та використанням прибутку; закупівлі товарно-матеріальних ресурсів; управління дебіторською заборгованістю; залученням кредитних ресурсів, інвестицій та інше. Зміни, що вносяться, мають враховувати передові технології, засоби і інструменти управління економічними процесами, забезпечувати високоєфективну і сталу роботу підприємства в майбутньому.

Заходи по виходу з кризи можна поділити на дві групи: тактичні і стратегічні. Тактичні можуть бути як захисними, так і наступаючими. Стратегічні – заключаються в оцінці стану та аналізу підприємства, вивчення його потенціалу, розробка виробничої програми, плану доходів, інновацій. розробка загальної концепції оздоровлення підприємства .

Антикризове управління – це управління, в якому поставлено певним чином передбачення небезпеки кризи, аналіз його симптомів, заходів для зниження негативних наслідків кризи і використання його факторів для наступного розвитку.

Керівнику, менеджеру необхідно вміти передбачати причини кризи та джерела виникнення кризових ситуацій, а також потрібно мати заздалегідь спроектований механізм їхнього розв'язання. Менеджер в кризових ситуаціях повинен швидко і адекватно реагувати на розвиток подій, що склалися.

В умовах антикризового управління сутністю підходу до діяльності туристичних підприємств полягає в тому, що потреба розглядається як сукупність функцій менеджменту, які потрібно виконати для задоволення потреби туристів. Після процесу встановлення функцій створюються кілька альтернативних заходів і вибирається той підхід який вимагає мінімум сукупних витрат на процес виробництва та надання туристичного продукту. Підводячи підсумок вище сказаного криза діяльності туристичних підприємств не є негативним явищем для суб'єктів господарювання так як вихід з кризи призводить до перерозподілу коштів, ресурсів та впливу на ефективну та прибуткову діяльність туристичних підприємств.

Література

1. Виноградський М.Д. Менеджмент в організації : Навч. посіб. для студентів економ. спеціаліз. вузів / М.Д. Виноградський, А.М. Виноградська, О.М. Шапова. – К. : Кондор, 2002. – 654 с.
2. Вітлінський В.В. Ризик у менеджменті / В.В. Вітлінський, С.І. Наконечний. – К. : Борисфен-М, 2006. – 336 с.
3. Стратегия и тактика антикризисного управления фирмой / [Под ред. А.П. Градова, Б.И. Кузина]. – СПб. : Спец. литература, 1996. – 510 с.
4. Теория и практика антикризисного управления / [Под ред. С.Г. Беляева, В.И. Кашкина]. – М. : ЮНИТИ, 1996. – 469 с.
5. Чернявский А.Д. Антикризисное управление : Учеб. пособие. – К. : МАУП, 2000. – 208 с.
6. Чудновский А.Д. Управление индустрией туризма : Учебное пособие / А.Д. Чудновский, М.А. Жукова, В.С. Сенин. – М. : КНОРУС, 2005. – 448 с.

**ОЦІНКА СТАНУ ТА ЗБАЛАНСОВАНОСТІ ТУРИСТИЧНОГО РИНКУ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ***Н.І. Остап'юк*

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті проведено аналіз основних трансформаційних змін регіонального туристичного ринку в період 2000–2012 рр. Досліджено рух туристичних потоків, мотиваційну структуру поїздок, вплив ендогенних та екзогенних чинників, кількісну видозміну структурних одиниць.

The analysis of basic transformation changes of regional tourist market is conducted in the period of 2000–2012. Investigational motion of tourist streams, motivational structure of journeys, influence of endogenous and exogenous factors, quantitative modification of morphons, and finally, the model of conjuncture changes of tourist market of region is built.

Вступ. Івано-Франківська область – одна з 25 територіальних соціально-економічних систем України обласного рангу, яка володіє багатьма структурними компонентами, являючи собою рекреаційний регіон багатопрофільного літнього і зимового відпочинку. Найкращим підтвердженням цього є сам чинник територіальної забезпеченості туристичними ресурсами – найвищі вершини Українських Карпат – можливість розвитку гірськолижного туризму; швидкоплинність гірських річок Черемоша і Прута, Дністровського каньйону, що самою природою «надається» для занять водним туризмом; місця для польоту на дельта- і парапланах (на річці Дністер в селах Одаїв та Ісаків Тлумацького району, а також у с. Луквиця Богородчанського району); великі скельні масиви (Скелі Довбуша, Сокільського хребта), придатні як для занять скелелазінням, альпінізмом так і для екскурсій; неповторність природних ландшафтів, наявність щедрих природних комплексів, що відрізняються унікальністю тваринного світу та великим біорізноманіттям і є однією із підстав для розвитку екологічного туризму; багата культурна, архітектурна та духовна спадщина, що дає можливість розвивати пізнавальний та релігійний туризм; значна природно-ресурсна база, яка в поєднанні з сприятливим кліматичними умовами є підґрунтям для розвитку санаторно-курортної справи.

Однак окрім цих умов, туристично-рекреаційну привабливість краю визначають ще й такі особливості:

1. Вигідне географічне положення – область розташована в географічному центрі Європи, на південному заході України, на стику двох великих природно-географічних підрозділів – Східноєвропейської рівнини та Східних Карпат. Межує із Закарпатською, Львівською, Тернопільською та Чернівецькою областями. На крайньому півдні має державний кордон протяжністю 50 км з Марамурським повітом Республіки Румунія.

2. Екологічний феномен території. Івано-Франківщина є частиною унікальної Карпатської лісогірської геоекосистеми, яка має важливе рекреаційне значення не тільки для України, але і для всього Європейського континенту. Це своєрідні «легені», що регенерують повітря в Карпатському регіоні. На карті стану довкілля нашого континенту, виданої у Відні під редакцією Пітера Йордана, Українські Карпати – чи не єдина зелена пляма серед жовтих і коричнево-червоних забруднених територій .

3. Соціально-економічні. Край має порівняно низький рівень індустріалізації території, що може сприяти розширенню потенційних можливостей розвитку туристичної індустрії.

Міру привабливості доцільно доповнити й динамічною оцінкою, тобто кон'юнктурним аналізом, що власне й характеризує еволюцію потенційного попиту в часі, вказує на збалансованість чи диспропорції ринку, а також визначає основні тенденції розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні та практичні аспекти дослідження стану та збалансованості туристичного ринку знайшли своє відображення у наукових працях зарубіжних і вітчизняних вчених: О.О. Любіцевої, В.Ф. Кифяка, І.М. Школи, Л.М. Шулгіної, Іванової Л.О. та ін. Структуру і питання формування кон'юнктури туристичного ринку в своїх роботах досліджували такі автори, як Ю.В. Погребняк, В. Г. Гуляєв, Ю.Б. Забалдіна, М.І. Маринін, Г.А. Папирян, М. Стеченко. Віддаючи належне цим та іншим авторам, варто відзначити, що в їх роботах висвітлюються тільки окремі складові проблеми. Існує багато питань, що й надалі залишаються поза фокусом наукових досліджень. До ряду таких можна віднести аналіз територіальної варіації параметрів попиту та пропозиції, трансформаційні зміни регіонального ринку, вплив ендогенних та екзогенних чинників на ринкову кон'юнктуру та ряд інших. Важливість вивчення такого роду питань і обумовлює актуальність даного дослідження.

Мета статті – через призму кон'юнктуротворних чинників дослідити кількісну видозміну структурних одиниць, наявність чи відсутність диспропорцій ринку.

Результати. Оскільки на готельний сегмент туристичного ринку припадає близько 60% всіх доходів від туризму логічно оцінку стану та трансформаційних змін розпочати саме із нього. Якщо на початок досліджуваного періоду на території області функціонувало 34 підприємств готельного господарства (юридичних осіб), в тому числі 19 готелів, 2 молодіжні бази, та 9 інших місць для короткотермінового проживання із загальною кількістю номерів 1188, в яких розмістилось 58182 приїжджих, то на кінець 2010 року серед числа засобів розміщення налічуємо 38 готелів та інших місць короткотермінового проживання із загальною кількістю номерів 1587. При цьому, середня місткість одного підприємства зростає практично у двічі – з 68 місць у 2000 році до 102 у 2010, проте коефіцієнт використання їх місткості з позначки 0,17 опускається до 0,13 [3; 4]. Значною мірою така тенденція обумовлена великою кількістю, доповнювальних приватних засобів розміщення (приватні садиби, котеджі, літні будиночки, квартири тощо) що пропонують відвідувачам повний спектр основних та додаткових готельних послуг при значно нижчій їхній вартості. Проте чи ненайбільшим стримуючим фактором все таки залишається високий рівень цін. Сьогодні в Україні загалом, та області зокрема, вартість проживання у готелях категорії три зірки на 10-15% вища, ніж у середньому по Європі. Це пояснюється підвищеним попитом на якісні номери в цьому економ-сегменті, який у нас не такий насичений, як у Європейському Союзі. Ціновий діапазон європейських цін у готелях класу 4 зірки коливається в межах 100-200€ (середня вартість номера в готелях Парижу складає 181євро, Мілану – 159 євро, Мюнхена – 108 євро) у нас – до \$300–400. І хоча цінова планка європейських готелів категорії п'яти зірок на порядок вища, однак навряд чи такий аргумент є вагомий [1, с. 10]. До проблемних моментів цього сегменту ринку слід занести й наступні:

- ✓ правові колізії – немає нормативної бази, за якою б усі заклади розміщення пройшли реєстрацію та об'єктивно звітувалися;
- ✓ недоліки в чинній системі сертифікації підприємств готельного господарства;

✓ кадрова проблема – існує гострий дефіцит працівників готельного господарства, причому не кількісний, а якісний.

Найбільше підприємств готельного господарства розташовано в містах Івано-Франківську та Яремче (37,1% від загальної кількості), що пов'язано із сприятливими кліматичними умовами, природнім ландшафтом та наявністю туристичних маршрутів [3].

Наступним елементом наших досліджень є санаторно-курортні (оздоровчі) заклади, на які припадає близько 40% від загального обсягу діяльності, і який є одним із пріоритетних напрямків розвитку внутрішнього та іноземного туризму, одним з найбільш сталих видів туристичних ринків. Наявні та потенційні запаси лікувальних ресурсів, з огляду на кількісні та якісні характеристики, можуть бути основою створення інноваційного туристського продукту. Проте базові показники останніх скоріше вказують на деформованість структури чи на відставання пропозиції від темпів розвитку попиту. Для прикладу, динаміка чисельності обслугованих у санаторно-курортних та оздоровчих закладах за 2000-2012 рр. є позитивною, а базові темпи приросту склали 4%, тоді як динаміка місткості номерного фонду є нестабільною, а її приріст протягом досліджуваного періоду склав -10,6 %. Суттєвими проблемами є також недостатня адаптованість регіональної пропозиції до цільових вимог рекреантів, брак коштів на оновлення матеріальної бази.

До елементів інфраструктури туристичного ринку слід віднести й музеї, адже останні виконують одну із важливих функцій туризму – культурологічну. Вони зберігають, а потім й передають безцінну історико-культурну та етнографічну спадщину українського народу, надають відвідувачам можливість символічного доступу в простір культури, формують особистісне емоційне ставлення до тих чи інших історичних фактів. Що ж стосується динаміки їх кількісної зміни, то вона має зростаючий характер. Якщо на кінець 2000 р. в області нараховувалось 15 музеїв, то на кінець 2011 р. їх налічувалось 22. Проте більш наглядним показником їх роботи є відвідання цих закладів, темпи приросту яких в межах досліджуваного періоду склали 37,6 %.

Тепер залишається з'ясувати збалансованість цієї пропозиції із наявним попитом. За останнє десятиріччя в Івано-Франківській області спостерігається зростання кількості туристів, особливо внутрішніх.

У 2012 р. на туристичні потоки краю припало 13,2 % від загальної кількості туристів обслугованих суб'єктами туристичної діяльності України, тоді як ще в недалекому 2000 р. це було всього лише 1,4 відсоткові пункти або 18 позиція серед з 27 адміністративних одиниць.

Значною мірою таких результатів було досягнуто завдяки використанню кластерних технологій, але чи не найбільшим магнітом для туристів став туристичний комплекс «Буковель». Так, у 2004 р., році коли на ринку турпослуг з'явився туристичний комплекс, чи тоді ще гірськолижний курорт, ліцензованими туристичними підприємствами області було надано послуг 50913 рекреантам, у 2005 р. їх кількість зросла на 82835 осіб або на 262,7 %, а вже у 2007 число внутрішніх туристів сягло позначки 728891 осіб (33,8 % від загальної кількості внутрішніх туристів України). І хоча економічна криза суттєво вплинула на можливість наших громадян подорожувати рідним краєм, так скажімо у 2008 р. число охопленим внутрішнім туризмом скоротилось на 20 відсоткових пункти, а у 2009 р. – ще на 11%, проте кількість відвідин Івано-Франківщини значно перевищує кількість відвідин інших областей. Приміром у 2009 р. на турпотоки Криму, Херсонської області, а також міст Севастополь та Києва припало 35,6 відсоткові пункти, тоді як частка Івано-Франківської області в цьому ж сегменті

ринку складала 26,8 %. Що ж стосується кількості відвідин у 2010 р., то в порівнянні до попереднього року фіксуємо спад на цілих 91,9 відсоткових пункти, чи 5,5 % від кількості внутрішніх туристів 2007 р. Проте в загальному турпоточці частка цього виду туризму й надалі найбільша і складає 75,6 відсоткових пункти [10–12].

Відстежуючи динаміку структурних зрушень виїзного туризму останніх десяти років, треба констатувати той факт, що туризм, як такий, почав формуватися лише з 2005 р. До цього часу імпорт туристичних послуг слід ототожнити з поняттям «батьки на експорт», адже саме на цей період припадає пік вимушених зовнішньо виїзної та внутрішньо міжрегіональної міграцій. Наприклад, у 2000 р. на Польщу, Італію, Іспанію, Португалію припадало 54,99 % від загальної кількості виїжджаючих, у 2001 з метою підзаробити здійснено близько 34 % поїздок. Протягом 2002–2003 рр. до таких країн як Італія, Чехія, Польща, Італія, Іспанія, Португалія виїхало 35,39 %, 48,52 %, 47,07 % відповідно. Класифікувати такі поїздки, як «туризм» можна хіба що з великою натяжкою, так як саме визначення цього поняття виключає момент отримання прибутку. Однак останніми роками простежуються наступні тенденції – у структурі виїзного туризму частка відпочиваючих починає переважати над заробітчанами. Якщо у 2004 р. на такі країни як Туреччина, Болгарія, Єгипет, Угорщина, Хорватія припадало лише 44,28 % від загального обсягу туристів, що виїжджали за кордон, то у 2007, 2008 та 2009 рр. на них же (Туреччину, Болгарію, Єгипет, Угорщину, Хорватію) припало 54,95 %, 59,75 % та 72,8 %. Також посилюється інтерес до відвідин екзотичних країн. Але у жовтні 2008 як відомо стається обвал економік, а це в свою чергу веде до погіршення макроклімату → зростання рівня інфляції → зниження рівня доходу → зниження платоспроможності громадян → зниження якості життя і врешті решт до зниження рівня споживання турпродукту. У 2009 р. кількість наших краян, щ обрали відпочинок за кордоном склала 8135 осіб, що на 16,3 відсоткових пункти менше ніж у попередньому році. Також варто згадати і про курсові стрибки, природа яких часто була штучно зумовленою, здорожчання цін на нафту, а отже і на авіаквитки (зростання на 90\$). Проте уже наступний 2010 р. для турфірм видався більш успішним (приріст до попереднього року на 4,5 відсоткові пункти). Найбільш привабливим, в першу чергу із за його ціни та якості, й надалі залишається відпочинок на курортах Туреччини. Його обрали 3067 наших краян. Наступними у списку йдуть Єгипет (1456 особи), Болгарія (1399 осіб), Угорщина (460 осіб), Югославія (254 особи), Хорватія (223 особи), Словаччина (67 осіб), Греція (49 осіб), Австрія (43 особи) та Туніс (40 осіб). Загалом ж на першу десятку країн-виїзду припало 82,9 %. Все це вказує на те, що останніми роками в мотиваційній структурі поїздок за кордон відбулись якісні, навіть докорінні зміни – на противагу «туристичній інтервенції» 2000–2004 рр. з комерційно-торгівельною метою приходять поїздки в яких переважають відпочинок та релаксація. Проте, не зважаючи на ці загалом позитивні зміни, на загальному фоні виїзний туризм є слабо вираженим. Це ж саме стосується й іноземного туризму. Навіть при збільшенні кількості іноземних туристів їх частка в загальному тур потоці є критично малою. Наприклад, у 2005 р., коли кількість іноземних туристів була найбільшою (8699 осіб), їх частка склала лише 5,89 % від загального обсягу, у 2006 – 2,64%, 2007 р. – 0,13 %, 2008 р. – 0,29 % і у 2009 р. – 0,43 % [15].

Прослідковуються зміни й у самій мотиваційній структурі – якщо у 2000 р. найбільшу частку становили туристи, що здебільшого подорожували в службових цілях (42,31 %), то у 2009 р. їх питома вага у структурі поїздок становила лише 1,71 %. Натомість збільшилась кількість іноземних туристів основною метою яких є дозвілля та відпочинок – 97,57 % у 2009 р. проти 39,4 % у 2000 р. (приріст на 58,17 відсоткових пункти). Щодо подорожей іноземних громадян заради лікування, занять спортом та

спеціалізованого туризму, то їх частки настільки мізерні, що у відсотковому співвідношенні вони разом взяті не складають навіть одного відсотка. З огляду на це на території області, слід розвивати такі види туризму як, лікувальний, екологічний, пізнавальний та релігійний, а також вести агресивну маркетингову політику по просуванню туристичного продукту на міжнародні ринки.

Висновки. Аналіз економічного середовища діяльності туристичного бізнесу дає всі підстави стверджувати про значні перспективи туристичної галузі регіону. Поступово покращується інфраструктура ринку, зокрема, якщо на протязі 2000–2004 рр. показники потужності готельного господарства невпинно зменшувалися, то починаючи з 2005 р. спостерігаємо позитивні тенденції. Знає структурних змін і санаторно-курортна справа. В першу чергу вони торкнулися організаційно-управлінських засад: зростаюча комерціалізація діяльності, вихід на ринок санаторно-курортної пропозиції, подальша сегментація даного ринку відповідно до змін попиту обумовили зміну форм власності (зокрема, розширилась колективна та приватна складові) та управлінської структури. Проте в цьому сегменті ринку існує дисбаланс між попитом та пропозицією.

Проведений аналіз динаміки туристичних потоків показав, що в структурі внутрішнього туризму відбувається чергування двох циклів – 2000–2003 і 2006–2007 рр. фази зростання, і відповідно 2003–2005 рр., а також кінець жовтня 2008 р. – фази спаду. Також останніми роками покращується ситуація з виїзним туризмом – на противагу «туристичній інтервенції» 2000–2004 рр. з комерційно-торгівельною метою приходять поїздки, в яких переважають відпочинок та релаксація. Крім цього до якісних змін слід віднести й наступні: поступове згладжування туристичних сезонів; поглиблення диференціації туристичної пропозиції, а також її адаптованість до вимог цільових груп туристів; внутрішня та міжрегіональна інтеграція туроператорів та виробників послуг; використання кластерних технологій; заміщення імпорту туристичних та рекреаційних послуг аналогічними послугами внутрішнього ринку. Разом з тим безліч питань та проблем все ще чекають свого нагального вирішення. До ряду таких можна занести: високі бар'єри виходу на ринок іноземного туризму, недостатня адаптованість регіональної туристичної пропозиції до вимог цільових груп туристів, на що зрештою і вказують доволі малі частки в'їзного та виїзного туризму. До проблемних моментів, які здебільшого замовчуються, належать і такі явища як «неформальна економіка» та неформальна зайнятість. Має місце й «підпільна економіка» – майже 75 % туристичних приватних підприємств (приватні пансіонати, турагенти, туроператори) 60% з яких працюють на туристичному ринку від 2 до 10 років, діють в «тіні». Все це вказує на необхідність вдосконалення організаційно-економічного механізму регулювання регіонального ринку туристичних послуг.

Аналіз просторових відмінностей динаміки туристичного потоку та туристичної пропозиції, а також територіальна варіація обсягів обслуговування туристів засвідчують наявність суттєвої територіальної диференціації основних параметрів регіонального ринку туристичних послуг.

Література

1. Вареник Н. Конгрес-холи та апарт-готелі нині в дефіциті... / Н. Вареник // Дзеркало тижня. – 2010. – 27 березня–2 квітня. – № 12 (792). – С. 23.
2. Готелі та інші місця для тимчасового проживання: Статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2005. – С. 89–94.
3. Готелі та інші місця для тимчасового проживання : Статистичний бюлетень. – К. : Державний комітет статистики України, 2010. – 193 с.

4. Готельне господарство Івано-Франківської області за 2001–2008 роки : Статистичний збірник. – Державний комітет статистики України / Головне управління статистики в Івано-Франківській області, 2009. – 43 с.
5. Забалдіна Ю.Б. Методи дослідження кон'юнктури регіональних ринкув туристичних послуг / Ю.Б. Забалдіна // Матеріали второй республиканской научно-практической конференции «Туризм, курорты и наука». – Симферополь : ТНУ, 2004. – С. 94–99.
6. Патерова А.А. Гостиничний ринок України: проблеми и перспективи розвитку / А.А. Патерова // Індустрія гостинності у країнах Європи : Мат. III міжнар. н.-п. конф. (4-6 грудня 2009 р. Сімферополь-Ялта). – Сімферополь, 2009. – С. 170–173.
7. Погребняк Ю.В. Кон'юнктура и развитие рынка туристических услуг / Ю.В. Погребняк // Розвиток методів управління та господарювання на транспорті : Зб. наук. пр. – Одеса, 2005. – Вип. 21. – С. 164–175.
8. Санаторно-курортне лікування, організований відпочинок та туризм в Україні / [Електронний ресурс] : Державний комітет статистики України / Відповідальний за випуск І.В. Калачова. – Електрон. дані. – К. : Державний комітет статистики України, 2009.
9. Серова І. А. Дослідження і прогнозування економічної кон'юнктури : Конспект лекцій / І.А. Серова, Т.С. Мирна ; М-во освіти і науки України, Харк. нац. екон. ун-т. – Х. : Вид. ХНЕУ, 2008. – 91 с.
10. Туристичні потоки (2000-2009 рр.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
11. Туристичні потоки (2000-2012 рр.) / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.if.ua/>
12. Туризм в Україні. – 2007 // Статистичний Бюлетень. – 2007. – С. 89–95.

**ФОРМУВАННЯ ПРОПОЗИЦІЇ ВИКОРИСТОВУВАННЯ
ТУРИСТИЧНИХ ПОСЛУГ***І.М. Ощипок, Л.М. Багрій*

Львівська комерційна академія, м. Львів

Стаття присвячена формуванню пропозиції туристичних послуг через вміло організовані тури. Висвітлені питання організації маршрутів з застосуванням методичного апарату теорії графів і розробки програми туру. визначені етапи організаційно-технічних заходів відповідно до класу обслуговування. Розглянуті питання ціноутворення туру.

This article is devoted to the formation of supply of tourism services through expertly organized tours. The questions of routes using analytical tools of graph theory and program development round. The stages of organizational and technical measures in accordance with the class of service. The questions of pricing round.

Постановка проблеми у загальному вигляді. У сучасному світі туризм – це явище багатогранне, яке тісно взаємопов'язане з різними галузями, зокрема з географією, історією, архітектурою, медициною, культурологією, спортом, тощо. Однак, жодна з них не може повністю і вичерпно охарактеризувати його як об'єкт власних досліджень і жоден з існуючих соціально-економічних інститутів не в змозі самостійно розв'язати комплекс туристичних проблем.

Існує багато поглядів на туризм як на галузь господарства, так і на міжгалузевий комплекс або ринок, де туристичне підприємство з продукції різних галузей формує туристичний продукт. Однозначно прийнятого визначення щодо терміну «туризм» немає, але серед найбільш точних можна виокремити наступні:

Згідно Всесвітньої туристичної організації (ВТО) «туризм» (від французького tour – прогулянка, поїздка) являє собою подорож у вільний час, один із видів активного відпочинку.

Закон України «Про туризм» визначає це явище як «тимчасовий виїзд людини з місця постійного проживання з оздоровчою або професійно-діловою метою без заняття з оплачуваною діяльністю».

За М.Ф. Реймерсом, туризм – це будь-яка подорож з метою відпочинку та знайомства з новими регіонами й об'єктами.

О.О. Бейдик вважає, що «туризм» – це форма масового подорожування та відпочинку з метою ознайомлення із навколишнім середовищем, що характеризується екологічною, освітянською та іншими функціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наявність класифікації видів туризму допомагає досконаліше вивчити розвиток туризму, його видозміни й основні тенденції. Вона має важливе значення для його практики, дозволяє упорядкувати знання і глибше пізнати суть туристського обміну, вирішувати проблеми його територіальної організації, планувати розвиток матеріальної бази, виявляти попит і формувати ринок туризму, виробляти й реалізовувати туристський продукт. Значний вклад у розвиток і класифікацію туризму зробили Любіцева О.О., Кифяк В.Ф., Восколович Н.А., Біржаков М.Б., Квартальнов В.А. [1; 2; 4–6]. Роботи присвячені маркетингу туристичних послуг, організації туристичної діяльності і методиці розробки турів.

Мета статті. Аналіз складових туру для забезпечення ефективності його складових у реалізації туристського продукту.

Виклад основного матеріалу. Основним продуктом споживання ринку туристичних послуг є тур. Тур – це комплекс туристичних благ, послуг та товарів, представлений у вигляді програми, складеної з урахуванням індивідуальних побажань, в межах якої реалізується мета перебування людини поза постійним місцем проживання, і комплекс заходів з її реалізації на відповідному якісному рівні. Тури поділяються на види відповідно до мети подорожі та форми щодо організаційних заходів. Залежно від комплексу послуг та комфортності подорожування тури поділяються на класи обслуговування. Мотивація подорожі та її комфортність визначають програму туру. За формою тури поділяються на комплексні та індивідуальні. Індивідуальний тур («інклюзив-тур») передбачає забезпечення подорожування відповідно до побажань туриста. Комплексний тур («пекидж-тур») формується туристичною фірмою, включає певний набір попередньо узгоджених з туристом послуг, вартість яких сплачується в повному обсязі. Тур є ринковим продуктом туристичних підприємств, формою, яку набуває споживач послуг, матеріальних і нематеріальних благ, заходом, який реалізує мету подорожування і в той же час результатом діяльності турфірми, джерелом її прибутку. Складовими туру є маршрут, програма та комплекс послуг по життєзабезпеченню туриста, в межах яких реалізується на відповідному якісному рівні мета подорожування. Маршрут і програма забезпечують мету подорожування, а заходи з життєзабезпечення туриста під час подорожування - безпеку та комфортність при реалізації цієї мети. Тури, які розробляються туроператорами, повинні відповідати таким принципам: безпечності (всіх складових і на всіх етапах проходження туру); комфортності (задоволення життєвих потреб у проживанні, харчуванні, транспортуванні та інших послугах на рівні по можливості не нижчому за рівень у постійному місці проживання), тобто забезпечення якісного обслуговування під час подорожування; достатність послуг, що пропонуються для задоволення потреб туриста під час подорожі, для реалізації мети подорожі; категоріальна відповідність (всі складові тура повинні відповідати заявленому класу обслуговування); конкурентоздатності (забезпечення прибутковості в діяльності турфірми). Вибір форми турпродукту визначається метою та видом подорожі. Відповідно тури поділяють на рухомі, що передбачають інтенсивне пересування з максимально можливим охопленням об'єктів показу та стаціонарні, що передбачають більш спокійний відпочинок з обмеженими виїздами. За цим критерієм тур може формуватися у маршрутно-транспортній чи маршрутно-стаціонарній формі.

Здебільшого маршрутно-стаціонарну форму мають рекреаційні тури з метою відпочинку в певному місці або курортно-лікувальні тури, коли рухомість обмежена режимом лікування. Вибір схеми маршрутно-транспортного туру передбачає динамічні форми проведення дозвілля і більше підходить для пізнавальних, молодіжних програм.

Розробці туру передують дві складові: 1) маркетингові дослідження ринку, визначення споживчих сегментів та виділення цільового ринку; 2) оцінка власних можливостей з освоєння обраного цільового ринку. Розробка туру повинна бути варіативною: включати екскурсійні програми вільного вибору і можливості вибору елементів програми, засобів розміщення та транспортування з урахуванням індивідуальних побажань туриста, до того ж такий підхід збільшує конкурентоздатність продукції. Маршрути, відповідно до мети, сезону, тривалості подорожування та інших ознак, можна класифікувати наступним чином (рис. 1).

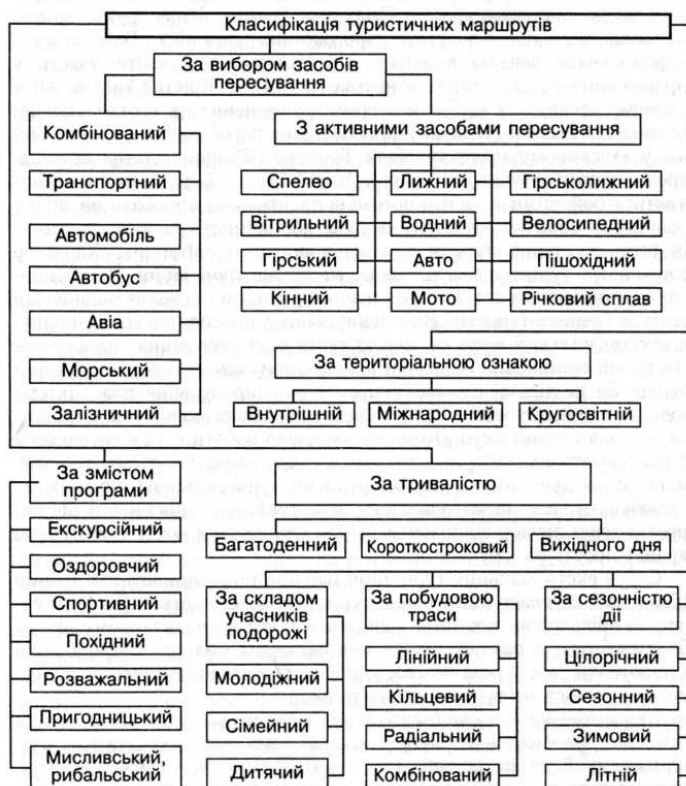

Рис.1. Класифікація туристичних маршрутів

Розробка туру ґрунтується на банку даних, який охоплює інформацію відповідно до цільової установки і стосується наявних ресурсів, матеріально-технічної бази та інфраструктури. Ресурси поділимо на види: природні блага (клімат, акваторії морів та прісноводних водойм, ліси, гори), об'єкти показу (природні: національні парки, заказники, пам'ятки природи; культурно-історичні - архітектурні, археологічні, пов'язані з видатними подіями, життям та творчістю видатних людей, садово-паркові, садибні, замкові та культові комплекси тощо); етнічні – національні та фольклорні свята, історичні села, заклади харчування з національною кухнею тощо), об'єкти дозвілля – музеї, театри та інші заклади культури, заклади шоу-бізнесу, виставки, поточні події культурного життя (концерти видатних митців та колективів, фестивалі тощо); та класи відповідно до їх атрактивності (пам'ятки всесвітньої спадщини, регіонального значення, національні святині, визначні місця). Матеріально-технічна база характеризується категорією підприємств, що надають послуги гостинності певного класу (тип закладів розміщення та їх категорія за євростандартом, ціни номерного фонду). Інфраструктурне забезпечення включає характеристику сполучень (наявність транспортного зв'язку, в тому числі прямих лінійних рейсів, їх взаємозамінність, інтенсивність руху), транспортних засобів (тип і відповідна йому комфортність та швидкість пересування, місткість), інформацію про вартість проїзду та транспортні компанії. Обов'язковим елементом інформаційного забезпечення розробки туру повинна бути карта території, оскільки розробка маршруту є результатом картографічного моделювання, яке спирається на оцінку території: її туристсько-географічне положення, протяжність, конфігурацію, систему розселення і транспорту, що склалися, адміністративно-територіальний поділ.

Розробка туру включає такі етапи: вибір пунктів маршруту - критерієм відбору є атрактивність об'єктів показу, ієрархізація зазначених пунктів – з акцентацією на рівні гостинності та транспортної доступності. виділяють пункти дислокації з тривалим програмним забезпеченням та екскурсійні пункти; вибір початкового та кінцевого пунктів маршруту – за показником транспортної доступності, тобто зв'язності з місцем постійного проживання потенційних туристів (зоною дії туроператора), взаємозамінності видів транспорту, типу транспортних засобів; розробка схеми маршруту – схема маршруту залежить від обраної форми відпочинку. За схемою маршрути можуть бути лінійними, кільцевими, радіальними та комбінованими (рис. 2).

Вибір пунктів маршруту узгоджується з програмою відповідно до виду туризму, терміну та класу обслуговування. Вибір схеми маршруту залежить від транспортної системи: конфігурації транспортної мережі, її густоти та технічного стану, рівня розвитку окремих видів транспорту, рівня розвитку транспортної інфраструктури, що забезпечує надійність та безпеку роботи транспорту. Найпоширенішим випадком при розробці схеми є варіант, коли за обмежений термін при мінімізації витрат часу на переміщення між основними пунктами маршруту бажано забезпечити максимально можливу інформативність подорожі, тобто охопити якнайбільше об'єктів показу задля задоволення пізнавальної мети. Такий варіант отримав назву «задача комівояжера». При вирішенні цієї задачі можна застосовувати методичний апарат теорії графів. Графо-аналітичні методи дають можливість виокремити найсуттєвіші елементи, унаочнити наявну інформацію, обґрунтувати відбір та ієрархізацію пунктів маршруту. Задача зводиться до побудови графа – математичного відображення просторової організації турпродукту. Граф називається метризованим, коли його елементам надається певне значення, наприклад, метризація вершин задається атрактивністю об'єктів показу в балах, місткістю, класністю готельної бази, бальною оцінкою різноманітності програми тощо; ребра графа відображають наявний зв'язок між вершинами і в нашому випадку це перш за все транспортний зв'язок, який відтворює або тільки наявність шляхів сполучення, або їх категорію чи полімагістральність. Значення ребер може задаватися відстанню (в км) між пунктами маршруту або часом, необхідним для його долання тим чи іншим видом транспорту (такий варіант кращий, коли немає взаємозамінності транспортних засобів). Тобто сам процес побудови графа є певним впорядкуванням та генералізацією інформації відповідно до мети подорожі. Таким чином, ми маємо графічне зображення територіальної структури майбутнього турпродукту, що задана елементами графу. Вершинами графа (А, Б, В, Г, Є) є пункти, обрані за визначеними критеріями, а ребрами (стрілки) – наявний зв'язок між ними, тобто шляхи сполучення певної категорії. Оцінка положення кожної вершини в графі, визначення її місця в загальній системі атрактивних ресурсів, а також оцінка графа в цілому (його зв'язність, конфігурація) і його параметризація за витратами часу проводиться за допомогою топологічних мір. Ці міри визначаються на множині відношень між елементами графа. Виділяють міри концентрації та диференціації, за якими оцінюється положення вершин у графі, і міри інтеграції та композиції, що дають змогу оцінити граф в цілому.

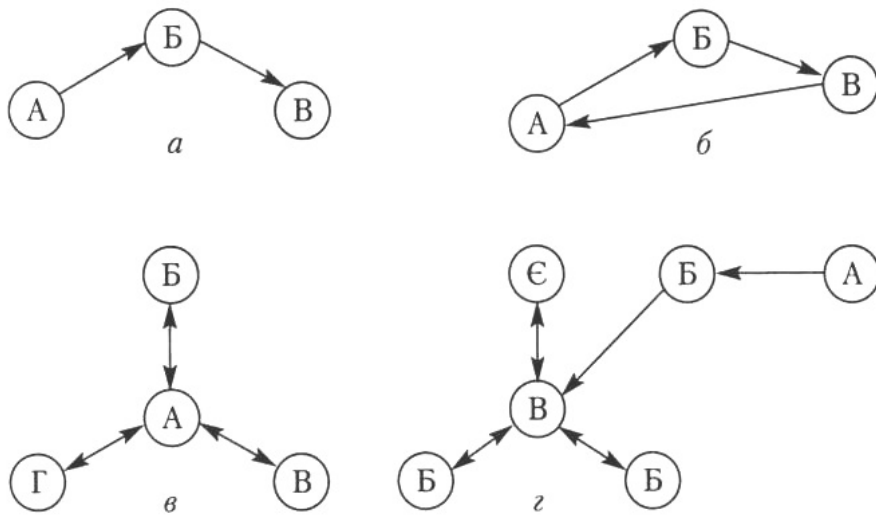

Рис. 2. Види маршрутів за побудовою: а – лінійний; б – кільцевий; в – радіальний; г – комбінований

При виборі засобів пересування керуються відстанню, а при вборі типу транспортного засобу – його комфортністю (швидкість, місткість, зручності). В пасажирських перевезеннях на далекі відстані домінує повітряний транспорт. У перевезеннях на короткі відстані найбільшою популярністю користується автомобільний транспорт, що стимулюється як зростаючою автомобілізацією населення, так і технологічними змінами в автомобілебудуванні в бік збільшення швидкості та зменшення енергоємності.

Програмне забезпечення туру є його якісною ознакою. Програма є щоденним розпорядком, призначеним для реалізації мети подорожі. Відповідно до мети програми поділяються за тематикою на програми, що забезпечують відпочинок, лікування, ознайомлення з історією, культурою, природою краю, задоволення професійно чи конфесійно орієнтованих інтересів, тощо. В програмах відбивається сезон подорожування (зрозуміло, що навіть складені за одним і тим самим маршрутом, літні, зимові та міжсезонні програми в місцях цілорічного використання будуть відмінні в деталях). Програми маршрутно-стаціонарних турів, відповідно до мети, менш насичені, містять більше вільного часу та можливостей його урізноманітнення за рахунок вибору екскурсійних та дозвіллевих програм. Програми маршрутно-транспортних турів більш насичені та регламентовані. Загальний ліміт часу програмного забезпечення становить, залежно від контингенту туристів, 12-14 годин (старші вікові групи повинні мати більше часу на відпочинок вночі, та можливість відпочити вдень). При складанні програм треба керуватися нормативними витратами часу на поселення (включаючи трансфер), харчування (сніданок – 30 хв., обід – 60 хв., вечеря – 45 хв.), екскурсійне обслуговування (протяжність екскурсії коливається в залежності від характеру екскурсії, її тематики, використовуваних засобів переміщення від 1 до 3 годин), дозвіллеві заходи (тривалість спектаклю, концерту тощо). Витрати часу на транспортування між основними пунктами маршруту визначаються відповідно до умов обраної схеми. Програмою повинен забезпечуватись відпочинок: мінімум 8 годин вночі та певний час після харчування.

Організаційно-технічні заходи є етапом визначення класу обслуговування. Вони включають добір засобів розміщення, умов екскурсійного обслуговування та організації дозвілля. Цей етап найбільш варіативний. Клас обслуговування визначається рівнем послуг, що надаються системою гостинності (послуги розміщення, харчування та додаткові послуги готелів в залежності від їх категорії). Організаційно-технічні заходи є низкою угод, які укладаються з продуцентами відповідних послуг (готелями, екскурсійними бюро, транспортними компаніями, закладами дозвілля) і відбивають умови співпраці. Відповідно до умов угод розробляються варіанти забезпечення тура за класами обслуговування, корегується програма туру. Угоди є результатом ринкової діяльності туристичної фірми.

Угода, що укладається між туристичною фірмою та туристом, обов'язково повинна містити такі пункти: предмет угоди, термін подорожі, умови подорожування з переліком сплачених послуг, умови компенсації за ненадані послуги та моральні збитки, штрафні санкції за порушення споживачем умов угоди, порядок перетину кордону, перелік документів, що надаються туристу, порядок вирішення спорів та загальну вартість туру. Турист повинен бути ознайомлений зі своїми правами та обов'язками, йому повинна надаватися повна об'єктивна інформація щодо туру. До угоди додаються ціни на обслуговування та графіки заїздів. розрахунок вартості туру є складною багатофакторною процедурою. На ціноутворення впливає характер попиту, розвиненість ринку туристичних послуг, місце туристичної фірми на ньому та оцінка конкурентного середовища, обрана маркетингова стратегія тощо. Ціна туру відтворює економічний бік діяльності суб'єкта господарювання і відбиває його комерційну політику на ринку туристичних послуг. Ціна туру коливається в межах від собівартості до продажної ринкової ціни. Ці коливання відбивають попит на даний турпродукт. Коливання попиту мають часовий (літній, зимовий періоди, міжсезоння), видовий (на окремі види туризму) та територіальний (на певні регіони) зриси. Диференціація цін на турпродукт є результатом диференціації тарифів на окремі види послуг, що входять до складу тура, відбиваючи зміни витрат праці на певні види послуг в різний період часу. Коливання тарифів є результатом ринкової політики продуцентів послуг і ґрунтуються на тому, що пропозиція орієнтована на задоволення потреб туристів в період максимального попиту, тому потрібно мати резервні потужності і можливість їх розгортання відповідно до зростаючих потреб. Ціноутворення ускладнюється також введенням до складу турпродукту туристичних ресурсів, тобто різноманітних пам'яток, що за економічною сутністю є результатами вкладеної колись праці, або туристичних благ, що взагалі не є продуктами праці. Ціна туру залежить від класу обслуговування, терміну та сезону подорожі, її виду та форми. На неї впливає кон'юнктура ринку та характер обраної маркетингової стратегії (реклама, канали реалізації тощо). Зокрема, на ціну тура впливає характер угод туроператора з турагенціями, оскільки ці угоди визначають умови реалізації і комісійні винагороди турагента, що реалізуються через систему націнок та знижок. При цьому туроператор може виступати оптовим продавцем, який в подальшому не контролює цінову політику турагента з реалізації своїх турів (тобто турагент сплачує вартість турів, визначену туроператором, і встановлює свою власну ринкову ціну при їх реалізації), або залишити за собою право контролю цінової політики і надати турагенту відповідні знижки як оптовому покупцеві певного турпакета (тоді турагент повинен дотримуватись тієї роздрібною ціни, яка визначена туроператором, а його прибуток є різницею між оптовою та роздрібною ціною турів). Нижньою межею вартості тура є його собівартість, яка включає зафіксовану в угодах ціну основних послуг за обумовленими параметрами туру та поточні витрати на їх реалізацію та організацію споживання. Останній параметр

залежить від обраної фірмою маркетингової стратегії: характеру реклами і рекламної кампанії, розгалуженості мережі та її географії, різноманітності каналів збуту турпродукта. Собівартість туру є сумарною ціною складових (проживання, харчування, транспортування, екскурсійне обслуговування та ряд додаткових послуг, які, на думку туроператора, якісно підвищують конкурентоздатність пакета, медичне страхування та візова підтримка для зарубіжних турів) відповідно до сезону та регіону (сезонні націнки практично на всі види послуг, націнки на послуги в популярних туристсько-рекреаційних центрах), терміну (чим довший тур, тим він дорожчий), обраного виду подорожування (авіа-, автобусний тощо), його форми (індивідуальні тури дорожчі за групові в розрахунку на одного туриста і чим численніша група, тим менша ця вартість), складу учасників групи (багато послуг надається певним категоріям споживачів на пільгових умовах, наприклад, дітям дошкільного віку та школярам, пенсіонерам, військовим). До складу групи входять також особи, що організують споживання послуг (супроводжувач, гід-перекладач), отримуючи за це заробітну плату. Основні статті витрат по туру можна поділити на фіксовані (податки, наприклад, на додану вартість, на землю, транспортний збір, готельний збір; сплати до бюджету, наприклад, за кредит; оренда приміщень, техніки, транспортних засобів тощо; комунальні послуги та інше) та довільні, які залежать від діяльності фірми (заробітна плата, видатки на організацію туру, його рекламу, реалізацію, маркетинг турпродукту тощо). Тому, основні витрати туру складаються з собівартості та розрахунків з державою. Додатковими витратами по туру є вартість додаткових послуг, які пропонуються туристам на вибір і за їх бажанням можуть бути включені до остаточної ціни турпакету чи сплачуватись на місці споживання. До собівартості туру часто не включають вартість перевезення до початку подорожі, особливо, коли є варіанти такого транспортування. Ціна туру повинна покривати видатки на його організацію і реалізацію та приносити суб'єкту ринкової діяльності певний прибуток, який би давав можливість розвитку. В той же час ціна повинна бути гнучкою, щоб забезпечувати діяльність в умовах ринкової конкуренції (як цінової так і якісної) і відповідати попиту. В ціну турпакета обов'язково закладається прибуток туроператора, який встановлюється у відсотках до собівартості і залежить від рентабельності запланованого туру.

Таким чином, специфіка формування туристичної пропозиції передбачає технологічну єдність процесу обслуговування і відповідну їй спільність вимог з дотриманням якості обслуговування, постійного оновлення виробничих потужностей і технологій, спрямованих на забезпечення конкурентоспроможності підприємств туризму (сучасне технологічне устаткування для виробничих галузей обслуговування, доступ до розподільчих мереж, тощо) шляхом задоволення зростаючих потреб споживачів. Масштабність туристичного руху обумовлює впровадження уніфікованих технологій і стандартів, які дозволять забезпечити масове обслуговування на індивідуальній основі відповідно до сучасних загальних тенденцій ринку послуг, якому притаманна модифікована постфордистська тенденція, а саме індивідуалізація масового обслуговування.

Література

1. Биржаков М.Б. Введение в туризм / М.Б.Биржаков. – СПб. : «Издательский дом Герда», 2001. – 320 с.
2. Восколович Н.А. Маркетинг туристских услуг / Н.А. Восколович. – М. : Экономический факультет МГУ, ТЕИС, 2001. – 167 с.
3. Закон України Про внесення змін до Закону України «Про туризм» від 18.11.2003 № 1282-IV // Український туристичний вісник. – 2004. – № 1. – С. 18–34.

4. Квартальнов В.А. Туризм: Учебник / В.А. Квартальнов. – М. : Финансы и статистика, 2000. – 320 с.
5. Кифяк В.Ф. Організація туристичної діяльності в Україні / В.Ф. Кифяк. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2003. – 300 с.
6. Любіцева О.О. Методика розробки турів: Навчальний посібник / О.О. Любіцева. – К. : Альтерпрес, 2003. – 104 с.
7. Правове регулювання туристичної діяльності в Україні: Збірник нормативно-правових актів / [За заг. ред. проф. В.К. Федорченка]. – К.: Юрінком Інтер, 2002. – 640 с.

**ЮВІЛЕЇ ОБ'ЄКТІВ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАПОВІДНИКА «ЗАМКИ
ТЕРНОПІЛЛЯ» – ЯК ВАЖЛИВИЙ ЧИННИК РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ РЕГІОНУ****Р.В. Підставка**

Національний заповідник «Замки Тернопілля», м. Збараж

У статті проаналізовано важливість святкування ювілеїв та визначних дат у туристичній сфері регіону. Встановлено та обґрунтовано нові дати перших писемних згадок про населені пункти Язловець Буцацького району та Скалат Підволочиського району.

In the article importance of celebration of anniversaries and memorable dates is analysed in the tourist sphere of region. The new dates of the first writing remembrances are set and argued about the settlements of Jazloviec of Buczacz district and Skalath of Pidvoloczysk district.

Постановка проблеми. Розвиток туризму регіону у великій мірі залежить від ряду як об'єктивних, так і суб'єктивних причин і факторів. Історико-культурні ресурси оборонного типу займають провідне місце у туристичній галузі Західного регіону нашої держави, оскільки лише у Тернопільській області їх нараховується понад тридцять. У різному стані збереження вони є визначальним фактором замкового, патріотичного та культурно-пізнавального туризму краю.

Привабливість пам'яток історико-архітектурного оборонного зодчества залежить зараз не тільки і не стільки від архітектурних особливостей, історії чи наявної інфраструктури, а й від тих культурно-мистецьких заходів та атракцій, що в них проводяться. До останніх відносяться різноманітні фестивалі, ярмарки, майстер-класи митців і ремісників, «битви націй», святкування ювілеїв і т.п. Саме ювілеї є тим чинником, завдяки якому туристичні потоки до населених пунктів чи об'єктів значно зростають. Їх промоція і вміла організація приносить значні дивіденди у місцеву скарбницю і створює позитивний імідж в межах країни та закордоном.

Одним з провідних туристичних суб'єктів Тернопільщини та регіону є Національний заповідник «Замки Тернопілля» з центром у м. Збаражі. До його складу входять 11 оборонно-фортифікаційних об'єктів, нерухомих пам'яток історії і культури національного значення у шести адміністративних районах області. Серед цих пам'яток є Язловецький оборонно-фортифікаційний комплекс XIII–XVIII ст. в Буцацькому районі та замок у м. Скалат Підволочиського району, яким у 2013 р. виповнюється відповідно 640 та 500 років від першої писемної згадки. Та й сам заповідник святкуватиме в наступному році 20 років від моменту заснування. Ключовою проблемою цього важливого питання є встановлення та обґрунтування конкретного датування першої писемної згадки про згадані населені та замки в них.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протягом останніх років значно зріс інтерес до історико-краєзнавчих та археологічних досліджень вказаних населених пунктів. До переліку науковців і краєзнавців, що в різний час причинилися до вивчення цих тем необхідно віднести С. Боронча, В. Григоряна, А. Чоловського, Б. Гверкена, В. Михайловського, О. Рибчинського, Б. Строченя, Р. Підставку).

Мета статті. До цього часу не визначено конкретної дати першої писемної згадки про Язловець. Датування первинного замку в цьому містечку теж вимагає уточнення та обґрунтування, хоча перша літописна згадка про нього відома і відноситься до першої

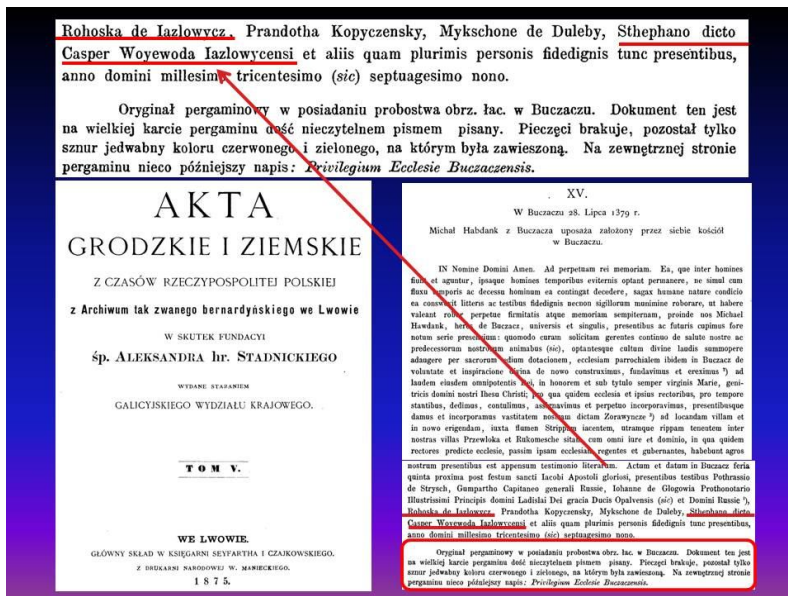
половини XV ст. В дійсності замок закладений набагато раніше і його історія, етапи спорудження та архітектура є унікальними не тільки на Поділлі, а й на Україні взагалі.

Незважаючи на офіційну версію першої писемної згадки про Скалат 1513 р. та датування замку 1630 рр., існують джерела, що відносять Скалат і замок до раднішого періоду. Враховуючи вище наведене, постає необхідність синтезувати із розрізнених і суперечливих фактів, домислів та версій цілісну картину виникнення поселення Язловець і його замку та Скалата і його замку. Саме таку мету і було поставлено автором перед написанням цієї статті.

Виклад основного матеріалу. Отже, вперше питання обґрунтування датування Язловця підняв С. Баронч у «Пам'ятках язловецьких». Автор пише, що у 1820 р. від міста до міста мандрував о. Мінас Пезешгянц Мехітарист і збирав відомості про вірмен, які були ним викладені на вірменській мові у книзі «Подорож до Лехістану» (Венеція, 1830). В «Подорожі...» вірменським священиком подається опис Язловця: «...старовинне місто на Поділлі, особливо прославлене тим, що в ньому мешкали різні народи. У цьому місті вірмени піднялися так високо, що отримали від польського короля різноманітні вільності та права. Мали тоді свій власний суд, війта, суддів і навіть свого єпископа. У тих часах найзнаменитішими мешканцями міста були вірмени, які тут заклали фортецю і збудували багато будинків з вірменськими написами і криницями. Вірменська церква гарна і велична, збудована з каменю на узгір'ї на честь Богородиці, поруч із якою пливе мала річка. Тепер немає вірмен, деякі переїхали до Львова, інші до Кам'янця Подільського і Снятина. Старці розповідали нам, що за легендою, вірмени з Кафи або Теодозії, залишивши село Вірмени над Смотричем, переїхали до Язлівця.» Згодом у своїй розвідці С. Баронч зробить примітку: «...мені говорили також, що вірмени приблизно у 1060 році, вийшовши з міста Ані, прибули на Поділля. Відпочиваючи в улоговині, оточеній трьома узгір'ями, яка була подібна до східних країв і надавалася для випасу отар овець, збудували там замок і заклали місто під назвою Ясло-Овець»[4].

Польський ксьондз Францішек Сярчинський в своєму дослідженні «Галичина, її земля, плоди і люди» (з посмертних листів) в розділі, присвяченому вірменам подає таку інформацію з посиланням на якогось Вартересевича, що: «Біля 1250 р. на Русі було три вірменських костели, у Львові, в Кам'янці і в Язловці; і вони були з початкової осілості з Криму, бо в судах і костельних записах вживали татарську мову»[8]. Виявлення першоджерела, на яке посилається автор, дозволило б «зістарити» Язловець майже на століття. Вказана дата не є такою фантастичною і абстрактною, як видається на перший погляд, і в процесі ми намагатимемось це довести.

Однак, на даний час існує лише одне джерело, що визначає першу писемну згадку про Язловець, і є офіційно прийняте історичною наукою, тому приймаємо його за основу. Традиційно вважається, що першою писемною згадкою про поселення Язловець Бучацького району, відомої на даний час, є документ, виданий Міхалом Абданком в м. Бучачі для римо-католицької громади про затвердження парафіяльного костелу[7, с. 18–20]. Серед історичних осіб, що засвідчили цей документ згадуються *Рогозка з Язловця* та *Стефан званий Каспром – воєвода язловецький*. Оригінал документу є великим аркушем пергаменту, з шовковим шнурком червоного і зеленого кольору, на якому знаходилась печатка (остання відсутня), письмом писаний і досить нечитабельний. На зовнішній стороні напис латиною: «*Privilegium Ecclesie Buczaczensis*» [7, с. 18]. В «Актах гродських і земських з часів Речі Посполитої», що зберігаються в Бернардинському Архіві м. Львова, виданих А. Стадницьким за сприяння Галицького Крайового відділом в 1875 р. (том 5) зазначений документ датується 28 липня 1379 р.:

Відомий польський архітектор і дослідник оборонної фортифікації Богдан Гверкен у монографії «Замок Язловецький», в розділі «Хроніка замку» (написаному за матеріалами д-ра А. Чоловського) погоджується з цією датою[4]. Такої ж точки зору притримуються С. Баронч [12], Я. Куртика [10, с. 154] та ін.

В спеціальній літературі фігурує інша дата означеного документу – 1373 р. Історик В. Михайловський підкреслює, що «Рогозка з Язлівця виступив свідком (як Rohozka de Jazlowucz) ерекційного документа Міхала Авданця, виданого для бучацької римокатолицької парафії (1373 р.) [10, с. 42]. Автор зазначає, що Рагозка в 1375 році виступає як смотрицький воєвода уже без Язловця і засвідчує документ кн. Олександра Кріатовича для смотрицьких домініканців [2, с. 20].

Детальний аналіз листа провів польський історик Є. Сперка, який на основі біограм свідків документу, обґрунтував дату – 1373. Найважливішими фактами, що підтверджують його позицію є:

- Владислав Опольський вже 13 січня 1379 року звільнив мешканців Русі від присяги їх вірності, тим самим закінчивши своє панування над ними і перестав бути господарем цих земель [5];
- Ян з Глогова помер по 22 лютого 1377 р, а з титулом протонотаріуса (з яким він фігурує в документі) виступав тільки з 17.01.1373 р. по 06.12.1373 р. З початку наступного року іменувався канцлером кн. Владислава [5, с. 255–257];
- Гумперт (Петро) був старостою руським («Capitaneo generali Rusie») в часовому проміжку 14 лютого 1372 р. – 06 грудня 1373 р., а в 1374 р. його посаду обійняв Віктор з Мерзиць [6].

В результаті особистих консультацій автора статті з проф. Є. Сперкою було досягнуто наступного. Оскільки, видання документу проводилось з пошкодженого оригіналу і частково нечитабельного, а Міхал Абданець повторно затверджував (як він сам зазначив) парафіяльний костел, то напрошуються наступні висновки:

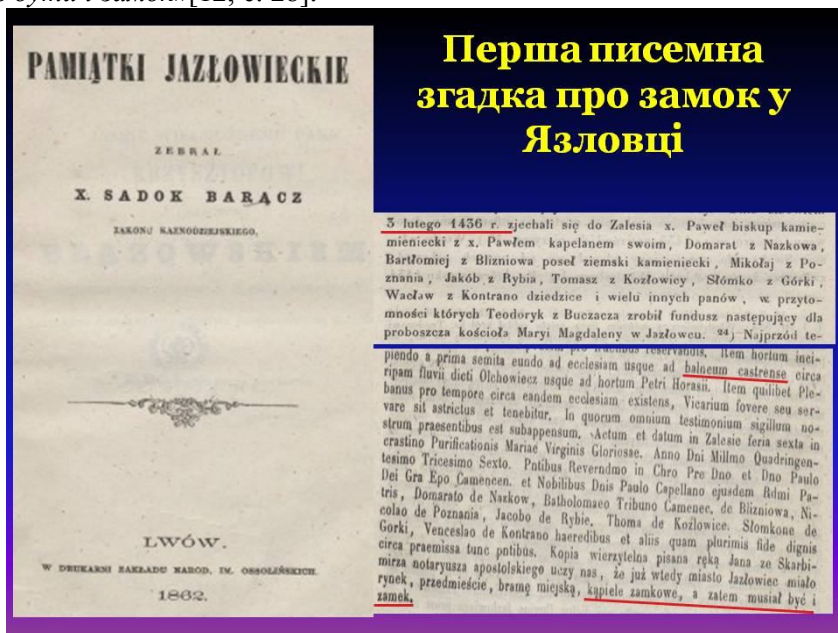
- Міхал Абданк отримує від князя Опольського бучацькі маєтки і первинна фундація костела відбулася в 1373 р., яку засвідчили свідки, подані вище (Ян з Глогова, Гумперт (Петро), Стефан званий Каспром та Рогозка з Язловця).

➤ В 1379 р. поновлюється вказаний ерекційний акт для католиків Бучача, при чому вписується в нього частина свідків з попереднього документу і нові свідки (Прандота з Копичинець та Микшон з Дулібів).

Єжи Сперка наголошує, що інакше не можна трактувати таку велику кількість анахронізмів в даному документі, або залишається визнати його підробкою чи фальсифікатом, що є маловірогідним [13, с. 293].

Топонім «Язловець» в згаданому ерекційному листі фігурує як іменник, так і як прикметник – «язловецький», при чому якщо Стефан званий Каспром був воєводою язловецьким, то населений пункт мав би бути порівняно великим адміністративно-фіскальним чи торговельно-оборонним центром Поділля (поряд з Кам'янцем, Смотричем, Бакотою та ін.).

Найдавніша згадка про Язловецький замок, який з 2008 р. входить до складу Національного заповідника «Замки Тернопілля», міститься в документі про надання маєтків парафіяльному костелу Марії Магдалини у Язловці, де згадана територія „*Ogród nad brzegiem Olchowca, drugi zaś ogród zaczawszy od ścieżki kościelney; aż do kąpiel zamkowych obok brzegów Olchowca (...ad balneum castrene circa ripam fluvii dicti Olchowicz...)*» і датується 1436 р. Ксьондз Садок Боронч зазначає, «... даний фундуш писаний латиною, рукою апостольського нотаріуса Яна з Скарбіміжа і вчить нас, що це тоді місто Язловець мало свій ринок, передмістя, міські брами, замкові купальні, а тому мусів бути і замок» [12, с. 28]:

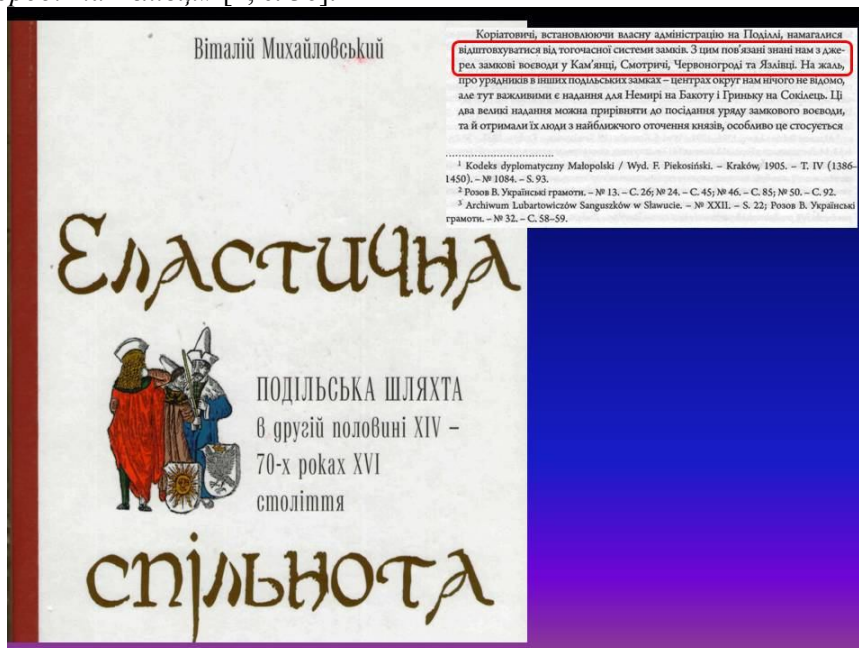
На думку О. Пламеницької, концепцію мурованого мисового укріплення демонструють давні ядра замків Язловця, Скали-Подільської, Жванця, Панівців, Сидорова, Бучача, Зінькова, Чернокозинців, Сутківців, Сатанова та ін., що сягають, ймовірно, монгольських часів [3].

На думку Б. Геркена ядро Язловецького замку, що датоване ним кінцем XIV ст., репрезентує вже *другий будівельний етап*. Перший етап дослідник пов'язує з появою квадратної вежі, що стояла окремо – аналогічно вежам-«стовпам», поширеним з другої половини XIII ст. на Волині (Кам'янець-Литовський, Холм, Столп'є, Белавино, Грозвин, Ратно, Чарторійськ)[9]. Можливо, поява згаданої квадратної вежі була приурочена до розвою оборонного будівництва кн. Данила і як така, що виконувала оборонно-дозорні

функції і не являла собою загрози для Бурундая, не була розібрана на вимогу орди. Оскільки, Язловець знаходився в оборонному поясі Придністерського Поділля поряд з Кам'янцем, Смотричем, Бакотою та ін., то в часи другого будівельного розквіту за Коріатовичів вежа стала ядром будівництва первинного замку та осадження під ним міста, що як поселення, за Ф. Сярчинським, згадується в середині XIII ст.:

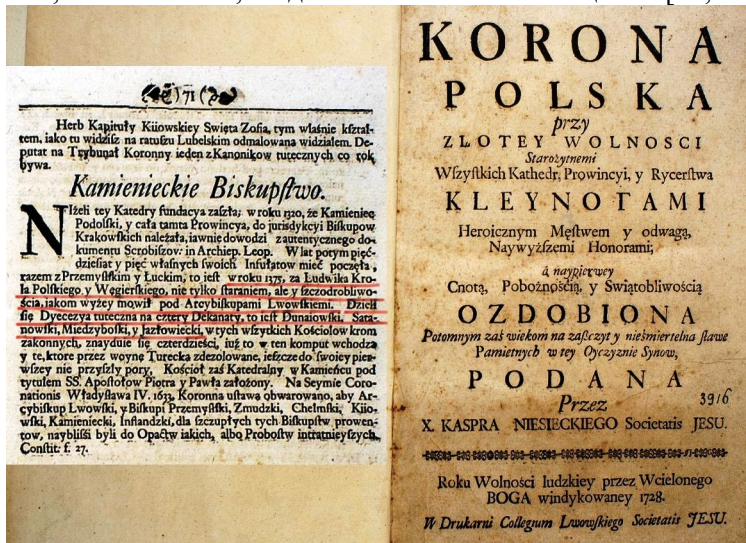
Визнаний фахівець в історії Поділля XIV ст. історик Віталій Михайловський констатує, що «Коріатовичі, встановлюючи власну адміністрацію на Поділлі, намагалися відитовхуватися від тогочасної системи замків. З цим пов'язані знані нам з джерел з а м к о в і (тут і далі – розрядка наша) воєводи у Кам'янці, Смотричі, Червоногороді та Язлівці» [1, с. 36]:

Воєвода язловецький Стефан званий Каспром, як відомо, фігурує у вище наведеному нами історичному документі 1373 р., тому побічно можна вважати першою літописною згадкою про замок у Язловці на 1436, а 1373 р.

Ще одним доказом того, що у 70-х рр. XIV ст. Язловець уже був цілком сформованим і потужним оборонним та релігійним центром Поділля є інформація подана у «Хроніці Польській ...» Каспра Несецького, де згадується під 1375 р. за Людовика Угорського чотири деканати Кам'янецького біскупства у підпорядкуванні Львівської архідієцезії, а саме: Дунаївський, Сатанівський, Меджибіжський та Язловецький [11, с. 71]:

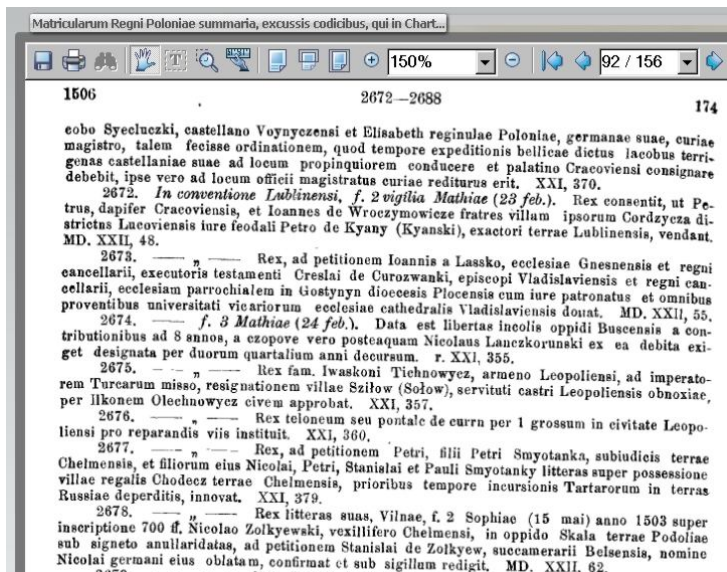
Що стосується Скалата, то традиція твердить, що замок був збудований галицьким мечником Кшиштофом Віхровським у 1630 р., а перша писемна згадка про саме містечко датується за різними джерелами по-різному. «Історія міст і сіл Української РСР. Тернопільська область», без посилання на джерело, подає дату 1569 р. У науково-довідковому виданні Інститут історії України НАНУ «Міська історія України: проблеми початкового датування» (2 розділ) пропонується порівняльна таблиця дат перший писемних згадок за наступними науковими та енциклопедичними виданнями (відповідно до колонок):

1. «Енциклопедический словарь» (видавці Ф. А. Брокгауз, І. А. Єфрон).
2. «Енциклопедія Українознавства».
3. «Історія міст і сіл Української РСР».
4. «Радянська енциклопедія історії України».
- 5, 6, 7. «Українська Радянська Енциклопедія», «Український радянський енциклопедичний словник» і «Географічна енциклопедія України».
8. Довідники «Міста України» та «Містечка України», А. С. Івченко.
9. Список історичних населених місць України (Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р., № 878).
10. Інформаційно-статистичний довідник «Міста України» (упорядник — О. А. Панасенко).
11. «Енциклопедія історії України».
12. Офіційні інтернет-сайти місцевих органів державної влади та органів самоврядування

Скала-Подільська, смт, Тр	XIV ст.	XIII ст.	1 пол. XIV ст.	—	1 пол. XIV ст.	1 пол. XIV ст.	1 пол. XIV ст.	1300-50	1569	—	—	—
Скалат, м., Тр	—	1569	1564	1569	1564	1564	1564	1564	1564	1634	—	—

За різними даними Скалат датується 1564 або 1569 рр. В цьому році планується святкування 500-річчя Скалата на основі документу за № 10481 у «*Matricularum Regni Poloniae Summaria ...*», де під 1513 р. згадуються населені пункти Лошнів, Скалат і Сущин у володінні Станіслава Лошнівського.

Нещодавно, в згаданому «*Matricularum Regni*», вдалося виявити документ, що стосується Скалата і старший від попереднього рівно на 10 років. За № 766 під 15 травня 1503 р. згадуються «укріплення Скалата» у володінні холмського старости Миколая Жолкевського:

1506

2672—2688

174

eobo Syecluczki, castellano Voynyczensi et Elisabeth reginulae Poloniae, germanae suae, curiae magistro, talem fecisse ordinationem, quod tempore expeditionis bellicae dictus Iacobus terrigenas castellaniam suae ad locum propinquorem conducere et palatino Cracoviensi consignare debebit, ipse vero ad locum officii magistratus curiae rediturus erit. XXI, 370.

2672. *In conventione Lublinensi, f. 2 vigilia Mathiae (23 feb.)*. Rex consentit, ut Petrus, dapifer Cracoviensis, et Ioannes de Wroczyzowicze fratres villam ipsorum Cordzyca districtus Lacoviensis iure feudali Petro de Kyany (Kyanski), exactori terrae Lublinensis, vendant. MD. XXII, 48.

2673. — n — Rex, ad petitionem Ioannis a Lassko, ecclesiae Gnesnensis et regni cancellarii, executoris testamenti Creslai de Curozwanki, episcopi Vladislaviensis et regni cancellarii, ecclesiam parrochiam in Gostynyn dioecesis Plocensis cum iure patronatus et omnibus proventibus universitatis vicariorum ecclesiae cathedralis Vladislaviensis donat. MD. XXII, 55.

2674. — f. 3 Mathiae (24 feb.). Data est libertas incolis oppidi Buscensis a contributionibus ad 8 annos, a czopove vero posteaquam Nicolaus Lanczkorunski ex ea debita exiget designata per duorum quartalium anni decursum. r. XXI, 355.

2675. — n — Rex fam. Iwaskoni Tichnowycz, armeno Leopoliensi, ad imperatorem Turcarum misso, resignationem villae Szilow (Sołow), servituti castri Leopoliensis obnoxiae, per Ilkonem Olechnowycz civem approbat. XXI, 357.

2676. — n — Rex teloneum seu pontale de curra per 1 grossum in civitate Leopoliensi pro reparandis viis instituit. XXI, 360.

2677. — n — Rex, ad petitionem Petri, filii Petri Smyotanka, subiudicis terrae Chelmensis, et filiorum eius Nicolai, Petri, Stanislai et Pauli Smyotanky litteras super possessione villae regalis Chodecz terrae Chelmensis, prioribus tempore incursionis Tartarorum in terras Russiae deperditis, innovat. XXI, 379.

2678. — n — Rex litteras suas, Vilnae, f. 2 Sophiae (15 mai) anno 1503 super inscriptione 700 fl. Nicolao Zolkyewski, vexillifero Chelmensi, in oppido Skala terrae Podoliae sub signeto annularidatata, ad petitionem Stanislai de Zolkyew, succamerarii Belsensis, nomine Nicolai germani eius oblatam, confirmat et sub sigillum redigit. MD. XXII, 62.

2679. — n — Rex litteras suas, Vilnae, f. 2 Sophiae (15 mai) anno 1503 super inscriptione 700 fl. Nicolao Zolkyewski, vexillifero Chelmensi, in oppido Skala terrae Podoliae sub signeto annularidatata, ad petitionem Stanislai de Zolkyew, succamerarii Belsensis, nomine Nicolai germani eius oblatam, confirmat et sub sigillum redigit. MD. XXII, 62.

— 273 —

nowski Thomas, Staschkowski Iacobus.	Sarpkow, 1942.
Sandomiriensis capitaneus: de Dlugye David de Tanczyn Rapstinski Ioannes.	de Satkowicze Albertus, 2658.
castellanus: de Camyenyecz Nicolaus, de Curozwanki Petrus, de Jassyenyca Paulus, de Słupca Ioannes, de Sóladowycz Iacobus.	Ioannes, notarius Ravensis, 1712.
	Thomas Hermolaus, succamerarius Ravensis, 240, 246, 1238, 1712, 2409, 2658.
	Savyn opp., 1381.
	Skalath (Skala) opp., 766, 768, 770, 914, 2678.

11. Niesiecki K. Korona polska przy złotej wolności starożytnymi wszystkich katedr, prowincji i rycerstwa klejnotami... ozdobiona, potomnym zaś wiekom na zaszczyt i nieśmiertelną sławę pamiętnych w tej ojczyźnie synów podana... roku wolności ludzkiej przez wcielonego Boga windykowanej / K. Niesiecki. – Lwów, 1728. – T. 1–4. – S. 71.
12. Barącz S. Pamiątki jazłowieckie / Sadok Barącz. – Lwów, 1882. – S. 46–48.
13. Sperka J. Otoczenie Władysława Opolczyka w latach 1370–1401 / J. Sperka // Studium o elicie władzy w relacjach z monarchą. – Katowice, 2006. – S. 255–257.
14. Sperka J. Urzędnicy Władysława Opolczyka na Rusi (1372–1378) / J. Sperka / Społeczeństwo Polski średniowiecznej / [Red. S.K. Kuczyński]. – Warszawa, 2004. – T. 10. – № 1, 2.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Для аналізу туризму для людей з особливими потребами автор дає огляд таких основних моментів, як: особливості надання послуг, професіоналізм фахівців з туризму, доступність інформації та навколишнього простору для людей з особливими потребами, інтеграція інвалідів у суспільне життя, інфраструктура міст і сільських населених пунктів з урахуванням задоволення основних потреб людей з особливими потребами, оснащення готелів.

In her analysis of tourism for people with disabilities, the author provides an overview of the main aspects of this area of tourism such as the special features of services; professionalism of the tourism industry workers; accessibility of information and environment for the people with special needs; integration of disabled persons into social life; infrastructure of towns and villages, taking into account the basic needs of people with disabilities; hotel infrastructure. The author examines tourism as a factor that positively affects one's physical and mental condition; facilitates the adaptation of people with disabilities to normal life; makes it possible for the disabled people to experience their self-significance on par with non-disabled people; allows them to establish new contacts and fight fears; reduces negative attitudes of people with disabilities toward themselves and others, and thus, contributes to the adaptation and integration into life.

Постановка проблеми. Туризм можна характеризувати за різними показниками: за метою, засобами пересування, термінами і тривалістю подорожі, засобами розміщення. Серед видів туризму виділяють туризм для людей з особливими потребами, який спрямований на задоволення їх рекреаційних потреб.

Інвалідність не може уникнути жодна держава і суспільство відповідно рівню свого розвитку формує політику щодо людей з особливими потребами.

У нашій державі для людей з особливими потребами робиться дуже мало і суспільство зовсім не думає про їх відпочинок. А вже тим більше мало вірять, що цей відпочинок може бути активним. Однак туризм може стати дуже важливим для реабілітації інвалідів. Для здорових людей незрозуміло, навіщо людям з особливими потребами ходити по вулицях. Однак чому власники готелів, магазинів, інших закладів досі не усвідомили, що люди з особливими потребами – це теж потенційний клієнт? Однак в Україні не готують фахівців туризму і готельної справи, які б знали особливості обслуговування людей з особливими потребами.

Аналіз останніх досліджень. Питаннями туризму для людей з особливими потребами займалися Н. Stanuch, К. Kaganek, М. Krzemien, І. Gedleprzysca, А. Stasiak, W. Kaszcgowski (Польща), Х.Ю. Калмет, Д. Петров, В.М. Мицкан, Л.М. Жирак. Проте вплив і роль туризму як фактора, що сприяє адаптації та інтеграції людей з особливими потребами в Україні практично не вивчений, а дослідження зарубіжних вчених в цьому напрямі не дають цілісного уявлення про величезну роль туризму в житті людей з особливими потребами.

Ціллю статті є акцент уваги на реабілітації людей з особливими потребами, які в нашому суспільстві повинні себе відчувати самодостатньо. В зв'язку з цим ставимо такі завдання:

- розкрити відношення в нашій країні до людей з особливими потребами,
- в якому стані знаходяться дороги, тротуари, транспорт, оснащення жилих приміщень, готелі для людей з особливими потребами, підготовленість персоналу,
- виявити значення туризму як метод реабілітації.

Виклад основного матеріалу. Особи з особливими потребами становлять 10% всіх мандрівників у світі, до таких людей ми відносимо не тільки людей, які мають інвалідність, але і людей які не мають інвалідності, але у них є ті чи інші відхилення, що знижують їх функціональні можливості [4].

В Україні туризм для людей з особливими потребами не дуже розвинений, як правило, це обумовлено наступним:

- недостатністю в нашому суспільстві гуманізму і милосердя по відношенню до людей з особливими потребами;
- нерозвиненістю і непристосованістю соціальної інфраструктури міст і сільських населених пунктів з урахуванням задоволення основних потреб людей з особливими потребами;
- низьким рівнем матеріального забезпечення і соціального обслуговування, їх недостатньою гнучкістю.

Найважливіші завдання туризму є: визволення людей з особливими потребами з суспільної ізоляції, піднесення бажання до життя, до здійснення спеціальних вправ в процесі реабілітації. Найбільш терапевтичним з точки зору широкої реабілітації є активний туризм [6].

При формуванні, просуванні і реалізації туристського продукту для людей з особливими потребами туристські організації повинні:

- враховувати інтереси туристів з особливими потребами;
- максимально забезпечити їх різноманітними видами туристичних послуг;
- при проектуванні та реалізації туристичних послуг перевагу доцільно віддавати районам зі сприятливими кліматичними і природними умовами;
- обов'язковою умовою при організації подорожей є транспортна доступність об'єктів туристичної індустрії;
- персонал повинен пройти перепідготовку або підвищення кваліфікації щодо «надання першої допомоги», він повинен знати й уміти дати інформацію людям з особливими потребами;
- номер для людей з особливими потребами має бути близько до ліфта, сходів, пожежного виходу;
- в ресторанах, кафе мають бути зарезервовані місця для осіб з особливими потребами. Столики повинні стояти недалеко від входу й підходи до нього не можна чим-небудь перекривати;
- під кришку столу можна вмонтувати кнопку викликів офіціанта, тому що умовними жестами не завжди зручно привертати до себе увагу [5].

Однак люди з особливими потребами стикаються з іншими багатьма проблемами серед яких: бар'єри в посольствах; проблеми під час переміщення; бар'єри із забезпечення тимчасовим житлом, погане оснащення готелів, не підготовленість фахівців в туристичній і готельній індустрії. Через ці та інші проблеми для людей з особливими проблемами обмежується можливість подорожувати та відпочивати.

Вся інфраструктура туристичного, готельного бізнесу налаштована на обслуговування та задоволення потреб здорових людей. Фактично жодна з Туристичних фірм Західного регіону України не декларує у своєму переліку послуг для людей з

особливими потребами. Як правило, готелі чи турбази (окрім спеціалізованих за профілем курортів) не пристосовані для забезпечення комфортних умов цій категорії громадян, не знають як це правильно робити і не мають відповідно навченого персоналу.

В Україні функціонують готелі, які надають послуги для інвалідів та людей з особливими потребами. Такі готелі найбільш розвинені по Україні у Вінниці та в Криму. Вони обладнані пандусами, спеціальним зручним душем та санвузлом.

Якщо брати до уваги західну Україну, то тут слід відзначити Львівщину і наголосити на величезну роль громадської організації «Зелений хрест», котра першою почала привертати увагу суспільства до проблеми забезпечення доступу до активного відпочинку та туризму для людей з особливими потребами та Львівської асоціації розвитку туризму, котра ставить перед собою мету надавати туристичні послуги для цієї категорії осіб на високому культурному та соціальному рівні.

Цими організаціями організовано ряд заходів, що дозволяють стверджувати про перші кроки України у сфері розвитку туризму для осіб з особливими потребами.

Щодо готелів, то слід відзначити в Івано-Франківській області – це готель «Водоспад» у м. Яремче та готель «Редісон» на гірськолижному курорті Буковель. Але ці готелі не є повністю облаштованими та призначеними для людей з особливими потребами, вони тільки частково надають послуги для неповносправних.

Однак виявляється, що Україна практично зовсім не готова до надання туристичних послуг людям з особливими потребами, рекреаційні зони України не пристосовані до їхніх побажань і вимог, бракує фахівців, методик, досвіду. Практично всі туристичні фірми, турбази, готелі ігнорують цю категорію населення і навіть не прагнуть щось змінити. Ситуацію ускладнює відсутність державної програми із забезпечення людей з особливими потребами рівного доступу до активного відпочинку та туризму.

За кордоном цей напрямок розвинений краще, ніж в Україні. Особливо у Швейцарії створюють готелі які не тільки обладнані мінімальними засобами для інвалідів, а й надають велику увагу підготовці персоналу, який повинен пройти відповідні курси для обслуговування людей з особливими потребами. У Швейцарії готелі, які відповідають суворим вимогам, можуть отримати знак якості – гора і сонце, що сходить і надпис «Відпустка для всіх».

Столиця іспанської провінції Каталонія перетворюється в справжній курорт для людей з обмеженими можливостями. Під їх потреби адаптований міський транспорт і центральні вулиці Барселони. Рада з туризму Барселони велику увагу приділяє «доступному» туризму – для людей з особливими потребами. Влада Каталонії також докладають чимало зусиль для залучення таких людей у повноцінне активне життя. Для інвалідів спеціально адаптується туристична інфраструктура, видаються спеціалізовані каталоги, проводяться заходи, в тому числі спортивні (Параолімпійські ігри) [1].

У багатьох країнах світу, таких як Угорщина, Єгипет, Франція, Великобританія, Польща, США організовується чимало екскурсійних маршрутів для сліпих туристів.

В Україні є багато можливостей для розвитку цього напрямку, в першу чергу це кліматичні погодні умови та чисте повітря і тому доцільно вжити в Україні такі дії:

- розробити тури по національним паркам України для людей з особливими потребами і відповідно облаштувати траси та інформаційну базу;
- розвинути сільський зелений туризм для людей з особливими потребами, а особливо у Івано-Франківській області;
- розвинути вело туризм, зокрема облаштувати вело доріжки, на яких можна буде подорожувати на кріслі-візку;

- більшу уваги приділяти прогулянкам верхи, що являється не тільки розважальним, а і лікувальним видом туризму;
- облаштувати готелі та туристичні бази відповідним обладнанням;
- важливим також є підготовка у вищих навчальних закладах фахівців, які повинні знати усі тонкощі правильного поводження з людьми з особливими потребами. Персонал повинен бути готовим доброзичливо виконувати прохання клієнтів та виявляти до них терпіння, стриманість, емоційну стабільність, доброту, цілеспрямованість.

Також у вищих навчальних закладах повинна з'явитись дисципліна «Туризм для неповносправних», що надає теоретичні знання з особливостей послуг для людей з особливими потребами. А також майбутні фахівці туристичної та готельної індустрії повинні пройти курс по наданні першої допомоги.

Отже, в сучасному суспільстві особливу увагу слід приділяти туризму, який впливає на фізичне, моральне і психологічне оздоровлення людей з особливими потребами і дає можливість відчувати свою значимість на рівні зі здоровими людьми, утворює середовище повноцінного спілкування, позбавляє відчуття меншовартості та неповноцінності, дає можливість відчувати свою значимість на рівні зі здоровими людьми, бороти страх, допомагаючи інтегруватися в суспільство і надаючи можливості для розвитку особистості.

Література

1. Боченюк В.Й. Психологія людини з обмеженими можливостями : Навч. посіб. / В.Й. Боченюк. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 264 с.
2. Мунін Г.Б. Управління сучасним готельним комплексом : Навч. посіб. / Г.Б. Мунін, А.О. Змійов, Г.О. Зінов'єв, Є.В. Самарцев. – К. : Ліра, 2005. – 520 с.
3. Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму : Навч. посіб. / М.П. Кляп, Ф.Ф. Шандор. – К. : Знання, 2011. – 334 с.
4. Мальська М.П. Організація готельного обслуговування : Навч. посіб. / М.П. Мальська, І.Г. Пандяк, Ю.С. Зінько. – К. : Знання, 2011. – 366 с.
5. Сокол. Т.Г. Основи туристичної діяльності : Підручник / [За заг. ред. В.Ф.Орлова]. – К. : Грамота, 2006. – 264 с.
6. Холстова Е.И. Социальная реабилитация : Учеб. / Е.И. Холстова. – М. : Изд.-торг. корпорация «Дашков До*», 2002. – 340 с.

У статті досліджено організаційно-інституційну базу регулювання ринку туристичних послуг, проаналізовано недоліки українського туристичного законодавства. Розроблено рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового забезпечення національної туристичної індустрії.

The article studies the organizational and institutional framework for regulation of tourist services, analyzes disadvantages of Ukrainian tourism legislation. Developed recommendations to improve the regulatory support the national tourism industry.

Постановка проблеми. Розвиток та функціонування туристичної індустрії неможливе без формування важливих основ у вигляді інститутів та відповідного законодавства. В наш час туризм виступає фактором впливу на функціонування ключових секторів економіки (транспорт, торгівлю, будівництво, сільське господарство та ін.). Розвиток туристичного комплексу країни забезпечує поліпшення інвестиційного клімату, активізацію підприємницької діяльності та ін. Необхідність вивчення організаційно-інституційного механізму зумовлена тим, що виникає питання щодо впровадження інститутів в організаційну систему та професійну діяльність суб'єктів туристичної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку туристичної індустрії України присвячені праці Л. Левковської, Т. Ткаченко, М. Бойко, Л. Шульгіної, О. Лихоманової та ін. Ю. Гурбик аналізує інституціональні проблеми державного регулювання туристичної сфери [4], інституційні засади державної політики у сфері туризму досліджують у своїх працях І. Валентюк, Ю. Мігущенко [3; 5] та ін.

Виклад основного матеріалу дослідження. В області політики регулювання сфери туризму в Україні спостерігається відсутність послідовного застосування концепції стратегічного управління. До останнього часу в українських владних структурах не було чіткої позиції з приводу того до якої сфери віднести туріндустрію. В різні часи вона знаходилась у віданні різноманітних відомств. Вся ця неузгодженість заважала робити важливі кроки у розробці не тільки цілеспрямованої політики, але й приймати конче необхідні законодавчі акти.

В Україні формування відповідних організаційних структур для розробки та здійснення туристичної політики суттєво ускладнюється постійними структурними перетвореннями в сфері туризму. На сьогоднішній день органом виконавчої влади, який здійснює державне регулювання, міжгалузеву та міжрегіональну координацію в сфері туризму, управління державний майном та надання державних послуг у зазначеній сфері діяльності є Державне агентство України з туризму та курортів. Структура регулювання національної туристичної індустрії представлено на рис. 1.

На сьогоднішній день туристичне українське законодавство складається з Конституції України, Законів «Про туризм», «Про курорти», інших нормативно-правових актів, що видаються відповідно до них, міжнародних договорів та угод.

Згідно Закону України «Про туризм» від 15 вересня 1995 р. №324/95-ВР «Держава проголошує туризм одним з пріоритетних напрямів розвитку національної культури та економіки». Цим законом визначені загальні правові, організаційні, виховні та

соціально-економічні засади реалізації державної політики України в галузі туризму. Метою Закону є створення правової бази для становлення туризму як високорентабельної галуззі економіки та важливого засобу культурного розвитку громадян, забезпечення зайнятості населення, збільшення валютних надходжень, захист законних прав та інтересів туристів і суб'єктів туристичної діяльності, визначення їх обов'язків і відповідальності. Дія Закону поширюється на підприємства, установи, організації незалежно від форм власності, фізичних осіб, діяльність яких пов'язана з наданням туристичних послуг, а також на громадян, які їх отримують [1].

Рис. 1. Структура регулювання туристичної діяльності України

Другим основним законодавчим актом для регулювання туристичної діяльності є Закон України «Про курорти» від 05.10.2000. Цим законом визначено правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні та спрямований на забезпечення використання з метою лікування і оздоровлення людей природних лікувальних ресурсів, природних територій курортів, які є надбанням народу, та їх охорони [2]. Більшість нормативних документів в галузі туризму були прийняті більше десяти років тому, і на нашу думку, потребують доопрацювання та оновлення (табл. 1).

Нормативно-правове забезпечення сфери туризму України

Вид законодавчого акту	Назва законодавчого акту
Міжнародно-правові акти в галузі туризму	Загальна декларація прав людини (прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 1948 р.)
	Статут Всесвітньої Туристичної Організації (ВТО)
	Манільська декларація по світовому туризму (прийнята Всесвітньою конференцією по туризму, 1989 р.)
	Гаазька декларація по туризму (Міжпарламентська конференція в Гаазі, 1989 р.)
	Балійська декларація по туризму (Другий міжнародний форум «Парламенти та місцеві органи влади – відповідальні за розробку туристичної політики», 1996 р.)
	Сеульська декларація «Мир і туризм» (чотирнадцята Генеральна асамблея ВТО, 2001 р.)
Закони України	«Про туризм» від 15.09.1995 р. № 324/95 – ВР із змінами від 18.11.2003 р.
	«Про курорти» від 05.10.2000 р. № 2026 – ІІІ із змінами від 19.01.2006 р.
	«Про охорону культурної спадщини» від 08.06.2000 р. № 1808 – ІІІ із змінами від 16.12.2004 р.
Укази Президента України	«Про заходи щодо забезпечення реалізації державної політики у галузі туризму» від 14.12.2001 р. № 1213/2001
	«Про деякі заходи щодо розвитку туристичної та курортно-рекреаційної сфер України» від 11.03.2002 р. № 207/2003
	«Про підтримку розвитку туризму в Україні» від 02.03.2001 р. № 127/2001
	«Про заходи щодо розвитку туризму і курортів в Україні» від 21.02.2007 р. № 136/2007
	«Про стратегію економічного та соціального розвитку України «Шляхом європейської інтеграції» на 2004-2015 роки» від 28.04.2004 р. № 493/2004
	Положення «Про державне агентство України з туризму та курортів» від 08.04.2011 р. № 444
Постанови та розпорядження Кабінету Міністрів України	«Про заходи щодо розвитку іноземного і внутрішнього туризму» від 02.06.2003 р. № 390-р, ред. від 16.05.2007 р. № 738
	«Концепція розвитку санаторно-курортної галузі» від 23.04.2003 р. № 231-р
	«Про затвердження Типових положень про управління (відділ) з питань туризму і курортів обласної, Київської та Севастопольської міської державної адміністрації та про відділ з питань туризму і курортів районної, районної у м. Києві та м. Севастополі державної адміністрації» від 15.05.2003р. № 727
	«Про затвердження Програми розвитку Криму як цілорічного загальнодержавного та міжнародного курортно-рекреаційного і туристичного центру» від 29.01.2003р. № 133
	«Стратегія розвитку туризму і курортів» від 06.08.2008 р. №1088
	«Про затвердження Державної програми соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим на період до 2017 року» від 30.09.2007 р. № 1067
Відомчі нормативно-правові акти	Наказ Державного комітету України з питань регуляторної політики та підприємництва «Про затвердження ліцензійних умов провадження туроператорської та турагентської діяльності» від 11.09.2007 р. № 111/55
	Наказ Державної туристичної адміністрації України «Про затвердження Порядку оформлення ваучера на надання туристичних послуг та його використання» від 06.06.2005р. № 50

	Наказ Державної туристичної адміністрації України «Про затвердження Положення про порядок видачі дозволів на право здійснення туристичного супроводу фахівцям туристичного супроводу» від 24.09.2004р. № 83
	Наказ Державної туристичної адміністрації України, Державного комітету статистики України «Про затвердження Методики розрахунку обсягів туристичної діяльності» від 12.11.2003р. № 142/394
	Наказ Міністерства інфраструктури України «Про затвердження форми свідоцтва про встановлення категорії готелю» від 23.01.2012 № 28
Державні національні стандарти	ДСТУ 4268:2003 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Загальні вимоги»
	ДСТУ 4269:2003 «Послуги туристичні. Класифікація готелів»
	ДСТУ 4527:2006 «Послуги туристичні. Засоби розміщення. Терміни та визначення»

Висновки. На основі проведеного аналізу нормативно-правового забезпечення туристичної діяльності в Україні, вважаємо за необхідне перегляд та внесення поправок до вже застарілих законодавчих актів з урахуванням позитивного зарубіжного досвіду та надзвичайно швидких темпів розвитку туризму. Удосконалення туристичного законодавства має включати наступні пункти:

- посилення юридичної відповідальності за незаконну підприємницьку діяльність в сфері туризму;
- сприяння уніфікації законодавства для суб'єктів сфери туризму;
- реалізації державної політики в області безпеки туризму, у тому числі посилення юридичної відповідальності осіб та організацій, які надають послуги у сфері безпеки туризму.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Закону України «Про туризм» // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2004. – № 13. – ст. 180.
2. Про курорти : Закон України, 5 жовтня 2000 р., № 2026 – III із змінами від 19.01.2006 р. // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2000. – № 50. – ст. 435.
3. Валентюк І.В. Організаційно-економічні механізми державного регулювання туристичної сфери України [Тест] : автореф. дис... канд. наук з держ. упр. : 25.00.02 / І.В. Валентюк : [Національна академія державного управління при Президентові України]. – Київ, 2005. – 19 с.
4. Гурбик Ю. Інституційні проблеми державного регулювання туристичної сфери в Україні : [Електронний ресурс] / Ю. Гурбик // Інституціональний вектор економічного розвитку. – 2008. – Вип. 1 (2). – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/iver/2008_1_2/chapters/chapter_2/chapter_2_part_16.PDF.
5. Мігущенко Ю.В. Інституційне забезпечення розвитку сфери туризму в українсько-польському транскордонному регіоні : [Електронний ресурс] / Ю.В. Мігущенко. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/245/>.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Автор зробив спробу проаналізувати взаємозв'язок полікультурної освіти зі стійким розвитком культурного туризму

The author has attempted to analyze the relationship of multicultural education to sustainable development of cultural tourism

Актуальність проблеми. Туризм – це один з важливих соціально-економічних явищ сучасності, підпорядкований дії об'єктивних законів розвитку людського суспільства, його історія сягає глибини століть, тому природно, що вихованість працівників сфери туризму вважаємо не лише показником культури особистості, але й запорукою успішної професійної діяльності фахівця.

Організацію позанавчальної діяльності розглядаємо як сукупність процесів, цілеспрямованих дій суб'єктів (кураторів, студентського самоврядування, академічних груп, студентів тощо) у позанавчальний час за технологіями, які враховують особливості професійного становлення особистісно орієнтованої моделі взаємодії учасників виховного процесу.

Однією з найважливіших умов організації такої роботи є професійне спрямування виховної позааудиторної діяльності. Для майбутніх фахівців сфери туризму доцільно у ній планувати ряд виховних заходів, які були б тісно пов'язаними з окремими аспектами майбутньої професійної діяльності, до них відносимо: краєзнавчі студії, екскурсії, організацію туристичних клубів за інтересами тощо.

Мета статті – обґрунтувати педагогічні умови полікультурного виховання майбутніх фахівців з туристичної галузі в процесі позааудиторної діяльності на основі конкретизованих умов дослідження принципів туристичного виховання.

Виклад основного матеріалу. Позааудиторну роботу у вищому туристичному навчальному закладі можна розглядати як сукупність навчально-виховних заходів. Вони є невід'ємною складовою у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з туристичної галузі та здійснюються з метою створення умов для інтелектуального, духовного та професійного розвитку студентів та їх самореалізації.

Забезпечення гармонійного розвитку особистості майбутнього фахівця туризму неможливе без реалізації комплексного підходу організації позааудиторної діяльності, зокрема формування національної свідомості, любові до рідної землі, свого народу, стимулювання потреби у здобуванні знань та професійної майстерності, виховання професійної культури на основі полікультурних, історичних, географічних і спеціальних професійних знань, формування вмінь діалогічного та міжкультурного спілкування тощо.

До принципів виховання у туризмі слід віднести конкретні рекомендації з досягнення цілей туристичного виховання, що стосуються: регулювання різноманітних і змістовних відносин учасників туристичної діяльності, адже за характером свого існування вони носять суб'єктивний характер; з'ясування провідних тенденцій виховання особистості засобами туризму; вирішення протиріч процесу виховання та умов досягнення успіху у навчально-виховному процесі, визначення змісту, методів і форм виховної діяльності тощо.

Отже, принципи туристичного виховання, базуються по-перше, на закономірностях виховання і виховного процесу у туризмі, по-друге, встановлюють систему вимог до визначення, розробки та обґрунтування цілей, ідеалів, змісту, методів, форм туристичного виховання, а також методичних основ їх впровадження у туристичну практику, по-третє, визначають загальну і специфічну спрямованість виховання суб'єктів туризму, по-четверте, є основними положеннями, на які опираються, організовуючи виховні заходи; по-п'яте, визначають характер діяльності суб'єктів із самовдосконалення; по-шосте, визначають перспективні напрямки розвитку теорії та практики туристичного виховання тощо.

Можемо означити наступні конкретні принципи полікультурного виховання майбутніх фахівців туристичної галузі у процесі позааудиторної діяльності: полікультурність, професійна спрямованість, активність, компетентність, мотивація, діяльність, ефективність (результативність).

Опираючись на ці принципи дає змогу обґрунтувати педагогічні умови полікультурного виховання майбутніх фахівців з туристичної галузі у процесі позааудиторної діяльності. Передусім слід наголосити на єдності та взаємозв'язку позааудиторної діяльності, полікультурного виховання із навчальним процесом. При цьому беремо до уваги сутність власне позааудиторної, а не позанавчальної діяльності. Не можемо оминати увагою цілісність і системність полікультурного виховання майбутніх фахівців із туристичної галузі у процесі позааудиторної діяльності як підсистеми виховної роботи вищого навчального закладу. Важливою розглядаємо також педагогічну підтримку полікультурного виховання майбутніх фахівців з туристичної галузі у процесі позааудиторної діяльності (навчально-методичне та матеріально-технічне забезпечення, підготовка викладача і куратора з полікультурного виховання тощо).

Звернімося до означених педагогічних умов докладніше. Позанавчальна діяльність студентів стає провідною формою організації діяльності студентів у вищому навчальному закладі. Так, якщо раніше студенти та викладачі надавали другорядного значення позанавчальній діяльності у вищих навчальних закладах, віддаючи перевагу традиційним лекціям, практичним заняттям тощо, то сьогодні позанавчальна діяльність є рівноправним, рівнозначним і однаково важливим компонентом навчально-виховного процесу у вищій школі [1, с. 203].

У процесі виховання, як і в позанавчальній діяльності, вирішальним фактором виступає їх єдність у постановці цілей і завдань, в цілісності і взаємодоповненні цих двох процесів. Відомо, що завдання і цілі виховання можуть реалізовуватись як у процесі навчання, так і в процесі позанавчальної діяльності. У свою чергу позанавчальна діяльність, головним чином, спрямована на вирішення виховних завдань в позаурочний час і передбачає низку специфічних видів та форм діяльності, які не пов'язані з процесом навчання і ґрунтуються передусім на захопленнях та інтересах студентів. Сама позанавчальна діяльність передбачає вільний вибір студентів, тоді як навчальний процес такого вибору не надає.

Взаємозв'язок навчання і виховання – фундаментальний педагогічний принцип. Сучасна вітчизняна педагогічна теорія розглядає навчання і виховання в єдності, що передбачає не заперечення специфіки навчання і виховання, а глибоке пізнання сутності, функцій, організації, засобів і форм, методів навчання і виховання [2, с. 24]. Позааудиторна робота виступає сполучною ланкою між навчанням і позанавчальною діяльністю, тому має певні переваги у цьому напрямку: залучення студентів до різноманітних і цікавих форм організації дозвілля, добровільне виявлення інтересу до навчальних предметів або діяльності, пов'язаної з ними, задоволення інтересів студентів в області знань, що виходять за рамки навчальної програми. Навчальні плани і програми

з предметів гуманітарного, соціально-економічного, фундаментального та професійно орієнтованого циклів, професійної практики та плани позааудиторної діяльності студентів визначають зміст виховної роботи.

Ефективність позааудиторної діяльності студентів залежить від сталого режиму навчальних занять і постійної системи позааудиторної діяльності, з'єднаних між собою місцем проведення та педагогічним керівництвом. Не будемо заперечувати того факту, що часто позааудиторні заходи проводяться не у визначений розпорядком дня час, а також іноді спостерігається формалізм у проведенні позааудиторних заходів. При складанні розкладу позааудиторної діяльності необхідно звертати увагу на чіткість режиму роботи студентських клубів, гуртків, секцій, а також врахувати, що частина студентів не зможуть займатися у вихідні та святкові дні [3]. Ефективної систематичної діяльності студентів у навчальний та позанавчальний час можна досягти шляхом погодження розкладу навчальних занять (лекцій, семінарських та лабораторних занять) та розкладу позааудиторних заходів, що включає розклад роботи студентських об'єднань, розклад роботи предметних гуртків, розклад роботи гуртків художньої самодіяльності та розклад роботи спортивних секцій. Таким чином, розпорядок дня і розкладу навчальних занять і позааудиторних заходів дають можливість забезпечити постійний режим діяльності студентів у навчальний та позанавчальний час, зробить їх день змістовним і насиченим.

У виховній роботі майже не використовуються форми роботи, які передбачають цикл, систему взаємопов'язаних позааудиторних заходів та розкривають відповідну тему або напрямок виховання майбутніх фахівців, сюди відносимо клуби, театральні колективи, музеї тощо. В основному позааудиторні заходи мають одноразовий або масовий характер і практично не несуть ефективного впливу. Визначення конкретного часу на позааудиторну діяльність студентів, складання узгодженого з навчальним процесом розкладу позааудиторних заходів дає можливість педагогічному та студентському колективам працювати ритмічно, не допускати накладок у використанні приміщень, проведенні заходів. Розклад позааудиторних заходів передбачає злагодженість роботи студентських об'єднань, клубів, гуртків, секцій (день, час і місце проведення їх занять з визначенням відповідального за їх проведення) [4]. Він складається на основі розкладу роботи клубів, гуртків, секцій. Визначивши дні занять для кожного студентського об'єднання, проректор з виховної роботи, а на факультеті - заступник декана з виховної роботи на основі розкладів роботи, складених їх керівниками, складає розклад роботи за такою схемою: тиждень і день занять, час, місце, керівник.

Ефективність позааудиторної діяльності студентів неможлива без науково-методичного забезпечення: під час роботи з підручниками, навчальними, методичними, навчально-наочними посібниками передбачається впровадження розробленої системи гуманістичного виховання у позанавчальній діяльності. Студенти мають змогу вивчати, узагальнювати досвід викладачів, кураторів, вихователів, керівників гуртків та секцій, органів студентського самоврядування з організації гуманістичного виховання у позанавчальній діяльності і сприяти його поширенню в педагогічних колективах вищих навчальних закладів усіх рівнів акредитації.

Навчальна і позааудиторна діяльність студентів вимагає відповідних умов, складових навчально-матеріальної бази. Навчально-матеріальна база – це спеціально обладнані аудиторії, лабораторії та інші навчальні приміщення. Однак аналіз практики засвідчує, що вищі навчальні заклади не мають належної навчальної бази. Тому в деяких з них навчання проходить у дві зміни, що не відповідає вимогам фізіологів і гігієністів з режиму навчальної діяльності студентів. Ще складнішою розглядаємо проблему

матеріальної бази позааудиторної діяльності студентів, оскільки для роботи студентського клубу, гуртка або секції потрібно відповідно обладнане приміщення.

Недостатньою сьогодні є педагогічна майстерність частини викладачів, які не здатні яскраво виступити перед аудиторією, пояснити нове завдання, допомогти раціонально організувати самостійну позанавчальну роботу, вирішити спірні проблеми, використовувати під час занять сучасні форми навчання і виховання, досвід педагогічно-новаторів.

Неодмінною умовою підготовки високоосвічених кадрів вважаємо педагогічну компетентність викладача, спеціальну психолого-педагогічну підготовленість педагога до виховної роботи (готовність до сприйняття інноваційних методик, оволодіння новітніми освітніми технологіями, врахування вікових та індивідуальних особливостей тощо), що сприяє вдалій побудові та організації різних видів діяльності.

Хочемо запропонувати до розгляду низку ефективних заходів з підготовки викладачів до виховної діяльності.

Педагогічні читання – форма позааудиторної роботи з формування у майбутніх педагогів позитивного ставлення до виховної діяльності, поглибленого інтересу до психолого-педагогічної літератури. Студентам слід рекомендувати прочитати твори, які розкривають специфіку виховної роботи. Під час обговорення книг на педагогічну тематику необхідно акцентувати увагу на професійних якостях вихователя і його умінні створювати сприятливе виховне середовище, вчити трансформувати педагогічні ідеї твору на сучасні обставини, активізувати бажання студентів удосконалювати особистісні якості, знання та вміння з виховної роботи.

Зустрічі з фахівцями обраної студентами професії сприяють тісному зв'язку теорії з практикою, поглибленню знань студентів про специфіку виховної роботи, формуванню у них професійного інтересу. Теми таких зустрічей повинні відповідати певним напрямкам діяльності.

Значним внеском у підготовку студентів до виховної діяльності є гуртки. Основне їх завдання полягає у формуванні прикладних умінь, розвитку потреби у творчій діяльності, професійній самоосвіті, формуванні системи педагогічних поглядів і переконань, оволодінні навичками науково-дослідної роботи і т.д.

Тренінги – групова форма роботи, що сприяє самопізнанню студентів, усвідомленню ними своїх здібностей, особистісних рис, формуванню позитивної самооцінки і оволодінню способами особистісного вдосконалення.

До подальших напрямків дослідження відносимо розробку моделі полікультурного виховання майбутніх фахівців з туристичної галузі у процесі позааудиторної діяльності.

Полікультурна освіта – це один із складних і комплексних впливів на формування толерантної свідомості людини. Цей напрям в освіті вже зарекомендував себе ефективною формою роботи у вирішенні таких актуальних проблем як етнічні конфлікти, національні процеси, політичні та релігійні протистояння.

Література

1. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.
2. Єдність національного і загальнолюдського у формуванні морально-духовних цінностей : Зб. наук. праць. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – 175 с.
3. Щербань П. Формування духовної культури особистості / П. Щербань // Рідна школа. – 2000. – № 1. – С.23-28.
4. Савченко О. Духовність і зміст шкільної освіти / О. Савченко // Директор школи, ліцею, гімназії. – 2004. – № 1. – С. 6.

ГОШІВСЬКИЙ МОНАСТИР ЯК ОДИН З ЦЕНТРІВ РОЗВИТКУ РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ НА ІВАНО-ФРАНКІВЩИНІ: ЗНАЧЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Т.Ю. Семенова

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті автор розкриває значення Гошівського монастиря для паломників з усієї країни та визначає шляхи приваблення більшої кількості туристів до цього Святого місця.

Annotation. In this article an author reveals the importance of Goshiv monastery for pilgrims from across the country and identifies ways to attract more tourists to this Holy place.

Постановка проблеми. В релігійному туризмі виділяють такі різновиди: паломницький туризм та релігійний туризм екскурсійної спрямованості. Паломницький туризм розвивається досить інтенсивно. В Івано-Франківській області одними з найбільш відвідуваних паломниками місць є Монастир Преображення Господнього в Гошеві, Свято-Успенський монастир у Погоні та Манявський Хресто-Воздвиженський чоловічий монастир. Гошівський монастир має вигідне розташування, тому щороку його відвідують тисячі прочан не лише з Івано-Франківської, але й інших областей, зокрема Львівської. Також саме ця святиня займає чільне місце в рейтингу тих, які відвідують в області туристи нехай не з паломницькою, але екскурсійною метою. Проте, потрібно визначити ті заходи, які допоможуть більшій кількості людей відвідати це святе місце, зокрема людям з обмеженими можливостями.

Аналіз досліджень і публікацій. Значенню релігійного туризму для розвитку регіону приділяють у своїх працях багато сучасних дослідників, серед яких Христов Т.Т., Бабкін А.В., Биржаков М.Б. Патріарший паломницький центр Української Греко-Католицької Церкви видав у 2011 році довідник з переліком паломницьких місць, в якому подаються описи храмів і чудотворних ікон та карти.

Мета роботи. Дослідити значення Гошівського монастиря для розвитку релігійного туризму в Івано-Франківській області. Визначити необхідні заходи, які забезпечать зростання кількості відвідувачів монастиря на Ясній горі в Гошеві.

Методи дослідження. У процесі дослідження даної проблеми були використані такі методи: історичний, системно-функціональний, теоретичний аналіз.

Виклад основного матеріалу. Релігійний туризм – це самостійний вид туризму, який має свої різновиди: паломницький туризм та релігійний туризм екскурсійної спрямованості. Паломництво – це спільна чи індивідуальна подорож релігійного характеру вірних до святого місця. Паломництво є способом вираження віри в Бога, формою особистої подяки чи прохання, яку вірні виражають через цю подорож. Паломництво супроводжується молитвою, постом, милостинею та участю у святих тайнах. Християнське паломництво є одним з найдавніших видів подорожей, відомих з літописних джерел ще IV ст. н. е. Українське християнське паломництво відоме за найпоширенішими джерелами з XI ст. і, незважаючи на значні утиски соціалістичної доби, зберігалося завдяки тій визначній ролі, яка в традиції надається особистій подорожі до Святих місць. Паломницька традиція є тим об'єктивним підґрунтям, на якому зараз розвивається і поступово набирає поширення релігійний туризм в Україні.

Одним з найпопулярніших об'єктів паломницького туризму в західному регіоні України та Івано-Франківській області зокрема, є Монастир Преображення Господнього

в Гошеві, деталі виникнення якого закриті завісою історії. Час поселення кількох ченців-пустельників в урочищі Чорний Ділок, яке було першим місцезнаходженням обителі, точно встановити не можливо. Перша історична згадка про Гошівський монастир датується 1507 р., коли він увійшов до реєстру Київської митрополії. Монастир багато разів зазнавав руйнувань, проте щоразу його відбудовували. Згідно з монастирською хронікою, велика заслуга у черговому його відновленні була побожного лицаря на прізвище Кучулад, який був родом із Тухлі. Він вибудував для василіанських ченців невеликий дерев'яний монастир, а біля нього церквою Успіння Пречистої Діви Марії. Однак чернече життя тут тривало не довго. В 1618 р. монастир було знищено. З 1629 р. новими фундаторами Гошівської обителі, яка була перенесена на Ясну гору, стали Євстахій Шумлянський і його син, Львівський єпископ Йосиф (Шумлянський). Визначальну роль у дальшому розвитку Гошівського монастиря стала відігравати чудотворна ікона Пресвятої Богородиці, написана на зразок Ченстоховської (Белзької) ікони Богородиці. 11 липня 1737 р. Митрополит Атаназій (Шептицький) проголосив цю ікону чудотворною. Того самого року її було урочисто перенесено до давньої дерев'яної монастирської церкви Гошівської обителі. Розповідають, що під час урочистого її перенесення з маєтку Миколи Гошівського на Ясну Гору, сталося чудесне оздоровлення хворої на очі. Подібних свідчень є ще чимало. Згідно записів монастирського літопису, до кінця XVIII ст. зафіксовано 117 оздоровлень. Вони були й надалі. У 1760-х рр. монастир зазнав випробування вогнем, але вже у 1771 р. ченці збудували з дерева новий монастир і церкву. У 1834–1842 рр. стараннями ігумена Бліана Мокрицького монастирі вибудували просторий і величний мурований храм за планом архітектора А. Мозера. На головному престолі новозбудованого храму помістили Гошівську чудотворну ікону Божої Матері.

У серпні 1944 р., під час боїв за Ясну гору, монастир зазнав значних руйнувань. Ченцям Гошівської обителі, незважаючи на репресивну політику радянської влади щодо василіанських монастирів, дивом вдалося втриматися у монастирі аж до 1950 р. Проте 26–27 березня 1950 р. монастир у Гошеві було ліквідовано. В монастирських приміщеннях розмістили будинок-інтернат для розумово відсталих дітей, а зневажену церкву обителі, на якій були зрізані всі хрести довели до руїни. У 1978–1988 рр. у монастирських приміщеннях було влаштовано базу відпочинку івано-франківського підприємства «Позитрон», а в 1988 р. монастир був переданий монахам РПЦ.

1989 р. чернеча обитель у Гошеві стала знову василіанською. Монастир відновив свою діяльність на початку 1990 р.

Гошівська ікона дивом збереглася під час пожежі в роки Другої світової війни, але була конфіскована співробітниками Станіславського УМДБ. Зараз в монастирі виставлена для почитання найдавніша копія Гошівської ікони, датована XIX століттям, яка була передана йому в липні 2001 р. У серпні 2009 р. відбулася урочиста коронація ікони, золоті корони і шати поблагословив Папа Римський Бенедикт XVI. В цьому ж році Марійський відпустовий центр при монастирі на ясній горі в Гошеві піднесено до гідності базилики, духовно спорідненої із папською базиликою Святої Марії Манджоре. Тут можна отримати повний відпуст щонеділі впродовж усього року. 18 березня 2011 р. на Ясну гору урочисто перенесено частинку Чесного і Животворящого Хреста, яку встановлено для почитання в Господньому гробі.

У 2013 р. відзначено 275-річчя з дня перенесення чудотворної ікони Матері Божої на Ясну гору. Було урочисто освячено ювілейний дзвін, виготовлений за кошти прочан. Вилили його в Голландії, вага дзвону – 2,5 т. Згодом для Гошівського монастиря мають вилити ще вісім дзвонів, які було заплановано встановити до свята Покрови.

Щорічно Гошівський монастир відвідує багато паломників з усього світу. За даними офіційного сайту carpathians.eu Гошівський монастир на Ясній горі відвідує щороку близько ста тисяч осіб. Під час однієї з молодіжних прощ, яка відбулася в 2013 р., було встановлено рекорд України за кількістю паломників у вишиванках – понад 15 тис. осіб. 19 травня 2013 р. відбулась XXI молодіжна піша проща до Гошівської чудотворної ікони Матері Божої, присвячена Року віри та 1025-літтю Хрещення Русі-України. Паломництво розпочалось із урочистого Молебня до Богородиці в Катедральному храмі Успіння Пресвятої Богородиці у Стрию і молоді люди вирушили до монастиря в Гошеві, який розташований за 30 км від Стрия. Віруючі ще багато років тому здійснювали прощі до Гошева і йшли пішки навіть з сусідньої Львівської області. Дорога займала у певній частині віруючих до кількох днів. За свідченнями жителів навколишніх сіл, деякі віруючі навіть здійснювали ходу на колінах. Тому Монастир Преображення Господнього в Гошеві завжди був важливим місцем для паломників і після відновлення своєї діяльності в 1990 р. знову відроджується як монаший і паломницький центр.

Окрім цього, Гошівський монастир є важливим об'єктом для релігійного туризму екскурсійної спрямованості. Здебільшого організуються одноденні екскурсійні поїздки в Гошів, або екскурсії, які передбачають відвідання монастиря та інших об'єктів. З 2004 р., відколи вузькоколіїну залізницю у Вигоді почали використовувати в туристичних цілях, популярним став маршрут «Карпатський трамвай – Гошівський монастир», завдяки чому більше число туристів відвідали монастир з екскурсійною метою. Завдяки своєму вигідному розташуванню на невеликій відстані від курортних міст велика кількість екскурсій за даним маршрутом здійснюється з Моршина та Трускавця. Відпочиваючим у місті Моршин пропонують також відвідати монастир під час екскурсії, яка триває близько 4 годин і користується популярністю серед туристів, оскільки не відриває їх від процесу оздоровлення і лікування у санаторіях.

Монастир Преображення Господнього в Гошеві щороку відвідує значна кількість віруючих (близько 100 тис. осіб), проте в перспективі число відвідувачів можна збільшити, якщо прийняти наступні заходи:

1. Паломники зазвичай висувають менші вимоги щодо рівня і якості обслуговування, харчування, розміщення. Вони можуть зупинятися на ночівлю в келіях монастирів. Вибір їди зазвичай не великий і під час постів їжа пісна. Проте далеко не кожного туриста, який подорожує з пізнавальною метою задовольнять такі умови розміщення і харчування. Тому, щоб збільшити число туристів, які відвідують Святі місця необхідно забезпечити їм більш комфортні умови. Мова йде насамперед, про інфраструктурні компоненти: спеціальні заклади розміщення і харчування при монастирі, медичні заклади, систему зв'язку, мережу закладів роздрібною торгівлі тощо. Адже, основна перспектива в збільшенні кількості туристичних потоків релігійного туризму нами вбачається в розвитку саме такого його різновиду як релігійний туризм екскурсійної спрямованості.
2. Гошівський монастир (так само як і інші осередки релігійного туризму) повинен бути доступним для відвідування людям з обмеженими можливостями. Монастир увійшов до переліку об'єктів, перевірених на рівень доступності для людей з особливими потребами. **Дана інформація зібрана в рамках проєктів:** «Відкритий туризм: доступність відпочинку на Івано-Франківщині для людей з особливими потребами», «Маршрут доброти Івано-Франківщиною» та окремих заходів РТЩу спільно з головним управлінням з питань туризму, євроінтеграції, зовнішніх зв'язків та інвестицій Івано-Франківської облдержадміністрації.

Ось коротка характеристика з точки зору можливості відвідування людьми з особливими потребами: Поблизу монастиря розміщується стоянка для автомобілів. Дорога від стоянки до храму асфальтована, але здіймається вгору (людині на візку без сторонньої допомоги не обійтись). Перед центральним входом в храм – 5 сходинок (пандуса і поручнів немає). Є альтернативний вхід, який розміщується з лівого боку від центрального. На доріжці до нього є 1 сходинка. При відкритті другої половини дверей – ширина достатня для проїзду людини на колясці. Туалет, який розташовується навпроти стоянки, - непристосований для потреб людей на візках. За наявності супроводжуваних осіб монастир можуть відвідувати маломобільні групи туристів.

Необхідно зробити принаймні мінімум – пандуси та пристосувати туалет для користування людьми з особливими потребами. В такому випадку віруючі на візках зможуть відвідувати монастир принаймні в супроводі інших осіб.

Необхідною є і маркетингова компанія щодо популяризації Гошівського монастиря, яка зробила б Гошів відомим місцем не лише серед мешканців західної України, але й інших регіонів держави. Тоді приїжджаючи в Івано-Франківську та Львівську області і маючи можливість здійснити поїздку до Гошева, туристам уже було б відоме це Святе місце і вони частіше здійснювали б екскурсійні поїздки до монастиря.

Висновки. Таким чином, Монастир Преображення Господнього в Гошеві завжди був осередком паломництва в нашому краї і після відновлення своєї діяльності в 1990 р. знову продовжив відроджуватися як паломницький центр. Віряни бажають помолитися чудотворній іконі Пресвятої Богородиці, написаній на зразок Ченстоховської (Белзької) ікони Богородиці. Ікона була проголошена чудотворною 11 липня 1737 р., а в 2009 р. урочисто коронована. Крім цього паломники бажають отримати повний відпуст в Марійському відпустовому центрі при монастирі, який було піднесено до гідності базилики, духовно спорідненої із папською базиликою Святої Марії Манджоре та помолитися коло встановленої для почитання в Господньому гробі частинки Чесного і Животворящего Хреста, урочисто перенесеної на Ясну гору 18 березня 2011 р. Гошів є дуже перспективним місцем в плані залучення туристів. Паломники вирушають самостійно або через відповідні організації на прощі до Гошева з різних куточків країни, а туристичні фірми, які працюють в даному регіоні пропонують екскурсійні маршрути, які передбачають відвідання монастиря. Звісно, необхідно працювати над популяризацією цього святого місця в усіх регіонах країни, організувати належні умови перебування відвідувачів та зробити всі необхідні умови (пандуси, пристосовані вбиральні тощо) для людей з особливими потребами. Все це збільшить туристичний потік до Гошева.

Література

1. Бабкін А.В. Спеціальні види туризму / А.В. Бабкін. – Ростов-на-Дону : Фенікс, 2008. – 252 с.
2. Біржаков М.Б. Введення в туризм / М.Б. Біржаков. – СП. : Видавничий будинок Герда, 2000. – 192 с.
3. Долженко Г.П. Екскурсійна справа / Г.П. Долженко. – М. : Видавничий культурний центр Март, 2005. – 272 с.
4. Жданов Н.С. Паломницький туризм – за і проти / Н.С. Жданов // Турист. – 2003. – № 6.
5. Туризм : практика, проблеми, перспективи. – 1999. – № 6.
6. Кадрова А.Д. Організація сфери туризму: Навчальний посібник / А.Д. Кадрова. – СП. : Видавничий будинок Герда, 2004. – 312 с.
7. Креховецький Я. Богослов'я та духовність ікони / Я. Креховецький. – Л. : Свічадо, 2008. – 184 с.
8. Кузик С.П. Географія туризму: Навчальний посібник / С.П. Кузик. – К. : Знання, 2011. –

- 271 с.
9. Любіцева О.О. Методика розробки турів : Навч. посіб. / О.О. Любіцева. – К. : Альтерперес, 2003. – 104 с.
  10. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / [Автор-упорядник Т. Божук]. – Л. : Український бестселер, 2010. – 152 с.
  11. Христов Т.Т. Релігійний туризм : Навч. посіб. / Т.Т. Христов – М. : Видавничий центр Академія, 2005. – 288 с.
  12. З історії Гошівського монастиря / [Електронний ресурс] : Режим доступу: <http://www.carpathians.eu/karpatskii-narod/>.

«ЖОДНА ЛЮДИНА НЕ Є ПРОРОКОМ СЕРЕД СВОЇХ»? – ЗАПОЗИЧЕННЯ У ФРАЗЕОЛОГІЇ І ПАРЕМІОЛОГІЇ ПОЛЬСЬКОЇ МОВИ

Е. Скорупска-Рачиньска

Державна вища професійна школа, м. Гожув Великопольський

У статті аналізується поняття «чужий», «іноземний» та «свій», «рідний». Даний аналіз представлений на прикладі різноманітних крилатих висловів та прислів'їв. Подана семантика сигналізує як про негативне так і про позитивне наповнення фразеологічних одиниць.

This article analyzes the term «foreign», «foreign» and «your», «native». This analysis is presented as an example of various cruise sayings and proverbs. The present semantics signals as negative and positive content of phraseological units.

Природною людською схильністю виступає потреба впорядкування навколишньої дійсності, як наближеної, так і віддаленої, ідентифікації та оцінювання – часто кардинально протилежного. Ілюстрацією подібних явищ виступають антоніми, які – як підкреслив А. Домбрувка і Е. Геллер, автори словника антонімів кількістю 64000 слів в польській мові з протилежним значенням [1] – «існують (...) дуже глибоко. Вони присутні у чи не найпершій із частин мови: вигуках (тьфу – ням-ням), є одними з найперших слів у дитини (цяця – бе), до них де факто відноситься наша одностороння (...) комунікація з тваринами (киць-киць – пс) [2]».

До протиставлень, характерних соціальній реальності належать пари: свій ↔ чужий, вітчизна ↔ вигнання, в якій перший (свій) означає, що хтось місцевий, земляк, рідний, рідна, співвітчизник і земляк, двоюрідний брат, родич, член сім'ї, тобто близькі люди чи найближчі члени сім'ї, - в особі родичів, кузинів, дядька, вуйка, стрийка, тітки, племінника і племінниці, швагра чи швагрової, а також, зятів, невісток, тобто інших членів сім'ї; в той час як поняття «інші» (чужі) закріплено семантикою чужого і невідомого, чужака, іноземця, когось приїжджого або проїжджаючого, подорожуючого чи туриста. Чужим вважається також сусід, гість, орендар, а також гість, іноді ідентифікується як «сьома вода на киселі» [3] (дослівний переклад польського прислів'я, перекладач О.М. Лисенко). Батьківщиною у прямому значенні є «країна, де людина народилася, громадянином якої вона є, або з якою пов'язана національними вузами», в переносному значенні «місцевість, край, де щось відбулось, звідки вона (людина) походить і де перебуває» [4], чужина, натомість, це – «чужий край» знаходиться «за кордоном» [5].

Слово чужина (польською мовою дослівно «obczyzna», перекладач Лисенко О.М.) як «чужа земля, все далеке, все, що є чужим, чужі звичаї, невластиві рідній родинній поведінці і рідній культурі» було присутнє у польській мові з середини ХІХ ст. Трохи пізніше прижилось інше значення цієї назви, а саме: «зарубіжна країна» [6], що підтверджують джерела минулих століть, знайдені у польській мові.

Ось кілька прикладів: «За царювання Владислава ІV країна наповнилась іноземцями і була напоєна елементами зарубіжжя» [7], «Я остерігаюсь зарубіжжя» [8], «Повірте, скільки разів тримаю в обіймах жінку, відчуваю себе сильним, аж до сліз, відчуваю, що є вдома. Нема для мене зарубіжжя, де є жінка.» [9], «Не радію / Ні, коли треба покинути край рідний... / Сумно, мушу йти у світ чужий, інший ... / Там немає за кордоном, ні свята, ні неділі» [10]. Інфекція закордону полонила звичайно і мову, що ще гірше, власне тут найбільше поширила спустошення» [11].

Чужині протиставляється «swojszczyznę» [12], або те все, що є своє, знайоме, добре відоме, характерне для певного свого місця (країна, області, міста, будинку) і звична картина, знайомі звички, традиції, і знайомий запах хліба [13].

Ще живі у польській мові половини ХХ ст., дев'ятнадцятистолітній неологізм «swojszczyzna» (свійщизна), що означає «все, що є властиве виключно комусь або чомусь» [14] (пізніше, в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. означало «все, що своє») [15] користувався значною популярністю, що підтверджують численні приклади його використання, екземпліфікуюче значення цієї лексичної одиниці, що зберігаються в лексикографічних джерелах, таких як словник Варшавський («Анна Ягеллонка була представницею «своищизни» / I Chodźko) [16], у словнику польської мови, під редакцією В. Дорошевського («а думку Корона, занепад Польщі був спричинений зарубіжжям (чужиною), відірваністю від «своищизни» / А. Бохенські: «Думки про те, що належить обов'язково зануритись на кілька днів в «своищизну», між польських людей, польські хати і дерева поглинула його»/ S. Strumph Wojtkiewicz; «Один поважний шляхтич (...) закоханий у «своищизну» стверджував, що Вольтер був настільки смішним, поки зрозумів концепт Священника Богомольця «/ Н. Sienkiewicz) [17].

Чужина традиційно конотована негативно, пов'язана з болісним досвідом, що ілюструється мовними зворотами: Жити, померти в чужій країні, емігрувати у вигнання; тинятися у вигнанні, жити у вигнанні [18]. Широке поняття чужини, вигнання (тобто все, що іноземне, не знайоме, і далеко від того, що місцеве, так само як і за кордоном) також широко представлені в прислів'ях польської мови.

До компонентів, що віддзеркалюють мовну паремію у широкому розумінні та ідентифікації «чужини» можемо зарахувати: назву національності, країни, міста, а також визначення чужий, іноземний, і пов'язані з ними вербальні ряди. Огляд популярних збірок прислів'їв [19] і їхній аналіз дозволяють налічити майже півсотні фраз, пов'язаних функціональною інтерпретацією «чужого».

Найчастіше уживаним в аналізованих прислів'ях компонентах є назва іноземного громадянства (18 одиниць), стереотипно сконцентрованої у постатях Єврея – Жида і Цигана, рідше – Козака, подекуди зустрічається Татарин і Француз.

Євреї конотує проблеми (Не знай корчми ані жида, не настигне тебе біда, жид у двері, гроші з кишені), необхідність незалежності чи сепарації (коли біда, не йди до жида, а йди до сусіда), жадібність і бездушність чужака (тому жид багатий, що живе з чужої біди чи втрати); жадібності (мають гроші жиди, та ніхто їх не бачить); невдячності (не хотіли жиди манни, то ж нехай не мають, що їсти), але і мудрість, хитрість і вроджене чуття (жида тільки дідько ошукає).

Циган, у свою чергу, асоціюється з простим і легким життям, чи просто з безтурботністю (Ведмідь танцює, а циган гроші бере, без цигана весілля не обійдеться, за компанію і циган повісився), але і лояльність по відношенню до своїх (і циган коло будинку не вкраде) і жертви без вини (коваль завинив, повісили цигана). З козаком пов'язані прислів'я наповнені семантикою простоти і бідності, нещасливого життя, які відображають паремію: Біда козака: ні хліба, ні пляцка; для козака найбільша потіха, що відбере, то до мішка, а також саркастичні: терпи козаче, отаманом будеш, що ілюструють марні надії змінити долю.

Іноземець в основному є тим, кого серйозно не сприймають, якому не довіряють і якого, узагальнюючи, не цінують – і так, переважно ним виступає Татарин (Неочікуваний гість гірше татарина). Іноземець також є гіршим і слабшим що підтверджує фраза: Чого інший повинен навчитись, з тим поляк народився. Буває також, що іноземець стає моделлю, прикладом для наслідування, і навіть об'єктом бажання, як

кажуть, те, що француз придумає, поляк полюбить, сигналізує на багатівкові вишукування в чужій культурі, а саме у французькій.

Іноді у прислів'я ми знаходимо семантичне посилання на конкретну реальну державу. Це – в аналізованому матеріалі – Угорщина, ідентифікована як країна вина, що споживається в Польщі (в Угорщині, вино народжується, а вмирає у Польщі), мабуть охоче сприймається і Русь, крізь призму багатівкового досвіду по сусідству, подібності та відмінності, негативів і позитивів. Русь є синонімом насильства і рабства, наступна фраза є цього свідченням, треба – це на Русі, а в Польщі, хто хоче; в той же час підкреслюючи право поляків на вільне та незалежне висловлювання своєї волі. У сусідів також можна перейняти багато позитивного досвіду із повсякденного життя, про що свідчать наступні вислови: (діста і російська баня з нас хвороби виганяє) [20].

Міста які ідентифікуються як щось далеке та водночас близьке – це Рим (Де Рим, а де Крим) та Париж, які відіграли у польській культурі значну роль. У Польщі, на ранніх стадіях розвитку держави під впливом християнства формується любов до всього, що є латинським, зрозуміло і до Риму, як його матері [21]. У той час як Франція і особливо Париж, стали у XVI столітті метою подорожування польською шляхтою настільки потужною, що з початку наступного століття, подорожування набуло масового характеру. У період Відродження «навіпір подорожуючих набув масового характеру і охопив усю польську шляхту. (...) Перші рейси направлені до Італії, яка від половини XVI століття, привертає увагу найбільшої кількості поляків. (...) Рим приваблював найбільше, однаково як чарівністю класичних руїн, так і як священними місцями поклоніння і величними урочистостей» [22]. Захоплення Римом та Парижем також увіковічено в польських прислів'ях, в яких обидва міста зображені у вигляді неодмінно екзотичному. Перше місце майже казкове (гуси Рим врятували, а злодія погубили), освячений присутністю святих (хто не бачив святих, нехай збирається до Риму), рівень, недоступний для багатьох (краще бути першим у маленькому містечку як останнім в Римі), у якості взірця (Якби не було Риму, тоді Краків був би Римом). У той час як інше - Париж - місце мудрості та надзвичайності, що підкреслюють паремії: Хто за природою дурний, той і в Парижі розуму не купить; пошли до Парижу осла тупого, якщо був ослом, то Париж не зробить з нього коня мудрого. І в Парижі не зроблять з вівса рису. Не всі, однак, – відповідно з громадською думкою – користуються з подібного добродійства та багатства.

Чужина асоціюється з різними соціальними цінностями – від поваги до легковаження і відсутності знань. Про необхідність дотримання балансу між тим, чим ви володієте, і чужим говорять прислів'я: чужі країни похвали, а своєї тримайся; чужих речей знати цікаво, а своїх потрібно; чуже хвалите, свого не знаєте, самі не розумієте, чим володієте. Право на самовизначення і визнання, а також різницю між націями підкреслюють наступні паремії: що край, то звичай, кожен край має свій рай, з якого повідомлення вже близькі до екзистенціальних відображень наприклад, фразою: з кожного краю рівно до раю.

Іноді, і далека, і близька дійсність сприймається однаково негативно, незалежно від рангу і географічне розташування, про що свідчить прислів'я: де не подивися по світу, як не бруд, то сміття. Серед своїх і зі своїми безперечно легше подолати будь-які труднощі у вигнанні, безсумнівно, на чужині – складніше, тому що: скільки б не побачив світу, серед чужих не знайдеш свого брата.

Чужий, якого розуміємо сьогодні як такого, хто «належить до когось іншого, який належить комусь іншому, не свій» [23], так і функціонував протягом кількох століть, спочатку означав щось, чи когось, хто належить до чужих, іноземців – часто ворогів. Ці, чужі, сприймалися як «незвичні люди, інші небезпечні, іншої мови і звичаїв» [24], з

високим ступенем ймовірності, з приводу їхньої незвичності, а також дива. Це було ще в ХІХ столітті польська мова не тільки містила щось екстраординарне, красиве і дивне, а також (хоча в даний час використовується рідко) істоту фантастичну, лякало або потвору, підтвердження чого знаходимо, у кодифікаторах польської мови, таких як словник Варшавський (J. Ossolinski: «Не мавпа, не собака, не вовк, не козел, лише якесь чудо») [25]. Звідси також (без перекладу) *cudować* ‘dziwaczyć, cudaczyć, wyprawiać dziwactwa, kaprysić, grymasić»; *cudaczny, cudacki* ‘dziwaczny, ekscentryczny, chimeryczny, śmieszny’; *cudactwo* ‘postępowanie cudackie, dziwactwo, dziwaczność, śmieszność’ oraz ‘dziw, dziwołag, niestworzone rzeczy’; *cudak* ‘osoba, albo rzecz dziwnie wyglądająca’ oraz ‘dziwak, oryginał, ekscentryk, chimeryk’; *cudaczka* ‘dziwaczka’; *cudaczeń* ‘stawać się cudakiem, dziwołagiem’; *cudaczyć* ‘cudakiem być, dziwaczyć, grymasić, kaprysić’; *cudować* ‘dziwactwa wyprawiać, dziwaczyć, cudaczyć; grymasić, kaprysić’; *cudowny* ‘dziwaczny, cudaczny, cudacki; kapryśny, grymaśny [26]. Сьогодні слово «диво», пройшовши процес еволюції, значить, щось або хтось дуже красиве і незвичайне [27].

Все, що чуже, стандартно у мовній картині світу залишається дивним, недоторканим, як чуже майно (чужа свята власність), оскільки чуже не приносить добра (чуже не гріє, а пече; чуже нас не гріє), не приносить щастя (хто хоче чуже, своє втрачає), а також знищення (Горе, тому, хто хто чуже бере і їсть).

Але чуже манить, спокушує інакшістю, несхожістю, незвиклістю, тому чуже брати мило. Чуже нас безпосередньо не стосується, це дзеркало, яке відображає наше життя і слабкі сторони, успіхи, невдачі. У чужій реальності як по іншу сторону дзеркала, тече життя, до якого приглядаємось, яке інтерпретуємо і оцінюємо. Невдачі сторонніх дають змогу іншій людині підвищити самооцінку, що бачимо у прислів’ї: легше перенести свою невдачу, якщо у іншого ще більша, часто дослівно такий приклад є поведінкою багатьох представників нашого суспільства.

Підсумок. Іноземна поведінка у польській мові інтерпретується як щось інше, дивне, незвичне за формою, ідеєю, наслідками та плодами. Спочатку, це було розцінено як дивакуватість і незвичність, а також ворожість і загрозу. Протилежністю до «своїчизни» чи вітчизни є чужина, якої не розуміємо, але яка нас манить, цікавить, будить увагу повагу, інтригує, приводячи інколи до спорадичного захоплення. Напевно звідти критична оцінка: чуже хвалите, свого не знаєте... а також близька за змістом рефлексія, «Ніхто не є пророком серед своїх...».

Література (в авторській редакції)

1. A. Dąbrówka, E. Geller, *Słownik antonimów*, Warszawa 1998.
2. Tamże, s. 9.
3. Por. tamże s. 725.
4. Za: *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I-IV, Warszawa 2003 (dalej USJP); tu: t. II, s. 1219-1220.
5. USJP, t. II, s. 1046.
6. Według A. Bańkowskiego, uaktywnienia jednostki semantycznej pierwszej możemy doszukiwać się w 1860 roku, drugiej zaś w 1884. W polszczyźnie XV-XVI wieku żywotny był natomiast termin obczyzna jako regionalizm prawniczy, oznaczający 1) ‘wspólnotę’, 2) ‘grunt komunalny’. Por. A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II (pyza), Warszawa 2000 (dalej ESJP); tu: t. II, s. 332-333.
7. Cyt. za: *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, t. I-XI, Warszawa 1958-1969 (dalej SJPD); tu: t. V, s. 426.
8. Cyt. za: *Słownik języka polskiego*, pod red. J. Karłowicza, A. A. Kryńskiego, W. Niedźwiedzkiego, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927 (dalej SW); tu: t. III, s. 444.
9. Cyt. za: P. Hertz i W. Kopaliński, *Księga cytatów z polskiej literatury pięknej od XIV do XX wieku*, Warszawa 1975, s. 505.

10. Tamże, s. 419.
11. Cyt. za: ESJP, t. II, s. 333.
12. W polszczyźnie XIX wieku odnajdujemy obok wyrazu *swojszczyzna* takie formy pokrewne, jak: obiegowe *swojak*, *swojactwo*, *swojaczek*, *swojski*, *swojsko*, *swojskość*, *swojszczeć*, *swojszczenie*, *swój*, rzadko używane *swojskowość* ‘swojskość’ i *swojstwo* ‘własność, właściwość, cecha’ oraz gwarowe *swoizna* ‘pokrewieństwo’, *swoja*, *swojaczanka*, *swojaczka* ‘powinowata, krewniaczka, familiantka’, *swojaczyna*, *swojatyna* ‘gromada swoich, familia’, *swojczyzna* ‘pokrewieństwo’. Por. SW, t. VI, s. 528-530.
13. Por. USJP, t. III, s. 1462.
14. Za: *Słownik języka polskiego*, wydany staraniem i pracą M. Orgelbranda, t. I-II, Wilno, 1861 (dalej SWil); tu: t. II, s. 1604.
15. Por. SW, t. VI, s. 529.
16. Cyt. za: SW, t. VI, s. 529.
17. Cyt. za: SJPD, t. VIII, s. 945.
18. Zob.: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 1974; tu: t. I, s. 525; USJP, t. II, s. 1046.
19. Przeglądowi podałam następujące zbiory przysłów: K. Kłosińska, *Słownik przysłów czyli przysłownik*, Warszawa 2004; J. Krzyżanowski, *Mądrej głowie dość dwie słowie. Trzy centurie przysłów polskich*, Warszawa 1958; D. i W. Masłowscy, *Księga przysłów polskich*, Kęty 2000; D. i W. Masłowscy, *Przysłowia polskie i obce*, Warszawa 2003; *Przysłowia polskie*, wybór D. i W. Masłowscy, Katowice 2003; a także źródła leksykograficzne: S. Skorupka, *Słownik frazeologiczny języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 1974; S. Bąba, J. Liberek, *Słownik frazeologiczny współczesnej polszczyzny*, Warszawa 2001; *Słownik warszawski*, op. cit.; *Słownik języka polskiego*, pod red. W. Doroszewskiego, op. cit.; *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, op. cit.; J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Warszawa 1900-1911.
20. W polszczyźnie XIX wieku banią (w podstawowym znaczeniu ‘naczynie wypukłe, pękate’, np.: bania gliniana, szklana, do kwiatów, do przepędzania napojów spirytusowych) nazywano m.in. łaźnię. Por. SWil, t. I, s. 48. Wyrażenie ruska bania oznacza tu łaźnię.
21. Por. np.: A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. I-III, Kraków 1930-1932; A. W. Mikołajczak, *Łacina w kulturze polskiej*, Wrocław 1998; E. Skorupska-Raczyńska, *Progresywne zapożyczenia pochodzenia łacińskiego w polszczyźnie XIX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2000; E. Skorupska-Raczyńska, *Dziewiętnastoletnie latynizmy progresywne w polszczyźnie XX wieku*, Gorzów Wielkopolski 2001; *Tradycje antyczne w kulturze europejskiej – perspektywa polska*, pod red. J. Axera, Warszawa 1995; Trzaski, Everta i Michalskiego, *Encyklopedia staropolska*, t. I-IV, Warszawa 1939 i inne.
22. Trzaski, Everta i Michalskiego, op. cit., t. III, s. 167.
23. USJP, t. I, s. 486.
24. Za: ESJP, t. I, s. 203.
25. SW, t. I, s. 351.
26. Tamże, s. 350-352. Por. też USJP, t. I, s. 484-485, gdzie odnajdujemy zarejestrowane współcześnie, z żywotnych w wiekach poprzednich, potoczmy: *cudacki*, *cudacko*, *cudactwo*, *cudacznie*, *cudaczność*, *cudaczny* i *cudak*.
27. Por. np. USJP, t. I, s. 485. Tu kwalifikowany jako wyraz przyporządkowany stylistycznie polszczyźnie potocznej.

ТУРИЗМ ЯК ЧИННИК ТРАНСФОРМАЦІЇ СПОСОБУ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ
РЕГІОНІВ ТЕРИТОРІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ КОНФЛІКТІВ

Р.Р. Сливка¹, Л.В. Сливка²

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,

м. Івано-Франківськ

²Івано-Франківський національний медичний університет,

м. Івано-Франківськ

Застосування концепції «способу життя» в географії довело свою ефективність у процесі дослідження просторових аспектів соціальних процесів. «Спосіб життя» – комплексне поняття, яке включає відтворювальну, трудову, розселенську, та ін. види життєдіяльності. Стрімка зміна однієї з них може мати наслідком трансформацію всього способу життя в регіоні і загострити конфлікти, або ж допомогти зменшити їх інтенсивність. Туризм, зазвичай, є позитивним чинником трансформації способу життя.

«Life style» approach in Geography has proved efficiency in the social processes investigations. «Life style» is a complex concept, which inserts such components of population's activities as reproduction, working, settling and other constituents. A swift change of at least one of them can cause life style transformation in the region. Tourism is a positive factor of life style transformation.

Вступ. Дослідження способу життя – це актуальний напрям у суспільній географії, напрацювання якого можуть бути використані у геоконфліктології, туристичному країнознавстві. У цьому ракурсі ми пропонуємо розглянути вплив туризму на спосіб життя населення регіонів територіально-політичних конфліктів.

Постановка проблеми. Еволюція наукового розуміння поняття способу життя у вітчизняній суспільній географії вдало прослідкована Р. Лозинським [6]. За Н.А. Щитовою, спосіб життя – складена у певних культурно-історичних умовах система найтиповіших, незмінно повторюваних щодня способів організації діяльності індивідів з метою задоволення головних людських потреб [8, с.12].

Теорія аналізу окремих видів життєдіяльності територіальної групи населення в українській географії розроблена М. Фащевським. Згідно визначення вченого, життєдіяльність населення – це складний комплекс взаємодій територіальної спільноти людей з оточуючим середовищем, що охоплюють усі сфери людського життя. Життєдіяльність населення знаходить вираз у вигляді різноманітних соціально-економічних та соціо-природних відносин, які мають суспільний характер [7].

Ці відносини здійснюються як на рівні окремої особи, так і людських спільнот, організованих за соціальною чи територіальною ознаками, і здійснюються в певні види діяльності. Все це створює для кожної спільноти специфічний спосіб життя. Він є сукупністю способів прояву різних сторін їх життєдіяльності, що знаходять вираз у різноманітті її структури. Якщо «спосіб життя» трактувати як систему діяльності для забезпечення людських потреб [4, с.171], то вивчення способу життя спільноти у конфліктному регіоні, на нашу думку, вимагає розгляду його окремих складових: відтворювальної, трудової, розселенської, споживчої, екологічної, політичної, військової видів діяльності (рис.1). Глибинна трансформація будь-якої з них може призвести до політико-територіального конфлікту [5, с. 218–219].

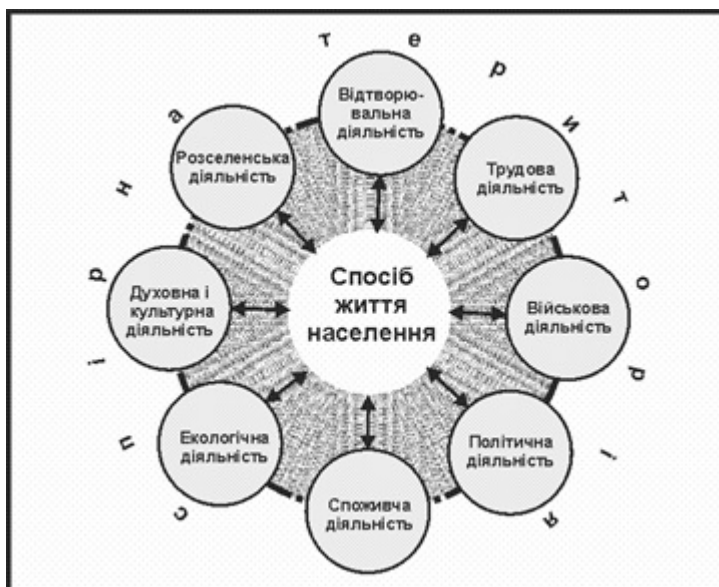

Рис. 1 Модель структури способу життя населення спірної території [5]

Ми виходимо з позиції, що конфліктний регіон характеризується деформованою структурою життєдіяльності місцевого населення

Занятість в галузі туризму є важливим видом трудової діяльності населення багатьох регіонів світу. Поява, розвиток, розквіт чи занепад туристичної діяльності може суттєво вплинути на інші складові способу життя.

Територіально-політичний конфлікт розуміємо як *боротьбу двох або більше суб'єктів міжнародних відносин за владу над територією, суверенне право використовувати її ресурси, які вона містить* [6, с.293]. Звертаємо увагу, що туристичний потенціал притаманний багатьом регіонам територіально-політичних конфліктів. Серед найбільш відомих – Джамму і Кашмір, Єрусалим, Північний Кавказ, Країна Басків, Каталонія, Синайський, Антарктичний півострови, острови Корсика, Майотта та ін. Нажаль, регіоном латентного територіально-політичного конфлікту є Кримський півострів, де перетинаються інтереси України, Росії, кримсько-татарської етнічної меншини та прослідковуються геополітичні впливи Туреччини. Отже, вивчення характеру впливу туристичної галузі як форми трудової діяльності є важливим напрямком нового напрямку політичної географії – геоконфліктології.

Мета статті – прослідкувати характер зрушень у способі життя населення конфліктних територій під впливом туристичного чинника.

Виклад основного матеріалу. *Духовно-культурна діяльність* є дуже важливою передумовою і чинником розвитку прикордонних конфліктів. Світогляд людини формується релігійними переконаннями, освітою і вихованням, впливом культурного середовища. Релігійні почуття підкріплені ієрархією територіально організованих центрів духовної діяльності – монастирів, церков, могил святих, пам'ятників, пам'ятних знаків. Всі вони разом формують іконографію духовного ландшафту особистості і суспільної групи. Часто стається так, що вони знаходяться по різні сторони політичного кордону. Бажання повернути релігійну і культурну спадщину свого народу провокує територіальні претензії до сусідів. Сучасні приклади таких конфліктів стали хрестоматійними – це ізраїльсько-палестинський конфлікт щодо контролю над Єрусалимом і його святинами, конфлікт між Камбоджою і Таїландом (належність руїн храму Преа Віхеп (Preah Vihear)), суперечка щодо територіальної належності г. Арарат

між Туреччиною і Вірменією.

Предметами суперечки можуть виступати як точкові об'єкти (сакральні знаки, могили, меморіали, сакральні споруди), так і комплексні (історичні ландшафти). Якщо перші окремо не формують цілісного почуття втрати території, а тільки об'єкта духовно-культурного поклоніння, то історичні ландшафти, які об'єднують багато точкових об'єктів разом, формують ментальний просторовий образ втраченої землі.

Туризм може виступити як позитивним, так і негативним чинником трансформації духовно-культурної діяльності в регіоні. До позитивних наслідків зростання туристичної діяльності в конфліктних регіонах можна віднести: 1) приїзд туристів із суміжних конфліктів в рамках пізнавального, ностальгійного чи пілігримного видів туризму допомагає краще зрозуміти цінності, культуру і традиції один одного; 2) скоординовані спільні історичні реконструкції визначних історичних подій, які мали важливе значення для формування світогляду націй, допомагають по-новому подивитись на спільне минуле в позитивному ракурсі; 3) господарське піднесення регіонів, які можуть бути депресивними через те, що їх покинули корінні мешканці, натомість приплив іноземних туристів з метою відвідання етнічних земель в рамках ностальгійного туризму змінює в кращу сторону соціально-економічний розвиток регіону; 4) залучення державних і приватних інвестицій в реконструкцію об'єктів культурної спадщини один одного має зазвичай позитивні наслідки для всіх сторін; 5) налагоджуються партнерські, або ж конкурентні відносини (але не ворожі) між суб'єктами підприємницької діяльності в галузі туризму; 6) за умов належного менеджменту іноетнічні анклавні в межах суцільної етнічної території можуть бути унікальними туристичними об'єктами для розвитку внутрішнього туризму.

До негативних наслідків зростання туристичної діяльності в конфліктних регіонах можна віднести: 1) у випадку зовнішніх чи внутрішніх політичних криз заручниками ситуації можуть стати туристи не тільки конфліктуючих країн, але і інших держав, що загрожує інтернаціоналізації конфлікту, погіршенню іміджу регіону; 2) надмірна концентрація об'єктів туристичної інфраструктури «в руках» однієї етнічної групи без залучення людського потенціалу іншої може спричинити до посилення недовіри і загострення територіально-політичного конфлікту; 3) некоректне використання духовних і культурних об'єктів, одностороння реконструкція чи заангажоване трактування їх значення може привести до ескалації конфлікту; 4) надмірна експлуатація сакральних об'єктів в комерційних цілях веде до нівеляції їх духовного значення і посилення позицій ортодоксальних релігійних груп, які стають на їх захист.

Відтворювальна діяльність традиційно розглядається науковцями як чинник конфліктності. Безпосередньо пов'язують приріст населення і поширення конфліктів автори доповіді Національної розвідувальної ради США «Глобальні зміни світу – 2025», де зазначено: «Якщо у неспокійних країнах, де переважає молоде населення (таких, як Афганістан, Нігерія, Пакистан і Ємен), кардинально не зміняться умови зайнятості, то в цих країнах збережуться передумови для подальшої нестабільності і краху державності» [1, с.15-18]. Значна частка молоді розглядається як дестабілізуючий чинник, оскільки молоді люди більш чутливі до соціальних проблем суспільства (безробіття, насильство, відсутність перспективи) і більш гостро реагують на «несправедливість». Розчарована оточуючою дійсністю, молодь в більшій мірі готова до радикальних дій. Енергія протесту реалізовується через участь у екстремістських націоналістичних, релігійних партіях і організаціях, фанатських спортивних угрупованнях, земляцтвах, інколи навіть у злочинних формуваннях. Готова до швидкої мобілізації вона використовується як ефективний інструмент боротьби задля досягнення політико-територіальних цілей державними і недержавними політичними суб'єктами. В цьому аспекті туристична

галузь може розглядатись як один з ключових роботодавців для молоді. Кращі комунікативні навички молодих людей, зазвичай краще володіння інформаційними технологіями та іноземними мовами, більша мобільність є затребуваними в туризмі. В аграрних перенаселених регіонах світу одним з чинників надвисокої народжуваності є аграрний уклад життя місцевих спільнот. Розвиток туризму здатний змінити його в сторону міського (з меншими показниками природного приросту). Натомість у депресивних аграрних регіонах Європи – навпаки стабілізувати соціальну ситуацію на селі і сприяти покращенню демографічної структури місцевого населення.

Розселенська діяльність. Наслідком етногенезу є, те що різні етнічні спільноти в процесі еволюційного пристосування до середовища проживання, в результаті творчого перетворення природи з метою створення максимального комфортного способу життя та у притаманній тільки їм манері стали творцями унікальних антропогенних історичних ландшафтів. Мають цінність не тільки сільські ландшафти доіндустріальної епохи, але і урбаністичні ландшафти доби бароко, класицизму, модерну, конструктивізму і постмодерну. В період національного самоусвідомлення і національного будівництва у багатьох народів виникає спокуса відкинути, знищити «чужі» моделі розселення, реконструювати їх відповідно до своїх смаків і цінностей. Позитивом розвитку туристичної галузі в регіоні є збереження принаймні окремих елементів іноетнічних розселенських ландшафтів. Саме вони є ніби вкрапленнями до пануючи етнічних ландшафтів, що підсилює їх унікальність і пізнавальну цінність.

Трудова діяльність населення є суттєвим аспектом геоконфліктологічних досліджень. Розвиток туристичної галузі може мати позитивний вплив на розвиток конфліктних територій: 1) зростання рівня зайнятості населення; 2) зростання загального рівня ділової активності; 3) поява кумулятивного ефекту від розвитку туризму проявляється у прогресі сфери послуг загалом; 4) поширення передових технологій в сфері менеджменту підприємствами і культури праці загалом; 5) збереження традиційних видів трудової діяльності з метою їх репрезентації як туристичного продукту.

До негативних наслідків надмірного розвитку туристичної галузі можна віднести: 1) поширення окремих асоціальних явищ (секс індустрія, шахрайство, поширення хвороб, наркоманія) може трактуватися консервативними політичними і релігійними колами як наслідок надмірної відкритості регіону та провокувати відповідну суспільну радикалізацію; 2) стрімка зміна трудової діяльності може призвести до маргіналізації окремих прошарків населення, що не змогли адаптуватися до нових умов; 3) виникнення земельних спорів в найбільш цінних рекреаційних районах; 4) наслідками успішного розвитку туризму імовірно скористається меншість, натомість більшість регіональної спільноти може відчутти себе обділеною. Перераховані наслідки можуть стати підставою для ескалації територіально-політичних конфліктів.

Споживча діяльність пов'язана з матеріальними і нематеріальними потребами індивіда, групи чи суспільства. Соціальна структура суспільства відображає структуру переважаючих потреб і визначає форми і гостроту конфліктів. Надмірна майнова стратифікація суспільства може розглядатись як суттєвий детонатор конфліктів. Наслідком цього є зростання протестних настроїв у суспільстві, і зацікавленість панівної еліти у щедрому фінансуванні репресивного апарату, що підриває державні фінанси та сприяє мілітаризації держави. Прямим наслідком є пошук «зовнішніх і внутрішніх загроз», які можуть спровокувати територіально-політичні конфлікти.

У цьому аспекті розвиток туристичної галузі мав би сприяти формуванню середнього суспільного класу в конфліктному регіоні. Розвиток дрібного і середнього бізнесу веде до формування більш стабільного і прогнозованого соціального середовища. Середній

клас є свого роду посередником між маргінальними групами населення та багатим істеблішментом. І чим більш впливовими є його представники при здійсненні регіонального врядування, тим більш прогнозованим і сталим є розвиток регіону.

Однак туристична індустрія здатна трансформувати споживчу діяльність і в негативному руслі. Для прикладу, поширення утилітарного ставлення до природи, як до ресурсу, який тільки приносить прибуток, а не є спільним надбанням територіальної громади, що визначає духовні засади розвитку особистості. Подібний підхід загрожує нівелюванню засадничих основ народної культури та середовища, в якому вона виникла.

Екологічна діяльність передбачає розвиток етносоціальної групи у певному природному середовищі. Руйнування середовища проживання впродовж одного-двох поколінь внаслідок надмірної експлуатації природних ресурсів зумовлює втрату психологічних зв'язків населення з територією, зміну способу життя. За нею наступає маргіналізація корінних народів, що може спричинити їх схильність до радикальної діяльності. З іншої сторони, непродумане поширення природоохоронних територій в Африці вже зараз ставить низку кочових народів на грань виживання. Добрі наміри щодо захисту довкілля і розвитку туристичної галузі на базі природоохоронних об'єктів часто ідуть врозріз з тисячолітньою апробованою в даному середовищі трудовою діяльністю цих етносів. Отже, розвиток туризму в конфліктному регіоні має враховувати балансування між потребою забезпечити життєдіяльність регіональної громади та потребою збереження природних ландшафтів. Різде порушення рівноваги в будь-яку сторону може спровокувати конфлікт.

Політична діяльність в конфліктному регіоні часто набуває екстремальних форм. Однак представники правлячої політичної еліти повинні розуміти, що екстремізм несумісний з розвитком туризму. Радикалізація суспільних настроїв, екстремізм, перманентні політичні кризи відштовхують потенційних туристів. Отже, конфліктні регіони, які стали на шлях інтенсивного розвитку цієї галузі мають бути зацікавленими у формуванні плюралістичного світогляду у місцевого населення. Адже це є запорукою успішного розвитку сфери послуг, її конкурентоспроможності на національному і міжнародному рівнях. Збереження національної гідності при повазі до чужого є ознакою зрілих суспільств. Саме міжнародний туризм завдяки контакту з носіями інших культурних традицій дає змогу мешканцям периферійних регіонів відчути гордість за свої надбання і зрозуміти свою унікальність в глобалізованому світі. Натомість подібні контакти здатні прискорити колективне усвідомлення того, що деякі негативні національні міфи і стереотипи не відповідають дійсності і допомогти успішно деконструювати їх, що матиме наслідком зменшення рівня конфліктності регіону.

Військова діяльність є частиною способу життя суспільства. Вона пов'язана із створенням силових засобів досягнення чи збереження влади над територією. Мілітаризація спірних територій є індикатором ескалації конфліктів. Для багатьох регіонів світу військова діяльність стала частиною їх буття на рівні з іншими видами діяльності (Сомалі, Колумбія, Перу, Афганістан). Це дуже небезпечне явище, оскільки військова діяльність стає самоціллю для багатьох парамілітарних угруповань. Її ескалація приводить до стрімкої деформації способу життя. Інші види діяльності підпорядковуються військовій, що приводить до перетворення війни у самоціль існування окремих суспільних груп і держав. Туристична і військова діяльність є несумісними. Перетворення військових арсеналів у музеї історії протистояння націй та імперій – це єдиний шлях розвитку туризму і мілітаризованих регіонах. Створення таких меморіальних комплексів з туристичною метою сприятиме формуванню пацифістського середовища у проблемних регіонах.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Порухення кожного з окремих видів діяльності змінює загалом спосіб життя населення. Ці зміни можуть бути спричинені взаємодією певної групи населення із сусідніми людськими спільнотами у спірних територіях. Певний набір змін у одному, декількох чи у всіх компонентах способу життя може спровокувати територіально-політичні конфлікти. Вважаємо, що розвиток туризму в конфліктних регіонах в більшості випадків позитивно впливатиме на спосіб життя місцевого населення. Він є тією галуззю економіки і видом трудової діяльності населення, який здатний позитивно вплинути на вирішення навіть за давнених конфліктів між народами. При цьому слід зважати на низку негативних наслідків, які можуть проявитися при нераціональному розвитку туризму в проблемних регіонах.

Отже, діяльнісний підхід зручно використовувати у дослідницьких цілях. Його перевага у тому, що він дає змогу синтезувати базу даних про різні аспекти життя територіальних спільнот, які задіяні в конфлікт. У майбутніх дослідженнях, очевидно, варто звернути увагу на туризм, як один із ефективних засобів постконфліктної відбудови гарячих точок планети.

Література

1. Глобальні зміни світу – 2025. Доповідь Національної розвідувальної ради США / [Переклад з англійської Михайла Комарницького, Лесі Креховецької, Ганни Лелів, Ірини Нетреби, Христини Тимочко]. – Львів : Літопис, 2010. – 188 с.
2. Гудзеляк І. Географія населення: Навчальний посібник / І. Гудзеляк. – Львів, 2008. – 232 с.
3. Мировая экономика : глобальные тенденции за 100 лет / [Под ред. И.С. Королева]. – М. : Экономистъ, 2003. – 604 с.
4. Лозинський Р. Спосіб життя: еволюція наукового розуміння поняття / Р. Лозинський // Історія української географії та картографії. – Частина I : Зб. мат. Четвертої міжнар. наук. конф., присв. 110-літньому ювілею проф. Володимира Кубійовича (Тернопіль, 18–19 листопада 2010 р.). – Тернопіль, 2010. – С. 99–101.
5. Сливка Р.Р. Вплив прикордонних конфліктів на трансформацію способу життя населення спірних територій / Р.Р. Сливка, Л.В. Сливка // Географія і туризм : Наук. зб. – К. : Альтерпрес, 2012. – Вип. 16. – С. 218–225.
6. Сливка Р. Особливості використання поняття «політико-територіальний конфлікт» в географії // Р. Сливка / Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского. Серия география. – Т. 24 (63). – № 2. – Часть 1. – С. 290–294.
7. Фашевский Н.П. Территориальная организация жизнедеятельности населения / Н.П. Фашевский, Т.М. Палий, Т.М. Немченко, А.Г. Старостенко. – К., 1992. – 135 с.
8. Щитова Н.А. География образа жизни: основные понятия и стратегии исследования / Н.А. Щитова // Вестник Московского университета. Сер. 5. География. – 2005. – С. 12–15.

**КОНСОРЦІУМ ІСТОРИЧНИХ МІСТ ЯК ТУРИСТИЧНИЙ КЛАСТЕР:
СЛОВАЦЬКИЙ ДОСВІД ТА ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ
В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ**

I.Г. Смирнов

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ

Розкрито досвід нашого західного сусіда – Словацької республіки в створенні та успішному функціонуванні регіонального туристичного кластеру у формі консорціуму «Словацькі королівські міста», який об'єднав чотири міста півночі цієї країни – Бардейов, Кежмарок, Левочу, Стару Любовню.

Shown experience of Ukraine western neighbor – the Slovak Republic in the establishment and successful operation of the regional tourism cluster in the form of consortium «Slovak Royal Cities», which combined four northern cities of the country – Bardejov, Kezmarok, Levoca, Stara (Old) Lyubovnya.

Постановка наукової проблеми. Формування туристичних кластерів є нагальною проблемою сучасного етапу розвитку рекреаційно-туристичної галузі в Україні. Ефективному вирішенню цієї проблеми сприятиме ознайомлення та аналіз процесів кластеризації в туристичному господарстві інших країн. Так, Казахстан нині працює над створенням туристичного кластеру вздовж транспортного коридору «Західна Європа – Західний Китай», тобто по трасі Великого Шовкового шляху [1]. Цікавий досвід формування регіональних туристичних кластерів має наш західний сусід – Словацька республіка. Це стосується передусім створення туристичного консорціуму «Словацькі королівські міста» у складі чотирьох північно-словацьких міст – Бардейова, Кежмарока, Левочі та Старої Любовні.

Літературні джерела та публікації з теми статті охоплюють як міжнародну інформацію з проблем кластеризації в туризмі [1; 4], так і результати досліджень цих проблем українськими дослідниками, включаючи деякі праці автора [2; 3; 5; 6, с. 45–47; 7; 8].

Метою статті є ознайомити українську фахову аудиторію з міжнародним практичним досвідом та науковим доробком з проблеми туристичних кластерів, спираючись на приклад нашого західного сусіда – Словаччини, де вже понад десять років успішно функціонує регіональний туристичний кластер у формі консорціуму чотирьох міст північної частини цієї країни.

Виклад основного матеріалу. Інтенсивний розвиток туризму в світі та Україні зумовлює необхідність пошуку його інноваційних напрямків та форм. Одним із таких інноваційних напрямків розвитку туризму, зокрема, в геопросторовому аспекті, є створення туристичних кластерів. Кластери в сфері послуг, зокрема, туристичних, є порівняльно новим підрозділом кластерної теорії та практики, який почав формуватися відносно недавно. Пов'язане це як зі специфічними особливостями послуг як товару (невідчутність, неможливість зберігання, невідривність від виробника та споживача), так і з технологічними особливостями надання різних видів послуг, кількість та різноманітність яких постійно зростає. Так, нині за СОТ виокремлюють 12 секторів послуг, які, у свою чергу, поділяють на 155 підсекторів [5, с. 16].

Що стосується туризму, то теорія та практика кластероутворення в цій галузі в Україні знайшла втілення в Чернігівській обл., Карпатах, Буковині та Поділлі, Криму, Київській, Миколаївській, Херсонській, Івано-Франківській, Тернопільській та інших

областях. Метою функціонування туристичного кластеру є об'єднання ресурсів, ідей, можливостей різних структур певної території у єдиний комплекс щодо найефективнішого представлення рекреаційно-туристичних ресурсів регіону, формування, просування та реалізації туристичних продуктів на різних ринках. До важливих рис кластерів слід віднести провідну роль в них малих та середніх підприємств, що підкреслює значення регіональних ресурсів для функціонування кластера. Як зазначає Д. Стеченко, «Кластерний підхід у сфері туризму активізує підприємництво через концентрацію ділової активності, тому сприяє створенню робочих місць, доходів, поліпшенню якості туристичних послуг, життя населення на території його запровадження. Досягається це завдяки зростанню конкурентоспроможності, можливості інтеграції інтелектуальних, природно-рекреаційних, трудових, фінансових, матеріальних ресурсів у забезпеченні якості виробництва та надання туристичних послуг» [2]. До переваг розвитку туристичних кластерів для його безпосередніх учасників можна віднести: підвищення конкурентоспроможності підприємницьких структур; скорочення витрат (поточних, з підготовки та навчання персоналу, спільних маркетингових досліджень та реклами тощо); більш широкі можливості проведення маркетингових досліджень, рекламних компаній, PR-акцій; розширення ринків збуту; можливості ефективного обміну ідеями між фахівцями, отже, для формування конкурентного середовища. Туристичний кластер може включати в себе власне туристичні підприємства (туроператори, турагенції), підприємства готельного господарства (готелі, мотелі, кемпінги тощо), музеї, виставкові центри, окремі заклади ресторанного господарства, транспорту, розваг, спортивної інфраструктури, реклами та інші організації, пов'язані з туристичною та супутньою інфраструктурою.

В Україні існують досить численні приклади туристичних кластерів, що успішно функціонують, зокрема, один із перших – кластер сільського зеленого туризму в смт. Градів Шепетівського району Хмельницької обл., що був створений у 2002 р. Також активно діють такі туристичні кластери (ТК), як: «Південне туристичне кільце» (АР Крим), «ТК Славутич» (Київська область), туристично-рекреаційний кластер «Гоголівські місця Полтавщини» (Полтавська обл.), ТК євро регіону «Слобожанщина» (Харківська обл.), транспортно-туристичний кластер «Південні ворота України» (Херсонська обл.), ТК «Кам'янець» (Хмельницька обл.), кластер водного туризму (Чернігівська обл.), а також ТК в Івано-Франківській та Луганській областях [2]. Є пропозиції щодо створення Буковинсько-Подільського регіонального ТК [3].

У цьому контексті цікавим та корисним є досвід створення регіональних ТК у Словаччині, зокрема, у формі Консорціуму з відродження словацьких королівських міст у складі Бардейова, Кежмарока, Левочі та Старої Любовні, угода (декларація) про що була підписана мерами цих міст у 2001 р. Декларація оголосила про створення консорціуму (асоціації) у складі чотирьох вищенаведених міст з такими цілями: 1. Зберігати та відновлювати спільну історико-архітектурну та культурну спадщину, що знаходиться на території міст-учасників. 2. Сприяти господарському поступу міст-учасників, насамперед, через розвиток сучасних високоякісних форм туризму, що мають інтегрувати всі причетні економічні складники. 3. Шляхом розвитку туризму та супутньої економічної активності на підставах сталості посилити соціальну спрямованість господарського поступу міст-учасників. Проект «Словацькі королівські міста – відродження» висунуто від імені консорціуму містом Стара Любовня. Головною метою проекту визначено створення, зміцнення та подальший розвиток туристичного кластеру «Словацькі королівські міста» у складі чотирьох вищенаведених міст [4].

Ці міста Північної Словаччини об'єднує їх географічне положення, спільне історичне минуле (в Середньовіччі вони були передані Угорщиною в оренду Польщі на 364 роки – з 1412 до 1776 рр.), особливості розвитку (одними з перших серед міст Словаччини вони отримали Магдебурзьке право, тобто право бути вільними королівськими містами у складі Угорської корони). Консорціум з відродження словацьких королівських міст був представлений на Міжнародному турсалоні «Україна-2012» в Києві в жовтні 2012 р., де презентував своє інформаційно-рекламне видання, видане в трьох мовах – словацькій, англійській, німецькій.

Отже, Консорціум з відродження словацьких королівських міст (далі - Консорціум) являє собою регіональний туристичний кластер, що об'єднує чотири історичних міста північної частини Словаччини і спільними зусиллями забезпечує розвиток туризму в містах-учасниках та в регіоні Спіш, про що турбуються офіси Консорціуму, що є в кожному з чотирьох міст-учасників [9–12]. Також Консорціум здійснює спільні маркетингово-рекламні та промоційні акції, в т.ч. на міжнародному рівні; бере участь у національних та міжнародних туристичних виставках; турбується про підтримку та відновлення історико-архітектурної та культурної спадщини регіону Спіш, до якого належать міста-учасники, зокрема, середньовічних замків та міських оборонних споруд у Старій Любовні, Левочі, Кежмароку, Бардейові; контролює екологічну ситуацію в регіоні та містах – учасниках; сприяє збільшенню робочих місць внаслідок розвитку туризму тощо. Нижче надається коротка характеристика міст-учасників Консорціуму.

Бардейов (населення 20 тис. осіб) належить до тих міст, найбільш цінною особливістю яких є історичні пам'ятки, створені у період Середньовіччя. Перша письмова згадка про це місто датується 1241 р. Місто знаходилося на важливому перехресті стародавніх торговельних шляхів і з цієї причини отримало підтримку свого розвитку з боку угорських монархів, зокрема, у формі надання спеціальних прав і привілеїв. Найбільш важливими з них були право проведення щорічної ярмарки та право складування та зберігання товарів. У 1352 р. король Людовік I наказав звести захисні мури навколо міста і воно, таким чином, отримало систему міських оборонних споруд, які залишилися добре збереженими до наших часів (серед них – міські укріплення з Червоною та Великою баштами, північно-східний бастион, Північна, Груба та Шкільна башти). Найбільш важливий привілей був наданий місту в 1376 р., коли Бардейов став вільним королівським містом (отримав Магдебурзьке право). Завдяки розвитку торгівлі, цехів, ремесел, освіти та культури Бардейов за часів Середньовіччя перетворився у важливий центр Угорського королівства. Пізніше війни та руйнування послабили позиції міста. Протягом всієї першої половини ХХ ст. місто теж не отримувало достатньої уваги та стимулів для свого розвитку через периферійне положення та відповідний статус. Позитивні зміни розпочалися тільки після Другої Світової війни, коли в місті дістали розвиток промисловість, освіта, туризм і одночасно розпочалася роботи з відновлення історико-архітектурних пам'яток. Вже в 1950-х рр. історичний центр Бардейова був проголошений історико-архітектурним заповідником. Значні зусилля з відновлення історичних об'єктів цивільного будівництва на Центральній площі міста були виконані в 1970-х рр. Винагородою за успішну реконструкцію історичного центру Бардейова було його відзначення Золотою медаллю ЮНЕСКО в 1986 р. Наступною метою міста стало включення його до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, що було досягнуто 2 грудня 2000. В Прешовському краї Словацької республіки знаходяться чотири міста, які свого часу отримали привілей – бути вільними королівськими містами, однак заслуги міст в Середньовіччі треба підтримувати і відновлювати в сучасних умовах. На даний час Бардейов, Кежмарок, Левоча і Стара Любовня мають ті самі проблеми і подібну складну економічну

ситуацію. Створення Консорціуму (асоціації) вільних королівських міст у складі чотирьох вишенаведених утворило основу для підготовки спільних ініціатив, спрямованих на розвиток туризму і отримання міжнародних грантів, а також надало нові можливості для вирішення проблем, пов'язаних зі збереженням культурно-історичної спадщини. Консорціум також сприяє зростанню та розвитку туризму, який має великий потенціал в усіх чотирьох містах-учасниках, зокрема, є важливим джерелом нових робочих місць та доходів до міських бюджетів. Старовинне місто **Левоча** (населення біля 10 тис. осіб) розташоване на південних схилах Левоцької височини в центрі регіону Спіш. Місто виросло з групи стародавніх поселень, які існували тут ще в XII ст. Перша писемна згадка про це місто датується 1249 р. У 1271 р. місто згадується, як центр провінції Спішських саксів, і вже тоді воно отримало права вільного королівського міста. Крім права на самоврядування ці права також включали міську судову владу, право на видобуток руди, використання лісів, розвиток ремесла та торгівлі. В такий спосіб м. Левоча перетворилося в економічний і торговий центр Спішського регіону, що стимулювало подальший культурний та архітектурний розвиток міста. В Середньовіччі м. Левоча стало місцем зустрічей лідерів європейських країн, так, у 1474 р. місто відвідав угорський король Матей Корвін, а в 1497 р. – чотири брати Ягелони, один з яких був польським а інший – угорським королем. Продовжуючи цю традицію, в 1998 р. в Левочі відбувся п'ятий саміт президентів 11 країн Центральної Європи. Пізніший період відносної економічної стабілізації був використаний для сприяння культурному розвитку міста. Так, в друкарні братів Брейдерів був виданий твір Яна Амоса Коменського «Orbis Pictus» в чотирьох мовах. Місто Левоча стало духовним центром в період Словацького національного пробудження, коли Л. Штур з прихильниками обрав його в якості бази своєї діяльності. У 1853 р. побудований міський театр, в якому нині після реконструкції знаходиться конгрес-хол і глядацька зала. Середньовічний центр міста є одним з небагатьох чудово збережених зразків історичного міського і архітектурного дизайну в Центральній Європі, і тому справедливо був оголошений історико-архітектурним заповідником. Майже весь периметр міста охоплюють середньовічні фортечні споруди, серед яких до цих пір непогано збереглися кілька оборонних бастионів і три міських брами, а саме Кошицька, Менгардська та Польська. Центральна площа м. Левоча належить до найбільших середньовічних міських майданів у Словаччині. Усі головні домінуючі міські споруди згруповані в центрі площі – це міська ратуша, збудована в стилі ренесанс, дзвіниця і римсько-католицький костел Св. Якуба з його унікальною колекцією середньовічних готичних вітарів «з крилами» (тобто з бічними рухомими частинами). Головний вітар костелу є не тільки досконалим художнім твором, але, маючи висоту 18,62 метра, є також найбільшим готичним вітарем у світі. Цей вітар був створений в м. Левоча, в майстерні місцевого майстра Павла. На вершині крутого пагорба над містом височить ще один римсько-католицький храм – З'яви Діви Марії. На Маріанську прощу до Левочі щорічно збираються багато тисяч паломників, а в 1995 р. ця проща була удостоєна присутності Папи Римського Івана Павла II. Незважаючи на численні історичні будівлі та пам'ятки, Левоча також може бути представлена як місто, яке особливо підходить для рекреації та відпочинку. У літній час воно пропонує відвідувачам можливість відпочити на прилеглих водосховищах та мандрувати пішохідними і велосипедними стежками в оточенні прекрасної природи Левоцьких пагорбів. Взимку пропонується відпочинок на гірських та бігових лижних трасах – в центрах зимового туризму «Левоцька долина» та «Завада». Місто Кежмарок (населення 20 тис. осіб) знаходиться на півночі Словаччини в мальовничій місцевості Спіш біля гір Високі Татри. Місто виникло внаслідок злиття кількох поселень, створених місцевим слов'янським населенням разом з німецькими

іммігрантами. Перша письмова згадка про місто датується роком 1251, а свої міські права, як вільне королівське місто, Кежмарок отримав в 1269 р. У XV ст. місто дістало додаткові привілеї, зокрема, право на проведення двох щорічних ярмарок, право меча, право на свій герб тощо. Вигідне географічне положення м. Кежмарок, яке знаходилося безпосередньо на торговому шляху, що з'єднував країни Сходу з Північною Європою, стало причиною динамічного розвитку в ньому ремесла і торгівлі. У XV–XVIII ст. у місті існувало понад 40 ремісничих цехів, що висунуло Кежмарок в число перших чотирьох міст Словаччини за господарським розвитком. Документ, датований 1715 р., згадує, що в місті були майстерні 263 майстрів. Кежмарок був місцем навчання і праці багатьох визначних письменників, художників і вчених, які були відомі у всій Європі. Перша згадка про Кежмароцьку школу, де вивчалися основи музичного, прикладного та театрального мистецтва, датується XIV ст. Понад сім століть існування міста знайшли відображення в його архітектурі, де присутні практично всі архітектурні стилі, починаючи від романського, далі через готику, ренесанс та бароко до неокласичного. Своєрідною особливістю міського планування Кежмароку є його головна площа з ратушею, що знаходиться посередині, і замком в кінці площі. Останній згадується вперше в 1463 р. У XVI ст. він належав шляхетській родині Ласки, потім перейшов до родини Текелі, які перебудували оригінальну готицьку споруду замку у стилі ренесанс. Нині Кежмарок є визначним національним історико-культурним заповідником Словаччини і може похвалитися великою кількістю історичних будівель. Найбільш важливими з них є дві культурні пам'ятки державного значення: це дерев'яна лютеранська кірха з 1717 р. і лютеранський ліцей з найбільшою шкільною бібліотекою у Європі (150 000 томів), створений в 1774–1776 рр. Домінантою міста є готичний римсько-католицький костел Святого Хреста з цінним вівтарем від 1498 р., якому було надане почесне ім'я Basilica Minor у 1998 р. Папою Римським Іваном Павлом II. Традиції розвитку народних художніх ремесел в регіоні Спіш сприяли проведенню в Кежмароку кожного літа Європейської народної ярмарки ремесел (ELRO), з презентацією виробів словацьких та закордонних народних майстрів. У такий спосіб мешканці міста бережуть пам'ять про багату історію і важливе значення цього вільного королівського міста протягом усього його довгого існування. Стара Любовня (населення біля 10 тис. осіб). Земля на півночі Словаччини біля річки Попрад була заселена ще в ранньому кам'яному віці. Перший письмовий документ з згадкою про Стару Любовню, яка поступово набувала міських прав, датується 1292 р. Найбільш значні привілеї місто дістало в 1364 р. від угорського короля Людовика I, який підвищив статус Старої Любовні до вільного королівського міста з правом меча і звільнив місто від юрисдикції феодалів, що володіли замком Любовня. Городяни Старої Любовні отримали привілеї згідно Магдебурзького права, серед них право обирати мера, міську раду і суд, проводити щорічні ярмарки, виробляти пиво, ловити рибу тощо. Місто продовжувало процвітати, особливо після 1412 р., коли воно, разом з 15 іншими словацькими містами регіону Спіш було віддане в тимчасову оренду Польській державі угорським королем Сигизмундом Люксембурзьким. Після цієї події Любовнянський замок став місцем перебування адміністратора (старости) «оренованих» Польщею словацьких територій, відповідно тут перебували численні угорсько-польські дипломатичні місії та відбувалися перемовини з приводу сплати угорського боргу. Можливості надавати різноманітні послуги мешканцям замку та приїжджим гостям сприяли розвитку ремісничих цехів у місті та навіть створенню Монетного двору. Повернення Спішських міст до Угорщини в 1772 р., під час правління австро-угорської королеви Марії-Терезії, не було сприятливим для Старої Любовні, оскільки місто фактично втратило своє привілейоване становище. Центром м. Стара Любовня є площа Св. Миколая, що має у

плані кшталт тризуба. Кам'яні будинки на цій площі почали переважати після пожежі 1556 р., яка знищила стару дерев'яну забудову. Визначним об'єктом площі є Провінційний дім – місце адміністрації «орендованих» Польщею словацьких міст у Середньовіччі. Особливої уваги заслуговує римсько-католицький костел Святого Миколая з 1280 р. Його барочний інтер'єр містить кілька визначних пам'яток мистецтва, найбільш цінними з яких є пізньоготична церковна купель XVI ст. та пізньоготичні могильні плити з пісковика та червоного мармуру. На вапняковій горі над містом на висоті 711 метрів над рівнем моря височить кам'яний замок Любовня – одна з низки фортець, що охороняли кордони Угорського королівства. Перша документальна згадка про замок в якості королівської резиденції датується 1311 р. Реконструкції XVI–XVII ст. перетворили замок в потужний оборонний комплекс в стилі ренесанс з власною каплицею. Нині біля мурів Любовнянського замку знаходиться Музей народної архітектури (скансен), доміантою і найціннішим експонатом якого є дерев'яна греко-католицька церква, збудована в 1883 р. та перенесена до скансену з сусіднього села Матисова.

Висновки. Наш західний сусід – Словацька республіка є країною розвинутого багатопрофільного туризму, який добре відомий в Україні, Європі та світі як завдяки високому рівню туристичного обслуговування, так і різноманітності туристичної пропозиції, що включає зимовий лижний та гірськолижний відпочинок, лікувальний та СПА-туризм, культурно-пізнавальний, історичний, замковий, етнографічний, сільський зелений туризм, літній відпочинок на озерах тощо. Важливим чинником динамічного туристичного розвитку Словаччини нині є створення регіональних туристичних кластерів, прикладом яких є консорціум «Словацькі королівські міста» у складі чотирьох міст північної Словаччини – Бардейова, Кежмарока, Левочі, Старої Любовні. Підставою об'єднання в Консорціум була їхня географічна, історична, економічна та туристично-ресурсна подібність. Функціонування Консорціуму допомагає у вирішенні питань скоординованого розвитку туризму в містах-учасниках та в регіоні Спіш, збереження та відновлення історико-архітектурних пам'яток та середньовічної міської забудови, збалансованого екологічного розвитку, збільшення робочих місць завдяки розвитку туристичної галузі тощо. Консорціум проводить активну промоційно-рекламну діяльність з метою просування своїх турпродуктів на європейському та світовому туристичному ринку. Так, випущено рекламний проспект «Словацькі королівські міста» у трьох мовах – словацькій, англійській, німецькій та інші інформаційно-рекламні матеріали, якими Консорціум з успіхом репрезентує себе на міжнародних туристичних заходах, зокрема, на Київському міжнародному туристичному салоні «Україна-2012». Гадаємо, що ознайомлення з досвідом створення та успішного функціонування туристичного кластеру – консорціуму «Словацькі королівські міста» буде цікавим та корисним в умовах України та Карпатського регіону, де процеси кластеризації в сфері туризму набувають все більшого мірила.

Література

1. Туристичний кластер транспортного коридору «Західна Європа – Західний Китай» : [електронний ресурс] / www.wttc.org/research/economicimpact/countryreport/k/kazakhstan.
2. Охрімченко А.Г. Необхідність створення та функціонування туристичних кластерів у регіонах України // Географія та туризм : національний та міжнародний досвід : Мат. VI Міжн. н.-п. конф. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 278–282.
3. Заячук М. До питання формування Буковинсько-Подільського туристичного кластеру / М. Заячук, О. Заячук, О. Пулинець // Географія та туризм: національний та міжнародний досвід : Мат. VI Міжн. н.-п. конф. – Львів : ВЦ ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – С. 148–150.

4. Slovenske Kralovske Mesta. – Kosice : Agentura JES, 2012. – 12 s.
5. Смирнов І.Г. Логістика туризму : Навч. посібник / І.Г. Смирнов. – К. : Знання, 2009. – 444 с.
6. Географія світового господарства (з основами економіки) : Навч. посібник / [За ред. Я.Б. Олійника, І.Г. Смирнова]. – К. : Знання, 2011. – 640 с.
7. Смирнов І.Г. Процеси транспортно-логістичної кластеризації в Європейському союзі та Україна: площини взаємодії / І.Г. Смирнов // Achievement of High School -2012 : Мат. за 8-а межд. науч. практ. конф. – София : «БЯЛ ГРАД БГ» ООД, 2012. – Том 22. География и геология – С. 35–47.
8. Смирнов І.Г. Сучасні особливості процесів транснаціоналізації в туризмі / І.Г. Смирнов // Туристичний бізнес : світові тенденції та національні пріоритети : VI Міжн. н.-п. конф. – Харків : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2012. – С. 102–104.
9. Сайт туристично-інформаційного центру м. Стара Любовня : [електронний ресурс] / www.staralubovna.sk
10. Сайт туристично-інформаційної канцелярії м. Бардейов : [електронний ресурс] / www.bardejovske-kupele.sk
11. Сайт туристично-інформаційної канцелярії м. Левоча : [електронний ресурс] / www.levoca.sk
12. Сайт туристично-інформаційної агенції м. Кежмарок : [електронний ресурс] / www.travel.kezmarok.sk

Обґрунтовано, що інформглобалізація, високий рівень конкуренції та несприятлива кон'юнктура туристичного ринку обумовлюють визначення важелів просторової диференціації туристських дестинацій. Визначено, що для пришвидшення слабопозитивної динаміки зростання обсягів туристичних потоків, підвищення локальної конкурентоспроможності дестинацій необхідним є формування національного туристичного бренда. Запропоновано структурно-логічну схему формування системи просування національного туристичного бренда.

Proved that the information, globalization, increased competition and unfavorable market conditions cause the definition of leverage spatial differentiation of the tourist destinations. It has been found that in order to accelerate slightly positive growth in tourist flows, improve the competitiveness of tourist destinations to the formation of the national tourist brand. The structural scheme of promoting the national tourist brand.

Територія України володіючи величезним туристичним потенціалом (унікальність географічного та геостратегічного положення, природні багатства й екосистеми) не використовується для вирішення стратегічних проблем розвитку національного туризму. Зважаючи на це, активізація розвитку туризму яка залежить від важелів геодиференціації і позиціонування туристичного простору, які відображають відмітні особливості пропозиції національного туристичного продукту на основі детермінуючого впливу національного туристичного бренда.

Для України характерним є сприятливе географічне становище, привабливі туристичні ресурси, наявність визначних пам'яток, розвинена туристична інфраструктура та кваліфіковані трудові ресурси. Водночас, вони не гарантують успішного розвитку туризму. Наприклад, країни з меншою ніж в Україні атрактивністю, природними та культурно-історичними передумовами мають значно вищий рейтинг туристичної привабливості. Тому для активізації розвитку туризму доволі актуальним є формування національного туристичного бренду. У цьому контексті наведемо думку відомого соціолога Ж. Бодрійяра, який зазначав, що символічний обмін стає основоположною універсалією (базовим поняттям, атрибутом) сучасного споживчого суспільства [1]. Подібні висновки наводить У. Олінс, зазначаючи, що у суспільстві споживання матеріальних і нематеріальних цінностей виділяються три ключові парадигми сприйняття: раціональна, емоційна, символічна, тобто йдеться про цінності, які країна культивує як ключове повідомлення у зовнішній світ [2, с. 25–30].

Дослідниця Г.Є. Калініна, опрацьовуючи методологічні засади просторової диференціації муніципальних мезосистем пропонує розглядати території регіонів як мегапідприємство і мультикорисний товар, який володіє сукупністю корисностей для агентів ринку. У формалізованому сприйнятті мультикорисність території для різних агентів має вигляд [3, с. 95]:

$$\sum_{i=1}^n P_i = \sum_{i=1}^n \sum_{j=1}^m A_{ij} Q_j + \sum_{i=1}^n U_i \quad (1)$$

де P_i – множина корисностей для зовнішніх агентів ринку;

Q_j – множина корисностей для внутрішніх агентів ринку;

A_{ij} – коефіцієнт зв'язку корисності внутрішніх і зовнішніх агентів;

U_i – елемент, що враховує вплив інституційного фактору;

n – кількість зовнішніх агентів ринку;

m – кількість внутрішніх агентів ринку.

У контексті вирішення проблеми посилення туристичної привабливості України наведемо позицію Й. Кунде, який у дослідженнях обґрунтовує думку, що у глобалізованій економіці основна частина добробуту націй обумовлюється їх здатністю експортувати товари і послуги завдяки сильним брендам, оскільки у сучасних умовах отримання прибутку залежить від створення доданої вартості в основному через брендovanі товари та послуги [4].

В аналогічному контексті трактують доцільність створення сильних регіональних брендів науковці І. Рожков та В. Кісмерешкін, підкреслюючи що будь-який регіон набуває привабливості для притоку робочої сили, капіталу, вдосконалення інфраструктури і створює цінність для споживачів, які придбавають товари і послуги, вироблені на території, яка має пізнаваний бренд [5].

Аналізуючи важливість формування брендів, керівник відомої рекламно-маркетингової холдингової корпорації «WPP Group» М. Соррел зазначає, що останні 15–20 років маркетингова діяльність ускладнилася і в частині розширення географії активності, і функціонально. Автор переконливо доводить, що нині особливий інтерес фінансових кіл привертає цінність товарів, маркованих товарними знаками. На думку М. Соррела, цей інтерес збережеться і в майбутньому, оскільки продукт стає високоприбутковим товаром в основному тільки завдяки комунікаціям, що створюють йому репутацію [6].

На важливості формування туристичного бренду у контексті розвитку експортної моделі туризму наголошує науковець Дж. Гнот [7]. Рефлексивний механізм бренду аргументовано сформульований О. Долгіним, який зазначає, що для ринків важливе не те, що споживачі думають про можливість придбання, а те, куди спрямовується їх більшість [8].

Надзвичайно актуальним є завдання формування національного бренду для України, як переконливо доводять українські науковці О. Шаров та Т. Нагорняк. Зокрема О. Шаров акцентує увагу на тому, що якщо пріоритетом для держави є посилення процесу євроінтеграції, то Україні насамперед необхідно продемонструвати Європейському Союзу відмітні переваги, привносячи щось цінне. Насамперед це, звичайно, повинна бути сама Україна – політично стабільна, економічно розвинена, із самобутньою культурою [9].

Подібну думку висловлює і Т. Нагорняк, досліджуючи передумови формування Національної програми «Бренд України». Автор наголошує, що головною метою програми має бути створення пізнавального позитивного іміджу країни у світі, сприяння виникненню і поширенню української національної ідентичності, загального почуття національної гордості, що консолідує країну навколо бренду «Україна» [10].

З наведених міркувань стає очевидним, що нині ключовим фактором успіху та конкурентної переваги у глобалізованому світі стає національний (регіональний) бренд – найбільш очевидна і прийнятна характеристика в якій перетинаються різноманітні процеси мікро-, мезо- і макрорівня, що обумовлюють соціально-економічний, культурний і політичний вплив території (держави, регіони, міста), її інвестиційну привабливість, зовнішню торгівлю та розвиток експортно орієнтованої моделі туризму. Цілком очевидною та сприйнятною є теза, що бренд є інформаційним забезпеченням процесу зростання туристичної привабливості. Тобто, у реальній споживчій практиці

бренди є реперними точками, відштовхуючись від яких споживач розпізнає і диференціює ринок.

Тому особливо важливо формувати національний туристичний бренд, концепцію якого представляє домінуюча ідея, побудована на символізації споживчих цінностей та ресурсів території. Варто наголосити, що за визначенням UNWTO бренд країни – це сукупність емоційних і раціональних уявлень, що є результатом зіставлення всіх ознак країни, власного досвіду та інформації, що впливають на створення певного образу [11]. Свідченням такого підходу є методика визначення найбільш відомих туристичних брендів країн міжнародною організацією World Travel Market. За результатами аналітичного осмислення зазначеної методики встановлено, що формування національних туристичних брендів у різних країнах пов'язано не тільки з особливостями економічного, соціального, політичного і культурного розвитку, а також з символізацією цінностей, які формують мультикорисність території для туристів. Таким чином, багатогранність, сфокусована у туристичному бренді, свідчить про те, що базові основи його сприйняття закладаються на макrorівні для відображення мультикорисностей ресурсів територій туристських дестинацій для учасників туристичного ринку, а мотивація розроблення має стратегічне геоекономічне спрямування, оскільки орієнтується на успішну реалізацію національних інтересів розвитку туризму на глобалізованому туристичному ринку.

Отже, важелем просторової диференціації туристських дестинацій є туристичний бренд, актуальність формування якого зумовлюється:

по-перше, загостренням конкуренції на туристичному ринку, яка супроводжується переходом від цінової конкуренції до суперництва на засадах нецінової конкуренції (у таких умовах сильніші позиції у туристичного підприємства, що має конкурентний бренд або бренди, ніж у того, який має сильну позицію за напрямом або ринкові можливості);

по-друге, необхідністю постійної модифікації (диференціації) пропозиції туристичних продуктів;

по-третє, посиленням значимості турагентських мереж, які суттєво зацікавлені у реалізації туристичних продуктів, що входять у відомі та популярні серед споживачів бренди.

У цілому зазначимо, що розроблення, позиціонування, просування і сприйняття національних турпродуктів у контексті реалізації експортно орієнтованої моделі розвитку туризму на основі формування та репрезентації туристичного бренда є перспективним науковим напрямом, оскільки аналітичне опрацювання даної проблематики сприятиме посиленню туристичної привабливості у глобальних координатах розвитку туризму.

Таким чином, туристичний бренд є інтегративним та динамічним за сутністю і не тільки уособлює символічну цінність туристичних продуктів, але і спрямований на виконання таких основних функцій: споживчої, емоційної і символічної. Це зумовлює розуміння туристичного бренда як інструменту отримання вигід і розвитку довгострокових відносин із цільовими аудиторіями на основі їх емоційної прихильності та лояльності (табл. 1).

Сукупність переваг, які детермінує суб'єктам взаємодії туристичний бренд

Суб'єкти взаємодії	Переваги, які детермінує туристичний бренд
Споживачі	Впливає на формування лояльності Дозволяє отримувати цінні премії Формує пізнаваність туристичних продуктів Підвищує задоволеність від придбання туристичного продуктів Підвищує результативність маркетингових витрат Збільшує життєвий цикл турпродуктів та підприємства
Персонал	Підвищує рівень задоволеність персоналу Впливає на залучення кваліфікованих кадрів Підвищує рівень зацікавленості персоналу у результатах діяльності
Зацікавлені сторони: – партнери – інвестори – ін. контактні аудиторії	Виступає гарантією дотримання зобов'язань підприємства Формує інвестиційну привабливість Впливає на капіталізацію активів підприємства Збільшує кількість потенційних споживачів Формує позитивне відношення органів державної влади Створює привабливість підприємства як потенційного роботодавця

Обґрунтування значимості формування туристичного бренду дозволяє дійти висновку, що цей компонент впливу «м'якої сили» обумовлює його сприйняття як найважливішого інструменту захисту економічних інтересів щодо розвитку туризму. Зокрема на цьому вагомому аспекті наголошено у Стратегії розвитку туризму і курортів України [12]. У документі зазначено, що на міжнародному туристичному ринку національний туристичний продукт та природні лікувальні ресурси України оцінюються як менш привабливі та конкурентоспроможні, незважаючи на те, що Україна займає одне з провідних місць в Європі за рівнем забезпеченості цінними природними лікувальними та історико-культурними ресурсами, які викликають значний інтерес у вітчизняних та іноземних туристів.

Таким чином, сприймаючи загальносистемний характер формування туристичного бренду як важеля просторової диференціації туристських дестинацій, зазначимо, що даний процес повинен регулюватися державними органами та громадськими організаціями, на які покладено функцію розроблення туристичної політики держави та вироблення механізмів її реалізації. Ця позиція пов'язана з тим, що туристичний бренд впливає на певні цільові аудиторії, що відображено на рис. 1.

Національний туристичний бренд формується упродовж певного періоду і є квінтесенцією національної туристичної політики. Основою його формування є принципи, які обумовлюють змістовну ідею і слугують теоретичною основою визначення методів, що забезпечують дієвість засобів практичного застосування.

Розглядаючи вирішення наукової проблеми важелів просторової диференціації туристських дестинацій зазначимо про важливість зростання рейтингу туристичної привабливості, як багатогранного мультипоказника, який узагальнює 79 показників, що характеризують різновекторні аспекти розвитку сфери туризму і здебільшого обумовлений наявністю туристичних ресурсів, які є первинними критеріями атрактивності дестинацій та визначають мультикорисність території для різних учасників туристичного ринку. Туристична привабливість відкриває національним туристичним підприємствам значні перспективи для участі в процесах, що відбуваються на світовому туристичному ринку. Водночас сприятливе географічне становище,

привабливі туристичні ресурси, наявність визначних пам'яток, розвинена туристична інфраструктура та кваліфіковані трудові ресурси не гарантують успішного розвитку туризму. Виходячи з цього необхідним є формування системи просування національного туристичного бренда з огляду на результати моніторингу туристичної привабливості України (рис. 2).

Рис. 1. Напрями соціально-економічного впливу бренду дестинації

З огляду на те, що важелем просторової диференціації туристських дестинацій є туристичний бренд зазначимо, що вирішуючи завдання з його формування, необхідно визначити вигоди, які повинно узагальнюватися в економічному ефекті (економічному успіху). Для цього потрібно вирішити завдання, пов'язані не тільки з розробленням принципів, формуванням системи просування і констатуємо, що для економічної оцінки цінності бренду оперують абсолютними показниками – обсягами продажів або відносними, наприклад, часткою ринку, лояльністю споживачів, знанням марки тощо.

Резюмуючи вищенаведене, зазначимо, що з позиції створення умов для просторової диференціації туристських дестинацій бренд є вагомим важелем. Це пов'язано з тим, що за останні десятиліття характер споживання істотно змінився, зважаючи на появу і розвиток принципово нових особливостей споживання у сучасному суспільстві, характерною особливістю якого є орієнтація на символічне споживання товарів і послуг, що, формує модель споживання, засновану на зростаючій ролі символічної цінності у товарах і послугах. Тому один із головних висновків щодо просторової диференціації туристських дестинацій полягає у тому, що ефективний національний туристичний бренд – це той, який є основою успіху розвитку національного туризму у глобалізованій мегаекономічній системі. У конструктивному компоненті сильний туристичний бренд створить стійкі асоціації споживачів про високу споживчу цінність туристичних

БАР'ЄРИ УЧАСТІ В ТУРИЗМІ І РЕКРЕАЦІЇ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Д. Умястовска

Державна вища професійна школа, м. Гожув Великопольський

В аналізованій статті зроблена спроба віднаходження відповідей на питання: у чому причини низької зацікавленості у фізичній діяльності? З'ясування причин демонструє багатозначність цього терміну. На прикладі аналізу результатів дослідження можемо вказати найважливіші труднощі, що найчастіше повторюються: нестача відповідної мотивації, а також фінансові труднощі.

In the presented work attempted to find an answer to the question What are the barriers before taking recreation movement? To clarify the concept of barriers shows the ambiguity of the term. On the basis of the analysis of the results of the research indicate the most important difficulties in making recreation movement most often repeated absence of motivation.

Дивною сьогодні виглядає ситуація, коли фізична діяльність пропагується та рекламується, коли суспільство, проводячи масові пропагандні акції, саме далеке від активної участі у ній.

У літературі з даного предмету знаходимо різноманітні класифікації причин, які виступають бар'єром на шляху втілення рухової рекреаційної діяльності.

Подаємо класифікацію таких перепон за Куніцкім:

1. культурний бар'єр – визначається у вигляді історично сформованих навичок і поглядів, функціонує у формі переконань та стереотипів зі значенням рухової активності у людському житті; поєднується з багатовіковою погордою щодо тілесного вдосконалення, а також ототожнення фізичної активності з фізичною роботою;
2. бар'єри економічні – залежність від фінансової спроможності держави щодо можливості витрачання коштів на інфраструктури, які підпорядковані фізичній рекреації, адже від цього залежать умови масового її використання; не менш важливим є питання вільного часу, яким ми володіємо, і хочемо витратити на відпочинок - він відповідно зменшується; слід також згадати про низький рівень доходів і високу вартість спортивного спорядження;
3. бар'єри інтелектуальні – найміцніше пов'язані з неправильною інтерпретацією участі рухової діяльності у житті людини; досить популярним сьогодні є переконання, що найкращою формою регенерації організму виступає пасивний відпочинок; поширені також хибні враження щодо погіршення зовнішнього вигляду людини, що займається спортом, особливо відлякуючими є моменти, які спостерігаються на початках спортивних занять (напр. збільшення ваги тіла внаслідок збільшення м'язової маси);
4. реалізаційний бар'єр – відсутність об'єднаної спільної системи цінностей, яка презентується в засобах масової інформації; функціонування стереотипів, що фізичне виховання є предметом менш важливим щодо інших, а рухлива дитина взагалі розглядається як невихована;
5. бар'єри географічні – відсутність умов, що сприяють розвиткові різних форм фізичної активності, або таких, що їх утруднюють; необхідність створення належних умов в природному середовищі і збагачення рекреаційних умов шляхом відповідного господарювання;

6. психічні бар'єри – характеризуються відсутністю мотивації щодо прийняття рішень, відмова від різних форм активності з причини переживань на рахунок суспільної думки, насмішок, втратою престижу, а також страх перед заниженою самооцінкою;

У презентованому дослідженні зроблена спроба віднайти відповіді на питання: у чому полягають перепони в реалізації рухової рекреації?

Участь поляків у спорті і руховій рекреації в 2012 р. була предметом досліджень головного уряду статистичного департаменту соціальних досліджень і умов життя.

Кожен третій досліджуваний за найбільшу перепону такої участі декларував брак часу, при чому частіше чоловіки (36,8 %), ніж жінки (28,5 %). Іншим чинником був брак зацікавлень, перевага пасивного відпочинку над активним вважали (19,4 % чоловіків і 18,1 % жінок). Істотною причиною виступав також стан здоров'я та протипокази лікарів (15,4 % чоловіків і 17,4 % жінок). 17,9 % жінок як перешкоду фізичної активності вказувало вік (Uczestnictwo ... 2013).

Попередні дослідження щецінських студентів дозволили сформулювати перелік перешкод у польському суспільстві на шляху розвитку фізичної активності.

1. ускладнений доступ до баз і спортивного спорядження (невелика кількість спортивних об'єктів, нестача спортивного спорядження, неможливість орендування спортивного спорядження, дорогі білети і т.ін.);
2. стиль життя (нестача часу, швидкий темп життя, довготривалий робочий день, багато професійних обов'язків, гонитва за грошима, матеріальними благами, технічний розвиток, сидячий стиль життя, довготривалий огляд телебачення, комп'ютерна залежність, пасивні форми проведення вільного часу);
3. пов'язане з рисами характеру і особистісними характеристиками (лінь, брак мотивації, брак сильної волі, несистематичність, ментальність, вигода, брак підтримки найближчого оточення, сором'язливість, пов'язана з власним виглядом, брак зацікавлення рухом, небажання руху);
4. пов'язане з браком знань про рухову активність (брак інформації і охоти до занять спортом, про користь руху і невміння релаксувати, брак моделі спортивної людини і задоволеної життям, мала кількість занять фізичної культури у школах, нудні лекції, неготові вчителі) (Umiastowska 2007, с. 50).

Причинами низької рухової активності є лінь, професійні обов'язки (49,7 % студенток і 38,0 % студентів), ускладнений доступ до об'єктів і спортивного спорядження (9,7 % студенток і 14,1 % студентів), а також фінансова ситуація (10,65 % студенток і 6,90 % студентів) (Umiastowska, 2007).

Перешкоди, які унеможливають участь у руховій рекреації на думку неповносправних осіб – це високий кошт участі (52,0 %), а також страх перед контактом зі здоровими людьми (51,0 %), брак допомоги зі сторони найближчих (42,5 %), брак зацікавлень, самих дослідників такою формою проведення вільного часу (34,8 %) (Kubińska, Bergier, Bergier, 2011).

Варшавські ліцеїсти декларують як головні перешкоди у фізичній діяльності нестачу часу (61,1 % дівчат і 74,2 % хлопців), погане самопочуття (18,6 % дівчат і 6,1 % хлопців), відсутність доступу до об'єктів (14,8 % дівчат і 15,2 % хлопців) і фінансові труднощі (5,5 % дівчат і 4,5 % хлопців) (Sieniutowicz, 2013).

Результати досліджень перешкод участі в різних видах фізичної активності мешканців Познані від 50 років і старших свідчать про наступні причини: переважно брак охоти, потреб і зацікавлень респондентів у різних формах фізичної активності (41,8 %). 26,6 % вбачають причину у нестачі фінансових можливостей.

Причиною активної участі у фізичній діяльності є незадовільний стан здоров'я (15,0 %) і відсутність доступу до спортивних об'єктів (13,2 %). Для практично щодесятого респондента на обмеження фізичної активності впливає вік (11,2 %) (Diagnoza..., 2012)

Як можемо побачити з представлених результатів досліджень проведених у різних вікових групах перешкодою, на яку найчастіше вказують: брак зацікавлення, що виникає з причини несформованої перманентної потреби у русі на різних етапах онтогенезу. Також причиною такої поведінки можемо вважати страх перед оцінюванням себе зі сторони інших, а також звичаїв, нав'язаних певним стилем життя.

Перед вчителями фізичної культури, тренерами та інструкторами, а також перед батьками слід ставити завдання правильного виховання та формування правил поведінки, а також розуміння важливості участі у фізичних заняттях, з метою кваліфікаційного виховання.

Література (в авторській редакції)

1. Diagnoza potrzeb i oczekiwań mieszkańców Poznania powyżej 50. roku życia, Ośrodek Badań Społecznych „INDEKS», Poznań 2012, www.centrumis.pl.
2. Kubińska Z., Bergier B., Bergier J., Uczestnictwo w turystyce i rekreacji ruchowej osób niepełnosprawnych zamieszkałych w miastach i wsiach województwa lubelskiego, Medycyna Ogólna i Nauki o Zdrowiu, 2011, Tom 17, Nr 4, 189-193.
3. Sieniutowicz N., Bariery aktywności ruchowej młodych ludzi, www.fit.pl, 20.04.2013.
4. Toczek–Werner S. (red.), Podstawy rekreacji i turystyki, Akademia Wychowania Fizycznego we Wrocławiu, Wrocław 2007
5. Uczestnictwo Polaków w sporcie i rekreacji ruchowej w 2012 r. Główny Urząd Statystyczny Departament Badań Społecznych i Warunków Życia, www.stat.gov.pl 25.04.2013.
6. Umiastowska D., Zmiana modelu akademickiego wychowania fizycznego w świetle badań uczestnictwa szczecińskich studentów w kulturze fizycznej. Rozprawy i Studia T. (DCCXLVIII) 674, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, 2007.

ПОЄДНУЄ НАС НЕ ТІЛЬКИ ДРУЖБА

(Наукова, навчально-виховна і культурна співпраця між Державною вищою професійною школою (м. Гожув Великопольський) і Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника у 2005–2013 рр.)

Г. Ухто

Державна вища професійна школа, м. Гожув Великопольський

У статті проаналізовано співпрацю між двома учбовими закладами Польщі та України, висвітлено основні напрямки наукової, дидактичної та культурної діяльності. Аргументовано, що Державну вищу професійну школу в Гожуві Великопольському та Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника поєднують не лише дружні стосунки, а й надійна наукова співпраця, освітні та культурні заходи.

As part of previous mutual cooperation academic placement schemes, guestlectures, and scientific conferences wereorganised as well as scientific papers published. The workers and students of both universities engaged in numerousshort-term scientific exchanges of exploratory, didactic and professional character. Since 2005 both universities have been organising a Polish languages pelling competition for Ukrainian students, which takes place in Ivano-Frankivsk. The State School of Higher Professional Education in Gorzów Wielkopolski and Vasyl Stefanyk Precarpathian National University in Ivano-Frankivsk are bound not only by friendship but also by solid scientific, didactic and cultural cooperation.

Поєднує нас не тільки дружба. Наукова, навчально-виховна і культурна співпраця між Державною вищою професійною школою (м. Гожув Великопольський) і Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника у 2005–2013 рр.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника (названий на честь українського письменника і суспільного діяча, пов'язаний із письменниками Молодої Польщі, автор віршів та прозових творів, присвячених життю простого люду Галичини) у місті Івано-Франківську (до 1962 р. Станіславів, Станіслав, обласний центр Західної України у передгір'ї Карпат, 204 тис. мешканців. Місто засноване у 1662 р. Андрієм Потоцьким на території села Заболотів, назване на честь сина Станіслава. Від 1919 р. столиця Станіславського воєводства у 1939 р. місто долучене до Української радянської соціалістичної республіки і від 1945 р. знову у її складі. В 1962 р. до 300-ліття назва міста змінена на сучасну – Івано-Франківськ, на честь українського поета Івана Франка) є одним із найстарших вищих навчальних закладів.

Процес заснування вищого навчального закладу розпочався у жовтні 1939 р., а з вересня 1940 р. було засновано Станіславський вчительський інститут з трьома напрямками підготовки: історичний, фізико-математичний, філологічний. На початках заклад не мав своєї будівлі і містився у будинку торговельної школи. До початку воєнних дій у навчальному закладі на денних, вечірніх та заочних студіях навчалось 900 осіб. Навчальний процес був перерваний тривалими воєнними діями. У липні 1945 р. перші дипломи отримали 15 випускників. У 1950 р. Станіславський вчительський інститут перейменовано на Педагогічний інститут. Важливою датою в історії інституту вважається 5 січня 1971 р., коли йому було присвоєно ім'я видатного українського поета та громадського діяча Василя Стефаника, яке до сьогодні із великою гордістю носить Прикарпатський національний університет. У середині вісімдесятих років ХХ століття розпочався новий етап у розвитку інституту. Змінилось місце розташування. Отримавши нову будівлю, бібліотеку на 500 тис. одиниць літератури, у 1988 р. Інститут подвоїв свою поверхню і почав удосконалювати методи навчання.

Після проголошення Україною у 1991 р. незалежності з'явилися нові умови для розвитку освіти, що у свою чергу поставило перед науковцями актуальні питання для вирішення. Створення нових, на рівні світових стандартів освіти – завдання, які ставив перед собою навчальний заклад. З ініціативи та на прохання керівництва навчального закладу, 26 серпня 1992 р. першим президентом України його було перейменовано у Прикарпатський університет імені Василя Стефаника. У той період університет завдяки своєму науковому потенціалу став одним з провідних навчальних закладів України. На 36 кафедрах працювало 240 штатних працівників, з них 20 професорів, 181 докторів, доцентів. Навчалось 6350 студентів, з них 3950 на денній формі навчання. Після п'яти років діяльності у 1997 р. на 32 спеціальностях навчалось вже 7 тисяч студентів. Повстали нові факультети та спеціальності, оскільки постійно відчувалась нестача спеціалістів у сферах правознавства, фінансів, біології, фізичного виховання, педагогіки.

У 2004 р. університету було присвоєно статус національного і він набув статусу сучасного академічного центру в Україні. В університеті функціонує 8 інститутів, 6 факультетів. Діють різноманітні наукові центри: центр післядипломної освіти, центр полоністики, центр інформаційних технологій, центр дистанційного навчання, налічує також 8 адміністративних одиниць.

Науково-викладацький штат формують дипломовані викладачі, працівники бібліотеки, адміністративні працівники. На сьогоднішній день на 68 кафедрах працюють 782 штатних працівники, з них 65 професорів, 470 кандидатів наук, доцентів. Університет пропонує широкий вибір спеціальностей, на 52 спеціальностях навчається близько 18.500 студентів. Упродовж свого наукового існування навчальний заклад успішно закінчили понад 50 тисяч спеціалістів.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника співпрацює з багатьма науковими інституціями у краї та за кордоном.

Угоди про співпрацю між Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника (м. Івано-Франківськ) та вищою державною професійною школою у м. Гожув Великопольський підписано 16 травня 2005 р. У 2010 р. з огляду на плідну діяльність сторони дійшли згоди щодо продовження терміну тривання співпраці на наступних 5 років.

Серед різноманітних способів реалізації завдань/проектів обидвома навчальними закладами у 2005–2013 рр., слід виділити наступні форми роботи зі сфери науки, навчання та культури:

1. Реалізація наукової діяльності:
  - а) організація наукових конференцій і активна у них участь;
  - б) наукові публікації;
  - в) наукове стажування;
2. Реалізація навчально-виховної роботи:
  - а) приготування та проведення лекцій для студентів;
  - б) обмін студентами в рамках короткотермінових практик, а також участь студентів у культурно-навчальних програмах;
  - в) орфографічний конкурс з польської мови для студентської молоді України в Івано-Франківську під патронатом РП у Києві.
3. Культурна співпраця, реалізована у рамках наступних проектів:
  - а) Організація у Гожові Великопольському Днів Української Культури (25-29 V 2008);
  - б) Культурно-краснознавчий проект працівників державної вищої школи в Івано-Франківську (5-11 IX 2008; 30 IV 2013);

в) Фестивалі європейської культури у Гожові Великопольському (21-24 V 2012 і 14-17 V 2013).

Наукові конференції: у 2005–2013 рр. навчальними закладами було організовано нижче перелічені наукові конференції:

- інтердисциплінарна наукова конференція «Україна в культурі пограниччя», яку було організовано в рамках Днів Української Культури і Науки в Гожові Великопольському (25-29 V 2008);
- V міжнародна наукова конференція «Мова релігійного досвіду», яка відбулася у м. Яремче (Україна, 3-10 IX 2011);
- Міжнародна наукова конференція «Туризм і розвиток регіону», проведена у м. Яремче (Україна, 19-21 X 2011);
- II Міжнародна наукова конференція «Умови розвитку туризму і рекреацій у регіоні» організована у Гожові Великопольському (12-13 XI 2012);
- III Міжнародна наукова конференція «Туризм і розвиток регіону» (Україна, 19-20 IX 2013).

В інтердисциплінарній науковій конференції «Україна в культурі пограниччя», яку було організовано в рамках Днів Української Культури і Науки в Гожові Великопольському (25–29.V.2008) виступили наступні науковці:

- доцент, Світлана Литвин-Кіндратюк, «Образи світу, особистості та ідентичності простору. Психолого-історична реконструкція»;
- проф. Микола Соля, Олександр Лещак «Система приготування студентів до педагогічної практики»;
- проф. Анатолій Грицан «Полікультурність сучасної України»;
- доц. Ольга Лазарович «Навчання польської мови на Україні»;
- доц. Іван Остащук «Християнське бачення духовної єдності Європи»;

У V міжнародній науковій конференції «Мова релігійного досвіду», яка відбулася у м. Яремче (Україна, 3-10 IX 2011) виступали:

- доц. Ольга Лазарович «Мовний образ неба/пекла у польській/українській мовах»;
- проф. Микола Лесюк, Марія Козак «Образ Богородиці у польській літературі»;
- mgr. Мирослава Турчин «Розуміння природного простору у екологічно-геологічних рефлексіях»;
- проф. Володимир Великочий «Монументальні та архітектурні пам'ятки Покуття як образ українсько-польського порубіжжя».

У Міжнародній науковій конференції «Туризм і розвиток регіону», проведена у м. Яремче (Україна, 19-21 X 2011) участь взяли викладачі з професійної школи Гожова Великопольського:

- проф. Ванда Станєвска-Зонтек «Агротуристична діяльність – користь і труднощі її проведення в оцінці господарів і квартиродавців»;
- доктор Аркадіуш Волошин «Візерунок і просторові переваги осіб, які займаються вітрильним спортом».

У II Міжнародній науковій конференції «Умови розвитку туризму і рекреацій у регіоні» організованої у Гожові Великопольському (12-13 XI 2012) виступили гості з Івано-Франківська:

- проф. Володимир Великочий «Сакральні пам'ятки Бойківщини як предмет зацікавлення туристами»;
- доцент Олександра Лисенко «Навчання майбутніх спеціалістів туристичної галузі до міжкультурної комунікації»;
- доцент Надія Савчук «Значення німецької мови у підготовці сучасних фахівців туризму»;

- проф. Василь Угринюк «Використання історичних і культурних джерел польсько-українського порубіжжя у туристичних цілях»;
- доцент Ірина Дундяк «Сучасні релігійні подорожі Прикарпаття як чинник поживлення релігійної і туристичної культури»;
- магістр Роман Познанський «Розвиток зеленого туризму у Прикарпатському регіоні: використання біглості в межах іноземної мови як виміру успіху».

До III Міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону» (Україна, 19-20 IX 2013) приготували виступи:

- магістр Йоанна Купчик «Форми і преференції рекреаційної активності неповносправних осіб на реабілітаційно-відпочинкових теренах Госьчмію»;
- професор Александер Панасюк «Зінтегрований туристичний продукт регіону»;
- професор Ельжбета Скорупска-Рачинська «Ніхто не є пророком між своїми»;
- магістр Галіна Ухто «Об'єднує нас не тільки дружба...»;
- професор Данута Умястовска «Бар'єри участі в туризмі і рекреації: теорія і практика»;
- доктор Аркадіуш Волошин «Територіальні аспекти туристичної діяльності представлені на прикладі розвитку вітрильного спорту».

У 2006-2013 роках професорсько-викладацький склад з Івано-Франківська виступили більше 30 разів упродовж наукових конференцій, організованих у державній вищій професійній школі Гожува Великопольського.

Хочеться тут згадати одну з перших наукових конференцій «Культурна спадщина гошовського регіону (2-4 IV 2006р.) у якій активно брали участь:

- доцент Володимир Великочий «Історико-культурна спадщина прикарпатського регіону у контексті українсько-польських стосунків: туристичний аспект»;
- магістр Артур Томчак, проф. Микола Лесюк «Полоністика в Прикарпатському університеті в Івано-Франківську. Історія і перспективи»;

Остання конференція, у якій брали участь викладачі з України:

- професор Володимир Великочий «Покуття в геополітичній доктрині та політиці закордонній Речі Посполитої і Молдавського Князівства в 15-16 мтоліттях»;
- доцент Олександра Лисенко «Національні цінності української молоді у сучасному полікультурному просторі».

Наукові публікації

У наукових збірниках Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в Івано-Франківську опубліковано статті 14 авторів, вчених Державної вищої професійної школи.

1. Матеріали конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття, історія, сучасний стан, перспективи», Івано-Франківськ, 2009, включені наступні публікації:

- Д-р Габрієла Бальцежак, «Підмети у вибраних творах Словацького»;
- Д-р Аркадіуш Волошин, «Умови використання гірських територій у навчанні студентів туристично-рекреаційного напрямку на прикладі досвіду Державної вищої професійної школи в Гожуві Великопольському»;
- Д-р Аркадіуш Каліна «Центрально-східні пошуки Юрія Андруховича та Анджея Стасюка»;
- Професор Ельжбета Скорупска-Рачинська, «Інтернаціоналізація туристичної термінології (спроба дослідження)»;
- Д-р Катажина Таборска, «Парадигми української культури в канонах польських читань на рубежі ХХ-ХХІ століть»;
- Мгр. Галіна Ухто, «Кресовіана в Гожуві Великопольському як частина місцевого колориту регіону».

2. Матеріали конференції «Рекреаційний потенціал Прикарпаття, історія, сучасний стан, перспективи», Івано-Франківськ, 2011, статті, опубліковані:

- Анна Безульска, «Вплив окремих оздоровчих правил поведінки на самооцінку і фізичну витривалість студентів туризму»;
- Джоана Купчик, Магдалена Павленя, доктор Адам Войтовіч, «Рекреаційна і туристична діяльність в Центрі реабілітації та відпочинку ім. професора Віктора Дегі в Госьчмію»;
- Джоана Купчик, Магдалена Павленя, доктор Адам Войтовіч, «Професійна практика студентів туризму Державної вищої професійної школи в Гожуві Великопольському в 2001-2010 рр.»;
- Д-р Ярослав Надобнік, доктор Єжи Тшечяк, «Фізична активність шкільної молоді з областей широких туристсько-рекреаційних ресурсів на прикладі думки учнів гімназії в Добегнево»;
- Д-р Сабіна Рен, mgr. Ганна Косінська-Малиновська, «Перцепція фондів ЄС та їх вплив на регіональну політику в галузі туризму на прикладі Любуського воєводства в рамках Комплексної регіональної оперативної програми»;
- Професор Ванда Станєвска-Зонтек, «Агротуристична діяльність - переваги і труднощі її організації в оцінці власників»;
- Професор Данута Умястовска, «Мотивація участі у рекреаційному відпочинку та туризмі для людей різного віку»;
- Д-р Аркадіуш Волошин, «Зображення і просторові переваги людей, які займаються руховою рекреацією, на прикладі, екологічних вітрильних досліджень».

***

У 2005-2013 роках у публікаціях Державної вищої професійної школи розміщено в цілому більше 20 статей українських авторів. Деякі статті ще не опубліковані.

Нижче наведено список опублікованих статей професорсько-викладацького складу Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника в публікаціях Державної вищої професійної школи.

1. Мова релігійного досвіду.

а) Том I, 2008:

- Професор Зеновія Карпенко, Особистість як предмет молитви;
- Д-р Іван Остащук, Символіки води в релігійних церемоніях;
- Д-р Ольга Лазарович, Кондратюк Б., Семантичний та освітній потенціал гасел «Дзвони» польською та українською мовами;

В), том II, 2009 рік:

- Професор Зеновія Карпенко, Символіка сновидінь: теологія духовної трансгресії;
- Д-р Світлана Литвин-Кіндратюк, Екологічні фактори трансформації релігійного досвіду;
- Д-р Іван Остащук, Християнин, священний символізм простору;
- Д-р Ольга Романкова, Релігійна символіка та сакральне мистецтво як психічна детермінанта віруючих;

в) Том IV, 2012:

- Професор Володимир Великочий, Діана Великочий, Українсько-польський релігійний діалог в 1914-1918 роках: українська історіографія.

2. Культурної спадщини прикордонного регіону.

а) Том I, 2008:

- Доц. Д-р Володимир Великочий, Українська історіографія церкви і релігійне життя в Галичині під час Другої світової війни;

В), том II, 2009 рік:

- Професор Микола Лесюк, *Форми минулого часу в історії польської та української мови*;
- Доц. Д-р Володимир Великочий, *Українська історіографія Полонії Східної Галичини протягом 1914-1919*;
- в) Том III, 2010:
- Д-р Оксана Лутак, *Соціально-психологічні особливості адаптації українських школярів до польського культурно-освітнього простору*;
- Д-р Іван Остащук, *Модель автокомунікації в метатексті християнської культури (комунікат)*;
- мгр. Мирослава Остащук, *Криза міської екосистеми в результаті занепаду культури (комунікат)*;
- Д-р Ольга Романкова, *Вплив європейської моделі на реформування освіти вищої школи України*;
- Д-р Зоя Юрченко, *Соціально психологічні чинники домашнього насильства*.
- 3. До і після акції Вісла, Гожув Великопольський, 2012
- Доц. Доктор Віолетта Дутчак, *Музична культура в сучасному Івано-Франківську*, під редакцією А. Хабасінська, П. Лещинський, Б. Орловська, М. Пецух;
- Юрій Скобель, *Оригінальний танець на весільних церемоніях лемків*, під редакцією А. Хабасінська, П. Лещинський, Б. Орловська, М. Пецух.
- Наукові праці Державної вищої професійної школи
- Д-р Володимир Великочий, *Історико-культурна спадщина в Івано-Франківській області у контексті українського-польських відносин*, PWSZ наукові праці під редакцією Е. Скорупска-Рачинська, Гожув Великопольський, 2006.

***

Наукові стажування у Державній вищій професійній школі та Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника

5-25 II 2007 р. Д-р Ольга Лазарович відвідала гуманітарний Інститут PWSZ з метою стажування, задля зібрання матеріалів з польського мовознавства. Науковим консультантом виступила професор Ельжбета Скорупска-Рачинська.

17-25 V 2013 р. Проф. Данута Умястовска брала участь у науковому стажуванні та обміні студентами на базі Інституту туризму Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника в Івано-Франківську,

***

Підготовка та лекції для студентів

- Перебуваючи на стажуванні, (5-25 II 2007) в гуманітарному Інституті PWSZ д-р Ольга Лазарович прочитала лекцію для студентів «Українсько-польські міжмовні омоніми»;

- 7-9 XII 2010, студенти Державної вищої професійної школи взяли участь у серії лекцій професора Володимира Великочого під назвою «Туризм та розвиток в регіоні».

- Лекції для польських студентів Прикарпатського національного університету ім. В. Стефаника в Івано-Франківську прочитала проф. Ельжбета Скорупска-Рачинська 2 IV 2012 .

***

Обмін студентами в рамках короткотермінової практики

- У 2005-2013 роках в PWSZ приїхали з України 76 студентів, у тому числі 37 осіб у нашій школі відбувало навчання (короткострокові стажування для студентів напрямків «Туризм» та для полоністів), 14 осіб (сім спортсменів і сім художників) взяли участь у Днях української культури (2008), 25 художників-студентів взяли участь у фестивалі європейської культури (2012, 2013). Разом зі студентами до Вищої педагогічної школи

приїздило 5 викладачів-опікунів: Віолетта Дутчак (художній інститут), Олександра Лисенко (Інститут туризму), Любомир Маланюк (Інститут філології), Ольга Роїк (Інститут філології), Юрій Скобель (художній інститут).

- В Україні перебувала 29-особова група студентів PWSZ, в тому числі 21 особа відбувала короткотермінову практику (інститут туризму, інститут філології), і 8 волейболістів-студентів, які разом з тренером Олафом Заміровським жили в Україні 5-11 вересня 2008 року в рамках реалізації культурно-краєзнавчого проекту.

***

Конкурс польського правопису в Україні

У 2006-2013 роках в конкурсі орфографії польської мови для академічної молоді України, який проходить в Івано-Франківську під егідою Посольства Республіки Польщі в Києві взяли участь 129 студентів з багатьох міст України, в тому числі: Хмельницький, Черкаси, Дрогобич, Умань, Івано-Франківськ, Кам'янець, Київ, Львів, Луцьк, Маріуполь, Миколаїв, Одеса, Тернопіль, Чернігів, Житомир.

***

Важливим елементом співпраці виступає діяльність на підтримку культурного обміну. У 2008 році в Гожуві Великопольському організовано Дні української культури і науки, під егідою мера міста Гожув Великопольський.

Двічі Державна вища професійна школа організовувала культурні проекти – тури (5-11 вересня 2008 року і 27 квітня – 4 травня 2013), в яких науково-педагогічні співробітники PWSZ побували у Львові, Івано-Франківську і інших містах України та взяли участь у культурних заходах, організованих у нашому дружньому університеті в Івано-Франківську

У фестивалях європейської культури, які відбувались у Державній вищій професійній школі в Гожуві Великопольському (21-24 V – 17 V 2012 і 14 в 2013 р.), були присутні студенти Інституту мистецтв Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

***

Підсумовування.

Аналізуючи співпрацю, ми побачили, що в рамках Угоди між нашими учбовими закладами проводилися наукові стажування, гостьові лекції, конференції, наукові публікації. Співробітники та студенти обох університетів взяли участь у численних короткострокових обмінах пізнавальних, освітніх та професійних. Періодично з 2005 року, наші університети організовують разом Конкурс польської орфографії для академічної молоді України, який проходить в Івано-Франківську.

Державну вищу професійну школу в Гожуві Великопольському та Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника поєднують не лише дружні стосунки, а й надійна наукова співпраця, освітні та культурні заходи.

Література, джерела, пояснення (в авторській редакції)

1. Nazwa ukr. Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, *ang.* Vasyl Stefanyk Precarpathian National University.
2. Wasyl Stefanyk (1871-1936), ukraiński pisarz i działacz społeczny. Związany z pisarzami Młodej Polski. Autor poezji i nowel o życiu chłopów w Galicji.
3. Na podstawie: *Wielkiej encyklopedii PWN*
4. Iwano-Frankowsk (do 1962 r. pol. Stanisławów, ukr. Stanisław), miasto obwodowe w zachodniej Ukrainie, na przedgórzu Karpat, 204 tys. mieszkańców. Miasto zostało założone w 1662 r. na miejscu wsi Zabłotowo przez Andrzeja Potockiego (od 1684 r. hetmana polnego koronnego), który nadał mu nazwę Stanisławów na cześć swego ojca Stanisława Potockiego, zw. Rewerą (od 1655 r. wojewody kijowskiego). Od 1919 r. stolica województwa

stanisławowskiego. W 1939 r. Stanisławów został włączony do Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i od 1945 ponownie w jej granicach. W 1962 r., podczas obchodów 300-lecia miasta, jego nazwa została zmieniona na Iwano-Frankowsk, na cześć ukraińskiego pisarza Iwana Franko. W Iwano-Frankowsku znajdują się trzy szkoły wyższe, muzea, port lotniczy. Zabytki: ratusz z kramami (II poł. XVII w.), kolegium jezuitów, w którym kształcił się Franciszek Karpiński, kościół ormiański z otoczonym kultem obrazem Matki Bożej (XVIII w.), kościół i klasztor Trynitarzy (XVIII w.), synagoga, zamek Potockich (II poł. XVII, XVIII w.), pomnik Adama Mickiewicza (XX w.), planty (XIX w.) na terenie dawnych fortyfikacji.

5. Gospodarka: Rozwinięty przemysł lekki: włókienniczy, maszynowy, metalowy, obróbki drewna, chemiczny, meblarski, cementowy, środków transportu, obuwniczy, spożywczy.
6. Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim i Narodowy Uniwersytet Przykarpacki im. W. Stefanyka w Iwano-Frankowsku wyrazili wolę współpracy naukowej i dydaktycznej. Ustalono następujące formy współpracy: Wzajemna wymiana wyróżniających się pracowników naukowo- dydaktycznych w celu przygotowania i prowadzenia wykładów, seminariów i zajęć praktycznych oraz udzielania konsultacji. Wzajemna wymiana pracowników naukowo-pedagogicznych, aspirantów i doktorantów w celu odbycia stażu. Prowadzenie wspólnej pracy naukowej w celu realizacji projektów naukowych. Opracowanie i wymiana materiałów naukowych i dydaktycznych, które wykorzystuje się na uczelniach w celu podnoszenia jakości kształcenia. Wymiana niewielkich grup studenckich w celu odbycia krótkoterminowych praktyk na wydziałach uczelni. Organizacja konferencji naukowych, sympozjów, seminariów naukowo-metodycznych. Wydawanie skryptów dla studentów w języku polskim, angielskim i ukraińskim.

Стаття присвячена дослідженню проблематики термінології сакральний, релігійно-пізнавальний туризм, паломництво та прочанство. Висвітлені основні типи сакральних об'єктів, що використовуються в туристичній діяльності як суспільно-історичного, так і природного походження.

The article is devoted to the problems of existing terminology on religious tourism. The main religions objects which are used in tourism activity are under consideration. Two types of them: public and historical as well as natural have been analyzed.

Проблеми розвитку сакрального, паломницького, релігійного туризму знайшли своє висвітлення у працях українських дослідників: О. Бейдик (Київ), Т. Божук (Львів), С. Кузика (Львів), А. Кузишина (Тернопіль), О. Любіцевої (Київ), З. Сапелкіної (Київ). Важливим внеском стала праця російського дослідника Т. Христова. «Религиозный туризм». Проте питання теорії і практики розвитку сакрального туризму висвітлені у науковій та навчальній літературі частково.

Сакральне (від англ. *sacral* та лат. *sacrum* – священне, присвячене богам) – у широкому сенсі все, що має відношення до релігійного, ірраціонального, містичного, що вирізняється від звичного, речей, понять, явищ. Сакральні об'єкти мають не лише матеріальні виміри, але і духовні, пов'язані із вищим світом. Сакральне включає не лише сферу релігійного, але і широкий спектр уявлень, що відносяться до магії, ізотерики, містики та холистичного вчення. Цей термін набув поширення в гуманітарних науках, завдяки працям М. Еліаде та використовується при описі усіх релігій, включаючи язичництво, первісні вірування та міфологію. Сакральне – все те, що створює, відновлює та підкреслює зв'язок людини із потойбічним.

Під сакральним туризмом необхідно розуміти туризм із відвіданням сакральних об'єктів (релігійних культових та археологічних (кургани, мегаліти, нескельні малюнки, храми). Сакральні об'єкти незалежно від своєї природи, мають ряд функцій, визначальна з яких – духовна – дає відновити або зміцнити зв'язок людини з Вищими силами. Об'єднавча функція сакральних місць пов'язана, насамперед, з їхньою роллю «центру сили» або символом території, на якій вони розташовані. Важливими функціями сакрального об'єкту є тотемна (або захисна) та цілюща, що привертає до сакральних місць прочан, які жадають зцілення душі та тіла.

Як відмічають дослідники Любіцева О.О., Романчук С.П. «Сакральність певних місць визначається їх значенням у становленні релігії. Сакралізація священних місць є невід'ємною частиною кожної релігії» [2, с. 191]. Здавна вважалось, що їх відвідання наближає людину до Бога, тому ці місця обрані для спілкування між Богом та людиною і на знак цього певним чином позначені (чудесами та іншими проявами). Людина позначає такі місця різними символами віри (камені, хрести, храми). Сакральні об'єкти є об'єктами поклоніння, місцями здійснення обрядів і водночас, елементами культурної спадщини етносів або окремих соціальних груп. Відвідання сакральних місць є складовою будь якої релігії.

Існує кілька типів сакральних об'єктів: природні сакральні місця, культово-релігійні, мегалітичні споруди, поминальна-ритуальні та окремі культові об'єкти. Відомий дослідник Т.Христов до релігійних об'єктів відносить: культові споруди: монастири,

святилища, храми і храмові комплекси, капели, каплиці, ступи; природні об'єкти: святі джерела, колодязі, гори, водойми (ріки, ставки), бори; невеликі об'єкти культури: придорожні хрести, вівтарі божеств на узбіччі доріг та стежок [3, с. 9].

У залежності від походження ресурси сакрального туризму поділяють на *суспільно-історичні* (пам'ятки сакральної (культувної) архітектури та *природні* (гідрологічні, ландшафтно-геоморфологічні, ботанічні).

Науковці О. Бейдик, В. Кравців, Л. Гринів, С. Кузик до сакральних об'єктів *суспільно-історичного походження* відносять храмові споруди (храми та храмові комплекси, каплиці, монастирі тощо). До сакральних об'єктів *природного походження* можна віднести: *гідрологічні сакральні об'єкти* – це священні джерела, колодязі, ріки, озера, водоспади тощо; омивання, занурення у воду символізує повну регенерацію, нове народження; *ландшафтно-геоморфологічні сакральні об'єкти* – це священні гори, миси, окремі гірські вершини, камені та скелі, печери; у кожній міфології є свята гора; символічна й релігійна значущість гір безмежна, їх часто вважають місцем, де зустрічаються Небо й Земля, місце де можна перейти з однієї сфери Космосу до іншої; *ботанічні сакральні об'єкти* – це священні гаї, ліси, окремі рослини (найчастіше дерева) тощо; сакральна символіка рослинності пов'язана з поняттям смерті та відродження; існує ритуал зав'язування стрічок на гілках священного дерева.

Необхідно зазначити, що в залежності від мети відвідання сакральних місць розрізняють релігійно-пізнавальний туризм і паломництво. Ці поняття не є тотожними. *Паломництво* є релігійною обітницею особистості, внаслідок чого людина здійснює подорож заради поклоніння святинам. В українській мові термін «паломник» слід вживати для означення особи, яка здійснює подорож із метою релігійного поклоніння за кордон, а коли здійснюється подорож із тією метою, але у межах власної країни, слід використовувати термін «прочанин» [5, с. 19].

Релігійно-пізнавальний туризм за сутністю є різновидом культурно-пізнавального (екскурсійного) туризму, де центральне місце в програмі займає знайомство з святинами в т.ч. людей невіруючих або тих, хто сповідує іншу релігію. На думку А. Кузишина, у традиційному релігійному туризмі потрібно виділяти два напрями: паломницький туризм та релігійний туризм екскурсійного спрямування. Як зазначає дослідник мотивацією здійснення паломницьких подорожей може бути: бажання зцілення від фізичних та душевних хвороб, бажання помолитися за рідних та близьких, отримати благословення на початок якоїсь відповідальної справи, бажання висловити вдячність за блага, набути змісту буття [1, с. 52]. Екскурсійно-пізнавальний напрямок у рамках релігійного туризму передбачає відвідування релігійних центрів, де туристи-екскурсанти мають можливість побачити релігійні об'єкти, діючі культові споруди і пам'ятки. Екскурсійно-пізнавальні тури відрізняються від паломницьких більш коротким терміном, вони не приурочені до релігійних свят.

Останнім часом у межах паломницького туризму почали виокремлювати і так званий «духовно-паломницький» туризм. Він має менше соціальну базу і географічне охоплення. Під таким туризмом розуміють поїздки туристів до центрів духовної практики у країнах Сходу, передусім до Індії, Тибету, Китаю, Непалу, Японії. Духовно-паломницький туризм тісно пов'язаний з езотеричноспрямованим оздоровчим туризмом. Наприклад, багато духовних центрів в Індії є, водночас, центрами аюрведичного лікування. В Індії аюрведа – це комплексна практика лікування, оздоровлення, омолодження організму і запобігання захворювань, що виникають внаслідок порушення між енергією людини в Всесвітом. Різноманітні практики, що надаються у багатьох ашрамах, виходять за межі релігій і не мають безпосереднього релігійного підґрунтя.

Як відмічають дослідники Вишневська О.О., Парфіненко А.Ю., Сідоров В.І. подорожі духовно-паломницького спрямування є однією з найхарактерніших тенденцій, що супроводжують розвиток релігійної сфери на сучасному етапі розвитку: захоплення людей Заходу віруваннями Сходу, екзотичними культурами, стародавніми язичницькими ритуалами, магією [4, с. 144].

Вважаємо, якщо розглядати види туризму за метою, то термін сакральний туризм є найзагальнішим. Він включає відвідання місць, не лише пов'язаних із сферою релігії, але і широкий спектр уявлень, що відносяться до магії, ізотерики, містики. Не можна ототожнювати сакральний туризм та релігійний туризм (що має як підвиди паломництво та релігійно-пізнавальний туризм). Під сакральним туризмом необхідно розуміти туризм із відвіданням релігійних, культових та археологічних об'єктів (кургани, мегаліти, нескельні малюнки, храми) із метою духовного очищення, оздоровлення та пізнання. Проте в існуючій системі класифікації туризму, яка все що продовжує розвиватися та формуватися, набуло висвітлення лише поняття релігійного туризму. Термін сакральний туризм лише починає формуватися. Сакральний туризм можна віднести до тих видів туризму, що мають великі перспективи на туристичному ринку. Оскільки сакральний туризм базується на відвіданні об'єктів усіх релігій, включаючи язичництво, первісні вірування та міфологію практично будь який регіон України має ресурси для розвитку сакрального туризму.

Література

1. Кузишин А. Гепросторові особливості видового складу релігійного туризму в Тернопільській області / А. Кузишин // Вісник наукових досліджень. Серія: Туризм. – Тернопіль : РВВ Галицького ін-ту імені В'ячеслава Чорновола, 2006. – Вип. 2. – С. 52–56.
2. Любіцева О.О. Християнське паломництво до Святої землі (ретроспективний аналіз організаційних засад) / О.О. Любіцева, С.П. Романчук // Туристично-краєзнавчі дослідження. – К., 2000. – Вип. 3. – С. 191–203.
3. Христов Т.Т. Религиозный туризм / Т.Т. Христов. – М. : АCADEMIA, 2008. – 288 с.
4. Вишневська О.О. Туристичне краєзнавство: підручник / О.О. Вишневська, А.Ю. Парфіненко, В.І. Сідоров. – Х. : ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2011. – 594 с.
5. Сапелкина З.П. Религийный туризм : Навч. посіб. / З.П. Сапелкина. – К. : Альтерпрес, 2009. – 244 с.

**РОЛЬ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ
У ВІДНОВЛЕННІ ДУХОВНОСТІ ТУРИСТІВ**

С.М. Філюк

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

Проаналізовано наявні на території Івано-Франківської області складові туристських ресурсів, зокрема характеристика історико-культурних туристичних ресурсів з метою використання їх в туризмі.

The constituents of tourist resources are analyzed on territory of the Ivano-Frankivsk region, in particular the characteristics of historic-cultural tourist resources with the purpose of their use in tourism.

Постановка проблеми та аналіз результатів останніх досліджень. Прикарпаття зі своїми неповторними краєвидами за всіх часів було і є найпривабливішим для відпочинку куточком України. Тут до послуг відпочиваючих, туристів незабруднене довкілля, цілюще повітря, чисті ріки, багаті ліси та гори. Це приваблива у своїй первинній красі сільська місцевість із збереженими національними традиціями, самотніми обрядами, старовинними церквами [2].

Одне із ключових питань, яке необхідно вирішити в найближчий час – питання оптимізації взаємодії туризму і культури як на рівні центральних органів влади, так і на місцях. Культурна спадщина, музеї, театри, унікальні природні об'єкти є винятково важливим чинником залучення туристів, генерації міжнародних і локальних туристських потоків. І внаслідок цього, клієнти отримують транспорт і громадське харчування, готелі, місцева промисловість та ін.

Координація стратегічного розвитку культурної сфери і туризму на місцях повинна привести до більш тісної співпраці місцевої влади і реального бізнесу у вирішенні конкретних завдань із збереження культурної спадщини, впровадження в практику діяльності музеїв, національних заповідників передової менеджерської практики, орієнтації для роботи в ринкових вимірах і координації діяльності з суб'єктами туристської індустрії [3].

Важливими факторами, що впливатимуть у подальшому на розвиток туризму, є демографічні зміни, матеріальний та соціальний стан населення, рівень освіти, тривалість відпустки, професійна зайнятість та багато інших чинників.

Поступове збільшення кількості працюючих, забезпечення більш високого доходу на кожного члена сім'ї, підвищення тривалості оплачуваної відпустки та гнучкість робочого часу поступово розширять такі сегменти туристського ринку, як поїздки з метою відпочинку та в період відпусток, відвідування тематичних парків і культурних заходів, здійснення ділових поїздок, короткочасних подорожей і маршрутів вихідного дня тощо [2].

Важливою умовою розвитку туризму є оцінка ресурсного потенціалу, передусім історико-культурних туристських ресурсів. Ці питання ще недостатньо висвітлені в українській географічній науці, незважаючи на значне зростання наукових публікацій з даної тематики в останні десятиліття.

До питання вивчення туризму неодноразово зверталися вчені й практики (М.П. Крачило, А.Ю. Олександрова, О.О. Бейдик, О.О. Любіцева та ін. [2].

Мета роботи – характеристика історико-культурних туристичних ресурсів Івано-Франківської області.

Результати дослідження. Все розмаїття суспільно-історичних рекреаційно-туристських ресурсів доцільно об'єднати у кілька груп: археологічні, архітектурні, науково-пізнавальні й інші які, у свою чергу, можуть членуватися на окремі підгрупи, наприклад, архітектурно-громадські, архітектурно-сакральні тощо. Ці об'єкти несуть семантичну та естетичну інформацію і можуть використовуватися в екскурсійно-туристській діяльності для задоволення специфічних соціально-рекреаційних потреб особистості [1].

Суспільно-історичні ресурси мають різну пізнавальну цінність, а тому поділяються на кілька рівнів: місцевий, національний (державний) і міжнаціональний (світовий).

Архітектурні споруди, як об'єкти споглядання, переходять у ранг рекреаційно-туристських ресурсів. Це відбувається у разі їх унікальності й культурної значимості. Головну роль при цьому відіграє обсяг семантичної інформації, сконцентрованої в об'єкті, його естетична й науково-пізнавальна цінність. Важливим моментом також є рівень недіючих окремих історико-культурних об'єктів, який дозволяє залучати кілька історико-культурних пластів і перетворювати архітектурні комплекси на вузлові пункти при організації екскурсій та інших видів рекреаційної діяльності.

За функціональним призначенням архітектурні споруди, що тепер залучені до рекреаційно-туристської діяльності, поділяються на громадські, сакральні, або культові, фортифікаційні, технічні. Це дозволяє організовувати спеціальні тури для ознайомлення з окремими сторонами матеріальної культури територіальних громад і цивілізацій. На практиці архітектурні споруди з високим рівнем атрактивності доволі часто мають подвійне використання. У них розміщуються музеї, готелі, ресторани тощо. У багатьох випадках архітектурні атракції використовуються за прямим призначенням, особливо це стосується сакральних споруд [1]. Археологічні ресурси відносно зрідка стають визначальним чинником формування рекреаційних систем. Але знахідки археологів, зібрані в одному місці, стають привабливими для сотень тисяч туристів. Таку ж притягальну силу мають і місця, де були зроблені унікальні археологічні відкриття, які проливають світло на історію людства й цивілізацій, здатні викликати в людини певні почуття й переживання.

Літературно-мистецькі, героїко-виховні та науково-пізнавальні рекреаційно-туристські ресурси належать до подієвих. Дуже часто вони пов'язані з особистостями, які залишили слід в історії людства, чи знаковими подіями, що супроводжували розвиток культури й історії. Вони опосередковано впливають на формування рекреаційних систем, їх виділенню в окремі групи сприяє їх історичне культурне значення. Ці види ресурсів стимулюють створення музеїв, тематичних парків, стають підґрунтям для виділення рекреаційних місцевостей.

Подієво-інформаційні ресурси належать до динамічних чинників формування туристських потоків, оскільки включають мотиваційні передумови подорожі. Спортивні змагання, культурно-мистецькі заходи, політичні акції – далеко не повний перелік подій, які спонукають людину до мандрівки.

Використання окремих груп суспільно-історичних ресурсів у реалізації рекреаційних потреб наклали свій відбиток на формування окремих функціональних типів рекреаційних систем.

Природно-антропогенні й культурно-історичні комплекси сприймаються як єдине ціле освоєної культури, матеріалізованої колективною пам'яттю суспільства у вигляді статистичних свідоцтв історичних епох і природного оточення, що включає видозмінені антропогенні ландшафти. Вони характеризуються зручністю (комфортністю) і

привабливістю (атрактивністю), а їх гармонійне поєднання сприяє ефективному засвоєнню культурної інформації й відновленню фізичних сил.

Але наявності суспільно-історичних ресурсів, якими б привабливими вони не були, сьогодні замало для залучення туристів. Сучасна туристська індустрія використовує пам'ятки історії та культури як підґрунтя для організації виставок, фестивалів і різноманітних шоу, в яких задіяні як професійні виконавці, так і самі туристи.

Івано-Франківська область має багату культурно-історичну спадщину. На її території взято під охорону держави 3,5 тис. пам'яток історії та культури.

В області є п'ять міст, що згадуються в давньоруських літописах. Серед них Тисмениця (1143 р.), Снятин (1158 р.), Тлумач (1213 р.), Коломия (1240 р.). Та найдавнішим є Галич, перша згадка про який датується 898 роком. Пізніше він став столицею могутнього Галицького князівства й Галицько-Волинської держави. На базі пам'яток княжого Галича створений національний заповідник „Давній Галич».

Івано-Франківська область є батьківщиною оспіваних у «Слові о полку Ігоревім» князя Ярослава Осмомисла і княгині Ярославни, а також дівчини-патріотки з Рогатина, що ввійшла в історію під ім'ям Роксолани і як дружина султана відіграла значну роль у політичному житті Туреччини XVI ст. Тут народилися керівник опришківського руху О. Довбуш, сподвижник Б. Хмельницького С. Височан, письменники І. Вагилевич, В. Стефаник, М. Черемшина, Л. Мартович, Марійка Підгірянка, мистецтвознавець С. Гординський, композитор А. Кос-Анатольський, художник В. Касіян, скульптори М. Бринський, Г. Крук, провідні діячі національно-визвольного руху Д. Вітовський, С. Бандера [3].

У нашому краї бували та працювали І. Франко, М. Грушевський. О. Олесь, Д. Січинський, Б. Лепкий, С. Новаківський. М. Коцюбинський, М. Рильський. У 1919 році, коли Станиславів був столицею ЗУНР, тут у різний час побували В. Винниченко, С. Петлюра, Є. Коновалець [3].

Найбільш відомі пам'ятки культури – церква св. Пантелеймона в Шевченковому селі біля Галича, старовинні споруди в самому Галичі та Крилосі, центрі князівства Данила Романовича, замки в Раковцю та Чернелиці, Манявський скит, Благовіщенська церква (1587 р.) в м. Коломия, церква Святого Духа (1598 р.) в м. Рогатин, Успенська церква (Варваринська, 1623 р.) у с. Пістинь Косівського району, церква Різдва Богородиці (XVII ст.) у с. Ворохта Надвірнянського району, церква (XIX ст.) в с. Розсільна Богородчанського району, що збудована без жодного цвяха та інші дерев'яні храми в Дорі та Космачі, монастир в Гошеві. Одне з найтаємнічіших місць області – залишки обсерваторії на горі Піп – Іван [3].

На території Івано-Франківської області є ряд залишків замків та фортець, наприклад Манявський скит (XVII ст.) у Богородчанському районі і Галицький замок (XIV ст.) у Галицькому районі, Раковецький і Чернелицький замки (XVII ст.) у Городенківському районі та Пнівський замок (XVII ст.) у Надвірнянському районі.

Характерними рисами практично всіх замкових споруд є фортифікаційні укріплення, високі мури, вали та бійниці. На базі деяких із них створено краєзнавчі, історичні музеї та художні галереї, відкриті для щоденних відвідувань.

В останні роки багато робиться для відновлення та реконструкції замків, які взято під охорону держави.

На території Івано-Франківської області знаходиться 22% всіх історико-архітектурних пам'яток Карпатського регіону, зокрема: фортифікаційних історико-культурних пам'яток 18%, а культових пам'яток – 31%. Значно менший відсоток житлових історико-архітектурних пам'яток – близько 17%, на громадські історико-архітектурні пам'ятки припадає близько 27%, виробничих пам'яток – 33%. На території

Івано-Франківської області знаходиться одна садово-паркова історико-архітектурна пам'ятка і, на жаль, немає жодної малої форми історико-архітектурних пам'яток. Проте якщо врахувати той факт що в Карпатський регіон входить п'ять областей, то відсоток всіх історико-архітектурних та історико-культурних пам'яток є досить великий.

Таблиця 1

Історико-архітектурний потенціал Карпатського регіону [2]

Region	Кількість пам'яток архітектури, од.								Хронологічний діапазон пам'яток архітектури на території регіону
	Разом	У тому числі							
		Фортифікаційної	культової	житлової	громадянської	виробничої	садово-паркової	малих форм	
Івано-Франківська обл.	1105	16	521	443	95	29	1	–	XII-30-і рр. XX ст.
Карпатський регіон	4879	86	1662	2666	351	87	11	16	–
В % до показника по Україні	36,3	14,9	49,5	43,3	20,6	14,0	11,3	3,7	–

На території Івано-Франківської області виділяються п'ять історико-етнографічних регіонів: Опілля, Підгір'я, Покуття, Бойківщина та Гуцульщина що надзвичайно цікавить туристів своїми унікальними та своєрідними звичаями, традиціями та своєрідними обрядами.

Крім того, щороку цікавими туристськими центрами міжнародного значення – є центри етнографічної культури, де щороку відбуваються етнічні фестивалі – Коломия, Шешори, Косів, Верховина, Космач.

У перші дні осені в Івано-Франківську уже традиційно проводиться фестиваль народного прикладного мистецтва «Карпатський вернісаж», який збирає багато учасників з усієї країни і є привабливою туристичною атракцією.

Метою фестивалю є популяризація народних традицій та культури регіону, представлення різних ремесел. До участі у фестивалі запрошуються народні майстри та умільці. Фестиваль приваблює туристів, а також є чудовою нагодою для ознайомлення з туристичними можливостями краю.

На фестивалі представляють близько 40 видів народних промислів та ремесел, які на сьогодні збережені та існують в Україні, зокрема: писанкарство, витинанка, ткацтво, килими, гобелени, національний одяг, в'язання картин та ікон, художнє набивання на тканині, вишивка традиційна та бісером, бісероплетіння, кераміка та гончарство, фарфор, розпис по торбах, ліжникарство, різьба по дереву, вироби з дерева, бондарство та художнє випалювання, розпис дерева, коренепластика, вироби із шкіри, сувенірні магніти, художні вироби з природних матеріалів, флористика, викладання з зерен, живопис та малярство, колаж, графіка, фітодизайн, виготовлення музичних інструментів із глини та дерева, іграшка зі скла та вироби з гутного скла, розпис по склу, картини і ікони на склі, національна іграшка, лялька-мотанка, інтер'ерна іграшка, сувеніри, вироби з металу та металоластика, художнє лиття з бронзи, старожитності, лозоплетіння, плетіння солом'яних виробів, макраме, в'язання, авторські прикраси, сирні коники, петриківський розпис, інше.

Фестиваль «Карпатський вернісаж» може бути як центральним елементом туристичного продукту, так і складовою екскурсійного обслуговування туру.

Фестиваль «Писанка» в Коломиї збирає майстрів писанкарства з України та закордону, проходить на площі перед єдиним у світі Музеєм Писанки.

Фестивальна програма включає в себе фольклорно-етнографічні дійства пасхального християнського та календарно-обрядового змісту, зокрема: пасхальні ігри, гаївки, веснянки, театралізовані сценки і хореографічні композиції, тематична пісенна творчість.

В рамках фестивалю проходить виставка-продаж різних видів декоративно-прикладного мистецтва. Проходять різноманітні майстер-класи і конкурси писанкового розпису.

Ціллю і задачею фестивалю є збереження і збагачення національних традицій народного мистецтва писанкового розпису, популяризація технік і шкіл, творчих стилів та новітніх методик, підтримка обдарованих дітей та молоді; популяризація писанки як національного символу Пасхального християнського дійства; ознайомлення з традиціями писанкарства різних регіонів України, Європи і світу.

Свято Івана Купала святкують у Карпатах з давніх-давен – це містичний, загадковий і разом з тим, веселий день. Назву свята пов'язували з іменем Купайла – божества родючості, урожаю, добробуту та лікарських рослин, а обряди приурочували вшануванню молодості, краси, кохання й очищення.

Перед заходом сонця дівчата плетуть вінки з польових квітів, збираються на вигонах біля річок, а вночі пускають на воду сплетені вінки з прилаштованими запаленими свічками. Існує така прикмета: якщо вінок пливе добре і свічка горить, то дівчина впродовж року вийде заміж, а якщо крутиться на місці — доведеться їй ще трохи дівувати. Якщо вінок відпливе далеко й пристане до якогось берега, з тієї сторони й прийде наречений дівчини.

Головна характерність купальської ночі - ватра. Вона, згідно з переказами, має велику міфічну силу. Навколо неї танцювали, через неї стрибали: хто вдаліше і вище, той буде щасливіший. У купальських ватрах матері спалювали зняті з хворобливих дітей сорочки, щоб разом з цією білизною згоріли і хвороби. Молодь і діти, настрибавшись через багаття, влаштовували гучні веселі ігри і біг наввипередки. Танцююче полум'я цього літнього вечора виглядає казково.

Особливо загадковими були розповіді про цвітіння папороті в ніч на Купала.

Існує повір'я, що в купальську ніч з'являється цвіт папороті. За легендою, папороть цвіте лише одну коротку мить найкоротшої у році ночі під Івана Купала. Знайти цю квітку дуже важко, тому що її береже від людей нечиста сила. Той, хто знайде цвіт папороті, може розуміти мову будь-якого створіння, може бачити заховані в землі скарби. Володар заповітної квітки також може у ніч напередодні Івана Купала бачити, як ходять лісом дерева й стиха розмовляють між собою.

Кажуть люди, що зібрані в ніч на Івана Купала чи вранці з «іванівською» рососою лікарські рослини мають особливу, надзвичайну лікувальну та магічну силу.

Туристи, що відпочивають в Карпатах обов'язково повинні завітати на святкування Івана Купала. Таємнича і чарівна купальська ніч, місцевий колорит, запальні гуцульські забави, троїсті музики, красуні-дівчата у віночках, вогонь купальської ватри. Все це принесе туристу ціле море незабутніх вражень, яскраві емоції.

У підніжжі Говерли щороку відбувається святкування Івана Купала. Це справжнє свято купальської ночі. На нього збирається велика кількість гостей Карпатського краю, відпочиваючих в зелених садибах, санаторіях, наметових містечках. Треба віддати належне організаторам цього свята. Вони готують чудову святкову програму за участю місцевих виконавців, народних колективів, гостей з інших регіонів України. Туристи

запрошуються прийняти участь у веселих конкурсах і різноманітних народних забавах, за участь у яких чекають призи та подарунки.

Крім фестивалів, на сьогоднішній день, особливу увагу туристів привертають традиційні релігійні Карпатські свята, які відіграють роль центру духовності, зокрема Різдво, що належить до найтрадиційніших і найшановніших свят на Гуцульщині. Тому тур «Різдво у Карпатах» є яскравим зразком місцевого туристичного продукту Івано-Франківської області. Найкраще він реалізується у сільській зеленій садибі.

Господиня для всіх своїх гостей приготує святу вечерю. Хату вбирає рушниками, вишитими скатертинами, запалює свічки. На стіл стелять сіно і накривають обрусом, на кінцях кладуть зубці часнику, щоб обминали злі сили і зерна пшениці, щоб множилися діти.

Обов'язково приготує гуцульську густу кутю, щедро заправлену горіхами, маком, медом, родзинками – щоб всі гості були здоровими і багатими. На столі чекатимуть 12 традиційних пісних страв. Зазвичай, це голубці і вареники з різними начинками, страви з білими грибами, квасолею, рибою. Такого не запропонують в жодному ресторані. Туристи за бажанням також можуть взяти участь у святкових приготуваннях.

Можна побачити різдвяний вертеп, послухати колядки. У туристів з'явиться можливість самому прийняти участь у коляді. Дуже радіють такій можливості діти. Опинитися серед юрби веселих, галасливих, у яскравих костюмах колядників, а ще й отримати цукерки і горіхи на гостинець. Тому такі тури якнайкраще підходять для сімейного відпочинку.

Для любителів весняних вражень можна запропонувати відсвяткувати на Івано-Франківщині Великдень Великдень на Прикарпатті – це місцевий турпродукт передбачає тури в період Великодніх свят. Туристи беруть участь у випіканні пасок, розмальовуванні писанок, приготуванні великодніх кошиків. Туристи можуть піти на святкове Богослужіння до церкви, яка в більшості сіл є пам'яткою архітектури. Потім вони запрошуються до святкового Великоднього сніданку. Цікавою атракцією є гаївки – пісні та забави, які проводяться на церковному подвір'ї, у Великодній час усі бажаючі можуть подзвонити у дзвони.

Туристам, що перебувають на Прикарпатті можна запропонувати участь у одному з фестивалів. «Великдень у Космачі» та фестиваль «Писанка» у Коломиї стали уже традиційними.

«Великдень у Космачі» - міжнародний фестиваль, який проводиться щороку навесні у селі Космач Косівського району Івано-Франківської області. Започаткований 2007 року. Це можливість надихнутися енергетикою Карпат та пізнати народні традиції. Серед основних завдань фестивалю — популяризація автентичної, традиційної української культури, пізнання свого народу, його історії, культури, традицій, звичаїв. В програмі фестивалю — виставки традиційної народної культури, традиційна гуцульська та українська кухня, наукова конференція, виступи українських та закордонних world music та фольк-рок команд тощо.

Космач славиться насамперед своїми майстрами, яких тут три тисячі: писанкарі, вишивальники, різьбярі, ткачі, боднарі, будівники церков, виготовлювачі дитячих іграшок.

Традиційно на «Великдень у Космачі» проходить ярмарок народної культури Гуцульщини та виставка майстрів декоративно-прикладного мистецтва з усієї України. Водночас діють майстер-класи з писанкарства, лялькарства, ліщиноплетіння.

Оспіване в піснях і легендах, змальоване в картинах, записане на фільмових стрічках, описане письменниками і науковцями це карпатське село не має собі рівного в Україні. Космач називають столицею Гуцульщини, серцем Гуцульщини або українським

Барбізоном, бо впродовж століть з'їжджаються сюди з усіх усюдів митці, щоб змалювати неповторну красу природи, народні звичаї, самобутнє мистецтво Космача. Тож головною ідеєю фестивалю є – популяризація та підтримка гуцульського мистецтва.

Історичними містами, як центрами туризму є Галич, Яремче, Тисмениця, Снятин, саме на території цим міс є унікальні історичні пам'ятки культури та архітектури.

Доповненням всіх отриманих вражень є відвідання унікальних релігійних пам'яток. На території Івано-Франківської області є унікальні сакральні об'єкти: Пнівський монастир, Манявський монастир, Гошівський монастир, Погоня, Крилос, Шевченкове – історичні сакральні об'єкти.

Крім того протягом всього року діють цікаві шоп-тури – тобто туристи мають можливість відвідувати цікаві ринки в Яремче, Ворохті, Косові, Кутах, Космачі.

Туристи із задоволенням знайомляться з пам'ятками, музеями Івано-Франківська, Коломиї, проходять стежками славного ватажка карпатських опришків О. Довбуша. Нині опрацьовуються маршрути слідами боїв Української Повстанської Армії, яка найдовше вела боротьбу із загарбниками саме на території нашого краю.

Стан наявних соціально-культурних рекреаційно-туристських ресурсів Івано-Франківської області, які є базою для розвитку пізнавального, сентиментального, наукового та інших видів туризму, причому не тільки місцевого, але й всеукраїнського та міжнародного значення.

Висновки. Сфера туризму – це велика самостійна галузь економіки, що складається з групи галузей і підприємств, функції яких полягають у задоволенні різноманітного попиту, на різні види відпочинку і розваг.

Задоволення потреб та попиту в туризмі являє собою складний процес виробництва, продажу та споживання товарів і послуг. Попит відтворюється в меті подорожі: відпочинок, розваги, лікування, ділові, релігійні контакти тощо. Крім того, реалізація потреб у відпочинку характеризується такими ознаками як тривалість, комфортність, безпека. Основу забезпечення цих якостей становить надання туристичних послуг.

Література

1. Габора М.М. Івано-Франківщина : Словник-довідник. / М.М. Габора. – Снятин : Прут Принт, 2003. – 284 с.
2. Галюк М.Д. Водні ресурси Івано-Франківської області : Інформ. посібник / М.Д Галюк. – Яремче, 2001. – 156 с.
3. Геренчук К.І. Природа Івано-Франківської області / К.І. Геренчук. – Львів : Вища школа, 1978. – 250 с.
4. Данильчук В.Ф. Методология оценки рекреационных территорий / [В.Ф. Данильчук, Г.М. Алейникова, А.Я. Бовсуновская, С.Н. Голубничая]. – Донецк : ДИТБ, 2003. – 197 с.
5. Івано-Франківщина туристична / [Кер. проекту Я. Шкрібляк]. – Івано-Франківськ, 2004 – 24 с.
6. Івано-Франківщина туристична / [Кер проекту О. Соколова]. – Івано-Франківськ, 2004 – 24 с.
7. Пелипейко І.А. Косів Верховина : Путівник / І.А. Пелипейко. – Ужгород : Карпати, 1972. – 47 с.
8. Рекреація та туризм // Природно-заповідні території та об'єкти Івано-Франківщини. – Івано-Франківськ, 2000. – С. 155–166.

**СТАРОВИННІ ПАРКИ ЖИТОМИРЩИНИ – РЕКРЕАЦІЙНІ ТА
ПРОСВІТНИЦЬКІ ОСЕРЕДКИ РЕГІОНУ****В. Т. Харчишин**

Житомирський національний агроекологічний університет, м. Житомир

Наведено відомості з історії створення старовинних парків на Житомирщині, показано їх значення як осередків рекреації, інтродукції та розповсюдження ботанічних знань серед населення

The papers presents data on the history of creation of the Zhytomyr region ancient parks and their importance as centres of recreation, introduction and dissemination of knowledge on botany among the population

Загальновідомо, що психологічний стан людини повноцінно можна відновити тільки на лоні природи. Таке спілкування з природою має великий виховний морально-психологічний ефект, а також сприяє оздоровленню та відпочинку. Але важливою умовою для відпочинку є виділення природних рекреаційних територій та систем, тобто таких, що за рядом своїх властивостей придатні для використання з метою відпочинку. Вельми привабливими для туристів є старовинні парки.

В Україні багато старовинних парків, які становлять великий інтерес в науковому, історико-культурному, естетичному і господарському відношеннях. Старовинні парки були першими центрами збагачення дендрофлори у своїх регіонах. Найцінніші відомості про старовинні парки викладені у роботах багатьох вчених [2–3; 5–6].

До заснування ботанічних садів в Українському Поліссі інтродукція деревних рослин проводилась в старовинних парках. Саме тут були інтродуковані модрина польська (*Larix polonica* Racib.), яловець високий (*Juniperus excelsa* Bieb.), сосни Веймутова (*Pinus strobus* L.) та чорна (*P. nigra* Arn.), гіркокаштан звичайний (*Aesculus hippocastanum* L.), бундук дводомний (*Gymnocladus dioicus* (L.) C Koch), гінкго дволопатеве (*Ginkgo biloba* L.), ліщина ведмежа (*Corylus columa* L.), каштан їстівний (*Castanea sativa* Mill.), кладрастис жовтий (*Cladrastis lutea* (Michx.) C.Koch), липа широколиста (*Tilia platyphyllos* Scop.), дуб червоний (*Quercus rubra* Du Roi) та інші де забезпечувалась належна охорона [7].

Старовинним паркам і монастирським садам ми зобов'язані збереженням багатьох форм плодових екзотів, завдяки чому у плодових садах України вже давно культивують абрикос звичайний (*Armeniaca vulgaris* Lam.), вишню звичайну (*Cerasus vulgaris* Mill), сливу домашню (*Prunus domestica* L.), персик звичайний (*Persica vulgaris* L.), виноград справжній (*Vitis vinifera* L.), горіх грецький (*Juglans regia* L.), шовковицю білу (*Moms alba* L.), айву довгасту (*Cydonia oblonga* Mill.), дерен справжній (*Cornus mas* L.), а віднедавна - лимонник китайський (*Schisandra chinensis* (Turcz. Bail.), актинідії коломикта (*Actinidia kolomicta* (Rupr.) Maxim.) та гостру (*A. arguta* Planch.), хеномелес японський (*Chaenomeles japonica* (Thunb. Lindl.) тощо.

Будівництво старовинних парків в Україні, як свідчать історичні джерела, має багатовікову історію. Найстаріші парки було започатковано на українських землях Правобережжя польськими і литовськими феодалами ще в XVI–XVIII ст. Більшість старовинних парків становили собою палацово-паркові ансамблі, створені на основі природних лісових масивів. Стараннями фахівців досягалась гармонія між природними і антропогенними компонентами, архітектурні споруди разом з рослинами, водою, рельєфом становили єдиний організм.

В парках культивували багато екзотичних дерев і кущів, завезених з далеких країн. Звідси вони поширювалися в навколишні райони, а з часом – і по всій Україні. Так стали загальнопоширеними вже наприкінці XVIII ст. бузок звичайний, тополя пірамідальна, а пізніше – гірकोкаштан звичайний, явір, садовий жасмин звичайний, туя західна, сосна Веймутова та ряд інших [2]. Вони міцно зайняли місце в культурному ландшафті України. Як бачимо, за своєю роллю в збагаченні дендрофлори краю такі парки були, по суті, першими ботанічними садами.

Впродовж століть парки є місцем відпочинку людей, утворюють естетичне оточення, важливе для духовності і здоров'я. Саме тому в повір'ях, легендах, піснях, народних думках часто згадуються дуб, береза, калина, тополя, верба. Дуб був символом сили, береза – дівочої ніжності.

З давніх давен вважалось, що дуб лікує, коли до нього притулитися, додає сили, відновлює якість мислення, що в хаті завжди буде лад, якщо підвалини зроблені з дуба, що дубові пороги і двері пропускають в хату лише добро. Верба робить воду цілющою, клен – знімає втоми, береза – дає бадьорість. Від енергетичної інформації природи змінюється стан здоров'я людини.

У другій половині XIX ст. з'явилася тенденція до створення умов для формування системи садово-паркових територій в урбанізованому просторі міста. Як і раніше, основним паркоутворюючим елементом залишається рідна природа та її просторово-композиційні романтичні риси. Сади і парки збагачуються за рахунок дбайливого пошуку цінних рослинних форм, як з вітчизняних, так і екзотів. Природа залишається могутньою силою, що викликає пошану, віру, сприяє корисним умовам життя, збільшує сили людини.

Житомирщина – один з найбагатших у флористичному відношенні регіонів Українського Полісся, це справжній музей природи, в якому зосереджені ландшафтні, геологічні і ботанічні пам'ятки природи. Рослинність цього унікального краю здавна привертала увагу ботаніків. У природній дендрофлорі Житомирського Полісся налічується 103 види дерев і кущів, а вже тепер культивується понад 500 видів і форм. Саме в цьому значна роль парків, як осередків інтродукції. Із старовинних парків інтродуценти поступово поширювались в культуру в містах, містечках і селах краю, органічно входили в культурний ландшафт.

Найстарішими на Житомирщині парками є Верхівнянський (с. Верхівня) та Городницький (сmt. Городниця), засновані в XVII ст., Івницький (с. Івниця), заснований у XVIII ст., Новочорторійський (с. Нова Чорторія), Трощанський (с. Троща) та Житомирський міський (нині ім. Ю Гагаріна), засновані на початку XIX ст. Дещо новішими є Демчинський (с. Демчин), Денишівський (с. Дениші), Коростишівський (м. Коростишів), Райгородоцький (с. Райгородок) та Тютюнницький (с. Тютюнники), засновані в середині та наприкінці XIX ст., і Червонський (с. Червоне) та Андрушівський (м. Андрушівка), засновані на початку XX ст. Без перебільшення можна сказати про ці парки, що це є синтез природи, культури та архітектури. Саме тут вперше на Житомирщині були інтродуковані сосни Веймутова та чорна, гірकोкаштан звичайний, бундук дводомний, гінго дволопатева, ліщина ведмежа, каштан їстівний, кладрастис жовтий, таксодій дворядний, бук лісовий пурпурнолистий, липа широколиста, дуб червоний, клен цукристий та деякі інші [7].

Переважна більшість інтродукованих у старовинних парках Житомирщини дерев і кущів стабільно плодоносять схожим насінням і, отже, є цінними маточниками для поширення інтродуцентів у краї.

Короткі відомості про старовинні парки, найбільш цінні в історичному плані, наводимо нижче.

Верхівнянський парк (село Верхівня Ружинського району). Площа 34 га. Парк засновано у 1780–1790 рр. графом Ганським. Серед розкішної зелені парку красується палац, флігелі, костюль, що збереглися до наших днів. У 1800 р. графська садиба була справжнім дивом. Не даремно видатний романіст Оноре де Бальзак, вперше побачивши палац і парк, зачудовано ахнув: «Маленький Лувр» [1].

Письменник Геннадій Шкляр у своїй повісті «Північна зоря Бальзака» так описує події того часу та парк: «У Верхівні Євеліна створила для свого Оноре атмосферу любовного піклування, комфорту, розкоші. Вранці для Бальзака готували карету, яку граф Вацлав Ганський колись купив на ярмарку в Брюсселі, заплативши шалені кошти, що дорівнювали вартості двох тисяч душ кріпаків, і письменник їхав у чарівний парк, який оточував маєток, це рукотворне диво природи, справжній витвір мистецтва, в якому пагорби і галявини розташовувались так, що відвідувач з будь-якої точки огляду відчував себе в центрі композиції.

Парк зливався з лісом, а поруч з ним розлягався ретельно дібраний сад, який доходив до широкого яру, до річі, штучного, вручну викопаного кріпаками, через яр було перекинута аркадійський місток, неподалік якого на схилі стояв так званий «мисливський павільйон», багато років він слугував помешканням сімейному лікареві Ганських Адольфу Кноте.

Між палацом, який височів на невеликому пагорбі та флігелями колись простягався просторий травник, оточений купами декоративних кущів, що підходили аж до під'їзду. Таким зобразив його на літографії французький художник Наполеон Орда. Пізніше травники замінили газонами з квітниками та кущами бузку й жасмину.

У парку і саду, як в у раю, виспівувало різноманітне птаство, яке берегли і примножували. Ще й досі у Верхівні пам'ятають випадок, що стався з одним із кріпаків. Ремонтуючи викладену червоною цеглою паркову доріжку, він знічів'я кинув уламок цеглини й поцілів якусь пташку. Це стало відомо графу Вацлаву Ганському, і парубка, розлучивши з коханою дівчиною, з сім'єю та селом, відправили в солдати.

В глибині парку розміщувалася оранжерея з диво-квітами, перед якою росли дві стрункі ялини, а далі – багато інших дерев, серед яких чимало рідкісних. На межі парку і лісу стояла фазанярня (птахоферма). В лісі на волі жило кілька сотень козуль, ланей та вирощених для відстрілу вепрів.

Красиві, мов намальовані, ясночервоні доріжки із завозної цегли підводили до іподрому, втіхи покійного графа Вацлава, чарівних галявин, ажурних альтанок» [8].

Є тут Алея кохання, і Лавочка Бальзака, Камінь кохання й Алея розлуки, Альтанка Євеліни. В одному з таємничих куточків парку росте дерево кохання. Воно вражає уяву – два дужих стовбури переплелися між собою; сплїтались і розходилися нарізно, і знову єдналися, щоб стати врешті-решт нероздільними на віки, як долі Євеліни й Оноре [8].

У насадженнях парку збереглися 38 видів дерев та кущів. Із старих дерев у доброму стані знаходяться окремі екземпляри і невеликі групи гіркокаштана звичайного, клена гостролистого форми Шведлера, модрина європейської, ясена звичайного, клена польового. Парк засмічений самосівом ясена звичайного.

Первісне планування парку втрачено, проте є всі можливості для його відновлення. Як цінний науковий, історико-культурний та естетичний центр Житомирської області та України в цілому на даний час потребує оновлення, поновлення колекційних ділянок, реконструкції водойм та окремих частин територій, а також пропаганди як природоохоронного об'єкта Житомирщини.

Городницький парк (селище Городниця Новоград-Волинського району). Площа 21 га.

Закладений в 1888–1890 рр. князем Чорторийським. Унікальний скелястий ландшафт та його природна першооснова дозволили створити неповторний парк на берегах річки

Случ. Паркові доріжки і стежки прокладено з урахуванням рельєфу, де різниця висот сягає кількох десятків метрів. Скелісті береги Случі, старий сосновий ліс, казковий рельєф, численне природне каміння, струмок – гармонійно поєднуються з рослинними насадженнями. У парку зростає 46 видів деревних рослин. Переважають листяні – клен гостролистий, граб звичайний, в'язи, робінія звичайна, дуб звичайний, ясен звичайний, вільха чорна, груші. Є алея з старих дерев ялини європейської та алея з тополі чорної, групами зростають старі дерева модрина європейської, сосни звичайної.

Івницький парк (с. Івниця Андрушівського району). Площа 14 га. Засновано в другій половині XVIII ст. На площі 37 га були такі типи садово-паркових ландшафтів: регулярний – прикрашав чудовий двоповерховий палац, парковий, лісовий, луговий, садовий. Ставки, числені струмки, розумно створені садово-паркові ландшафти привертають увагу мандрівників та дослідників. На превеликий жаль, сьогодні територія парку скоротилась майже втричі, розібрано палац, залишилися руїни від в'їзних воріт та башт. У парку росте 22 види дерев та кущів. Добре збереглися старі дерева ясена звичайного, ялини європейської, граба звичайного, клена гостролистого, липи серцелистої, гіркогоштана звичайного, вільхи чорної, сосни звичайної та Веймутової. У п'ятидесяті роки минулого століття підсаджено групами ялину звичайну.

Івницький парк відноситься до числа «забутих» старих парків, обділених увагою і турботою, хоча він і підпорядкований лісництву.

Новочорторійський парк (с. Нова Чорторія Любарського району). Площа 19,2 га. Парк засновано в 1815–1818 рр. князем Чорторійським на березі р. Случ. Площа парку змінювалася зі зміною власника і на початку XX ст. становила 100 га. В насадженнях парку було багато шпилькових, зокрема модрина, ялини європейської, сосен звичайної, чорної і Веймутової. З листяних – липи серцелистої, клена гостролистого, гіркогоштана звичайного, ясена звичайного, берези повислої, граба звичайного, дуба звичайного, вільхи чорної. Парк знаходиться в задовільному стані. Його підпорядкованість технікуму внесла свої як позитивні, так і негативні наслідки. Позитивні – це ті, що дають можливість забезпечити охорону та догляд за парком, негативні – що сприяли будівництву корпусів та господарських приміщень технікуму на території парку. До наших днів збереглися палац, церква-мавзолей, в'їзна брама, деякі господарські будівлі, партер, альпійська гірка та інше. Стара алея з липи серцелистої веде до ріки з неповторними луками.

Трошанський парк (с. Троща Чуднівського району). Площа 33,9 га. Парк засновано в 1810–1820 рр. біля палацу графів Ніродів на березі ставка площею 21 га, влаштованого на річці Тетерів. Прикрасою парку є ряд 200-річних дерев ялини звичайної вздовж межі парку. У видовому відношенні парк бідний, проте в ньому зустрічаються старі дерева дуба звичайного, липи серцелистої, клена гостролистого, гіркогоштана звичайного, ясена звичайного. Через відсутність належного догляду з'явилась велика кількість самосіву граба звичайного та ясена звичайного. Через це насадження парку нагадують лісові, втрачена паркова мережа доріжок.

Це далеко не повний список садово-паркових об'єктів Житомирщини, які вважаються старовинними.

Загалом, у старовинних парках Житомирщини зосереджено близько 90 видів та 20 форм інтродукованих дерев та кущів. Вони відіграють важливу роль у поширенні в культурі інтродукованих деревних рослин у своїх регіонах і надалі залишаються осередками культури чужоземних видів дерев і кущів, тому що мають значне число маточників цих видів у своїх насадженнях. Велике значення старовинних парків і як осередків розповсюдження ботанічних знань серед населення, естетичного виховання. Це лише одна із граней їхньої багатогранної ролі у створенні культурного середовища у

регіоні. Та, на жаль, багато старовинних парків знаходиться в занедбаному стані – заростають самосівом малоцінних деревних порід, а рідкісні вікові екземпляри гинуть.

Слід сказати, що сучасний стан старовинних парків Житомирщини викликає занепокоєння, оскільки більшість з них потребують нашої підтримки. Навіть в обласному центрі такі об'єкти погано доглядаються і поступово занепадають. Тобто, поступово проходить зміна видового складу паркових насаджень за рахунок випадання старих особин порід-едифікаторів і поселення на їх місці малоцінних видів, таких як акація біла, дуб північний, клен гостролистий, клен-явір, ясен звичайний та ін. У результаті цього втрачаються і важливі візуальні зв'язки, порушується композиційна цілісність задуму.

Уведення до складу старовинних парків нових інтродукованих рослин – завдання досить важливе, але в даному випадку не головне. Слід пам'ятати, що старовинні парки є зразком садово-паркового мистецтва минулого і будь-які відновлювальні роботи необхідно проводити вдумливо, щоб не порушити задумів архітекторів, які творили його саме таким неповторним. В першу чергу це стосується історичних ландшафтів того чи іншого старовинного парку. Відновити усі старовинні парки досить важко, але ще є шанс зберегти хоча б частину того багатства, що перейшла нам як спадщина.

Рекреаційна й туристська діяльність передбачає не лише використання рекреаційних об'єктів, а й удосконалення маршрутів, майданчиків, рекреаційних зон, демонстрацію цивілізованих форм відпочинку. Така діяльність є досить показовою сферою не тільки впровадження принципів сталого розвитку, а й утвердження громадського суспільства.

Духовне відродження народу України неможливе без збереження культурно-історичної спадщини, складовою частиною якої є старовинні парки.

Тому всебічна охорона й підтримка існування, реконструкція старовинних парків – пріоритетне завдання держави. Бо з давніх часів відома істина, що культура садів і парків розкриває рівень культури народу, добробут держави. Отже, стан нашого садово-паркового мистецтва – це не лише соціально-економічне, а й політичне питання.

Література

1. Дорогих Т.В. Оноре де Бальзак і Верхівня / Т.В. Дорогих, В.Г. Чернега. – Вінниця : Тірос, 2004. – 68 с.
2. Клименко Ю.А. Рекомендации по изучению и восстановлению насаждений памятников истории и культуры / Ю.А. Клименко, С.И. Кузнецов. – К., 1991. – 19 с.
3. Клименко Ю.А. Старовинні парки України загальнодержавного значення : Довідник : 4.1. Полісся та Лісостеп / Ю.А. Клименко, С.І. Кузнецов, В.М. Черняк. – Тернопіль : Мандрівець, 1999. – 106 с.
4. Кохно М.А. Старовинні парки – осередки первинної культури та поширення нових видів деревних рослин в Україні / М.А. Кохно // Тези доп. 2-го міжнар. симпозіуму, присв. 200-річчю дендрологічного парку «Софіївка». – Умань, 1996. – С. 98.
5. Липа О.Л. Заповідники та пам'ятки природи України (реєстр-довідник) / О.Л. Липа, А.П. Федоренко. – К. : Урожай, 1969. – 186 с.
6. Сохранение и восстановление старинных парков // Сб. науч. тр. – К. : Наук. думка, 1982. – С. 108.
7. Харчишин В.Т. Старовинні парки – осередки первинної культури та поширення нових видів деревних рослин в Україні / В.Т. Харчишин // Тези доп. 2-го міжнар. симпозіуму, присв. 200-річчю дендрологічного парку «Софіївка». – Умань, 1996. – С. 110.
8. Шкляр Г. Північна зоря Бальзака / Г. Шкляр. – Вінниця : Тірас, 2003. – 124 с.

РОЛЬ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНОГО КОМПЛЕКСУ В СТАЛОМУ РОЗВИТКУ КАРПАТСЬКОГО РЕГІОНА

В.В. Химинець

ДВНЗ «Ужгородський національний університет», м. Ужгород

Здійснено аналіз туристично-рекреаційного потенціалу Карпатського регіону. Розглянуто основні механізми реалізації концепції сталого розвитку туристично-рекреаційної галузі Карпатського регіону. Обґрунтовано актуальність і важливість активного й ефективного міжобласного еколого-економічного співробітництва на території Карпатського регіону.

The analysis of the tourism potential of the Carpathian region has been made. The basic mechanisms for implementing the concept of sustainable development of tourist industry in the Carpathian region has been observed. The urgency and importance of an active and effective inter ecological and economic cooperation in the Carpathian region has been reasoned.

Мета дослідження. Обґрунтувати концептуальні засади сталого розвитку туристично-рекреаційної галузі Карпатського регіону.

Вступ. Україна володіє значним природним потенціалом для розвитку внутрішнього та міжнародного туризму, а отже має всі передумови, щоб увійти до найбільш розвинених у туристично-рекреаційному відношенні країн світу.

Особливої актуальності туристично-рекреаційна галузь набуває в Карпатському регіоні, що пов'язано із сприятливим помірним кліматом, мальовничими гірськими краєвидами та чистотою довкілля, наявністю численних пам'яток природи та культури. Сьогодні до Карпатського регіону прийнято відносити територію Львівської, Івано-Франківської, Закарпатської та Чернівецької областей, на яких розташовані Українські Карпати. Карпатський регіон займає площу 56,6 тис. км. кв., що становить 9,3 % території України, тут проживає близько 6,4 млн чоловік, що становить 12,3 % населення України.

Геоелементні вигоди територій Карпатського регіону полягають у розташуванні їх на перехресті транс'європейських і євразійських торгівельно-економічних, транспортно-інфраструктурних, виробничо-коопераційних, сировинно-енергетичних та інших потоків. Питання про розвиток туристичної діяльності та інструментів механізму сталого розвитку стали предметом наукових досліджень – Н. Внукової, В. Квартальнова, Л. Лігоненко, А. Мазаракі, Т.І Ткаченко, В. Федорченко, І. Черніна та інші. Проблемам розвитку туристично-рекреаційної галузі в Карпатському регіоні присвячені праці І. Школи, В. Кифяка, В. Кравціва, П. Жука, М. Долішнього, М. Вачевського, Н. Недашковської. Разом з тим, достатньо не вивчено навантаження туристично-рекреаційного комплексу на екологічний стан, відсутні концептуальні погляди на сталий розвиток цієї галузі в Українських Карпатах [6].

Виклад основного матеріалу. Туристично-рекреаційна галузь Карпатського регіону базується на таких перевагах [2; 3; 5]:

- вигідне географічне положення (Карпатський регіон знаходиться в центрі Європи);
- чинник територіального поділу праці (фактично в Україні є 2 регіони, умови яких дозволяють забезпечувати задоволення суспільних потреб в рекреаційних послугах: Причорноморсько-азовський та Карпатський);

- порівняно висока екологічна безпека регіону (порівняно з іншими регіонами природа Карпат зазнала менших втрат і в багатьох місцях зберегла свій первісний стан, а це дуже важливо для розвитку відпочинку і туризму);
- наявність необхідної природно-ресурсної бази (в регіоні налічується понад 800 джерел і свердловин лікувальних мінеральних вод, багато з них – унікальні);
- могутній потенціал для розвитку різних видів туризму (мальовничі ландшафти, рельєф Карпат);
- соціально-економічні особливості – край має порівняно низький рівень індустріалізації території, що може сприяти розширенню потенційних можливостей розвитку туристичної індустрії;
- економічна конкурентоспроможність туристично-рекреаційної сфери.

Карпатський регіон володіє багатьма структурними компонентами рекреаційних ресурсів і є регіоном багатопрофільного літнього і зимового, гірсько-спортивного, масового пізнавально-оздоровчого відпочинку та бальнеологічного лікування. Весь регіон Карпат має сприятливі кліматичні умови, а також високий природно-рекреаційний та туристично-курортний потенціал, до якого належать бальнеологічні ресурси (лікувальні мінеральні і термальні води, грязі, озокерит тощо), місцеві види лікарських рослин, ліси, лікувальні кліматичні гірські та передгірські ландшафти у поєднанні з поверхневими водоймами та гірськими потоками, який багато в чому визначає соціально-економічний профіль краю та привабливість його як для українських туристів, так і для іноземців.

Кліматичні умови сприяють використанню туристично-рекреаційних можливостей краю упродовж всього року. В цілому клімат Українських Карпат помірно континентальний, теплий, його термічні режими і умови зволоження змінюються із висотою у широких межах. Середня кількість днів зі сніговим покривом від 80 (у рівнинній частині) до 120 (в горах), що надзвичайно сприяє розвитку зимових видів спорту. Аналіз температур свідчить, що з квітня по жовтень на території Карпат встановлюється так званий «період комфорту», найбільш сприятливий для відпочинку, протягом якого на курортах використовується кліматотерапія [4–5].

Ландшафтні ресурси. Основою ландшафтних рекреаційних ресурсів є ліси, луки, водні угіддя, рельєф. Висока лісистість, мальовничість ландшафтів, наявність унікальних ділянок «дикой» природи, багатство рослинного і тваринного світу, різноманітність форм рельєфу, значна кількість рік, чистота природних вод визначають особливу цінність ландшафтних рекреаційних ресурсів. Важливою складовою рекреаційних ресурсів є ліси, які забезпечують розвиток лікувальної, оздоровчої, спортивно-туристичної, утилітарної та пізнавальної форм лісової рекреації. Для відпочинку і оздоровлення людей необхідні чисте, багате киснем повітря, тиша, сприятливий мікроклімат, принадність середовища та інше. Такі умови утворюються в лісових насадженнях, які мають високі санітарно-гігієнічні та естетичні властивості і забезпечують для людини певний фізіологічний комфорт.

Серед природних рекреаційних угідь Карпатського регіону чільне місце посідають водні ресурси. Глибокі долини, звивистість русел, швидка течія, нестійкий водний режим, наявність бистрин і перекатів надають особливу своєрідність річкам Карпат (серед найбільших – Дністер, Прут, Черемош, Тиса, Латориця), в основному, вони сприятливі для масового відпочинку, але в той же час існують широкі невикористані можливості для організації індивідуальних туристичних маршрутів та нетрадиційного екстремального туризму.

Гірські масиви Буковинських Карпат створюють сприятливі можливості для розвитку альпінізму, гірськолижного, пішохідного і спортивного кваліфікаційного

туризму. Унікальні гіпсові печери «Буковинка-1» та «Буковинка-2» можуть використовуватись для спелеотуризму. Поблизу села Подвірне Новоселицького району знаходиться карстова печера «Попелюшка», яка є третьою за величиною у Європі і добре відома фахівцям та спелеоспортсменам.

Дендрологічні парки та парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва займають значну частку в історико-культурній спадщині кожної із областей Карпатського регіону. Всі вони добре збереглися, частина з них знаходиться в заповідному фонді областей.

Мінеральні ресурси Карпатського регіону включають велику кількість родовищ мінеральних і термальних вод та лікувальних грязей. З геологічною будовою Карпат пов'язані практично невичерпні запаси лікувальних мінеральних вод найрізноманітнішого хімічного складу, що використовуються для лікування багатьох захворювань. На сьогодні відомо понад 800 родовищ мінеральних вод, значна частина із яких вже досліджена і потужно використовуються на практиці.

Мінеральні лікувально-столові води є найціннішим видом рекреаційних ресурсів Закарпаття. За кількістю та хімічним складом мінеральних вод Закарпаття займає перше місце в Україні. В області відомо 62 основних родовищ мінеральних вод, які представлені понад 600 джерелами, із них понад 400 вже досліджено.

На базі відомих мінеральних вод типу «Поляна», «Лужанська», «Плосківська», «Шаянська» діють багатопрофільні та вузько спеціалізовані відомі далеко за межами України курортно-рекреаційні комплекси «Карпати», «Поляна», «Синяк», «Сонячне Закарпаття», «Сойми», «Шаян», «Гірська Тиса» та багато інших. В Закарпатті на основі унікальних мінерально-термальних вод інтенсивно почала розвиватися бально-рекреаційна Берегівська зона [4].

У Львівській області в зоні поширення мінеральних неспецифічних вод типу «Нафтуся» розташовані курорти Трускавець, Східниця, Верхньосиневидненське родовище та близько 40 інших проявів джерел «Нафтусі» із загальними розвіданими та прогнозними ресурсами понад 5000 м³/добу. В зоні поширення лікувальних розсолів з підвищеним вмістом сульфатів розташований курорт Моршин. На базі мінеральних сульфатних вод функціонують курорти Великий Любін, Немирів, Шкло.

На Львівщині розташоване найбільше в Україні родовище озокериту - Бориславське. Прояви озокериту є також в смт. Стара Сіль. Лікувальні торф'яні грязі Львівщини, представлені Немирівським, Велико-Любінським, Моршинським родовищами та родовищем Шкло із загальними запасами 462 тис.м³, повністю забезпечують теперішні і перспективні потреби функціонування на їх базі санаторно-курортних установ.

Мінеральні води в Івано-Франківській та Чернівецькій областях, представлені водами без специфічних компонентів, особливості яких визначаються основним іонним складом і загальною мінералізацією (від малої до міцної розсолної), а також водами – вуглекислими, бромистими, йодованими, з підвищеною температурою. Всього на території цих областей виявлено понад 100 джерел мінеральної води.

Природно-заповідний фонд та історико-культурна спадщина. Надзвичайно багатим є природно-заповідний фонд Карпатського регіону. Сьогодні він тільки у Львівській області включає: 335 об'єктів загальною площею 112,9 тис. га (5,2 % території області) і представлений всіма категоріями заповідності. Найціннішими з них є заповідник «Розточчя», національні природні парки «Яворівський» та «Сколівські Бескиди».

На площі 59 тис. га лісгосподарські заходи здійснює Карпатський біосферний заповідник (КБЗ), який практично повністю репрезентує ландшафтне та біогеографічне різноманіття української частини Карпат. Площу в 27 тис. га займає Національний природний парк «Синевир», понад 5 тис. га належать ландшафтному парку «Стужиця»

на Закарпатті. Екосистема КБЗ, до складу якого входять дев'ять відокремлених масивів, які розміщені на висотах від 180 до 2061 м н.р.м. і знаходяться на території декількох районів, віднесена до найцінніших екосистем планети і входить до міжнародної мережі біосферних резервів ЮНЕСКО [4].

Карпатський регіон надзвичайно багатий історико-культурною спадщиною. На базі комплексів історико-культурної та містобудівної спадщини у Львівській області створено 5 заповідників: державні історико-архітектурні заповідники у містах Львові та Жовкві, «Нагуєвичі» в Дрогобицькому районі, «Тустань» у Сколівському районі, державний музей-заповідник «Одеський замок» в Буському районі. На основі збережених архітектурних пам'яток в Старому Селі, Свіржі, Уневі, Золочеві, Підгірцях, Олеску, Жовкві, Крехові створений туристичний маршрут «Золота підкова».

В Закарпатській області є багато привабливих місцевостей для туристів, деякі з них за своєю унікальністю не мають аналогів – географічний «Центр Європи» та Долина нарцисів на території Карпатського біосферного заповідника, озеро Синевир в національному природному парку «Синевир». Старовинні замки займають особливе місце в історії Закарпаття. Більшість замків (Невицький, Середнянський, Квасівський, Хустський, Боржавський, Виноградівський та інші) відносились до феодалських чи лицарських, були великими за розмірами і служили одночасно житлом і фортецею.

На території Івано-Франківської області відомо понад 1490 пам'яток археології, взятих на державний облік. Чільне місце серед них займає Національний заповідник «Давній Галич» площею 6 тис. га. Історико-архітектурний музей «Скит Манявський» – пам'ятка архітектури XVII ст. – знаходиться на території лісового заказника загальнодержавного значення «Урочище «Скит Манявський».

До найцінніших пам'яток Чернівецької області належать середньовічні фортеці, муровані та дерев'яні храми унікального «хатнього» типу, окремі будівлі та їх комплекси. До списку історичних міст і селищ увійшли: Вижниця, Кіцмань, Лужани, Путила, Сторожинець, Усть-Путила, Хотин, Чернівці. Найбільший інтерес в екскурсантів викликає саме обласний центр. Головну увагу привертає старе місто, тут виділяється архітектурний ансамбль Чернівецького національного університету.

В областях Карпатського регіону щорічно проводяться виставки, ярмарки і традиційні фестивалі, які залучають велику кількість людей. Це все стало основою для інтенсивного розвитку «зеленого туризму» в Карпатському регіоні.

Матеріально-технічна база рекреації Карпатського регіону. У сфері санаторно-курортного обслуговування тільки у Львівській області діє 81 санаторій та пансіонат з лікуванням (63,7 % від загальної кількості закладів оздоровлення та відпочинку області). На них припадає 17,6 тис. місць (93,5% від загальної кількості), де у 2010 р. оздоровилось 216,8 тис. осіб.

На сьогодні мережа санаторно-курортних, туристично-рекреаційних та готельних закладів Закарпатської області нараховує 371 об'єкт, де одночасно можливе розміщення понад 20 тис. осіб відпочиваючих. Оздоровчі заклади області нараховують 32 об'єкти, рекреаційні заклади – 106 об'єктів, туристичні заклади – 233 об'єкти. У 2011 р. введено в експлуатацію 14 туристичних об'єктів. В області наявні 72 гірськолижні витяги (9 – крісельного типу, 9 – якірного типу та 54 – бугельного типу), 57 з яких діючі, у стадії будівництва знаходяться 4 гірськолижні витяги. Також наявні 28 ратраків та 48 прокатних пунктів гірськолижного спорядження. Велика увага в останні роки приділяється питанням реклами.

В Івано-Франківській області налічується 19 курортно-рекреаційних місцевостей, діє 119 лікувально-оздоровчих закладів. В області сформувались такі рекреаційні райони, як: Косівський, Верховинський, Шешорський, Яремчанський, Микуличинський,

Ворохтянський, Осмолодський, Болехівський. Кожен з них своєрідно мальовничий з широкою гамою неповторних природних комплексів.

Сталий розвиток туристично-рекреаційної сфери. Наявний та унікальний природно-ресурсний потенціал Карпатського регіону нині не достатньо використовується для розвитку туристичної індустрії. Більше того, туризм гальмується через погіршення екології, а також будівництво шкідливих і небезпечних підприємств і виробництв. З урахуванням наявних у Карпатському регіоні природного, економічного, наукового і технічного потенціалу, а також його історичних і географічних особливостей, стратегічна мета перспективного розвитку території полягає в тому, щоб на основі оптимального використання природи, матеріально-технічних, трудових і інтелектуальних ресурсів створити ефективну туристичну систему, яка забезпечить матеріальний добробут населення і екологічну безпеку Карпатського краю.

При визначенні основних напрямів державної політики в галузі розвитку туризму необхідно брати до уваги її дію на стан навколишнього середовища. При цьому важливим є взаємовплив туризму і стану навколишнього середовища, оскільки туризм може впливати на нього як позитивно, так і негативно, а саме навколишнє середовище може впливати на розвиток туризму.

Туризм, охоплюючи широкий спектр видів економічної діяльності, вважається найпотужнішою індустрією світу, яка за обсягами прибутків від експорту випередила такі галузі, як автомобілебудування і хімічна промисловість. Але динамічно і не завжди регульовано розвиваючись, туризм все більше наносить серйозної шкоди природним системам та породжує соціальну напругу. Реальний вплив туризму на довкілля залишається прихованим за рахунок того, що транспортні, а особливо повітряні, перевезення, готельний та ресторанний бізнес сприймаються як окремі сектори сфери послуг, а не як взаємопов'язані компоненти єдиного комплексу, головним завданням якого є задоволення все зростаючих потреб власне туристичної сфери.

Для того, щоб індустріалізація та урбанізація не завдавали збитків навколишньому середовищу, необхідно при плануванні на регіональному рівні брати до уваги, який вплив на стан навколишнього середовища матимуть темпи росту того або іншого виду діяльності, у тому числі і туризму. План розвитку туризму повинен гармонійно вписуватися в план регіонального розвитку в цілому. За таких умов туризм не тільки не буде погіршувати стан навколишнього середовища, а перетвориться на його захисника.

Зростання значимості туризму та загострення проблем, пов'язаних з його розвитком, змушують говорити про необхідність змін та пошуку нових векторів розвитку. Це стало причиною численних спроб адаптації головних положень і принципів концепції сталого розвитку до контексту туризму. Слід зазначити, що перша спроба визначення сталого туризму була зроблена ще у 1988 році Світовою Туристичною Організацією (далі в тексті – СТО). Сталий туризм розглядався як напрямок, що веде до управління всіма ресурсами таким чином, що економічні, соціальні й естетичні потреби можуть задовольнятися при одночасному збереженні культурної самобутності, основних екологічних процесів, біологічної різноманітності і систем підтримки життя [1].

Для досягнення цієї мети розвиток туризму в Карпатському регіоні повинен стати державною політикою, спрямованою на те, щоб зробити оцінку існуючих природних туристичних ресурсів, не будувати поблизу них промислових об'єктів; проводити очищення водойм і благоустрій пляжів; створювати заповідники з метою зберегання незайманої природи, що є одним з основних туристичних ресурсів; розвивати національні ремесла; сприяти створенню фольклорних ансамблів; проводити фестивалі мистецтв, розраховані на іноземних туристів; здійснювати реставрацію пам'яток історії,

мистецтва й архітектури, музеїв; створювати нові туристичні центри, освоюючи при цьому райони, які раніше вважалися непридатними для туризму і відпочинку.

Значної шкоди завдає гірським екосистемам і транспорт. Автомобільні викиди в горах ще більш шкідливі, ніж на рівнині. Причиною тому слугує зменшення вмісту кисню у повітрі з висотою, і відповідно уповільнення процесів окиснення та зростання емісії чадного газу і твердих частинок. Ще складнішою є ситуація в гірських долинах, де розсіювання полутантів затримується, а взимку, в результаті температурної інверсії, утворюється смог.

Справжньою бідую гір є засмічення. Збереження цілісності оточуючого середовища є важливою передумовою розвитку туризму, оскільки тільки первинна природа приваблює туристів і сприяє їх повноцінному відпочинку. Руйнування оточуючого середовища рано чи пізно приводить до зникнення в регіоні туризму як галузі економіки.

На *індивідуальному* рівні необхідність збереження оточуючого середовища повинна усвідомлюватись кожним відпочиваючим і відповідно буде змінене ставлення до цього середовища.

На *державному* рівні повинен отримати розвиток м'який туризм. Це туризм, який намагається зберегти рівновагу між оточуючим середовищем, відпочинком і економічним відновленням, або між екологією, суспільством і економікою.

Процес нового мислення повинен торкнутися також і осіб, відповідальних за туристичну діяльність, адже, щоб туризм зберігся, завдання цілеспрямованого захисту оточуючого середовища повинні стати важливішими, ніж короточасні інтереси отримання прибутку.

Висновки. Виходячи з економічних реалій сьогодення робити ставку на реанімацію у Карпатському регіоні промислового виробництва навряд чи виправдає себе - при його зростанні погіршуватиметься екологічна ситуація, що значною мірою відлякуватиме як внутрішні, так зовнішні інвестиції. Враховуючи щорічну позитивну динаміку туристичного бізнесу в світі модель «екологічно чистий регіон – більше туристів» набуває нового економічного змісту для місцевого населення. Розвиток туристичного бізнесу в цьому регіоні має стимулювати прогресивні зміни в його економічному житті, збільшувати капіталізацію туристично-рекреаційної галузі та всіх її складових.

Література

10. Дорогих Т.В. Оноре де Бальзак і Верхівня / Т.В. Дорогих, В.Г. Чернега. – Вінниця : Тірос, 2004. – 68 с.
11. Смаль В. Туризм і сталий розвиток / В. Смаль, І. Смаль // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Львів, 2005. – № 32. – С. 163–173.
12. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія : Навч. посібник. – К. : Центр навч. лри, 2007. – 312 с.
13. Щурик М.В. Туризм та рекреація як магістральні напрямки використання природно-ресурсного потенціалу карпатського макрорегіону / М.В. Щурик // Інноваційна економіка. – 2011. – № 26. – С. 49–53.
14. Химинець В.В. Еколого-економічні засади сталого розвитку Закарпаття : монографія / В.В. Химинець. – Ужгород, 2004. – 212 с.
15. Ткаченко Т.І. Сталий розвиток туризму: теорія, методологія, реалії бізнесу : монографія. – К. : КНТЕУ, 2009. – 463 с.
16. Медяник А. М. Фактори стійкого розвитку підприємств у сегменті міжнародного туризму Карпатського регіону / А. М. Медяник // Науковий вісник Ужгородського університету. Економіка. – 2009. – Вип. 28. – Ч. 3. – С. 39–42.

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

У статті розкрито підходи до розбудови туристичної інфраструктури у ряді зарубіжних країн у контексті реалізації вітчизняної програми розвитку спортивної та туристичної інфраструктури на перспективу та вказано на можливі шляхи творчого використання закордонного досвіду в Україні.

Approaches to tourism infrastructure development in some foreign countries in the context of native program of future sport and tourism infrastructure development realization have been revealed and possible ways of foreign experience creative usage in Ukraine have been indicated to in this article.

Реалізація стратегічних цілей розвитку економіки України загалом та її пріоритетних галузей зокрема потребує здійснення комплексу заходів, спрямованих на приведення галузевих інфраструктур у відповідність до сучасних вимог. Провідну роль у досягненні цієї мети має відігравати не стільки реорганізація існуючої системи органів управління, розширення її функцій чи створення нової структури, скільки пошук нових підходів до формування інноваційної інфраструктури певної галузі на основі вивчення світового досвіду та впровадження кращих його зразків у вітчизняну практику.

Вищезазначене повною мірою стосується туристичної галузі нашої країни, яка виступає передумовою соціально-економічного розвитку усіх її регіонів. Декларовані положення на національному та місцевих рівнях доводять визнання туризму як визначного фактора економічного поступу, однак сучасний стан галузі, хоч і визначається позитивною динамікою, не здатний забезпечити Україні належне місце на світовому туристичному ринку. У зв'язку з цим розпорядження Кабінету міністрів «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011–2022 роках» передбачає реалізацію певних заходів, направлених на виправлення ситуації, зокрема: на першому етапі (2011–2014 роки) планується удосконалити організаційний та нормативно-правовий механізм розвитку спортивної та туристичної інфраструктури та провести експертну оцінку стану спортивної, туристичної і транспортної інфраструктури та інфраструктури розміщення; на другому етапі (2015–2022 роки) – продовжити роботу з модернізації існуючих і створення нових об'єктів спортивної інфраструктури, розбудувати туристичну інфраструктуру та інфраструктуру розміщення, а також значно поліпшити транспортну інфраструктуру (аеропорти, залізниці, автомобільні дороги) [3].

Розуміння значущості питання стану розвитку інфраструктури туризму демонструють і регіони. Адже стратегічною ціллю підвищення конкурентоспроможності та економічного розвитку м. Івано-Франківська на 2011–2015 рр. вважається розвиток туристичної інфраструктури та створення нових туристичних продуктів. У даному напрямі передбачається формування турпродуктів для різних цільових груп туристів, серед яких розробка інвестиційного проекту будівництва у місті спортивного комплексу, орієнтованого на зимові види спорту, та розширення мережі пішохідних, велосипедних і автобусних туристичних маршрутів [2].

Визнання актуальності питання інноваційної розбудови туристичної інфраструктури засвідчують численні різнопланові дослідження вітчизняних учених, зокрема Любіцева

О.О., досліджуючи мету функціонування інфраструктури туристичної індустрії, вказала на необхідність урахування таких критерій як генеза розвитку інфраструктури, її особливості на кожному історичному етапі; сучасний стан та підходи до управління її розвитком; туристичне середовище та його складові; ресурсний потенціал; специфіка туристичної інфраструктури; Карташевська І.Ф. розкрила роль інфраструктури туризму в розвитку Криму, акцентувавши увагу на інфраструктурі підприємств індустрії туризму, до яких належать організації, що забезпечує комфортні умови відпочинку, та інфраструктурі туристичної галузі, яка створює підґрунтя для здійснення туристичної діяльності; Смок І.І., Леонідов І.Л. запропонували свій підхід до формування інноваційної моделі на основі активізації прямих іноземних інвестицій в інфраструктуру туризму; Сич Є.М., Сугоняко Д.О., вивчаючи проблему розвитку інноваційної інфраструктури туристичного транспорту, визначили її стримуючі фактори, серед яких відсутність процесу обміну інформацією щодо концепцій розвитку інноваційного бізнесу і менеджменту в сфері туристичного транспорту країн близького та далекого зарубіжжя.

Аналіз законодавчих актів України та наукових доробків учених забезпечив можливість відстежити наявність певних протиріч між вимогами до створення вітчизняних конкурентоспроможних туристичних продуктів та відсутністю загальнодержавної програми розвитку туризму на перспективу; між визнанням потреби впровадження інновацій в економіку країни та обмеженістю спектру заходів щодо інноваційного розвитку туризму; між необхідністю розбудови інфраструктури туризму та недостатністю інформаційного висвітлення практичних здобутків у даному напрямі.

У зв'язку з цим метою статті є розкрити підходи до розбудови інфраструктури туризму на прикладі провідних туристичних країн і визначити можливості запровадження світового досвіду у вітчизняну практику.

Реалії сьогодення, а саме заходи до яких вдається Державне агентство України з туризму та курортів, підтверджують вагомість проблеми та обґрунтовують її актуальність. Адже задля ефективного і раціонального використання вітчизняного ресурсного потенціалу туристичної галузі та розбудови туристичних кластерів налагоджується співпраця як на міжнародному рівні, так і на міжрегіональному рівнях [1]. До розробки концепції розвитку сфери туризму в нашій країні вже долучилося Представництво Європейської Комісії, а в недовгій перспективі буде участь європейських фахівців у практичній розбудові вітчизняної інфраструктури туризму.

Об'єктом даного дослідження виступила туристична індустрія провідних країн світу, включаючи Австралію, Канаду та США. Це зумовлено тим, що ці країни демонструють значні досягнення в розвитку туризму та представляють значний інтерес у питанні виявлення найефективнішого підходу до розбудови туристичної інфраструктури. За результатами даного дослідження виокремлено наступні підходи до формування структури туристичної дестинації: розбудова відбувається в контексті реалізації програми стратегічного розвитку, яка ґрунтується на дослідженні, маркетингових комунікаціях та урахуванні наявних людських ресурсів; розбудова, спрямована на досягнення визначених цілей; розбудова зумовлена ринковими потребами та необхідністю ліквідації існуючих недоліків; розбудова, пов'язана з розширенням площі туристичної дестинації задля залучення значних туристичних потоків; розбудова на основі грантів та позик для державних та приватних закладів задля їх модернізації; розробка урядового підходу до фінансування програм з розвитку інфраструктури.

Аналізуючи розвиток інфраструктури туризму Австралії, приходимо до висновку, що її становлення до 70-х років минулого століття відбувалося стихійно, домінантою виступала пропозиція, інвестори дотримувалися принципу «побудуй, а туристи

прийдуть», як результат, на карті країни з'явилися перші туристичні об'єкти, різні за масштабами: від караван-парків до значних за розміром туристичних атракцій [6]. Не зважаючи на те, що такий підхід до розбудови інфраструктури ще й досі зберігся в окремих віддалених регіонах країни, прикладом яких є такі об'єкти як Лонгрічський парк, скульптурний парк у Брокен Хіл та відновлений тунель шахти в Теннант Крік, акценти змістилися в напрямі дослідження попиту на турпродукти та спрямування зусиль на його задоволення й розширення інфраструктури у відповідності до запиту споживачів. На основі спланованого стратегічного розвитку туристичних дистинацій, створення сприятливого середовища для бізнесу, активного залучення інвестицій галузеві органи управління координують процес прийняття рішення щодо реалізації туристичного проекту, організовуючи бізнес-консультації, виносячи проект на розгляд місцевих громад, аналізуючи його доцільність для конкретної місцевості, та забезпечують моніторинг процесу його впровадження. Місцеві органи управління задля розвитку туристичної інфраструктури забезпечують широкий доступ до інформації завдяки створенню електронної бази даних, відкриттю інфоцентрів, сприяють облаштуванню придорожніх стоянок, встановленню дорожніх знаків, відкриттю магазинів з сувенірами, прокладають транспортні шляхи, формують мережу рекреаційних зон, серед яких парки, заповідники, місця для пікніків, пішохідні доріжки, оглядові майданчики.

У країні розроблено цілісну систему оцінки інфраструктури туристичних дистинацій з метою виявлення та усунення недоліків у відповідних регіонах. Основними критеріями оцінювання є: доступність місцевості та забезпечення умов для транспортного обслуговування, при цьому розрізняють наявність зовнішнього (повітряного, залізничного, сухопутного та річково-морського транспорту) та внутрішнього (автостанції, вокзали, аеропорти, стоянки таксі та послуги відповідного виду транспорту) сполучення; атракцій: природного походження (річки, озера, лагуни, природні парки, гори, природні біоресурси, пляжі, печери) та антропогенного, до яких належать атракції історико-культурного (музеї, історичні будівлі, місця визначних подій), сільськогосподарського (демонстраційні тури до виноробних господарств), рекреаційного (спортивні заклади, площадки для гри в гольф, плавальні басейни, пішохідні та велосипедні доріжки, риболовні угіддя і придорожні стоянки) значення; тури та круїзи (тури одноденні та кількогодінні, довготривалі тури і тури за інтересами; заклади розміщення: курорти, готелі, мотелі, апартаменти, котеджі, хостели, кемпінги, караван-парки, садиби, фермерські угіддя, хостели навчальних закладів, плавучі засоби розміщення; конференц-заклади: конференц-центри, міські, готельні, мотельні конференц-зали, актові зали навчальних закладів, клуби; заклади харчування: ресторани, кав'ярні, фастфуди, бари, ліцензовані та нічні клуби; заклади розваг: театри, кінотеатри, клуби, ігрові заклади; проведення фестивалів та заходів спортивного, культурного, історичного, етнічного та сільськогосподарського характеру; наявність мистецьких (художніх галерей та виставок, музичних та культурних видовищ), регіональних гастрономічних атракцій, біосферних зон, поселень тубільців; наявність ресурсів для організації активних видів діяльності: пішохідних, водних, гірських походів та видів аероспорту; художні ремесла: виставки, ринки, котеджні містечка; туристично-інформаційні послуги: інфоцентри, дорожні та інформаційні знаки, туристичні траси і маршрути; допоміжні послуги: наявність санітарно-гігієнічних зручностей, пральних автоматів, медичних центрів, газетних кіосків, банкоматів, станцій техобслуговування, пошти, закладів зв'язку; рівень кваліфікації кадрів, який визначається на основі рівня фахових компетентностей в туризмі та гостинності,

обслуговування споживачів, міжособистісних і комунікативних навичок та управлінських і маркетингових компетентностей.

Оцінка стану розвитку інфраструктури туристичних дестинацій проводиться і в Канаді, при цьому її параметри дещо вужчі. Ключовими критеріями тут виступають: доступність території; наявність дорожніх знаків та вказівників; атракції; туристичні центри; заклади розміщення; розвиток прибережних ліній [5, с. 35].

Новий підхід до розбудови інфраструктури демонструють США. Долина Напа, яка знаходиться на півночі від Сан-Франциско, може послужити прикладом кластерного підходу до розвитку туристичної інфраструктури регіону. У минулому це – місцевість, відома тільки своїми виноградниками, а тепер це – атрактивна туристична дестинація, яку відвідує близько п'яти мільйонів туристів щорічно [4, с. 42]. Виноградництво та виноробна індустрія, дегустаційні тури та фестивалі спричинили формування найбільшого кластера у країні. А все починалося з прагнення Роберта Мондаві трансформувати долину Напа у зразковий виноробний регіон, використовуючи новітні на той час американські технології, ноу-хау в менеджменті та маркетингу й поєднуючи їх з кращими традиціями європейської майстерності. Усвідомлюючи необхідність підвищення якості вина в регіоні, Р. Мондаві розробляв освітні програми для виноградарів та досліджував рівень виноробства задля того, щоб встановити єдині в регіоні стандарти виробництва. Окрім того, він налагодив співпрацю з постачальниками тари, упаковки та виробниками етикеток. Іншим важливим аспектом діяльності кластера було формування системи дистрибуції, продажі та маркетингу, технологічної модернізації та фінансування. У результаті в регіоні запрацювала рекламна агенція, яка спрямувала свої зусилля на просування як продукту, так і дестинації, та забезпечила збільшення обсягів продажу вина і зростання численності туристичних потоків. Наступним кроком стало відкриття закладів каліфорнійської кухні, залучення аграріїв та представників харчової індустрії до співпраці, і врешті – представників туристичного бізнесу.

Досвід найбільш розвинених країн світу засвідчує наявність різних підходів до розвитку інфраструктури туризму, серед яких кластерний підхід, реалізація стратегічного плану розвитку інфраструктури регіону, розбудова зумовлена як ринковими потребами, необхідністю усунення існуючих недоліків та модернізації, так і пов'язана з розширенням площі туристичної дестинації задля залучення значних туристичних потоків. Разом з тим він доводить правильність заходів нашого уряду, спрямованих на проведення експертної оцінки стану спортивної, туристичної і транспортної інфраструктури та інфраструктури засобів розміщення. У даному контексті важливим питанням постає вироблення критеріїв оцінювання вітчизняної туристичної інфраструктури та врахування вищезазначених зарубіжних напрацювань у цьому аспекті. Забезпечення раціонального використання місцевих туристичних ресурсів та формування туристичних кластерів заслуговує на увагу та ґрунтовне вивчення задля виваженого впровадження у вітчизняну практику сільського, зеленого туризму.

Література

1. Перспективи залучення європейської допомоги для розвитку туризму. Прес-служба Міністерства інфраструктури від 15.10.2012 / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=245690949. – Назва з екрана.
2. Про Стратегічний план підвищення конкурентоспроможності та економічного розвитку м. Івано-Франківська на 2011–2015 роки / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mrada.if.ua/nat/draftv/54-zasidannyavykonkom/.html>. – Назва з екрана.

3. Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Державної цільової соціальної програми розвитку в Україні спортивної та туристичної інфраструктури у 2011–2022 роках» від 27 жовтня 2010 р. № 2068-р / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws>. – Назва з екрана.
4. Nordin S. Tourism clustering and innovation – Paths to economic growth / S. Nordin. – Ostersund : ETOUR, 2003. – 90 p.
5. Ontario Tourism Infrastructure Research Study. – Ontario : Queen’s Printer for Ontario, 2009. – 119 p.
6. Tourism excellence. Infrastructure / [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.tourismexcellence.com.au/GrowingDestinations/Infrastructure.html>. – Назва з екрана.

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ У РОЗВИТКУ
РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ НА ПРИКАРПАТТІ

В.В. Шикеринець¹, А.І. Гуменюк², Г.М. Гуменюк¹

¹Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника,
м. Івано-Франківськ

²Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії
державного управління при Президенту України, м. Львів

В даному дослідженні висвітлюється актуальність використання та збереження історико-культурної спадщини як ресурсної основи релігійного туризму. Виявлено та систематизовано теоретико-методологічні основи нового альтернативного виду туризму – релігійного туризму, його потенційні можливості та територіальний аспект розвитку. Запропоновано конкретні рекомендації щодо перспективного розвитку релігійного туризму в Івано-Франківській області.

The given research highlights the actual use and maintenance of historical- cultural heritage as a resource basis of religious tourism. The theoretical and methodological bases of a new alternative type of tourism – religious, its potential abilities and territorial aspect of its development were developed and systematized. Factual recommendations are offered in relation to perspective development of religious tourism in the Iv.-Frankivsk area.

Івано-Франківська область з її історико-культурною спадщиною та багатством туристично-рекреаційних ресурсів входить до п'ятірки найпривабливіших туристичних центрів України. Прикарпаття є перспективним туристичним регіоном країни. Це територія з унікальними ресурсами, неповторними краєвидами, багатотисячними традиціями і самобутньою культурою населення. Об'єктами уваги туристів є не лише мальовничі ландшафти, джерела цілющих вод, приваблю їх також історико-культурна і духовна спадщина краю. Володіючи великою кількістю сакральних об'єктів (храмів і храмових комплексів, монастирів) варто подбати про їх використання для задоволення духовних потреб та пізнання – як українців так і іноземних відвідувачів.

Об'єктом дослідження є релігійний туризм в Івано-Франківській області, а **предметом дослідження** – процеси становлення та розвитку релігійного туризму в області.

Гіпотеза дослідження ґрунтується на припущенні, що розробка і впровадження механізмів регулювання релігійного туризму сприятиме раціональному та ефективному розв'язанню проблем, пов'язаних з розвитком туризму в Україні в цілому.

Серед перспективних напрямів розвитку туризму в Україні у ХХІ ст. вважаємо, має стати розробка нових, цільових маршрутів для вітчизняних та зарубіжних туристів з урахуванням конфесійних карт областей [1].

Відродження українських традицій і звичаїв, елементів національної культури, вплив релігії на українське суспільство, особливості менталітету нації, духовно моральний вимір викликає інтерес з боку багатьох фахівців різних напрямів, зокрема духовенства, органів державного та місцевого управління (місцеве управління – складний різновид публічної влади, який може вводити, як місцеві представницькі та виконавчі органи, так і державну адміністрацію на місцях, що зумовлює сполучення в інституті місцевого управління самоврядних і державних начал[2]), науковців і відображається в чисельних публікаціях, монографіях, виступах.

Ці питання знайшли певне відображення в узагальнених працях науковців з державного управління, істориків, політологів, соціологів, філософів та туризмознавців. Окреслені проблеми розглядали В. Азар, А. Білоус, В. Бондаренко, В. Великочий, В. Волошин, Г. Гребенькова, Г. Гуменюк, В. Журавський, С. Здіорук, В. Кифяк, І. Курас, О. Любінцева, В. Мацал, В. Федорченко та інші українські й зарубіжні вчені, щоправда, переважно з позицій історичної та юридичної науки.

Але разом з тим відчувається нестача напрацювань стосовно формування моделей релігійної свідомості, прикладних досліджень релігійної сфери регіонального рівня, обґрунтування релігійно-географічного районування, використання релігійних об'єктів для екскурсійної діяльності. Саме тому дослідження церковних історико-культурних об'єктів краю з метою їх використання в туристично-екскурсійній діяльності визначили актуальність дослідження.

Необхідно зазначити, що вивчення і розробка теоретико-методологічних основ релігійного туризму ще не стало предметом спеціального комплексного дослідження в українській науці з державного управління та туризмології. Поза увагою науковців залишаються такі проблемні питання як створення термінологічного апарату і підходів до класифікації релігійного туризму як унікального соціально-економічного явища.

Метою статті є оцінка об'єктів церковної історико-культурної спадщини для розвитку туристичної діяльності в Івано-Франківській області.

Релігійний туризм – вид діяльності, пов'язаний із наданням послуг і задоволення потреб туристів, які прямують до святих місць і релігійних центрів, розташованих поза межами звичайного середовища проживання[3].

Географічне вивчення релігії полягає в тому, що її розглядають як феномен духовного життя людства, надбання його культури, що розвивається в часі й просторі й набуває різних виявів: суттєвих і хроно-хорологічних. Як система духовних цінностей вона функціонує в просторі й часі, відтворюючись в елементах матеріальної та духовної культури, набуваючи чинності як морально-етична основа повсякденного людського буття. Діяльність цих елементів забезпечує людині можливість задовольняти свої духовні потреби. Тому до вищезазначених підходів треба додати й діяльний підхід, який розглядає релігію як сукупність обрядів із відправленням культів. Об'єктом географії релігій є духовна складова ноосфери, предметом – закономірності територіальної організації релігії в просторі й часі у певних природних і соціально-економічних умовах[4].

На сьогоденнішньому етапі розвитку релігійного туризму особливе значення набувають дослідження історії і культури етноконфісійних груп, які населяють територію області. В системі релігійного туризму є спільні риси з культурним туризмом, що є особливим зацікавленням для іноземних туристів. Найбільш відомими центрами релігійного туризму в Івано-Франківській області є Гошівський монастир (чоловічий, греко-католицький) (1570 р.) та Манявський скит (чоловічий, православний) (1606 р.) – пам'ятки оборонної архітектури.

У найбільш загальному розумінні, релігія трактується як одна з форм суспільної свідомості, форма духовно-практичного освоєння світу, що поєднує людей на певній основі. Вона охоплює ідеї, погляди, уявлення про Бога і Вищі сили; емоції людини; культові дії (богослужіння, молитви, обряди, свята); спосіб життя (побутові традиції, стереотипи мислення, поведінки, пости); організації, що об'єднують віруючих; культові споруди; інфраструктурні елементи, що забезпечують релігійне життя.

Релігія виступає невід'ємною складовою соціокультурного простору в межах якого відбуваються процеси релігійно-національного відродження. Свідченням таких змін є зростання мережі релігійних закладів, релігійних громад, збільшення духовних центрів,

релігійних місій і братств, активізація паломництва. Релігійна сфера характеризується змінами якісного і кількісного складу віруючих. До категорії віруючих відносить себе понад 75 % населення країни, серед молоді цей показник становить приблизно 70 %. Наслідком таких змін є перетворення раніше байдужих до релігії в глибоко віруючих людей та формування самостійної підгалузі підприємницької діяльності – релігійного туризму, з своєю економічною специфікою, інфраструктурою і формою рухомості населення.

Релігійний туризм є самостійною підгалуззю і одним із перших видів туристичних подорожей. Він задовольняє духовні потреби віруючих різних віросповідань, забезпечує ознайомлення населення з маловідомими сторінками історії релігії й одночасно сприяє формуванню культури міжконфесійних і міжнаціональних відносин, утвердження національної свідомості і любові до рідного краю, самосвідомості, відтворення історичної пам'яті, виховання патріотизму, розвитку естетичних і художніх смаків. Основними різновидами релігійного туризму є туризм екскурсійно-пізнавального та паломницького напрямку [5].

Об'єктом релігійного туризму – є церковні історико-культурні об'єкти, що містять інформацію про конфесійні прояви. Релігійні об'єкти переходять в ранг екскурсійних коли на них з'являється туристичний попит. Будучи продуктом праці попередніх поколінь, релігійні об'єкти виступають як предмет праці для виробництва (надання) туристичних послуг пізнавального-екскурсійного характеру. Тобто, це спадок історичного розвитку цивілізації, який накопичився на певній території, результат духовної і матеріальної діяльності попередніх поколінь.

Релігійний туризм – інтегрований спеціалізований вид туризму, який сформувався на стику богослов'я, філософії, історії, туризмології, культурології, краєзнавства та державного управління шляхом міждисциплінарного синтезу їх теоретико-методологічних і прикладних напрацювань.

Туристична галузь Івано-Франківської області має розгалужену мережу санаторно-курортних і туристично-рекреаційних закладів, які спроможні одночасно прийняти більше 20 тис. осіб. В переліку їх послуг крім основних, різноманітні додаткові, зокрема тури екскурсійно-пізнавального характеру та паломницькі тури. Участь у релігійних заходах в якості глядачів приваблює туристів, вони мають можливість побачити діючі культові пам'ятники, музеї, відвідати релігійні служби, прийняти участь в хресних ходах, медитаціях та інших релігійних заходах, взяти участь в релігійних святах.

За кількістю пам'яток архітектури і містобудування Івано-Франківська область займає третє місце в Україні. В даний час в області під охороною держави нараховується з найдавніших часів (XII ст.) і до XX ст. 1423 пам'ятки архітектури, з них 513 культових споруд – 482 церкви (127 мурованих і 335 дерев'яних), 24 костели та 7 синагог, в тому числі 87 пам'яток національного значення, переважна більшість яких – це пам'ятки дерев'яної і мурованої архітектури, та пам'ятки житлового і громадського будівництва, зосередженого, в основному, в історичних містах [6].

Більшість церковних історико-культурних пам'яток Прикарпаття тісно пов'язані з історичним минулим краю і має багатовікову історію. Вони втілюють майже всі відомі архітектурні стилі: бароко, готику, ренесанс, класицизм XIX ст.

Прикарпаття багатонаціональний та багатоконфесійний край. Сьогодні в області проживають представники 80 національностей, об'єднаних в 20 конфесій та понад 1600 релігійних громад. Майже в кожному населеному пункті мирно співіснують різні конфесії: греко-католицькі, православні, римо-католицькі, протестантські, які є найчисельнішими громадами. Крім традиційних течій діють малочислені релігійні громади, загалом в області нараховується понад 1310 культових споруд.

Пам'ятниками архітектури і містобудування, важливими об'єктами релігійного туризму регіону є монастирські комплекси. Вони є характерними культовими спорудами греко-католицької, православної і римо-католицьких церков. Монастирі завжди були центрами туризму і краєзнавства. Найбільш відомі з них є Домініканський монастир (1742-1762 рр.) – селище Богородчани; Манявський скит (1606 р.) – с. Манява Богородчанського району; Гошівський монастир (1570 р.) – Долинський район; Студинський монастир (1938 р.) – м. Яремче та інші.

Найціннішими пам'ятками сакрального мистецтва є – Богородчанський район – с. Росільна (церква Апостолів Петра і Павла (кінець XIX ст. та храм Архистратига Михаїла (1848 р.); Галицький район – с. Кринос (Успенська церква (XVI ст.), с. Шевченково (Церква Святого Пантелеймона (1194) – єдиний в Україні практично повністю уцілілий храм Галицького князівства; Долинський район – с. Гошів (церква Святого Преображення (1842 р.); м. Івано-Франківськ (Вірменський костел (1762 р.), Колегіальний костел Діви Марії (1703 р.), Собор Святого Воскресіння (1763 р.); м. Рогатин – оборонний костел Святого Миколи (XV ст.) [7].

Костели, в основному, барочного стилю і відзначаються монументальністю і величністю. Найвизначнішими з них є костел кармелітів (1624 р.) у селі Більшівцях Галицького району, парафіяльний костел (1703 р.) та костел єзуїтів (1763р.) на майдані Шептицького в м. Івано-Франківську, костел (1760 р.) в місті Городенці та костел бернардинців (1735 р.) в селищі Гвіздець Коломийського району та інші.

Окремий інтерес представляють дерев'яні храми – справжні шедеври української архітектури та народного будівництва. Досвід включення таких споруд, що представляють бойківський та гуцульський типи церковної архітектури у туристичну інфраструктуру області збагачує її зміст та гармонійно доповнює інші види туристичної діяльності.

Івано-Франківська область володіє значними пам'ятниками дерев'яної народної архітектури, які є найціннішою сторінкою народного мистецтва і найбільшою мірою здатні репрезентувати край у всій своєрідності та складності. Пам'ятки дерев'яного будівництва є найбільш вразливою частиною національної культурної спадщини. Надзвичайно гостро проблема збереження та ефективного використання культурних пам'яток у регіоні. Вони гинуть від води, вогню, а найбільше під людської недбалості й безкультур'я. Майже кожного року в області зникає унікальний дерев'яний храм – з причини відсутності коштів. Через брак державного фінансування використання пам'яток у туристичній діяльності є чи не єдиним джерелом коштів для їх порятунку і збереження.

Під державною охороною перебуває 335 дерев'яних церков краю, а саме: м. Рогатин – церква Святого Духа (1598 р.); м. Яремче – церкви Івана Милостивого (XVIII ст.) та Архистратига Михаїла (XIX ст.); с. Микуличині – Троїцька церква (1868 р.); селище Ворохта – храм Різдва Богородиці (1615 р.); селище Верховина – Анно-Зачатівська церква (1872 р.); м. Косів – Васиіївська церква та інші.

Дерев'яні церкви збудовані народними майстрами без жодного гвіздка у специфічних архітектурних стилях, притаманних лише певній місцевості: бойківському, гуцульському, лемківському, стилі бароко та готичному.

Сьогодні одним з найважливіших об'єктів релігійного туризму у розвитку туристичного потенціалу області є некрополі. Цвинтарі на сьогоднішній день є місцями, з яких часто починається перебування туристів в певному населеному пункті. Причинами цього можуть бути, по-перше, відвідини місць поховання родичів, по-друге, повага до пам'яті видатними громадським, релігійним, та державним діячам, по-третє, данина пам'яті героям, що віддали своє життя на полі битви.

Некрополі є важливим туристичним ресурсом, який може притягнути значні за обсягом туристичні потоки. Для іноземних та вітчизняних туристів є вельми цікавим з історико-культурного та архітектурного поглядів ознайомитися як з радянськими, російськими, австрійськими, польськими, іудейськими, караїмськими, німецькими цвинтарями та могилами, які знаходяться нині на території населених пунктів Івано-Франківської області.

Саме на Прикарпатті виник хасидизм (хасид означає «благочестивий»), – одна з найпоширеніших течій іудаїзму. Засновником хасидизму був Ізраель бен Еліазер або Бааль Шем Тов («власник доброго імені» – скорочено Бешт), який у середині XVIII ст. заснував у м. Косові першу хасидську громаду. Після нього знаменитими цадиками (праведниками) були Якоб Коппель Хасид, Мена Барух, Менахель Мендель, Нахман Косовер, Хаїм Гагер, (близько 10 тис. осіб) були винищені нацистами в ході «операції» 15–16 жовтня 1941 року та в наступні місяці. На місці масового вбивства споруджено пам'ятний знак[8].

В Івано-Франківській області представленні багаті зразки матеріальної культури караїмів. Саме кримські караїми на запрошення короля Данила Галицького селяться у XIII ст. в містах Галичі та Луцьку.

Нажаль кенаса у м. Галичі була зруйнована ще в 1985 році. Туристи можуть ознайомитися лише з експозиціями в єдиному в Україні музею караїмської культури і побуту та караїмським цвинтарем у Галицькому районі[9].

Водночас, в Івано-Франківській області не в повній мірі використовується історико-культурна спадщина для формування спільної ідентичності, консолідації місцевих мешканців та формування позитивного іміджу області. На сьогоднішній день не розроблено методологічних аспектів аналізу функціонування пам'яток історії та культури в якості екскурсійного туристичного об'єкту. Внаслідок цього об'єкти церковної історико-культурної спадщини залучаються до релігійного туризму безсистемно, а їх пізнавальна функція зводиться до мінімуму.

Відродження звичаїв і традицій, елементів національної культури тісно пов'язано з духовно-релігійним суверенітетом. Відвідувати релігійні об'єкти можна як з паломницькою метою так і з цікавості. Сьогодні більшість відвідувачів-туристів цікавляться святинями, їх архітектурою, намагаються більше дізнатися про діяльність церкви. Збільшення кількості туристів призведе до розширення релігійної туристичної інфраструктури – церковних готелів та їдалень, облаштованих місць для наметових містечок, виставкових залів ікон, церковних лавок. Збільшення ролі релігійного туризму призведе до створення маршрутів для різних груп туристів, випуску путівників та іншої літератури релігійного спрямування.

Одержані в процесі наукового дослідження результати підтверджують гіпотезу, покладену в його основу, а реалізована мета та завдання дають можливість сформулювати такі висновки:

- в черговий раз підтверджено, що подальший розвиток релігійного туризму в області гальмується недосконалістю нормативно-правової бази, відсутністю системи регулювання релігійного туризму;
- регулювання розвитку релігійного туризму пропонується розглядати як сукупність форм і методів органів місцевого управління на діяльність суб'єктів господарювання з метою реалізації соціально-економічних пріоритетів та забезпечення нормальних умов функціонування ринкового механізму.

Література

1. Шикеринець В.В. Деякі аспекти розвитку етнотуризму в Україні (на місцевому рівні) / В.В. Шикеринець // Розвиток етнотуризму : проблеми та перспективи : Зб. мат. Всеукр. н.-п. конф. мол. вчених (Львів, 2–3 березня 2011 р.) / Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України, Львівський інститут економіки і туризму. – Львів : ЛІЕТ, 2001. – С. 23.
2. Шикеринець В.В. Становлення та тенденції розвитку місцевого управління в Україні : Монографія / В.В. Шикеринець / [За наук. ред. д. держ. упр., проф. О.Я. Лазора] / Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2010 – С. 31.
3. Божук Т.І. Релігійний туризм : термінологічний словник-довідник / [Автор-упорядник Т. Божук]. – Л. : Український бестселер, 2010. – С. 94.
4. Павлов С. В. Географія релігій / С.В. Павлов, К.В. Мезенцев, О.О. Любіцева. – К. : Артек, 1998. – С. 124–127.
5. Медвідь Л.І. Релігійний туризм як один з напрямів розвитку туристичної галузі Закарпатської області / Л.І. Медвідь // Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи : Мат. міжнар. наук. конф. «Туризм і розвиток регіону» (Івано-Франківськ – Яремче, 19–21 жовтня 2011 р.) ІНУ імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2011. – С. 361.
6. Маланюк Т.З. Краєзнавство і туризм : Навчальний посібник / Т.З. Маланюк. – Івано-Франківськ : 2010. – Вип. 3 – С. 19.
7. Прикарпаття: спадщина віків : Історико-культурологічне видання / [За ред. М.В. Кугутяка]. – Львів : Манускрипт, 2006. – С. 164–186.
8. Клапчук В.М. Гуцульщина та гуцули: економіка і народні промисли (друга половина ХІХ – перша третина ХХ ст.) : Монографія / В.М. Клапчук / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України; Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Львів; Івано-Франківськ : Фоліант, 2009. – С. 295–295.
9. Сапелкіна З.П. Релігійний туризм : Навчальний посібник / З.П. Сапелкіна. – К. : Альтерпрес, 2009. – С. 91–92.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Багрій Любов Маркіянівна – асистент кафедри харчових технологій та готельно-ресторанного бізнесу, Львівська комерційна академія;

Бойко Маргарита Григорівна – доктор економічних наук, професор кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет;

Безручко Любомир Степанович – кандидат географічних наук, старший викладач кафедри теорії та практики туризму, Львівський інститут економіки і туризму, (067)9232143, Lybko-bez@yandex.ru;

Великочий Володимир Степанович – доктор історичних наук, професор, директор Інституту туризму, завідувач кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)3734211, w-w-s@ukr.net;

Вельгій Марія Олексіївна – Національний молодший науковий співробітник відділу обслуговування туристів та масово-освітньої роботи, заповідник «Замки Тернопілля», 0968116732, nzzt@ukr.net;

Вєрра Збігнєв – доктор гуманітарних наук, ад'юнкт Інституту суспільної політики і міжнародних відносин Політехнічного інституту, дослідник проблем громадянського суспільства, м. Кошалін (Польща);

Вовчок Я.В. – асистент кафедри іноземних мов і країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Wołoszyn Arkadiusz – doktor, adiunkt, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Голубкова Ірина Анатоліївна – кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної теорії та підприємництва на морському транспорті, Одеська національна морська академія;

Гуменюк Андрій Ігорович – аспірант, Львівський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президенту України, gumenyukgalina@mail.ru;

Гуменюк Володимир Володимирович – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (099)1908339, gvvdoc@gmail.com, grc@ukr.net;

Гуменюк Галина Михайлівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, gumenyukgalina@mail.ru;

Демеха Інна Іванівна – аспірантка кафедри туризму і краєзнавства Інституту туризму, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (097)9813896, demeha@i.ua;

Дударчук Катерина Дмитрівна – асистент кафедри географії України і туризму, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, (093)4403540, Katka_tkach@mail.ru;

Дунаєвська Оксана Феліксівна – кандидат біологічних наук, доцент, Житомирський національний агроекологічний університет;

Дундяк Ірина Миколаївна – кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри дизайну та мистецтвознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)1883101, idundjak@yahoo.com;

Дутчак Олена Іванівна – викладач кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (098)0623468, dutchako@gmail.com;

Заставецька Ольга Володимирівна – доктор географічних наук, професор, завідувач кафедри географії України і туризму, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, (096)6834235;

Захарін Сергій Володимирович – доктор економічних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри фінансів, Київський національний університет технологій і дизайну, 0679330105;

Калуцький Іван Федорович – доктор сільськогосподарських наук, професор, завідувач кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Кіндрачук Надія Мирославівна – кандидат історичних наук, викладач кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Ковальська Леся Володимирівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри екології та рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (098)4114187;

Клапчук Володимир Михайлович – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)9669229, volodymyr_klapchuk@ukr.net;

Клапчук Михайло Володимирович – кандидат географічних наук, старший викладач, Львівський інститут економіки і туризму, (063)1228583, M_Klapchuk@ukr.net;

Клапчук Тарас Володимирович – студент, Львівський національний університет імені Івана Франка, (099)2134942, taras_klapchuk@ukr.net;

Козловський Олексій Юрійович – старший викладач, Житомирський національний агроекологічний університет;

Коробейникова Ярослава Степанівна – кандидат геологічних наук, доцент кафедри туризму, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, yaroslava.korob@gmail.com;

Коткова Тетяна Миколаївна – кандидат сільськогосподарських наук, доцент, Житомирський національний агроекологічний університет

Крупчук Тетяна Юрївна – лікар, Львівська міська клінічна лікарня швидкої допомоги;

Кудла Назар Євгенович – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту та комерційної діяльності, Львівський інститут економіки і туризму, (098)5853560, kudlan@mail.ru;

Кульчицька Евеліна Антонівна – кандидат економічних наук, асистент кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності, Національний лісотехнічний університет України, (067)7501632, evelina@mail.lviv.ua;

Kuriańska-Wołoszyn Joanna – doktor, adiunkt, Zamiejscowy Wydział Kultury Fizycznej w Gorzowie Wielkopolskim;

Курніцька Вікторія Андріївна – студентка, Львівський національний університет імені Івана Франка, (067)9498144;

Кучеренко Діана Григорівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту сфери послуг, Київський національний університет технологій та дизайну, (067)4050981;

Лабій Юрій Михайлович – доктор технічних наук, професор кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Лисенко Олександра Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (063)3293683, lysenkowa@gmail.cjv;

Лояк Лілія Миколаївна – старший викладач кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)8012779, Lojar@ukr.net;

Лубів Христина – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Мазаракі Анатолій Антонович – доктор економічних наук, професор, ректор, Київський національний торговельно-економічний університет;

Маланюк Тарас Зіновійович – старший викладач кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (097)5952780, malanjuktaras@rambler.ru;

Марціяш Наталія Василівна – молодший науковий співробітник, Національний заповідник «Замки Тернопілля», (097)7114840, NataliaMarcijasz@ukr.net;

Мендела Ірина Ярославівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (067)7934737; mendelai1@rambler.ru;

Мердуч І.І. – Івано-Франківський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти, м. Івано-Франківськ, merdуч_73@mail.ru;

Оришко Світлана Петрівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0503731886, sveta-oryshko@rambler.ru;

Орлова Віра Василівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0509671887;

Осташук Наталія Іванівна – кандидат економічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (068)8470501, natalya@ostaryuk.org.ua;

Ощипок Ігор Миколайович – доктор технічних наук, завідувач кафедри харчових технологій та готельно-ресторанного бізнесу, Львівська комерційна академія;

Підставка Руслан Володимирович – старший науковий співробітник науково-дослідного відділу, Національний заповідник «Замки Тернопілля», (097)4069613, guslan-zatok@ukr.net;

Польова Леся Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри готельно-ресторанної та курортної справи, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)9760145, polyovu@ukr.net;

Решетнікова Людмила Миколаївна – аспірант, Київський національний торговельно-економічний університет, (050)5747911, reshetnikova1986@mail.ru;

Савчук Надія Іванівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов і країнознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Семенова Тетяна Юрївна – аспірантка, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;

Семків Віталій Петрович – начальник управління, Управління зовнішньоекономічних зв'язків та туризму Івано-Франківської ОДА;

Skorupska-Raczyńska Elżbieta – prof. dr hab., Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Сливка Любов Василівна – кандидат історичних наук, доцент кафедри українознавства і філософії, Івано-Франківський національний медичний університет, romanslyvka@inbox.ru;

Сливка Роман Радославович – кандидат географічних наук, доцент кафедри географії і природознавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (050)3745575, romanslyvka@i.ua;

Смирнов Ігор Георгійович – доктор географічних наук, професор кафедри країнознавства та туризму, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, (050)5472983, smugnov_ig@ukr.net;

Ткаченко Тетяна Іванівна – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанного та туристичного бізнесу, Київський національний торговельно-економічний університет, (067)2801124;

Умиастowska Danuta – dr hab., profesor nadzwyczajny, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Uchto Halina – Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Gorzowie Wielkopolskim;

Фастовець Оксана Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри спеціальних туристичних дисциплін, Інститут туризму Федерації профспілок України, (067)4024729, spectour@ukr.net;

Філюк Світлана Михайлівна – кандидат географічних наук, доцент кафедри туризмознавства і туристичних спеціалізацій, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, 0975851558, svetlana-shepetyuk@rambler.ru;

Харчишин Володимир Терентійович – кандидат біологічних наук, доцент кафедри загальної екології, Житомирський національний агроекологічний університет, (097)3533705;

Химинець Володимир Васильович – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин, Інституту міжнародних відносин, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», (066)3329409, khiminets@rambler.ru;

Чорна Любов Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризмознавства і краєзнавства, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (066)5322804, zakharukl@rambler.ru;

Шикеринець Василь Васильович – кандидат наук з державного управління, доцент кафедри туризму і рекреації, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, (095)4239468, v_shykerynets@mail.ru.

ЗМІСТ

<i>Цепенда І.Є.</i>	Вступне слово	3
<i>Мазараки А.А., Бойко М.Г. Великочий В.С.</i>	Туристична привабливість країни: пріоритети та перспективи зростання.....	4
<i>Безручко Л.С.</i>	Сакральні пам'ятки Бойківщини та їх використання в туристичній галузі Прикарпаття.....	12
<i>Вельгій М.О.</i>	Історико-культурний потенціал Турківщини: сучасний стан та перспективи туристичного використання.....	17
<i>Верра З.</i>	Збараський замок як об'єкт культурно-пізнавального та патріотичного туризму регіону.....	24
<i>Вовчок Я.В.</i>	Туризм – чинник, що сприяє розвитку громадянського суспільства.....	28
<i>Волошин А., Курянська- Волошин Й. Голубкова І.А. Гуменюк В.В.</i>	Комплексний підхід до підготовки менеджерів туристичної галузі. Територіальні аспекти туристичної діяльності представлені на прикладі розвитку вітрильного спорту.....	34
<i>Демеха І.І.</i>	Особливості ціноутворення в круїзному туризмі.....	41
<i>Дундяк І.М.</i>	Місце курортної справи у Європейських моделях фінансування охорони здоров'я.....	46
<i>Дутчак О.І.</i>	Функції музеїв Прикарпаття II пол.ХХ – поч. ХХІ століть.....	51
<i>Заставецька О.В., Дударчук К.Д. Захарін С.В.</i>	Чудотворні ікони Західної України в контексті відродження паломницької культури сучасності.....	56
<i>Калуцький І.Ф., Ковальська Л.В., Семків В.П. Кіндрачук Н.М.</i>	Історико-методологічні проблеми етнотуризму: спроба історіографічного аналізу.....	62
<i>Клапчук В.М.</i>	Роль національно-культурних товариств у розвитку міжнародного туризму.....	69
<i>Клапчук М.В.</i>	Організація регулювання курортної діяльності в Україні.....	74
<i>Клапчук Т.В.</i>	Екологічність туризму – шлях до збереження рекреаційних ресурсів.....	79
<i>Коробейникова Я.С.</i>	Значення традицій та звичаїв для розвитку культурного туризму в Карпатському регіоні України.....	84
<i>Коткова Т.М., Козловський О.Ю., Дунаєвська О.Ф. Кудла Н.</i>	Туристичні притулки Галичини.....	89
<i>Кульчицька Е.А.</i>	Туристично привабливі форми рельєфу у басейні гірського Пруту. Аналіз рельєфу гірської частини басейну ріки Бистриці Надвірнянської для потреб рекреації засобами ГІС.....	93
<i>Курницька В.А.</i>	Оцінка туристичної інфраструктури розвитку сільського туризму (на прикладі Івано-франківської області).....	107
<i>Кучеренко Д.Г.</i>	Перспективи розвитку сільського зеленого туризму на Житомирщині.....	116
<i>Лабій Ю.М., Мердуч І.І., Крупчук Т.Ю. Лисенко О.М.</i>	Сприяння розвитку сільського туризму органами місцевого самоврядування (за матеріалами маркетингових досліджень проектних сільських рад Карпатського регіону).....	125
	Природно-рекреаційний потенціал рекреаційно-оздоровчих лісів державних лісогосподарських підприємств Львівської області.....	131
	Географія торговельних мереж Західної України.....	135
	Регулювання курортної діяльності.....	142
	Здоров'я людей і геодинамічні особливості місцевості проживання на прикладі Карпатського туристичного регіону.....	147
	Педагогічний потенціал туризму як засобу впливу на	153
		164

	особистісний розвиток.....	
<i>Лояк Л.М.</i>	Теоретичні підходи в дослідженні інноваційних стратегій розвитку спеціалізованих підприємств рекреаційної індустрії.....	170
<i>Лубів Х.В.</i>	Особливості становлення й розвитку етнографічного музейництва на західній Україні кінця ХХ – на початку ХХІ ст.....	176
<i>Маланюк Т.З.</i>	Архітектурні стилі в забудові м. Станиславова кінця ХІХ – початку ХХ ст.....	182
<i>Марціяш Н.В.</i>	Фортифікаційні та сакральні споруди селища Залізці: маловивчені складові туристичної галузі Тернопільщини.....	187
<i>Мендела І.Я.</i>	Сучасний стан санаторно-курортної справи в Україні та Івано-Франківській області.....	194
<i>Оришко С.П., Орлова В.В., Остап'юк Н.І.</i>	Діяльність туристичних підприємств в умовах кризових ситуацій.....	199
<i>Ощипок І.М., Багрій Л.М., Підставка Р.В.</i>	Оцінка стану та збалансованості туристичного ринку Івано-Франківської області.....	204
<i>Польова Л.В., Решетнікова Л.М.</i>	Формування пропозиції використання туристичних послуг....	210
<i>Польова Л.В., Решетнікова Л.М.</i>	Ювілеї об'єктів Національного заповідника «Замки Тернопілля» – як важливий чинник розвитку туризму регіону.....	218
<i>Савчук Н.І., Семенова Т.Ю.</i>	Туризм для людей з особливими потребами.....	227
<i>Скорупська-Рачинська Е., Сливка Р.Р., Сливка Л.В., Смирнов І.Г.</i>	Організаційно-інституційна база регулювання ринку туристичних послуг України.....	231
<i>Ткаченко Т.І., Бойко М.Г., Умястовська Д., Ухто Г.</i>	Полікультурне виховання майбутніх фахівців сфери туризму.....	235
<i>Фастовець О.О., Філюк С.М.</i>	Гошівський монастир як один з центрів розвитку релігійного туризму на Івано-Франківщині: значення та перспективи.....	239
<i>Харчишин В.Т., Химинець В.В.</i>	«Жодна людина не є пророком серед своїх»? – запозичення у фразеології і пареміології польської мови.....	244
<i>Чорна Л.В., Шикеринець В.В., Гуменюк А.І., Гуменюк Г.М.</i>	Туризм як чинник трансформації способу життя населення регіонів територіально-політичних конфліктів.....	249
<i>Відомості про авторів.....</i>	Консорціум історичних міст як туристичний кластер: словацький досвід та його використання в Карпатському регіоні.....	255
	Важелі просторової диференціації туристських дестинацій.....	262
	Бар'єри участі в туризмі і рекреації: теорія і практика.....	268
	Поєднує нас не тільки дружба (Наукова, навчально-виховна і культурна співпраця між Державною вищою професійною школою (м. Гожув Великопольський) і Прикарпатським національним університетом імені Василя Стефаника у 2005–2013 рр.).....	271
	Ресурси сакрального туризму: визначення та види.....	279
	Роль історико-культурних ресурсів Івано-Франківської області у відновленні духовності туристів.....	282
	Старовинні парки Житомирщини – рекреаційні та просвітницькі осередки регіону.....	289
	Роль туристично-рекреаційного комплексу в сталому розвитку Карпатського регіону.....	294
	Підходи до розбудови туристичної інфраструктури.....	300
	Сучасні тенденції у розвитку релігійного туризму на Прикарпатті.....	305
		311

Наукове видання

Рекреаційний потенціал Прикарпаття : історія, сучасний стан, перспективи.
– Вип. 4 : Збірник статей : Матеріали міжнародної наукової конференції «Туризм і розвиток регіону», присвяченої 10-річчю створення Інституту туризму (Івано-Франківськ, 19–20 вересня 2013 р.) / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника; голова редколегії – проф. Володимир Клапчук. – Івано-Франківськ : «Фоліант», 2013. – 316 с.

Оригінал-макет виготовлено *Володимиром Клапчуком*

**Статті подані у авторській редакції і висловлюють власні погляди авторів,
а не погляди редколегії**

Підписано до друку 28.07.2013 р. Формат видання 70x100_{1/16}. Папір офсетний.
Друк офсетний. Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 25,8. Наклад 300
прим. Замовлення № ____ .

Друкарня «Фоліант» (СПДФО «Віконська О.В.»),
м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2, тел. (0342) 50-21-65,
e-mail: Foliant.drukarnja@gmail.com,
www.foliant.if.ua